1

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1995

ISSN 0350–4220

MARULIĆ

hrvatska književna revija

Izdavač i osnivač: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Ureduje uredнički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Mladen Jurčić

Godina izdavanja i tiskanja 1994.

Copyright: HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi šest puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo i uprava: Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

telefon: (041) 431-950

Stranke se primaju svakog dana osim subote, od 11 do 13 sati.

Godišnja pretplata 60 KUNA

Žiro račun kod Zagrebačke banke, Zagreb:

30101-620-16
012101-2320418628

Cijena ovoga broja: 10 KUNA

Godišnja pretplata za inozemstvo: 35 USA dolara. Uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke Zagreb:

30101-620-16
012103-2424116225

Tisak: »Tipografija« d.d. Đakovo

Oslobođeno plaćanja poreza na promet rješenjem Ministarstva prosvjete, kulture i športa Republike Hrvatske od 7. srpnja 1992. godine.

BROJ 1 **ZAGREB, siječanj-veljača 1995.** **GOD. XXVIII.**

Radovan GRGEC

Uz rub (98)

S prvim ovogodišnjim brojem »Marulića« ponavljamo uobičajene izraze nade u »bolje sutra«, ali i tjeskobe zbog neizvjesnosti te sutrašnjice. Veliki dijelovi Hrvatske, Bosne i Hercegovine još uvijek vape za mirom, pravdom i povratkom iz progonstva. Pa ipak, valja sačuvati nadu i pouzdanje u poruku betlehemskog Djeteta, Kneza mira, premda nam do ušiju dopiru krikovi poklane i usmrćene djece iz Betlehema, te Vukovara, Sarajeva i drugih dijelova naše domovine. Imenovanje kardinalom vrhbosanskog metropolite *Vinka Puljića* krajem prošle godine dočekali smo sa zahvalnošću Svetom Ocu, koji je tim činom odao priznanje hrabrosti najmlađeg kardinala Katoličke Crkve u svijetu i patnjama grada-mučenika. Mnogi naši sunarodnjaci, ma gdje bili rođeni, govore: »Moj glavni grad je Sarajevo, moj glavni grad je Vukovar!«, nastojeći na taj način iskazati koliko dugujemo upravo tim gradovima-mučenicima i njihovim stanovnicima.

Bez nade i vjere ljudi, bili oni vjernici ili bezvjerci, ne mogu živjeti nego samo životariti, vegetirati. Stoga svim našim sunarodnjacima i cijelom svijetu, na početku nove godine 1995., zaželimo bar malo mira i nade, bar malo optimizma! Ne radi se tu o nekakvom *Voltaireovom* »kozmičkom« optimizmu nego o optimizmu koji se oslanja na Božju milost i ljudsku slobodu. Eto, upravo to želimo cijeloj hrvatskoj naciji.

Jesam li ja to rekao »nacija«? Dakako, nacija zasad još nije »osuđena« riječ, kao što su to postale riječi »nacionalizam« i »nacionalistički«. Sjećam se vremena kad su hrvatskim nacionalistima zvali sve koji su djelovali i borili se za hrvatsku slobodu i samostalnost. Otada do danas mnogi su pisali o »pomaku akcenta«, po kojemu je »nacionalan« postao »nacionalistički«, a »nacionalistički« postao »šovinistički«. Tako smo i neke druge izraze obojili negativnim konotacijama pod utjecajem raznih »naprednih« filozofija i terminologija. Marksizam je, doduše, priznavao da je »nacija« u povijesnom razvoju korak naprijed s obzirom na »narod«, ali da je ta »nacija« pobjedom buržoazija postala agresivna na račun drugih i slabijih naroda. Pod istim smo utjecajem i svaku

ideologiju proglasili »alijenacijom«. Ti utjecaji opažaju se sve više i u crkvenim krugovima diljem svijeta. I otada se čuvamo da slučajno ne bismo pohvalili nacionalizam koji odsada valja zvati patriotizmom, domoljubljem ili rodoljubljem, odnosno valja razlikovati patriotizam od nacionalizma, koji sve više poprima karakteristike šovinizma i imperijalizma. Medutim, i marksisti odaju priznanje raznim nacionalizmima npr. u afričkim i azijskim zemljama, kao što i najekstremniji »pacifisti« priznaju da postoji ipak pravo na samoobranu i obrambeni rat iako prigovaraju sastavljačima Katekizma Katoličke Crkve što nisu osudili svaki rat »en bloc«.

Sjećamo se kako su nas od Berlina do Pekinga zasipali »pacifističkim« i »patriotskim« parolama, ali smo ubrzo shvatili u prilog kome djeluje jedan *Niemöller,* ili režimsko svećeničko udruženje »Pacem in terris«, ili »patriotsko« udruženje kineskih svećenika. Stoga sam 1967., za vrijeme Kongresa katoličkih laika u Rimu, odbio da potpišem nekakvu deklaraciju protiv rata i terora u Vijetnamu, ne zato što ne bih bio protiv toga rata, nego zato što oni koji su mi taj potpis predložili nisu smjeli ni da pisnu protiv još većeg terora u vlastitoj domovini.

* * *

I danas mislim da je pitanje vrednovanja nacionalizma, patriotizma i pacifizma stvar terminologije i (zlo)upotrebe te terminologije. Ako je ekstremni nacionalizam isto što i šovinizam, mi smo vjernici protiv njega, ali mislimo da ima i »umjerenih« nacionalizama koji su isto što i rodoljublje. Kao što smo se divili hrabrosti i dosljednosti raznih hrvatskih nacionalista ili boraca za socijalnu pravdu, tako se i danas divimo hrabrosti i požrtvovnosti hrvatskih ratnika koji brane svoje i druge živote u obrambenom ratu, na koji smo bili prisiljeni okrutnom agresijom onih koji su nekada hrvatske nacionaliste i borce za socijalnu pravdu progonili, zatvarali i ubijali (čak u parlamentu)! Uteći iz te borbe nije nikakav pacifizam nego obični kapitulantski kukavičluk.

Katkada mi se čini da svi oni koji danas osuduju nacionalizam možda i zamjenjuju taj izraz sa zloglasnim »nacizmom« a ne samo sa šovinizmom, kolonijalizmom ili imperijalizmom. Slično zvuče te dvije riječi!

Stoga nastojim razumjeti sve one što se diče »svetim« imenom »nacionalizam« (koji ne mogu osuditi »en bloc«), pa čak i one što se još uvijek diče »svetim imenom Dinamo« (s kojim se imenom nikad nisam mogao složiti jer je i to ime bilo jedan od simbola »glajhšaltovane« orijentacije od Berlina do Pekinga). Nažalost, i ćirilometodsko ime bilo je postalo simbol te orijentacije, pa su se stoga mnoga kulturna udruženja, fakulteti i režimska svećenička udruženja tim imenom nazvala. Iako nemamo ništa protiv *Svete Braće,* prihvaćajući njihovo »suzaštitništvo« nad Europom od Atlantika do Urala i nad »drugim plućnim krilom« kršćanstva, moramo priznati da je njihovo ime bilo

1946. nametnuto i našem Jeronimskom društvu, pa se već nekoliko desetljeća na razne načine postupno vraćamo imenu sv. *Jeronima* kao znaku kontinuiteta vjernosti našega Društva i simbolu početaka naše kulture i pismenosti.

Eto, vidimo kako se terminima i imenima mogu pridavati razna značenja koja zatim stvaraju »stereotipe« i »klišeje« iz kojih se tek postupno može izaći. »Hagiografski stereotipi i klišeji«, nažalost, napravili su od sv. Alojzija, koji je umro dvoreći okužene, »histeričnog klerika sa krinom« *(Vidrić!),* a mi ne bismo smjeli dopustiti da razni biografi učine to isto s *Alojzijem Stepincem,* koji je bio »svetac našeg vremena«, koji je bio čovjek srca, tj. hrabrosti i milosrđa, i koji je postao znak našega jedinstva, tj. ime u kojemu se svi mi nalazimo. Zbog toga će ove godine naše Društvo objaviti knjigu *Johna Pintara* (»Četiri godine u Titovu paklu«), koji je u Lepoglavi bio za vrijeme Stepinčeva zatočeništva, jer upravo sada, kada žarko želimo Stepinčevu što skoriju beatifikaciju, valja ispraviti neke faktografske greške i netočnosti u vezi s »ambijentalizacijom« njegova života. Svakako valja uzeti u obzir svjedočanstva vjerodostojnih svjedoka i neposrednih očevidaca.

Ni inače njihovo svjedočanstvo i mučeništvo za vrijeme jugokomunističkog totalitarizma ne smije biti zaboravljeno. U okviru znanstvenog skupa prigodom 900. obljetnice zagrebačke (nad) biskupije upozorio sam na činjenicu da su gotovo zaboravljena naša posljednja dva predsjednika, *Nikola Soldo* i *Antun Ivandija,* zagrebački kanonici i hrvatski »Mandele«. Soldo je proveo na robiji 14 godina, a Ivandija 11. Velik dio svojega života, prof. dr. Antun Ivandija, vrativši se s robije, posvetio je zagrebačkoj nadbiskupiji, katedrali i njezinoj riznici.

* * *

Iz svega toga ne slijedi da mogu zaboraviti na ono što smo kao Društvo prepatili pod »ćirilometodskim« imenom, koje je upravo zato za nas također sveto. Kad smo već imali to ime, nacionalizirali su nam zgrade, povlačili nas po sudovima i naša izdanja proglašavali »šundom«. Stoga shvaćam i »BBB« (Bad Blue Boys) koji u »plavom paklu« ili u plavom raju poistovjetiše na neki način ime »Dinamo« s borbom za Hrvatsku. Zato se, kako rekoh, svih tih imena koja postadoše »stereotipi«, »klišeji«, »simboli« i »metafore«, valja rješavati postupno a ne »kirurškim« zahvatima. I mi smo u prijelaznom razdoblju zadržali i ćirilometodsko ime (u zagradi), kao da smo slutili da će nas u našoj borbi za denacionalizaciju otete nam imovine razne sutkinje općinskih sudova i gruntovničarke ometati pričom o nekakvom »diskontinuitetu« (nije to »moho«!) između dva naziva HKD-a.

Solunska braća, pod čijim smo »barjakom« patili i »vojevali«, ostat će nam uvijek draga (bez obzira na razne zloupotrebe njihova imena), kao što ćemo se s ponosom sjećati Dinamovih »bitaka« u Titovoj Jugoslaviji bez obzira na

provenijenciju toga imena. Ipak ćemo se nastojati i riješiti ostataka prošlosti, simbolizirane tim imenima, ali postupno. (Mislim da to nipošto ne vrijedi i za danas stigmatiziranu riječ »nacionalizam«).

Prije ili kasnije, nove će generacije, sjećajući se Dinama i Ćirilometodskog društva s poštovanjem, izaći iz te »terminološke i imenske manipulacije« i plavog pakla, pjevajući plaveti hrvatskog neba i hrvatskog mora u duhu pravog patriotizma.

Mogli bismo reći i »u duhu pravoga nacionalizma« premda nas sa mnogih strana uvjeravaju da je to »osuđena« riječ. Tako npr. *Francois Fejtö,* inače sklon Hrvatskoj, ističe kako je zadatak patriotizma nadvladati nacionalizam, koji je »najviši stadij komunizma« prema mišljenju *Adama Michnika. Miloševićevu* ideologiju naziva Fejtö »nacional-komunizmom«, koji je, kako kaže, »svojevrsni amalgam dvaju suparničkih totalitarizama«. Međutim, sa mnogih strana čujemo i glasove u prilog riječi »nacionalizam«.

Sigurno je da se nacionalizam razlikuje od šovinizma, nastalog u eri slavljenja *Napoleonovih* osvajanja. Uostalom, ni nacionalizam ni šovinizam nisu jednoznačno definirani. Primjerice, sve češće čujemo kako se u feminističkim i njima sličnim krugovima govori i piše o »muškim šovinističkim svinjama«.

* * *

Bilo kako bilo, ne bismo se mogli nikako odlučiti na odbacivanje nacionalizma i njegovo definiranje kao agresivnog ekstremizma bez odgovornosti prema prošlosti i budućnosti vlastite nacije te bez ikakve solidarnosti prema drugim nacijama i manjinama. Pravi nacionalizam uključuje u sebi tu odgovornost i solidarnost, ali i razboritost u smislu grčke riječi »fronesis«, bez obzira na »pravorijek« raznih krugova, pa i onih vatikanskih, koji je za nas vjernike »nepogrešiv«, odnosno nezabludiv, tek kad je izrečen »ex cathedra«.

Stoga se i kao vjernici i kao Hrvati ne moramo složiti s osudama raznih ideologija ili s »neosudama« raznih režima, kao što je npr. bio onaj haićanski prije dolaska predsjednika *Aristidea.* Ne bismo se, kao što smo to već više puta napisali, mogli složiti ni s mišljenjima *Michaela Novaka* o uskoj povezanosti katoličke etike s duhom kapitalizma, za što se zalažu američki krugovi, ističući tu povezanost za razliku od velikog njemačkog sociologa *Maxa Webera,* prema kojemu je »demokratski kapitalizam« rodilo kulturno ozračje proizašlo iz protestantske etike. M. Novak tvrdi da teologija stvaranja najbolje objašnjava pojavu i plauzibilnost kapitalizma.

Za skeptike poput *Alberta Camusa* suvremena filozofija od apsurda preko revolta dovodi do ljubavi prema bližnjemu, koja je za svaki kapitalizam tek u drugom planu iza suparništva. Teško je suparništvo pomiriti s ljubavlju i solidarnošću, pogotovo s ljubavlju prema marginaliziranima, »nespretnima« i nesretnima, prema poniznima, poniženima i siromašnima. Nada u neku pravdu i u neuništivu plemenitost te vjera u Boga omogućuje takvima da nađu razloge za preživljavanje i borbu. Za katolike taj razlog ima svoje ime: Bog pravednosti, koji nam po svojemu Sinu donosi Radosnu Vijest – Mir (usp. Ef 6, 16).

Kultura mira kao djela pravde nadopunjuje se s kulturom patriotizma i razboritog nacionalizma. O toj nam kulturi govori i život Isusa Krista, koji je ljubio svoj narod i plakao nad njegovom propašću, kao i njegovih svetaca, koji su mu bili najbliži i za života i koji su to ostali i poslije smrti. Zbog toga im se, vjerujući u općinstvo svetih i u uskrsnuće tijela, utječemo u zagovor i proglašujemo ih zaštitnicima i uzornicima u raznim našim aktivnostima i pothvatima.

Tako smo, na primjer, *sv. Mihovila* proglasili zaštitnikom vojske, sv. *Franju Saleškog* zaštitnikom novinara, dok za zaštitnika filmske umjetnosti neki predlažu sv. *Franju Asiškoga* ili sv. *Ivana Boska.* Kad je čuo za taj prijedlog, glumac *Pedro Almodòvar* pomalo je cinički primijetio da bi on na to mjesto stavio *sv. Pasolinija* (sic!). Mi u HKD-u, bez straha od podsmijeha cinika, utječemo se u zagovor našim zaštitnicima sv. *Jeronimu* i *Svetoj Braći* te na poseban način našem pokrovitelju, sluzi Božjem *Alojziju Stepincu,* velikom našem prijatelju koji je o našem Društvu govorio i na svom suđenju 1946. i kojemu smo objavili 4 izdanja prijevoda Kempenčeve knjižice »Nasljeduj Krista«, prevedene u lepoglavskom zatvoru. Osobito ga molimo da isprosi od Boga mir zemlji Hrvatskoj.

Poruka Kneza mira nikad nije bila aktualnija i s njom započinjemo ovu godinu. Tjeskobno se pitamo hoće li ova godina donijeti bar neko poboljšanje ispaćenoj i ranjenoj domovini. Poruka Kneza mira iz betlehemske štalice melem je za skršena i skrušena srca, čiji vapaj Gospodin neće prezreti. Ona je putokaz na našu duhovnu obnovu i preporod, za bolju i sretniju budućnost hrvatske nacije i sviju koji žive unutar i izvan granica Hrvatske.

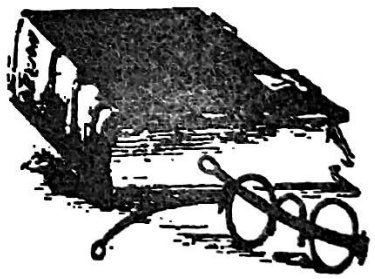

Komemoracija prof. Jakova Ivaštinovića

15. XII. 1994. održana je u HKD-u sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) komemoracija u čast prof. *Jakovu Ivaštinoviću,* uz sudjelovanje *Radovana Grgeca, Jurja Lončarevića, Ive Čuvalo, Zlatka Posavca, Mate Marčinka, Mirjane Poklepović* i *Đure Vidmarovića.* Djelomična snimka komemoracije emitirana je 16. XII. na HRT-u.

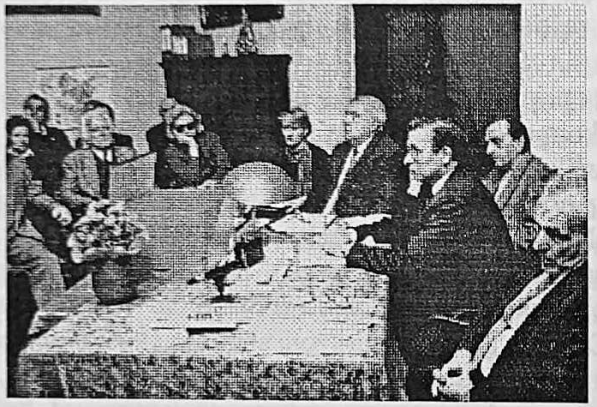

Photo: PAT

Photo: PAT

OD BROJA 2/94. CIJENA POJEDINOM BROJU »MARULIĆA« BIT ĆE 15 KUNA. PRETPLATA ZA ONE KOJI DO 31. III. NE UPLATE 60 KUNA, IZNOSIT ĆE 90 KUNA.

Povijesna uloga HKD-a

U Zagrebu je 22. prosinca 1994. u okviru ćirilometodskih književnih večeri ravnatelj HKD-a prof. Radovan Grgec održao predavanje o povijesnoj ulozi HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) u XIX. i XX. stoljeću. Osnovano 1868. od kardinala Haulika, Društvo se svojom izdavačkom djelatnošću a naročito najpopularnijom edicijom, kalendarom »Danica«, nadovezuje na prosvjetiteljsku tradiciju naših preporoditelja. Pošto je sagrađena Jeronimska palača (današnja Trenkova ul. 1, Tomislavov trg 20 i 21), djelatnost se HKD-a proširuje, tako da se njegovo povijesno značenje ne može nipošto svesti na izdavaštvo. Između dvaju svjetskih ratova to djelovanje doživljava najveći procvat za predsjednika dr. Ferde Rožića i za urednika dr. Josipa Andrića. God. 1923. podinuta je i Jeronimska dvorana, središte religiozno-kulturnog života u zagrebačkoj nadbiskupiji.

Tako je pod krovom jeronimske zgrade sakupljena glavnina djelovanja naše, uz Maticu i Akademiju, najstarije kulturne ustanove i pokrenuta dosad najživlja aktivnost katoličkog laikata, koju je posebno cijenio pokrovitelj Društva nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. O povijesnom značaju te djelatnosti govorio je i na svom suđenju 1946. Nakon rata HKD mora promijeniti ime, ali se 1993. prigodom proslave 125.

Govori ravnatelj HKD-a prof. R. Grgec Photo: PAT

obljetnice vraća starom jeronimskom imenu, znaku svojega kontinuiteta rada i vjernosti Crkvi i domovini. U poratnom razdoblju valja posebno spomenuti seriju »Novi vidici« (10 svezaka) i časopis »Marulić«, koji izlazi neprekidno već 26 godina.

Zatim je govorio dugogodišnji urednik i ravnatelj HKD-a prof. Luka Perinić, koji je u Društvo došao 1928. godine. Osvrnuo se posebno na povezanost s nadbiskupom Stepincem i na borbu oko nastavka rada Društva 1946. Prisutni su burnim aplauzom odali priznanje njegovu zalaganju, koje ne prestaje ni sada kada se nalazi u visokoj starosti. Svakako, on je najzaslužiji da je Društvo 1946. održalo svoj kontinuitet. Nažalost, 1960. nacionalizirane su njegove zgrade, pa se sada u novoj hrvatskoj državi nastoji ta nepravda ispraviti uz mnogo poteškoća.

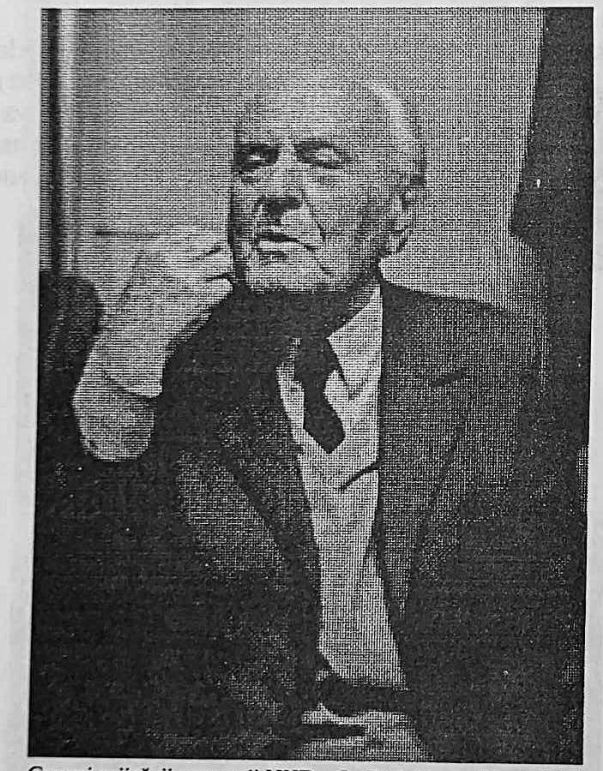

Govori prijašnji ravnatelj HKD-a L. Perinić Photo PAT

Malkica DUGEČ

Svetome Ocu Ivanu Pavlu Drugome

Gromoglasni poj
Mnogi će pjesnici
(Kao zalog svoj)
Tebi u slavu zapjevati
Veličajući Ti čine
i slavu Domovine.
Dok riječi, tek izrečene,
Brujale budu
Neušutkane,
A ljudi se,
Trenutkom ošamućeni
Cestama prolaznosti rastoče,
Molitva Vječnosti
U srcu će se ustoličiti.
Kada koraka jeka
Bude daleka, daleka
A zaborav htjedne
zavjese mijena maknuti,
Kad zadnji hodočasnici
U nepoznato odu,
Čelom što se od znoja poti
Ja ću zemlju hrvatsku taknuti
Šapćući odu
Njenoj
I Tvojoj Dobroti.

Barbara TANODI-KUKOLJA

Zahvalnica Sv. Ocu Papi Ivanu Pavlu II

(11. rujna 1994.)

Hvala Tebi, presveti Oče,
što posjeti napaćenu zemlju Hrvata,
te podignu svoj glas i ruku
protiv bezumlja rata.

O dragi, dobri i sveti Oče,
Barbari kleti srušiše ovdje
previše toga,
no još je u nama svima ostalo srca
vjere i snage
da s Tobom slavimo svevišnjeg Boga.

Hvala Ti, predobri Oče,
što među prvima PRVI
side u ponor balkanskog mraka
zavičaj mržnje, noža i krvi.

A hvala Ti, sveti i mudri Oče,
i za utjehu Tvoju i nadu
što je podari u teškome času
tjeskobnom hrvatskom puku.

Hvala Ti, hvala na blagoslovu
hvala za podršku
hvala za Tvoju toplu očinsku ruku.

Šime DUNATOV

Ivane Pavle II.!

(Nedjelja 11. rujna 1994.)

Konac je drugog tisućljeća
Sv. Oče, namjesniče Kristov
»KRISTE«!
Et Verbum factum est et habitavit in nobis.
Prošao si Palestinom svijeta od Istoka do Zapada.
Za tobom su hrlile tisuće i tisuće sljedbenika.
Među njima bilo ih je i gluhih i nijemih.
Zagovorom tvojih vjernika da učiniš nešto. Ti si postavio
prste na njihove uši, pljunuo si i smočio si prstom
jezik njegov, podigao si oči k Nebu i rekao: Efeta
(što znači otvori se). I oni progovoriše jezikom istine i
pravde.

Eto, dođe i k NAMA.
Mase nahrliše k TEBI — ali među njima bijaše gluhih,
nijemih, čak i onih koji ti snuju o smrti. EFETA!
Dovikni im: EFETA
Približava se kraljevstvo nebesko.
Pripavite pute NJEGOVE mira
IVANE, simbole Velike ljubavi,
PAVLE, neustrašivi širitelju Njegove vjere,
Veliki svećeniče po redu Melkisedekovu,
Grlim Ti koljena, suzama radosnicama ih natapam
IN TE DOMINE SPERAVI ET NOM CONFUNDAR IN AETERUM.
U Tebe se, Gospodine, uzdam i neću se smesti navijeke!

Ivan BERISLAVIĆ

Zagrebački hipodrom 11. 9. 1994.

Hvala Ti, Bože, za ovoga Papu
što ostarjevši od briga i boli
pred nama s nama skrušeno sad moli:
otkloni od nas vražju ratnu šapu.

U ime križa na njegovu štapu
s likom Tvog Sina što krv za nas proli
daruj nam mudrost u ludoj toj doli
i praštanja moć u pokajnu slapu.

I daj bar jednom još da ovaj Petar
obiđe Zemlju kao Božji vjetar
i krštenima Tvoj nauk učvrsti.

I posljednji kad prođe kilometar
i kad mu klonu noge, ruke, prsti,
uzmi ga i u svete ga uvrsti.

Rajko GLIBO

Zastoji na postajama

Listam stranice moga
izgnanstva
Stranice nedopjevanih
slutnji
Od stranice do stranice
Uvijek na početku
Bišćem zanose znane
i nedopjevane
Zastajem na postajama
Prepuštam se snu

Plamičci što su se oteli
Prikrivenoj vatri u srcu
Svaki put me iznova bude
I iznova pitaju
Koliko me je negdje drugdje
A koliko me je tu.

»Hrvatski križ« za Svetog Oca

Kad je potvrđeno da će Sveti Otac uistinu pohoditi Hrvatsku 10. i 11. rujna o. g., izrađen je, pojednostavljeno rečeno »Hrvatski križ«, koji predstavlja »rasčlanjeni« aktualni hrvatski državni grb, »rasčlanjen« u obliku znaka naše vjere, tj. križa.

U središtu križa smješten je naš jedini hrvatski grb, dok su oko njega, ne slučajno, raspoređeni ostali grbovi – »roščići«...

Sam križ izrađen je od mahagonija u koji su umetnute i slijepljene mjedene pločice 8 x 8 cm, s prethodno gravi[illegible]iranim grbovima na pantografu. Potom je obavljeno poliranje, fino poliranje i fino pjeskarenje dijela pločicâ (grbova). Po čitavom oplošju nanešen je lak.

Na poleđini križa dvije su, također mjedene, pločice – jedna za objesiti križ, dok je na drugoj (većoj) napisano istoznačno glagoljicom i latinicom:

SVETOM OCU
OD NJEGOVE
HRVATSKE
ZAGREB,
11. RUJNA 1994.

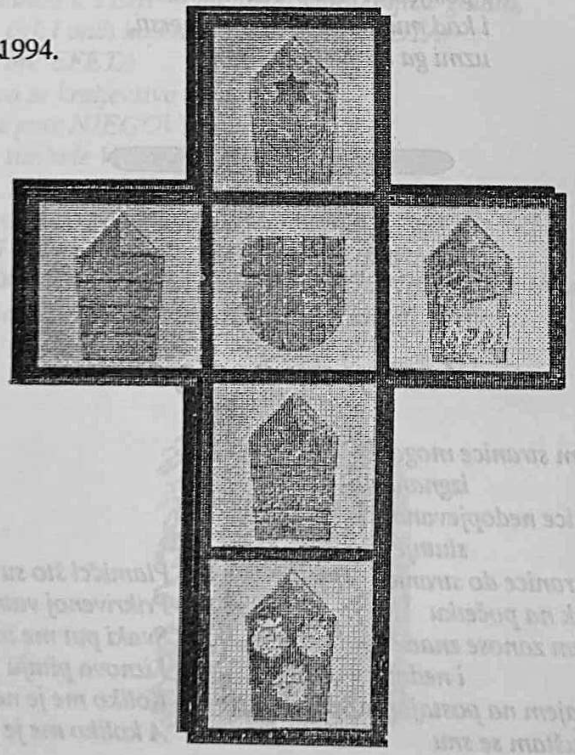

Za križ je izrađena prikladna kutija, s obrisima križa i natpisom SVETOM OCU.

Popratno pismo za svetog Oca ispisano je, također, glagoljicom i latinicom, i to pomoću kompjutora.

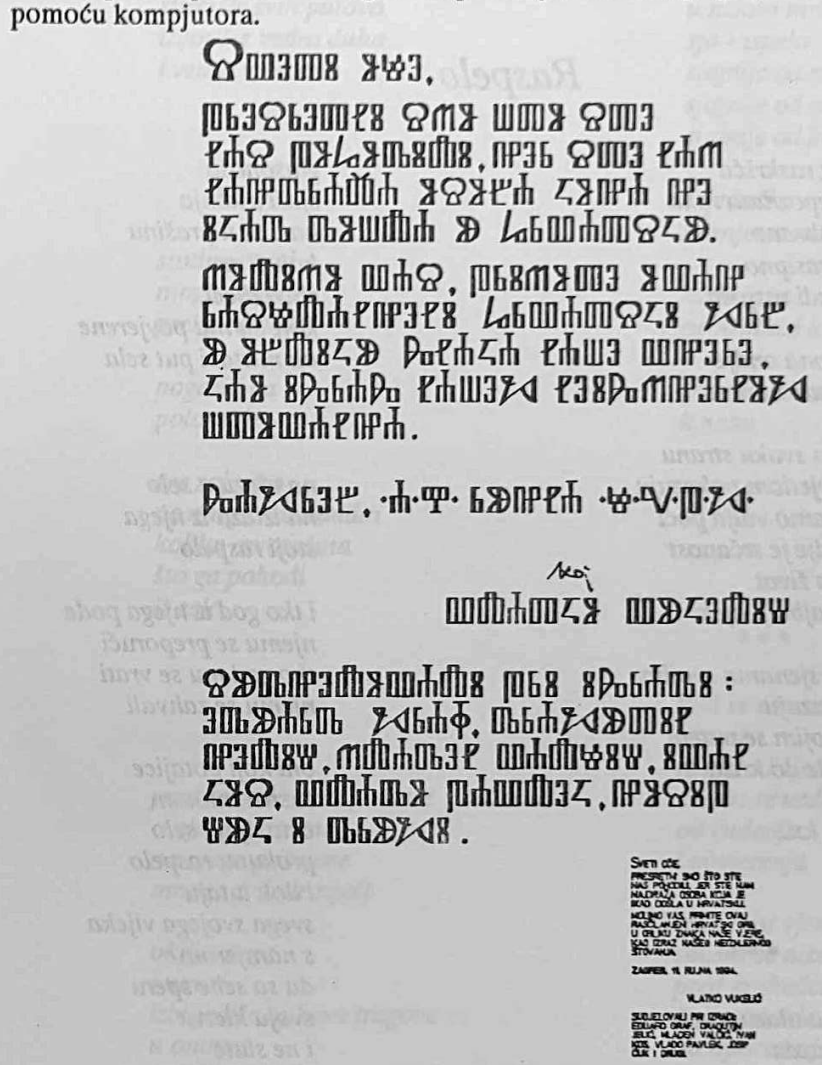

U neopisivom zadovoljstvu pri izradi križa sudjelovala je nekolicina radnika zaposlenih u »Croatiji«, tvornici baterija i svjetiljaka, »Instrumentariji« te Narodnoj i sveučilišnoj biblioteci (Franjo Radić i Franjo Kahlina).

Ovakvi i slični križevi mogu se izrađivati u raznim veličinama i imati praktične namjene. No, čim jednostavniji – tim bolji, odnosno ljepši! Na primjer, križići za krunice, ako bi ih se izrađivalo dovoljno kvalitetno (jasni obrisi grbova), dodatno bi ih ukrašavali (i najjednostavnija i najjeftinije izrađena krunica je ukras sama po sebi).

Sve ovo učinjeno je iz velike zahvalnosti i ljubavi prema našem Dobročinitelju i neskrivenom željom da »HRVATSKI KRIŽ« kao uostalom i svi drugi mnogobrojni darovi, završe kod svetog Oca i barem ga malo obraduju.

Raspelo

uz raskršća
nepoznata ruka
sabrano
i rasipno
sadi raspela

i ona ondje
rado borave

na svaku stranu
svjetlom pokazuju
kamo valja poći
gdje je srčanost
za život
najbolji lijek

a sjenama svojim
kazuju
kojim se putem
ide do križa

u križ

* * *

na ulazu u selo
vazda
nikne raspelo

svako nevrijeme
najprije se
na njega sruči
svaka vojna
svaka boleština

carska naredba
najprije njega pohodi
glasonoša
sjaši s konja
baci se u prašinu
kajući se
zbog riječi
koje su mu povjerene
ali nastavi put sela

* * *

na ulazu u selo
na izlazu iz njega
stoji raspelo

i tko god iz njega pođe
njemu se preporuči
tko god mu se vrati
njemu se zahvali

oni koji potajice
zastrti tminom
ostavljaju selo
prokunu raspelo
i dok lutaju
svega svojega vijeka
s namjerom
da sa sebe speru
svoju kletvu
i ne slute
da ih raspelo
nije izostavilo
iz svojeg blagoslova

* * *

kad ljudi iz sela
iščekuju nekoga
pođu izvan sela
do raspela

raspelo je
kažu
stjecište svih putova
izvorište vedra duha
i vedra vremena

* * *

stotine vojni
mogu prijeći
preko raspela

pogaziti ga
polomiti

sve zajedno
ne mogu mu nauditi
koliko crvotočina
što ga pohodi
iz sela

* * *

pred raspelom su prosute
o njega ovješene
na njega pribijene
mnoge svijetle riječi

oklijevanje
i umor
izblijediše njihove tragove
u onima
koji ih prosuše
ovjesiše
pribiše

raspelu preosta
bolna zadaća
da sabire svjetiljke
što su ih svjetlonoše
putem pogubili
pobacali

* * *

u nekim mrklinama
sja raspelo
sjajnije od sunca
sjajnije od oka
sjajnije od boli

svjedoči
namjesto ruku zauzetih

raspelom
nebo silazi k zemlji

zemlja uzlazi
k nebu

* * *

kad se sav svijet
osami
raspelo i vjetar
dotiču se uzdrhtali
od čuđenja
i povjerenja

silovitost vjetra
spušta se nice
pred krhkošću križa
i pita odakle to
da upravo njoj
povjeri svoje trajanje

i pritom joj se
postavi na put
nezaobilazna

kad se sav svijet
uznemiri
raspelo se stapa
s vjetrom

* * *

kad
neko bezazleno dijete
zastane
pred raspelom
i nebo
i zemlja
umuknu

kako da se
pred njim
opravdaju

* * *

ni kosa
najmarnijega kosca
ne zahvati
cvijet
ni trn
što su
uz raspelo
izrasli

* * *

u nekim predjelima
katkad
iskorijene
sva raspela

ondje
umah izniknu
uspravni
raširenі ljudi

širinom svojom obuhvate
i iskorijenjene
i iskorjenitelje

ostavljajući za sobom
svijetle tragove
prolaze sjenama
što se gomilaju
posvuda

i kada ih uklone
ne mogu ih pokopati
drukčije
nego uspravne
nego raširene

a njihovi svijetli tragovi
nastavljaju
svoj hod

* * *

neki
svega života
djeljaju raspelo
iz svoje duše

izdjeljaju ga
neki
puno boli

neki
puno zahvalnosti

* * *

o neka raspela
ne pričvrste tijelo

tek
drvo o drvo

tek
korijen o krošnju

i urežu u njega
svoje ime
svoj lik

svoj krajolik

* * *

raspela se
ne izrađuju
od novih
nerabljenih dasaka

za njih su nužne
daske
od skršenih lađa
od porušenih mostova
od polomljenih ograda

da prebrode
što se prebroditi ne može
da premoste
što se premostiti ne može

da zemlju
i nebo
sjedine

* * *

ima ljudi
koji na koljenima
obilaze
oko raspela

ima ih među njima
koji ne primjećuju
kako raspelo
na koljenima
oko njih
obilazi

oko onih
od kojih su odustali

* * *

neka raspela
izniknu
iz stijene

i bude im stijena
zemlja podatna
bude im srce ljudsko

izrastu raspela
golema
nadsvode zemlju
natkrile čovjeka
i traju
u svojoj odanoj šutnji

traju
kao moćan
i skrban prijatelj

ponizan
kao prah čovjekov

kao duh
njegov

* * *

raspela su mreža
koje nebo
baca
na zemlju

i kada izvuče mrežu
nađe li u njoj
jedno ime
nađe li ih stotine
nebo je zadovoljno

ulov je bio
obilan

* * *

raspelo s putem
dijeli
istu prašinu

ni u čemu
da se ne razlikuje
od čovjeka

da se čovjek
ni u čemu
od svjetlosti
ne razlikuje

* * *

raspela
rasuta
po raskrižjima
svijeta
dozivaju se
međusobno
i obnoć i obdan
zapanjena
kolike boli
čovjeka
mogu zadesiti

koliko radosti
može
čovjek darovati

raspela se
dozivlju
međusobno
da upoznaju
čovjekov put

da nebu
mogu javiti
gdje
čovjeka
da pričeka

* * *

raspelo s putem
dijeli
istu prašinu

ni u čemu
da se ne razlikuje
od čovjeka

da se čovjek
ni u čemu
od svjetlosti
ne razlikuje

* * *

raspelo
zna
da je čovjek
matica
kiša milosti
što traži
svoje uvire

i zato ga
tako zanosno
doziva

* * *

ne živi čovjek
samo o kruhu i riječi
nego i o svakom raspelu
što pohodi
njegove putove

Iva ČUVALO

Ledeni pijetao

Na zidu sobe
ledeni pijetao
širi modra krila
i doziva oblake.

Na moj prozor
umjesto sna
nadiru kristali obojeni
bijelim krugom
uline svjetiljke.

U hladnu vrtlogu
topi se bol:
to Nebo vraća
ogoljeloj duši
veo nevinosti.

Snaga pokreta

I sad je posvuda oko sebe osjećao blagi, ali sveobuhvatni, čeznutljivi dah daljina. U sve kao da je nevidljivim ali nepobitnim nitima bila utkana neka duboka bit, slutnja nečeg neizmjernog, neuhvatljivog i zauvijek neizrecivog unatoč – ne samo njegovim nego svekolikim – žarkim i slavnim pokušajima izražavanja, svim poslanicama, propovjedima, poukama punim ljubavi što ih je napisao, izrekao ili bi ikada mogao napisati, izgovoriti. Da, ta će bit ostati zauvijek neizraziva, unatoč svim nadahnutim riječima, možda zato što je vrhovna Riječ bila tako konačna i potpuna, sveprožimajuća! Kao da su sve sjajne daljine svijeta samo njezin odbljesak, kao da obuhvaća sve izvanjsko i unutarnje: zračne visine nad nama, ali i prostore u čovjeku, najudaljenije kutke Zemlje i sve dubine duše u tajanstvenoj cjelini pred kojom se svi glasovi stišavaju, jer svi čovjekovi pokušaji da tu bit izrazi na kraju uviru u nedostižno, zauvijek neizrecivo, tek naslućeno iza svakog obzora kako izvanjskog svijeta, tako i duše.

»Blagi, ali neizbježni poziv svjetlih daljina, čak i prostora što se, evo sada, raskrilio preda mnom«, razmišljao je ponovno stojeći na pramcu čvrstog broda, jer se, po tko zna koji put, otisnuo u sjajno i zahtjevno nepoznato, kako bi pronio Riječ i pokušao prenijeti najdublje, gotovo neprenosivo iskustvo. »Sve zavisi od toga jesmo li u stanju čuti, shvatiti poziv te otajstvene biti, jesmo li svjesni zahtjeva čistih, zračnih daljina, svega što je najbolje, besmrtno u nama... Ali odakle izvire i u što se ulijeva krajnja daljina, iza svih pučina i krajolika u nama, vječna žeđ, čežnja, nada i zapovijed duše?...«

»... Jer Duh sve proniče, i dubine Božje«, napisao je. »Jer tko od ljudi zna što je u čovjeku, osim duha čovječjega u njemu«.

Dok je gledao plavu pučinu, odjednom mu je palo na um ne koliko je već proputovao, niti na kakva će se daleka putovanja još morati otiskivati u svojoj svetoj misiji, ne puka beznadnost zadaće ni pitanje hoće li biti vremena da izvrši makar i djelić onoga što bi morao – nego kako je taj drugi, preporođeni čovjek, koji se od svog drugog rođenja zvao Pavao, prekalupljen, ponovno iskovan u strašnoj vatri čiji je odbljesak ugledao samo u trenutku, dok je već padao s prestrašena konja koji se propeo i prodorno njištao. Samo odbljesak, dok je već letio kroz zrak, ali taj ga je odbljesak oslijepio! Da, u vatri izliven od mnogo toga što sačinjava čovjeka, od mnogih tajni, ali također, nepobitno i od daljina, putovanja, od iskonskog pokreta širokog poput oceana, baš kao što je onaj prvi čovjek, Savao, napravljen od zemaljskog praha kojemu je Bog udahnuo život.

No možda to uopće i nisu bila dvojica – jedan slijep davno prije nego što mu se tjelesni vid ugasio, sagoren odbljeskom Tajne, nemilosrdan čovjek pun neznanja i predrasuda, a drugi preporođen u sjajna prostranstva vjere, ljubavi, pouzdanja i milosti, u slutnju vječnog, beskrajnog smisla, a samim tim i u putovanje koje na ovoj zemlji nema i ne može imati kraja ni smirenja konačne luke... Ne dvije osobe, dakle, nego cijelo vrijeme samo jedan čovjek, još otkako je prvi put udahnuo zrak, pa sve do

sadašnjeg trenutka, od Tarza do pramca na kojemu je upravo stajao... Ne *isti* čovjek, naravno, jer više nikad neće biti isti otkako je pao s konja, shrvan svjetlošću i strašnim odjecima Glasa, ne...

»... ne isti«, pomislio je, »nego naprosto čovjek, koji je u stalnom sukobu sa samim sobom, pun protuslovlja, sam svoj najljući protivnik, svoje vječno bojno polje, istodobno skučen i nemjerljiv, nizak i uzvišen, kukavica i neustrašiv, pun mržnje i ljubavi, kratkovječan i besmrtan. Jer dah širokih prostora njegove unutrašnjosti u stalnom je proturječju s uskogrudnošću, sljepilom, sklad u njemu u stalnoj je borbi s kaosom, a tjeskobna rascjepkanost nezadrživo teži krajnjoj ispuni, cjelini... Čovjek – maglovito biće, no sazdano od bistrih daljina, od pokreta... Pa ipak, možda su sve te suprotnosti tu kako bismo *mogli* biti tako široki, kako bi nam srce moglo biti beskrajno i zato *ljudsko*, jer ono je naša najveća, jedina prava mogućnost. Možda su borbe proturječnosti u nama i ta vatra nužni za našu glavnu zadaću: pročišćenje, ispunu, kako bi se ono najbolje i najčistije u nama moglo odijeliti, probrati, kako bismo sebe mogli ponovno stvoriti, mi, stvoreni na sliku Stvoritelja koji nam je usadio tu spasonosnu, goruću težnju...

Da, čovjek, često mračni ponor, ali i sjaj zračnih visina, jer samo tako široki možemo odgovoriti na poziv Vječnoga, biti dostojni Njegovih riječi i slijediti ih. Naša bit može biti samo nemjerljiva: ili se neprestano grana i širi, ili se povlači u ništa, ili nas vodi duboko usađena žeđ za smislom, ili se gušimo u besmislu. Ljubav ili praznina, a ako ljubav, onda beskrajna...«

»Čeznite za višim darima!«, napisao je. I: »Kad bih sve jezike ljudske govorio, i anđeoske, a ljubavi ne bih imao, bio bih mjed što ječi ili cimbal što zveči... Jer djelomično je naše spoznanje, i djelomično prorokovanje. A kada dođe ono savršeno, uminut će ovo djelomično...«

Pred njegovim je pogledom nedostižna modrina blistala zasljepljujuće i zahtjevno, kao uvijek. Pokret broda bio je vidljiv samo ondje gdje je pramac sjekao mirnu, tirkiznu površinu, kao da je cjelokupni pokret sažet u samu svoju bit, jer inače se činilo da je brod nepomičan, pobijeđen nepreglednošću modre čežnje i zarobljen u širinama, pa se čovjeku koji je duboko zamišljen stajao na pramcu činilo da taj zastoj uopće i nije u prostoru, nego je unutrašnji, da su brod, pučina i on dio beskrajne čežnje samog njegova bića, koja se odjednom utjelovila u prizor pred njim.

»A jer su u nama daljine«, razmišljao je, »moramo biti i pokret, kako bismo se mogli zaputiti prema njima. Odatle ta žeđ, čežnja, ta plamteća pokretačka snaga u nama koja nas usmjerava prema smislu. Svi mi zapravo putujemo kući pa i *jesmo* to putovanje u vječnost i beskrajnu Ljubav. Cijeli naš život je povratak, odviše smo prostrani za bilo kakav prolazni, zemaljski stan, naša čežnja za domom obuhvaća svaki kutak Zemlje, neutaživa je kamo god pošli, pa zapravo nema mjesta gdje bismo mogli naći pravo smirenje, nego luka mora biti mnogo dalje... u vječnosti. Mora biti krajnja i tako sjajna da je svjetlost svih daljina njezin puki odsjaj, blijedi nagovještaj, a to su i naša najdalja putovanja, svaka udaljenost što je za života možemo prijeći. Sve što je slobodno, prekrasno i daleko, samo je nagovještaj onog najvišeg, svako putovanje koje nije puko lutanje, povratak je kući...

A oživljujući pokret, prostor i svjetlost oko nas su i u nama, oko nas jer su u nama, kao da sve pa i sami krajolici i pučina, izviru iz srca pa teku i šire se u nedogled, prema sjaju smisla koji je uvijek s onu stranu, premda sve obuhvaća, upotpunjuje i

sadrži. Odatle bezgranična, čeznutljiva slutnja i poziv k daljinama iza crte obzora. I Njegove riječi, na obzoru duše, sažimaju i obuhvaćaju sve što poznajemo i možemo shvatiti, a odbljeskuju i zračnu slutnju. Premda su izgovorene u vremenu, tajnu vremena sažimaju isto tako duboko i potpuno kao i tajnu Ljubavi. Te nas riječi pozivaju bitnom pokretu prema nama samima, putovanju koje smo mi, jer doista postojimo samo u pokretu prema smislu ili se osipamo, gubimo.

Put... sve bliže pravom domu. Istina... unutarnji putokaz u svijetloj slobodi prostora, osjećaj predubok, preosoban za riječi, odviše istinit za izraz, čak i u Njegovu učenju pohranjen u neizrecivom, jer kad čujemo Njegove riječi, one se već nezadrživo šire prema obzorima života. Put, Istina i Život čiji sam glas čuo prije nego što sam oslijepio da bih mogao vidjeti daljine...«, razmišljao je, gledajući beskrajnu pučinu. Kao da mu je biće bilo utkano u taj pokret, naslućen čak i kad je već postajao nevidljiv u daljini, čak i iza obzora – vječno gibanje mora i struja u jarkim vedrinama, u imperativu svjetlosti koja se razlijevala svijetom.

»Kako osjećam taj neprestani pokret, a i to golemo jedro prostora nada mnom... Moje je da budem glasnik, svjedok Svjetlosti, najprije zaslijepljen njezinim svetim sjajem, a onda ponovno rođen, da zaronim u puninu zahtjeva dok se »ja« posve ne izgubi, kako bi se ponovno upalilo za vječnost, na raskrižju na kojemu tijek života postaje povratak kući, jer struji u smirenje bogato procvalih daljina gdje sami sebe već očekujemo, još bogatiji i vjerniji...

Ili smo smisleni pokret, unutrašnji obzor za obzorom, kontinent za kontinentom, a nad nama je svemir Tajne, ili lutamo slijepi, nezasitni, uzaludni, a sjaj je daljina za nas zauvijek izgubljen. Sve je pokret pa je zato i poticaj, zahtjev, tajna...«

Da, samo ponizni sluga i glasnik Svjetlosti pa ipak – zašto je upravo on, Savao, izabran za tako veliku i svetu zadaću, kad je bio ne samo ispunjen neznanjem, nego i nemilosrdni progonitelj Riječi? Čime je zavrijedio da bude pozvan, na tako čudesan način istrgnut iz mraka, kad je, nedvojbeno, bilo toliko zaslužnijih, čak i svetih ljudi koji bi...

»Ali da uopće bude čovjeka (jer *biti* znači postojati smisleno), netko mora izgarati daljinom, pa makar ga teret čežnje i zlatna nedostižnost vrhova i slomili. Netko mora ostati budan i u gluho doba noći, ali onda... zašto ne najbolji, najjači, najvredniji? Zašto baš ja, tako slab pred veličinom Tajne, zaslijepljen odbljescima uvida, s mojim zaprepašteno izmucanim: »Tko si, Gospodine?« Zar nije bilo boljega? Ali možda je to zato što na svijetu i nema ničeg boljeg od čovjeka, koji prolazan, slijep, slab, zbunjen kakav jest, stoji pred pozivom vječnog, svemoćnog Bića, a taj je poziv glavna zadaća postojanja, pa naprosto moramo odgovoriti, učiniti sve čak i kad je to naoko nemoguće jer, kako se čini, daleko nadilazi naše snage. Pa ipak, upravo je taj poziv naš najveći blagoslov i mogućnost, jedini spasonosni put.

A ta najdublja čežnja za smislenim djelom koje bi oblikovalo, sredilo i osvjetlilo naš osobni svijet, pokretačka snaga u nama koja nas sačinjava i usmjerava prema najdaljim i najsvjetlijim krajolicima nas samih, prema onome što je uvijek s onu stranu, *ovdje* nespoznatljivo, premda srce ipak nepogrešivo osjeća, prepoznaje najvredniji cilj, mnogo bolje od našeg svijesnog bića...

Zato i osjećam da više i ne postojim osim u Kristu, ali i da sam se upravo onda kad sam umro sebi i svijetu, ponovno i konačno rodio u svoje pravo, najdublje biće, a kroz njega u svijet smisla, gdje nisu ni potrebne riječi, nego samo *smjer*, put, i gdje

neugasivi poticaj gradi sve što je uopće vrijedno ne samo izraza, nego i života. A tek sam sada doista živ...

Jer mi smo samo dijelovi, sve što znamo i činimo samo je dio krajnje cjeline. Ili smo tajna ili nismo ništa – zato nam se samo Tajna može najdublje obratiti, uistinu nas pozvati i pokazati nam put, a ima li veće tajne nego što je Beskraj rođen u vremenu, Utjelovljena Vječnost koju inače ne možemo ni shvatiti, a došla je kao čovjek, kao jedan od nas?...«

Prije nego što se vratio u kabinu kako bi nastavio pisati ondje gdje je stao, dugo je, posve nepomičan, stajao na pramcu, kao da nastoji dokučiti, što bolje upiti dah prostora i sve što se u njemu naslućivalo, kako bi u žarke retke pouke prenio nešto od širine tog plavetnila, rasprostrtog sve do obzora prema kojemu je plovio, vođen tajanstvenom poticajnom silom, nečim od čega je sazdana i sama duša, ali što zauvijek ostaje tajanstveno i veće od čovjeka...

Mladen JURČIĆ

Jesenja pjesma

Ljepotom daleko od nas jesenji napjevi zvone,
jer priroda stalni je glas, naš život osipa se, tone
svemirskim morem tišine, u spokojnoj slavi list žuti
i padom se Zakonu vine, gdje toplo se proljeće sluti.

Za narav smrt ne postoji, ponorom obilježeni
tek mi smo, u nama stoji taj strašni mu pitanja znak,
kad svjetlo daljina gasne u besplodne čežnje trak,
grm će u krugove jasne, ti mutnoj obzora mijeni.

Bolnija jesen u nama nepovrat strništem lije
dok djelo nam grli tama, naslut nas ljeta ne grije,
a smis'o nehajnih stvari u krasnoj kruga punini

za biće naše ne mari — odgovor kakav praznini
(lišće tu drukčije pada i srcem hladnije lijeta)
stara, tiha glazba sada — taj zaludni sklad soneta?

Sumrak poezije

I.

Sprovod od krajolika, obala, voćnjaka,
od kiše, daljina, osjeta i srca,
mrtvački pokrov oceana.
Šuma što buja, cvrkuće i diše,
dar pogleda jezgri... za koga?
U čiju praoštrinu
sad blijede planina i procvali grm?

Nema ljepote koja nam u prisno
»nek bude svjetlo nad pučinom, lišćem«
ne struji. U nama joj dom,
il besciljno sablast krajolika luta
iz grobnice ničijeg srca
kad veliki sumrak spušta se nad riječ.

II.

Teret beskorisne jezgre
— osjećajnosti,
pustinjski cvijet stiha, ljubavi.
Unaokolo — nijednog srca,
tek pijesak i neugasiva
žeđ za smislom.
U ognjištu bića pepeo iskona,
jeka u pustim sobama.
Cvjetoliko, u sebe,
zatvara se izraz.

III.

Smak poezije.
Zvijezde tisuća ekrana popadale
kroz mračne prozore
nadomjestak drevnom, preblještavu snu
i njime sanjanu čovjeku,
u sjajnu nadomjestku raspršena svijeta
gdje se i vječnost
dnevno presađuje...

Mladen JURČIĆ

Vrt

Vrt — sveopćeg cvata odsjaj drag i sreden
iz bujanja drevnog sliku voćke, ruže
u prisnost izdvaja, tako je omeđen
pjesnikov vrt stiha, maglice ga kruže.

Vrt palače bića krasi cvijeće riječi,
sam predjel: srok duše — kako ga uglazbit,
pjevom, mostom slutnje, kako tajni prijeći,
tvrd zatvor nehaja zasvagda nam razbit?

Izraz da je bokor, spoj flore i rada,
ne klonuće usred nedostižna sklada
podvučenog sjajnim sferama modrina.

Stručkom izrečenog moj će cvjetnjak sliti
znake nedohvata i naših širina,
da bitnim trenutkom oltar srca kiti.

Malkica DUGEČ

Za rubom svijesti

Za rubom svijesti
Gdje svjetovi pravednih
Svjetlom duše
Vječnost dodiruju
Smiraje dana sluteći,
Razorni atom Sumnje
Još utrnuo nije.
Novovijeka neman
Neomeđena je snima
I tek će budući znati
Kako su boljeli vjekovi
I dani,
I sati

I je li utvara bila
Modrooka vila
Ili otrovna zmija
Što je u njedrima sanja
Otrovna gnijezda smrti
Naočigled života svila.
Za rubom svijesti
Osvetu Svjetla slutim
I ne znam
Da li mučninu
Ili bodeže jave
Zadnjim atomom ćutim?

Albino LUCIANI (Papa Ivan Pavao I.)

Katekizam – izravno djelovanje milosti

Dragi biskupe[1] i francuski akademiče!

»Užaren ugljen nad kojim puše čas narav, čas milost«. Tako su Vas definirali. Ja, međutim, mislim da je u Vama »puhala« više milost nego narav.

Čak i kada ste vodili svoju veliku bitku po novinama ili u francuskom parlamentu, u Senatu ili na I. vatikanskom Koncilu, uvijek Vas je vodio i nadahnjivao dubok vjerski osjećaj, oduševljeničko srce da, ali privrženo i čestito.

Bili ste ravnatelj bogoslovije. Čak Vas je i Renan, Vaš nekadašnji pitomac, proglasio »nedostižívim odgojiteljem«.

Vodila se neka kampanja u prilog slobodne škole pa su Vas Lacordaire, Montalambert i Falloux imali uza se tijekom borbe i u konačnoj pobjedi.

Izađe i *Syllabus* Pija IX., izazivajući mučne i mnogobrojne reakcije; Vi ste pak napisali tako umjereno i razborito tumačenje pa ste djelomice stišali oluju, polučivši pljesak čak šesto biskupa te odobravanje samog Pija IX.

Talleyranda, tog velikog grešnika i otpadnika, svi su smatrali neotkupljivim; Bog ga je otkupio, ali se poslužio Vama, Vašim taktom, Vašim razumijevanjem i strpljivošću.

Uostalom, veliki biskup, veliki pisac, istaknuta osoba u svim pokretima ideja i mišljenja svoga stoljeća.

Za mene, međutim, najzanimljivije motrište Vaše osobe i Vašega djela jest strast prema katekizmu.

Započeli ste podučavati djecu još kao klerik u Sv. Sulpiciju; nastavili ste kao mlad svećenik u župi Marijina Uznesenja te u župi Svete Magdalene; cijeli se Pariz tamo slijevao da Vas čuje. Pa i kao biskupu, katekizam Vam je bio u vrhu razmišljanja, zaposjeo je veći dio Vaših knjiga. Zapisali ste u svome dnevniku: »Netom mi je dodijeljen razred mališana, odmah se oduševih: otada, ono što nije katekizam, čisti učinak milosti u dušama, u mojim očima ne vrijedi ništa; mali literat u meni ustupio je mjesto i stavio se posve na raspolaganje kateheti«. Zapisali ste i ovo: »Najljepša od službi je ona pastoralna. Ali je katekizam još ljepši. To je predivni ideal Božjega srca. Ništa mu nije ravno. To je najčistija služba, najmanje zainteresirana, najudaljenija od umišljenosti«.

* * *

Došlo mi je da pomislim na Vas i na ta Vaša strastvena očitovanja, jer mi je pred očima »Katekizam za najmanje«, koji će se pokusno koristiti u Italiji od listopada

1 *Felix DUPANLOUP*, biskup u Orléansu (St. Félix, 1802. – Lacombe, 1878.) Istakao se oštroumnom i neumornom gorljivošću u podizanju svećenstva, u odgoju mladeži i poučavanju katekizma. Pisac pedagoških djela, borio se za slobodu nastave, a sudjelovao je i u francuskom političkom životu.

(1974. godine, op. prev.) nadalje. Dobar tekst, čini mi se. Ali što vrijede *poglavlja,* ako izostanu *glave* i srca kateheta?

Meni, kao mladome svećeniku, govorahu: »Tekst je samo pripomoć, poticaj, ne udoban naslonjač, u koji se kateheta izvali na počinak«. »Tekst, koliko god je dobro napravljen, ostaje mrtvo slovo: na kateheti je da ga oživi«. »Predavanje je vrijedno koliko i priprava!«. »Malene se ne poučava onim što znadete, koliko onim što jeste: malo vrijede riječi iz usta katehete, ako iz njegova ponašanja izviru drukčije riječi pa ih opovrgavaju«.

Pričali su mi o Pedru Ribadeneiri, mladiću vihoru, oličenju nestašluka *ante litteram,* kojega je sveti Ignacije poveo sa sobom iz Španjolske u Rim. »Najsmjernije se prekrižiti!«, veli mu jednoga dana sveti Ignacije. »Padre Ignacije, ali ja to radim baš kao što to čine vaši isusovci!«. »Što govoriš! Moji se isusovci križaju kako treba!«.

Mladić ne uzvraća, ali misli svoje.

Isusovci se ustajahu jutrom rano i odlažahu u kapelicu mračnim hodnikom, u crnoj halji i bijeloj roketi. Pedro ispuni škropionicu posvećenom vodom i crnom tintom. Isusovci u prolazu umakahu prste, križahu se, odlažahu u klupe na meditaciju, nakon koje odlagahu roketu u sakristiji. Perica živahno zgrabi sve te rokete pa odnese svetom Ignaciju: »Dođite, padre, i provjerite kako se križaju vaši dragi isusovci!« Ajme! mrlje od crnila jasno govore da se i isusovci ponekad križaju »kako Bog hoće«, ili bolje: kako Bog ne bi htio!

A tu, u mojoj mašti, prolazi povorka kateheta laika.

Roditelja prije svih. Oni su »prvi propovjednici riječi«, rekao je Koncil. Zbog svetih slika koje su u kući, zbog molitava koje se u kući mole, zbog razgovora koji si vode, zbog poštovanja iskazana prema svećeniku i svetinjama, djeca se mogu zateći uronjena u toplo i naravno ozračje religioznosti. Ali se mora učiniti i nešto više.

Njemački državnik Windhorst, kada ga je neka gospođa upitala kako treba pozirati pred fotografom, odgovori: »S katekizmom u ruci, gospođo, u času dok ga tumačite svojoj djeci!«.

U zbilji, prva vjerska knjiga koju djeca čitaju jesu roditelji. Dobro je kad otac kaže djetetu: »U crkvi je pater ispovjednik: ne misliš li da je to prigoda za tebe?«. Još je i bolje kaže li: »Idem u crkvu na ispovijed; hoćeš li i ti poći?«.

* * *

U tome, međutim, danas nalazim prigovaratelje: roditelje koji za se kažu da su kršćani, a odgađaju čak i krštenje vlastite djece: »Nikakvih pritisaka na moje dijete! Odabrat će u dvadesetoj!«.

Vi ste, kolega Dupanloup, već odgovorili na takve prigovore: U dvadesetoj! U dobi kada bi Vaše dijete iznad svega trebalo imati vjeru koja je prodrla u dubinu njegova bića, ne bi li mu bila od pomoći! A kako će taj dvadesetogodišnjak odabrati između tolikih postojećih religija, ako nije sve proučio ranije? A kako ih sve proučiti, zauzet školom kao što jest, športom, zabavom, prijateljstvima? Dovoljno je roditi se da se postane baštinikom prebogatoga nasljeđa. Baštiniti bogatstvo, zbilja, jest sreća pa se misli, tumači se da će dijete, premda trenutačno nije svjesno, u svoje vrijeme biti prezadovoljno i previše svjesno sreće koja ga je zapala. Ako je neki tata doista

kršćanin, mora znati da je beskrajna sreća krštenjem postati Božje dijete i brat Kristov; čemu onda lišavati toga vlastito dijete?

»Da – uzvrati prigovarač – ali su uz tu sreću vezane teške moralne obveze! One se ne smiju natovariti na vrat mome djetetu bez njegove suglasnosti!«.

Vi ste, Dupanloup, odgovorili i na to: Koliko se toga nametne djeci bez njihove suglasnosti! Ne pitajući ih za suglasnost, uostalom, donijeli ste ih na svijet! Ime, obitelj, ozračje i društveni okoliš, odjeća, škola u prvim godinama, sve se to zbiva bez zatražene suglasnosti od onih kojih se sve to tiče. No, je li nesreća ako dijete treba držati se ispravnih kršćanskih pravila? Je li možda Bog ljudima dao svoje zakone iz trijumfalističkog hira ili u funkciji kakva vlastitog probitka? Zar ne postaje moralno velik i sretan čovjek kad prihvati obveze i međe? Sloboda? Da, u redu, ali se ona ne sastoji od toga da se čini što tko naumi i što se kome sviđa, već da se može činiti ono što se mora činiti!

* * *

Nakon roditelja tu su katehete i učitelji u prva četiri razreda. Vi ste napisali prelijepe stvari o svojim prvim učiteljima.

Sa svoje strane, s osjećajem nježnosti mislim na svoje učitelje i slažem se s riječima Otta Ernesta: »Za mene nema ništa uzvišenije od razrednog učitelja«.

Iznova gledam sebe u klupama moje škole na Kanalu s osjećajima đaka, o čemu govori Goldsmith u *Napuštenu naselju;* začuđeni, otvorenih ustiju, pred učiteljem i svi se pitaju kako to da iz tako male glave mogu izaći tako velike i čudesne stvari!

Da se razumijemo, nisam tako naivan da bih mitizirao dječicu i učitelje. Postoji i naličje medalje, znam to. Nedužni poput anđela, ta dječica; ali često uznositi poput knezova, srčani poput heroja, nezaustavljivi poput ždrebadi, tvrdoglavi poput magaradi, nestalni poput suncokreta, vrata duga poput graciozne dizalice, ali uvijek dragocjene dobi, povjerljive i podatne za oblikovanje.

Što se učitelja tiče, ima ih koji znaju pristupiti učenicima kako oni očekuju, tj. da im budu vođe koji će se nametnuti vrsnošću i simpatijom; a ima i onih ukroćenih nad kojima đaci gospodare, umjesto da su sami krotitelji i gospodari.

A »ukroćena« se čini učiteljica prvog razreda na koju podsjeća naš Mosca. Prolazeći hodnicima, piše on, čuo se njezin glas:

– Imaju li konji petnaest nogu?

– Ne – čula je gdje zborno odgovaraju đačići.

– Imaju li možda dvanaest?

– Nemaju ni toliko.

Smanjujući broj nogu, stigla je napokon do pravoga broja.

– Imaju li četiri?

– Ne – odgovoriše oduševljeno djeca!

Jadne li učiteljice!

Navedeni Mosca, međutim, bio je od drugoga štofa. Kako je uspio »osvojiti« strašni V. C? Jednostavno: osvojivši simpatije svojih četrdeset đaka. A kako je osvojio simpatije? Veli nam:

»Velika jedna zujara bijaše moj spas«. Muščetina koja, ušavši u razred, svojim zujem privuče pozornost cijeloga razreda. Neki bi drugi učitelj možda rekao:

»Gledajte u mene, a ne na zujaru!«. Mosca, međutim, reče jednome: »Bi li mogao jednim udarcem iz praćke oboriti onu zujaru?«. »To mi je zanat«, odvrati dječak, koji odmah iskoči iz klupe s praćkom u ruci, nanišani zujaru i opali, ali promaši cilj. »Daj meni praćku!«, reče Mosca i, nanišanivši muščetinu, opali i obori je pred učenikove noge. Vrhunska bravura koja mu priskrbi neposredno divljenje učenika, koji su se ranije prema njemu odnosili izazovno i prijeteći.

»Kad bi imali barem brkove!«, rekao mu je ravnatelj, zdvojan zbog premlade učiteljeve dobi. No, više od brkova u igri su, vidi se, drugi darovi! Neprocjenjivo je dobro koje učitelji na nastavi vjeronauka mogu učiniti djeci vlastitim utjecajem.

Uz jedan uvjet: da vjerno izlažu nepatvorenu riječ Božju a ne vlastita osobna mišljenja. Ponekad se dogodi: zamijeni se istinu s progresizmom; prezre se ono što naučava crkveno Učiteljstvo, jer se novim želi zamijeniti staro. Ali zamjena, koja je zakonita, poželjna pa čak i neizbježna, kada je riječ o drugotnim i preživjelim stvarima u Crkvi, postaje preopasna u drugim slučajevima.

Učitelji pripovijedaju svojim đacima bajku o Aladinu i o njegovoj čudesnoj svjetiljci, otetoj od čarobnjaka, koji u jednom času poželi osvetu. Prolazi putem izvikujući: »Zamjenjujem nove svjetiljke za stare!«. Pričini se unosan posao, a ustvari je prijevara. Aladinova žena, lakovjerna, nasjedne. Dok muža nije bilo kod kuće, ode na tavan, uzme svjetiljku čiju čudesnu snagu ne poznaje, preda je čarobnjaku. On je odnese, ostavivši joj sve svoje svjetiljke od svjetlucajućega metala, ali bezvrijedne.

Trik se ponavlja: od vremena do vremena prođe čarobnjak, mistik, filozof ili političar, tko bio, i ponudi robu za razmjenu. Oprez! Ideje koje nude stanoviti »čarobnjaci«, premda svjetlucaju, kovina su, ljudska stvar, jednodnevna! Ono što oni nazivaju starim i preživjelim idejama, često su ideje Božje, za koje je zapisano da neće propasti ni jedan zarez!

Ajme, dragi Dupanloup, umalo sam zaboravio na Vas, pišući o katehetama i učiteljima.

A baš tim katehetama i učiteljima Vi imate nešto reći. A to je: sjediniti, kao što ste činili Vi, vjernost Bogu s pouzdanjem u istinske vrednote suvremene uljudbe te u vječnu mladost Crkve.

Preveo: Mato Lukin Markičić

Janja MIKULIĆ

U meni

U meni su svi slapovi,
sve kiše od postanka,
gromovi i munje,
sve se to pretočilo u mene
rasplakalo, rastužilo,
skamenilo i samo želim
da mi oči zgasnu...

Sve mi izmiče

Ako pogledom dotaknem sunce,
ono će zgasnuti.
I cvijet ako pomilujem,
uvenut će prije večeri...

Sve, sve što dotaknem,
baš sve mi izmiče,
a ja ne bih željela
da bude tako...

Andelko VRSALJKO

Otrgnuti

Rastočeni ratom
tumaraju besciljno
pločnicima »usnulih gradova«

na povratak
komadu zemlje
Neba što podari im Bog
na razrušeni dom
usredotočeni

Korijenje snažnožilno
u prostoru
predaji i nasljedu
prožima bolno SVE

Otrgnuti
oni bi znanim stazama
koje su trli nogama

živjeli poljima
koja su znojem topili

umornim očima milili
maslinu bajam trs
mlađani su ih sadili

zajedno stasali
starili

a sada strah
pustoš
krv

a sada
smrt ih rastavi

Ne idi ponad zvijezda

Čovječe ne idi ponad Zvijezda
ne prijeći Mjesec
niti Sunca sjaj

Shvati da si malen
i da uvijek
možeš biti manji

Ne išći prostor koji te premašuje
niti pokrivač
u kojemu se gubiš

Svoju veličinu ne gledaj u sjeni
što u podnevlje je gaziš

Zaviri u dušu u trenutku bola:

shvatit ćeš veličinu
bića najjadnijeg
na kugli zemaljskoj.

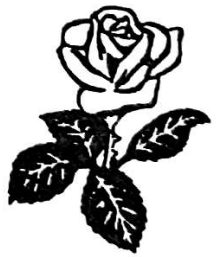

Tomo VEREŠ

Politička misao Tome Akvinskoga u Hrvatskoj

Da je Akvinčevo djelo znatno utjecalo na razvoj filozofije i teologije u Hrvata neosporna je činjenica koju ne treba posebno dokazivati. Dovoljno je prolistati bilo koji povijesni pregled hrvatske filozofije i teologije, hrvatsku tomističku bibliografiju u *Izabranom djelu* Tome Akvinskoga (Zagreb 1981, str. 373-391) i godišnjak »Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine« (Zagreb 1975-1995) da bi ta istina izišla na vidjelo.

Međutim, utjecaj Tomina djela na području političke filozofije gotovo je potpuno izostao. To najbolje potvrđuje podatak da su u razdoblju punoga zamaha tomističke obnove nakon enciklike *Aeterni Patris* pape Lava XIII, dakle između 1879. i 1939. godine, u Hrvatskoj objavljena svega tri članka o Akvinčevoj političkoj misli, i to u jednom malo poznatom šapirografski umnoženom godišnjaku »Akvinac« dominikanskih studenata filozofije i teologije u Dubrovniku. Autor im je nedavno preminuli hvarski biskup mons. Celestin Bezmalinović, dominikanac, koji je u tri uzastopna broja spomenutoga godišnjaka objelodanio slijedeće članke: *Izvor auktoriteta* (Akvinac, 1936, br. 5, str. 37-40), *Problem vladavine kod sv. Tome* (1937, br. 6, str, 72-75) i *Odlike vladara po Machiavelliju i sv. Tomi* (1938, br. 7, str. 41-50.).[1] Doista, više je nego čudnovato da se poznati hrvatski tomisti i neoskolastici kao Josip Stadler, Ante Bauer, Stjepan Zimmermann, Vilim Keilbach, Franjo Šanc, Hijacint Bošković i drugi u svome obimnom i raznolikom opusu uopće nisu bavili Tominom političkom mišlju, iako su konkretne političke prilike u svijetu i u Hrvatskoj to zahtijevale. Za vrijeme II. svjetskog rata samo je Julije Makanec posvetio Tomi i Danteu jedno poglavlje svoje knjige *Razvoj državne misli od Platona do Hegela* (Zagreb 1943, str. 55-67), dok smo nakon rata morali čekati punih dvadeset i pet godina da se politološko djelo Tome Akvinskoga pojavi u knjizi Nerkeza Smailagića *Historija političkih doktrina,* sv. 1 (Zagreb 1970). Prikazujući Akvinčevu političku misao kao »prolog novog vijeka« (str. 84-90) Smailagić prvi donosi u prijevodu na hrvatski jezik nekoliko tekstova iz *Sume teologije* i iz djelca *O vladanju knezova* (str. 122-130). To čine poslije njega Andrija Krešić i Radislav Vujičić u svojoj hrestomatiji *Država i politika,* knj. I (Osijek 1977), ali se ograničavaju na nepotpun prijevod šest poglavlja prve knjige *O vladanju knezova* (str. 69-76).

Prvi potpuni hrvatski prijevod Tomina glavnoga političkog djelca *O kraljevstvu* (*De regno,* to je njegov autentičan naslov, a ne *O vladanju knezova* – De regimine principum) i svih relevantnih rasprava-pitanja iz *Sume teologije* donosi knjiga *Država* u izdanju »Globusa« (Zagreb 1990) koju sam priredio u suradnji s Matejem Jeličićem. Moram priznati da me je od mnogobrojnih prikaza i osvrta objavljenih kroz protekle četiri godine u raznim knjigama, časopisima i novinama najviše iznenadio svojom neposrednošću i otvorenošću osvrt poznatoga književnika Giacoma Scottija u listu »Mix media press« (Rijeka, I, br. 8, 4. X. 1990, str. 17). Autor korektne recenzije, napisane s poznavanjem predmeta, smatra da je knjiga nastala »protiv struje«, protiv

uzdizanja nacionalne države, »kad je nacionalna groznica počela tresti sve narode jugoslavenskoga korpusa«. Pisac zatim nastavlja: »Čovjek se ne može oteti dojmu da nam se taj stari mudrac u dominikanskom habitu dobrohotno podsmjehuje. Suočene s njegovim djelom mnoge naše političke geste djeluju kao razbijanje otvorenih vrata, ali i kao veliki koraci izvan puta«.

I tako je, eto, Toma Akvinski, kad se sa svojom političkom filozofijom i teologijom prvi put cjelovito našao među Hrvatima, postao u dnevnoj politici, kako stoji u naslovu, »Glas koji upozorava«.

Ima u tome mnogo domišljatosti, ukazuje na dobar prijem knjige čak i kod socijalista, te na to da je njena pojava postala u nas stanovitim kulturno-političkim događajem, ali se osobno ipak moram ograditi od ovakvoga »primijenjenog Akvinca«. Projekt, prijevod i izdanje knjige, naravno nisu imali i nemaju nikakvih dnevno-političkih ciljeva, osim ukoliko su u njih uključena temeljna načela i pitanja političke filozofije. Što sam zapravo htio postići?

Tomom Akvinskim i njegovim djelom bavim se desetljećima, od svojih studentskih dana. Međutim, poticaj da počnem prevoditi njegova djela na hrvatski dobio sam na Međunarodnom tomističkom kongresu održanom u Rimu 1974. godine. Videći kako uglavnom u svim krajevima svijeta postoji živo zanimanje za Akvinčevu misao odlučio sam pridonijeti buđenju tog interesa i u našim krajevima. Prvo sam nakanio sastaviti oveći izbor Tominih glavnih filozofskih i teoloških tekstova. Tako je nastala knjiga enciklopedijskoga formata i sadržaja: Toma Akvinski, *Izabrano djelo.*

Knjiga *Država* nastala je kao nastavak toga nastojanja, ali u ponešto drukčijem kontekstu. Ako sam htio ostati vjeran misiji koju je dominikanskom redu, kojemu pripadam, namro njegov osnivač sv. Dominik, morao sam, kao i Toma Akvinski, ući u dijalog sa suvremenim svijetom. Nakon II. svjetskog rata u velikom dijelu svijeta i u našoj sredini vladao je službeni svjetonazor pod nazivom marksizam. Da bih na neki način rasčistio polje rasprave zapodjenuo sam najprije filozofsko-teološki dijalog sa samim Marxom, odnosno s njegovim djelom. Tako je početkom sedamdesetih godina nastala moja knjiga pod tim naslovom (2. izd. 1981). Čitatelji te knjige mogli su zapaziti da tijekom rasprave s Marxom na više mjesta spominjem Tomu Akvinskoga ili razrađujem njegova stajališta. Međutim, da bi marksisti, pa i drugi, mogli pratiti takav dijalog, te možda i sudjelovati u njemu, bilo im je potrebno isto tako poznavanje Tomina djela, a posebno njegove političke i ekonomske doktrine. Marx je bio gotovo u cjelini preveden na naš jezik, a Toma Akvinski malo ili gotovo nikako. Postalo je aktualno pitanje koje je postavio profesor moralne teologije u Grazu Marcel Reding u svome nastupnom predavanju 1952. godine »Toma Akvinski i Karl Marx«:

»Ne bi li bilo moguće da na temelju novoga povratka izvorima, Tomi i Marxu, te njihovu zajedničkom učitelju, Aristotelu, dođe do novoga razgovora, koji bi bio uvijek plodonosniji nego neodređeno 'ne' s jedne i s druge strane?« (usp. Obnovljeni Život, br. 5/ 1977, str. 449). I doista, zapazio sam da je s marksističke strane to 'ne', osobito u Hrvatskoj, bilo toliko odlučnije koliko je bilo manje poznavanja izvorna Tominoga djela.

Država, je, dakle, nastala iz jedne dijaloške potrebe, ali je i sama Tomina politička doktrina dijaloško djelo *par excellence.* To je veliki razgovor u kojemu su su-govornici nadišli svoje vrijeme: Biblija, Aristotel, Ciceron, Augustin, Izidor Seviljski i drugi. Njih se naizmjence pita i poziva da svjedoče i sudjeluju u tvorbi jednoga golemog kompen-

dija svega onoga što su antička mudrost i mudrost kršćanstva pridonijele u rješavanju vječnih problema slobode i autoriteta, vlasti i poslušnosti, zajedništva i osobnosti.

Međutim, valja naglasiti da je to vrlo plodan osobni raz-govor, da Akvinac ne stvara eklektički nove mozaike i amalgame i da je konačni plod njegova raz-govora uvijek nova, živa duhovna tvorevina.

Budući da Toma nije ostavio cjelovito, sustavno djelo o državi, već se njegovi politički nazori uvijek nalaze uključeni u jedan širi kontekst, u komentarima Aristotelove *Etike* i *Politike*, u tumačenju *Misli* Petra Lombardijskoga, u djelu *O kraljevstvu*, u dvjema velikim *Sumama*, može se postaviti pitanje po kojem je načelu, oko koje jezgre sačinjen ovaj izbor. Priznat ću otvoreno da tu nije bilo nepremostivih teškoća. Za onoga koji ima pregled nad Tominim djelom nije osobito teško u glavnim crtama rekonstruirati organsku strukturu njegove filozofije politike, ali pod uvjetom da se stalno imaju na umu temeljni motivi koji je nadahnjuju i središnji problem oko koga se kreće. Taj problem je nužnost, vrijednost i opravdanost društvenoga života unutar najpotpunije zajednice, države.

Izbor iz djela i prevođenje zapravo je pažljivo čitanje. Uza sve poteškoće koje nosi sa sobom prevođenje jednoga jezika koji je pun višeznačnih i sličnoznačnih izraza, takvo pažljivo čitanje Akvinčeva djela nosi u sebi često i duboko zadovoljstvo. Čovjek zapravo slijedi postanak jedne veličanstvene misaone građevine, od njenih skrovitih temelja do nedokučivih vrhunaca koji ukazuju na put prema nadsvijetu. Da navedem samo jedan primjer:

Toma Akvinski, suočivši se s problemom nužnosti i vrijednosti političkoga života, bio je bez sumnje nadahnut klasičnom koncepcijom države, sadržanom u Aristotelovoj *Politici*. Međutim, pred sobom je imao i tradiciju kojom se gotovo cijelo jedno tisućljeće nadahnjivala kršćanska politička misao, a u kojoj se izražava temeljni pesimizam s obzirom na narav države i građanskih ustanova i na njihovu vrijednost za ostvarenje kršćanskih ideala. Sjetimo se samo teških riječi sv. Augustina prema kojima carstva, kraljevstva i republike ovoga svijeta u većini slučajeva nisu ništa drugo nego velike organizirane razbojničke družine (magna latrocinia) ili činjenice da je Pilat unesen u kršćansko »Vjerovanje« (Credo) kao trajno upozorenje vjernicima na pogibelji što im prijete od državnih službenika. No, Toma uočava da ni u srednjovjekovnim interpretacijama, ni u Svetom pismu, ni u *Državi Božjoj* sv. Augustina ne manjka znakova pozitivnog vrednovanja države. Upravo na tom pozitivnom gledanju na konkretne mogućnosti ostvarenja kršćanskih ideala ljubavi i mira te na aristotelovskoj koncepciji u kojoj se visoko vrednuje država kao preduvjet za ostvarenje »savršenoga« naravnog života nastaje Tomina politička sinteza. Glavni uvjet koji je omogućio to pomirenje klasične i kršćanske političke misli bitan je za cijelu Tominu doktrinu, a sastoji se u tezi o skladu između naravnih i nadnaravnih vrednota, između razuma i vjere. Toma Akvinski riječima »gratia non tollit naturam sed perficit« (milost ne ukida narav nego je usavršava) afirmira postojanje i dostojanstvo jedne posve naravne sfere razumskih i čudorednih vrednota, pa cijelu tu sferu upravlja prema višim, nedokučivim, nadnaravnim ciljevima čovjeka. Svojim fundamentalnim načelom da milost ne uništava narav nego je usavršava Akvinac uvlači Stagirićanina iz stare Helade u jedan pothvat koji nedvojbeno nadilazi domete antičke filozofije politike.

To osobito dolazi do izražaja u slijedećim ključnim zasadama Akvinčeve političke misli na koje mnogi recenzenti njegove *Države* nisu jasno ukazali, pa ih ovdje namjeravam sažeto izložiti.

1. Čovjek je *po naravi* društveno i državotvorno biće (animal sociale et politicum), tj. biće koje se nužno udružuje s drugim ljudima u što cjelovitiju zajednicu kako bi zadovoljio svoje materijalne i duhovne potrebe: za hranom, stanom, odijelom, zdravljem, spoznajom istine, mirom, ljubavlju, stvaranjem boljega i ljepšega svijeta. Naime osebujnost ljudskoga bića upravo je u tome što su mu potrebe otvorene prema beskonačnosti, dok su mogućnosti ostvarenja pojedinoga čovjeka vrlo ograničene. Paradoks ljudskoga bića je u tome što je svaki čovjek u isti mah potencijalno beskrajan, a zbiljski veoma skučen. Dapače, čovjek u pogledu fizičkih sposobnosti znatno zaostaje za životinjama. Na tu paradoksalnu egzistencijalnu situaciju ukazuje Toma odmah na početku djela *O kraljevstvu:* »Drugim bićima narav se pobrinula za hranu, za pokrivač od dlaka, za obrambena sredstva kao što su zubi, rogovi, kandže ili bar za brzinu u bježanju. Čovjeku, međutim, narav nije dala ništa od svega toga, nego ga je umjesto toga obdarila razumom kojim može uz pomoć ruku sam sebi sve to napraviti. Ali jedan čovjek ne može obaviti sav taj posao jer on sam po sebi ne bi se mogao pobrinuti za dolićan ljudski život. Stoga je čovjeku naravno da živi u zajednici s mnogim ljudima«. (usp. *Država*, str. 49).

Iz toga neminovno slijedi da je čovjek u svom opstanku primoran izvršiti podjelu rada prema naravnim sposobnostima pojedinaca i surađivati s drugima. No taj cilj on očito ne može postići ni u obitelji, ni u rodbinskoj, plemenskoj ili zavičajnoj sredini. U tim se zajednicama samo djelomično mogu zadovoljiti elementarne biološke potrebe, ali se ne mogu ostvariti najviše umne, čudoredne i stvaralačke težnje, upravo one po kojima čovjek nadilazi životinje i po kojima je on slika i prilika Božja. Te se težnje mogu zadovoljiti samo na najvišem stupnju društvenoga života koje obilježava razumsko istraživanje, jer jedino ono otvara obzorja prema novim, savršenijim oblicima zajedničkoga života. Stoga Toma smatra da je čovjeku po naravi dan dar govora koji omogućuje istraživačku komunikaciju sa sebi sličnima: »...samo je čovjeku svojstveno da se služi govorom kojim može potpuno izraziti svoju misao drugim ljudima. Druge životinje priopćuju jedna drugoj osjećaje, ali samo uopćeno, kao što pas izražava svoj bijes lajanjem... Čovjek je sposobniji za priopćavanje više nego bilo koja životinja koja živi u skupini, na primjer ždral, mrav i pčela«. (isto, str. 50).

Država je, dakle, »savršena« zajednica u tom smislu što ljudi u njoj najpotpunije sabiru dvoje duhovne i materijalne stvaralačke sposobnosti, odnosno najcjelovitije ostvaruju zajedničko dobro (bonum commune) koje ih neminovno upućuje na traženje Apsolutnog dobra.

2. Država je, prema Akvincu, istodobno *personalna i komumitarna* ustanova. Njezina je prvobitna zadaća promicanje zajedničkoga dobra, ali ne na štetu osobnoga dobra. Dođe li ipak do sukoba između pojedinačnog i zajedničkog dobra, što je često neizbježno, dobro zajednice valja pretpostaviti dobru pojedinca. Stoga, smatra Toma, »ponekad se dopušta da se nanese zlo pojedincu ako to pridonosi dobru zajednice, na primjer ubija se razbojnik da se uspostavi mir u zajednici«. (isto, str. 85). Ovo je načelo prisutno u cjelokupnom djelu našega crkvenog naučitelja. Njime on opravdava ne samo patriotsku dužnost pojedinca da se izloži smrtnoj opasnosti u obrani zajedničkoga dobra domovine, nego ukazuje također na dužnost svakoga kršćanina da slijedi Krista-proroka koji je otvoreno prosvjedovao protiv društvenih nepravdi farizeja i književnika prema siromašnome puku, dakle protiv tiranije pojedinaca, pa i uz uvjet da to izazove neke nemire. U III. dijelu *Sume teologije* q. 42, a. 2 Toma Akvinski

postavlja pitanje »Je li Krist trebao propovijedati Židovima tako da ih ne vrijeđa?« i odgovara: »Dobrobit naroda valja pretpostaviti miru bilo kojih pojedinaca. Ako, dakle, neki pojedinci u svojoj pokvarenosti sprečavaju dobrobit naroda, propovjednik i naučitelj ne trebaju se bojati da ih ukore kako bi pridonijeli dobru naroda«.

Ali, premda je prvobitna zadaća države promicanje zajedničkoga dobra ona ne smije zanemariti, još manje potiskivati ili uništavati *osobno* dobro, već ga mora štititi i unapređivati. Jer zbiljski nosioci političkoga života su konkretni pojedinci, pa je ostvarenje zajedničkoga dobra nepojmljivo bez njihova blagostanja. Od presudne je važnosti shvatiti da su ljudske jedinke osobe, slobodna i samostalna bića koja svojim sveobuhvatnim težnjama prema Bogu neizmjerno nadilaze okvire države i politike. Zato je Tomi tuđ svaki totalitarizam, pa i državni. Ljudska osoba ne smije biti utopljena u društvo i državu. On izričito naučava u *Sumi teologije:* »Čovjek nije svom svojom cjelinom i po svim svojim elementima usmjeren prema političkoj zajednici«. (I-II, q. 21, a.4, ad 3m).

U skladu je s tim da se ni ljudski zakoni ne smiju primjenjivati mehanički i jednoznačno na sve pojedince. Valja voditi računa o konkretnim osobama i o njihovim mogućnostima: »Skrbnikom se zove onaj tko određuje kako će se u pojedinim slučajevima ispuniti opća zapovijed. Ponekad se događa da neka zapovijed u većini slučajeva odgovara dobrobiti naroda, ali ne odgovara ovoj osobi ili u ovome slučaju. Stoga osoba kojoj je povjereno da vlada narodom ima vlast da izuzima od primjene ljudskoga zakona«. (usp. *Država*, str. 204).

Načelo ljudske osobnosti i njezine moralne vrijednosti naročito valja uzeti u obzir pri izboru državnoga vladara. Jer »ako je neki narod«, piše Akvinac, »vrlo umjeren i ozbiljan te veoma pažljivi čuvar zajedničkoga dobra, ... s pravom se donosi zakon koji tom narodu omogućuje da sam sebi izabere poglavarstva po kojima će upravljati republikom. Međutim, ako se taj narod malo-pomalo izopači, ... ako se pravo glasa može potkupiti... i ako se vlast povjeri nepoštenima i zlikovcima, ... onda mu se s razlogom oduzima pravo dodjeljivanja javnih službi, a odlučivanje se povjerava manjem broju poštenih ljudi«. (isto, str. 199). Prema tome, većinska odluka mase nije uvijek u službi zajedničkoga dobra. Ono zavisi u prvom redu od moralnih kvaliteta pojedinaca ili manjine bezprijekornih izabranika.

3. Toma Akvinski smatra da je načelno *najbolji državni poredak* izborna parlamentarna monarhija, tj. miješani režim (regimen mixtum) od monarhije, aristokracije i demokracije: »Najbolje državno uređenje je ono koje je dobro složeno od kraljevstva u kojemu je jedan na čelu svih, zatim od aristokracije, ukoliko mnogi sudjeluju u vladanju, i od demokracije, ukoliko se vladari mogu izabrati iz puka i puku pripada njihov izbor«. (isto, str. 210.).

Monarhijski element ima bitnu ulogu u upravljanju državom jer on u načelu najbolje osigurava jedinstvo naroda i mir zajednice: »Dobro i sreća društvene zajednice je u tome da se sačuva njeno jedinstvo, što će reći mir, jer ako njega nema, nema ni koristi od zajedničkoga života, dapače nesložna zajednica postaje sama sebi teret. Stoga upravitelj zajednice mora nadasve težiti za tim da sačuva jedinstvo u miru. Pogriješio bi kad bi razmišljao bi li trebao uspostaviti mir u zajednici koja mu je povjerena, kao što bi pogriješio i liječnik koji bi razmišljao treba li liječiti povjerenog mu bolesnika«. (isto, str. 55.).

Međutim, temeljni je preduvjet dobroga funkcioniranja monarhije da izabrani vladar (kralj, car, predsjednik) bude *osobno krepostan:* pravedan, nesebičan, požrtvovan, hrabar, razborit, miroljubiv itd. Nema li tih moralnih odlika, njegova će se vladavina ubrzo izroditi u tiraniju koja je najgori oblik društvenoga poretka: »Kraljevstvo je najbolja vladavina za narod, ako se ne pokvari. Ali, budući da se kralju daje velika vlast, kraljevstvo se lako izopačuje u tiraniju, osim ako je izvanredno krepostan onaj kojemu se povjerava takva vlast«. (isto, str. 211).

Stoga se ne trebamo čuditi da Tomi-politologu najveću brigu zadaje upravo tiranija i on je pomnjivo analizira tražeći načina kako da je spriječi. Naime »tiranin tlači svoje podanike na razne načine, već prema tome koje ga strasti zarobljuju... Ako je rob strasti pohlepe, otima materijalna dobra podložnika. Ako je rob strasti srdžbe, ni za što će proliti tuđu krv... Ali tiranin ne tlači podanike samo u pogledu tjelesnih dobara nego ih također sputava u duhovnim dobrima. Budući da je za njih važnije da vladaju nego da budu zajednici korisni, sprečavaju svaki napredak svojih podanika tumačeći svaki njihov uspjeh kao opasnost za njihovu opaku vlast. Tirani, naime, više sumnjiče dobre nego zle i uvijek strahuju od kreposti dobrih ljudi... nastoje da njihovi podanici ne postanu kreposni... da ne stvaraju među sobom čvrste veze prijateljstva,... siju razdore među podanicima, ... nastoje da ne budu moćni i bogati. Prirodno je da se ljudi odgajani u strahu izrode u ropske duše i postaju malodušni za bilo koje muško i odvažno djelo. To potvrđuje iskustvo u onim pokrajinama u kojima su dugo vremena vladali tirani«. (isto, str. 59-61.). Mislim da ovim riječima, s obzirom na naše dojučerašnje iskustvo, nije potreban nikakav komentar, samo je šteta što recenzenti nisu ukazali na njihovu važnost i aktualnost.

4. Da se vladar ne bi izrodio u tiranina on neminovno mora upravljati zajednicom u skladu sa *zakonom* kojemu je i sâm podložan. Zakon je zapravo odredba ljudskoga razuma u vidu zajedničkoga dobra koju proglašava osoba zadužena da se brine za nj. Drugim riječima, zakon je djelo razložnosti, logosa, a ne volje i samovolje, kako se često shvaćao u starim zakonicima u kojima npr. čitamo: »Što se svidjelo vladaru, to ima vrijednost zakona« (isto, str. 130.). Prema Akvincu, upravo to je bezakonje, a ne zakon. Bezakonje pak ne samo da ne zahtijeva poslušnost, nego izaziva opravdanu pobunu.

No čemu uopće zakoni? Toma odgovara da su oni neophodni za mir i krepostan život građana. Jer »kao što je čovjek – kad je krepostan – najbolje živo biće, tako je odvojen od zakona i pravde najgore od svih. Naime, čovjek da bi udovoljio svojim požudama i okrutnostima ima oružje razuma koje druga živa bića nemaju«. (isto, str. 178). To će reći da čovjek može upotrijebiti beskrajnu inventivnost i lukavost svoga razuma za zadovoljavanje svoje neograničene pohlepe, pa njegova razorna moć može poprimiti apokaliptičke razmjere.

Zakoni su, dakle, nužni za očuvanje egzistencije političke zajednice, ali pretjerani legalizam i legalistički rigorizam protivni su zajedničkom dobru ljudi. Zakonodavci ne smiju težiti za tim da obuzdaju ili iskorijene sve mane. Oni moraju tolerirati manje ljudske slabosti, a zabraniti samo teže poroke koji nanose štete drugima i ugrožavaju zajedničko dobro.

Običaji po sebi nisu zakoni. Oni su samo sažeto povijesno djelo naroda i kao takvi imaju snagu zakona te ih nije dopušteno samovoljno ukidati i mijenjati, kao što se događa u diktatorskim režimima koji na taj način stvaraju slobodan prostor za svoju despotsku praksu.

Zaključimo. Danas je Akvinčeva politička misao nedvojbeno nazočna u Hrvatskoj, o čemu svjedoči i petnaestak osvrta i prikaza njegove *Države* objavljenih u nepunih godinu dana. Ali ta misao još nije asimilirana. Ipak, činjenica da je Država stavljena u literaturu dvaju kolegija sveučilišnog komparativnog studija hrvatske filozofije i društva u Zagrebu, tj. filozofije prava, politike i povijesti te praktične filozofije [2], dovoljno je jamstvo da se stvaralačka asimilacija događa.

Bilješke

1) Te sam članke ukratko prikazao u svome prilogu »Mladi politolog u 'Akvincu'« (usp. Vjesnik Hrvatske dominikanske provincije, XXXI/1994/br. 76, str.6–11). Fra Emanuel Kisić također je napisao jedan članak pod naslovom »Monarhija Kristova u djelu 'De regimine principum'« (usp. Akvinac, III/1935/, br. 4, str. 36-39), ali on je pretežno biblijsko-teološkog obilježja, a ne političkoga.
2) Usp. *Sveučilišni komparativni studij hrvatske filozofije i društva*, Zagreb 1993, str. 71 i 82.

P. D. GRUBIĆ

Istost u meni

Još joj svijeća gori
i krajolik joj redi,
još je ljubav rubi

— istost u meni —

pa ako...
(život se pod smokvom
u vječnom krugu
prepire sa smrću!)
kolajna slova i prijatelja
nagradom joj budi.

Časna plovidba

S. B.

Ona je u odlasku, slutim,
već putuje kočija joj ženstva i bjeline.
Azur je njena neovisnost,
i jedro i srž te plovidbe časne!
A što joj poželjeti, reći?
Doli s krepkom stranom sebe, i svijesti i srca,
pokupiti mjesec, sigurno i tiho,
s perunike i jabuke u noći
(kao da se krade s arhetipa!)
i prosuti ga neka joj sjaji modrine
i dosegnuta zlati čeznuća.

Stanislava ADAMIĆ

Svejedno pjesma

Moja pjesma
nije vodoskok blistavih riječi —
u raskoši boja
što gube se bez povratka
Ja dišem
plivam
prskam s oblacima
— povrh oblakâ
Ja sam bezvremenski Tango
po taktu vanvremenska čuda
Ponekad Čudo
zamišljena čuda.

Igram se.
Sitnice i gromade
rasipam nemilice.
Čudno —
ne gubim Lice.

Svjedok sam
i optuženik
u istoj rečenici svoje Priče,
Mahnito jurišam
I uzmičem.
Mašta mi gradi
zadivljujuće kule —
i užasava se potresa.
Svejedno — nisam gubitnik
Kamenčić po kamenčić
slaže mi Mozaik
trajne zamisli
nesklone hazardu.

Tko će me optužiti zbog laži?
Ratnik nisam —
otimač još manje
Ostavite me tišini
i prikrivenom nemiru
moje želje beznadne.

Nisam pesimist

Nisam pesimist
Ne, ni optimist nisam
Ne žongliram
Ne razbacujem se,
ne igram se riječima
Ja uranjam
u smisao stvari bića
Ja zračim bojama svoga lica
Koža mi upija
i sunce i noći
i zvjezdani odsjaj
Ja hodam, spotičem se
i krilima svoga sna
berem plodove zemlje
i zima i jesen
i proljeće i ljeto
za mene su ime sveto
Dobre su i boje i sjene
sve je dio mene.
Nisu suvišni ni korov ni trn
kiša nije samo kaljuža
ni vjetar zao dah Vremena
Meni su izazov i obzorja
i osunčani pijesak pustinje
Pogled u nebo
i naslućivanje morskih dubina
mene rasanjuje —
za sveti poklon
nevidljiva Vanvremena.

Ponovljeni stih

Rekoh. I ne porekoh:
Kunem, pa što!
To lisice ne umiju...
Ja nisam na lisicu nalik
Lisice me, o bezumlje, pomažu
Ako je gnjev —
nije mržnja.
Čovjekolike lisice ja se gnušam.
Nije slabost ne otimati oružje drugog.
Bijah u areni
Iza kulisa bile su zvijeri
Ne nadah se zasjedama
Bijah ruglo u tugaljivoj donkihotskoj pozi
Oni su siktali
promuklo urlali
Naslućivah im ime.
Gospode, kako je raskošan zvjerinjak
na, po Tebi, posvećenoj zemlji
Gmazovi gmižu
Ptice-lešinari njuše leševe.
Lovci na divljač
glume pitomu jagnjad
Tko koga lovi?
Tko će izdržati
u džungli i pustinjama!
Majmuni grebu oponašajući ljude —
rekoh u stihu ne pradavnom
Pradavne su priče
o dobroj vili i zlom vraču
Zar je blaženstvo biti slijepac
da zle izrasline na tijelu i duši čudovišta ne vidi?
Koža je izazov nožu
dokle diše.

Trenutak samoće

Poželjeh ju
kao dobro Priviđenje
Dodirnuh Sjenu
zbunjena, poluslijepa
pozdravih ju
Šapnuh: Umorna sam
Pruži mi cvijet
Pokloni mi miris Tišine
Sapeše me tmine
Raspadam se
raspršujem se
Preklinjem te: Budi milostiva
— ako uopće samilosti ima —
Sakupi krhotine moje Priče
jadalice
sveznalice u dobroj volji.

Reci riječ
Utješi me
da uvijek negdje Netko
neopozivo voli
Znaš: ima u meni dobrote
U areni Nasilja i Besmisla
ja pobožno mislim
zavjetujem se svetoj Radosti.

Dodirni moje čelo
Sa mnom klekni!
Zajedno ćemo osluškivati zvijezde
Dočekati srebro rose
u jutarnjoj suzi.

Jedan blagoslov dr. Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog

Nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac osuđen je sredinom listopada 1946. godine na 16 godina lišenja slobode s prisilnim radom. No kako se nije žalio na presudu, već je 19. listopada doveden u kazneno-popravni dom u Lepoglavi.

Nekoliko dana prije nego je nadbiskup doveden u kaznionu zidari su u prednjem krilu nove zgrade kaznione vršili neke preinake. Pretpostavljali smo da se priprema smještaj za nekog uglednog zatvorenika. Kad smo doznali da su pregrađene dvije prostorije i uređena mala kapela, znali smo o kojem se zatvoreniku radi.

Nadbiskup je bio potpuno izoliran od ostalih osuđenika. Hranu je primao iz lepoglavskog župnog dvora, a društvo su mu činili prvo jedan svećenik-osuđenik, a potom još jedan: Stjepan Pavunić, koprivnički župnik i Nikola Borić, zagrebački kanonik. Šetao je jedanput dnevno u trokutu ispred prednjeg dijela zgrade i jednog od njenih krila, pokraj niskih nasada, uza zid zgrade. Obično je šetao u pratnji svećenika koji je išao desetak koraka iza njega i milicionera koji je hodao ponekad ispred, a ponekad otraga, budno prateći da im ne pristupi netko od zatvorenika koji su poslom išli po zatvorskom krugu.

Nadbiskupov dolazak u zatvor popraćen je kod osuđenika raznovrsnim razmišljanjima. Neki su ga žalili i strahovali da će uklanjanje iz javnog života najvišeg prelata Katoličke crkve u Hrvatskoj loše utjecati na djelovanje Crkve i na duhovni i politički moral građana. Drugi, opet, nisu time bili osobito deprimirani. Shvaćali su da će se zbog toga stvoriti velike teškoće i u Crkvi i u narodu, ali govorili su: »Poslije Petra došao je novi papa, a Crkvu nisu nadvladali. Neće je uspjeti ni crveni«. Treći su njegov slučaj i dolazak popratili gotovo zluradim primjedbama zbog njegova držanja prema politici NDH i navodnog nerazumijevanja njenih problema u uvjetima građanskog rata. Primjedaba je bilo i na njegove propovijedi još u 1941. i 1942. godini, a osobito na onu iz listopada 1943. godine, koja je izrečena baš u najnezgodniji čas, nakon kapitulacije Italije, kada je trebalo ujediniti sve snage da se iskoriste nove okolnosti, a narod pridobije za svoju državu, pogotovo u područjima koja su bila okupirana prema Rimskim ugovorima. Tom njegovom neopreznom propovijedi kako su smatrali pojedinci-neprijatelji su dobili indirektnu podršku, a kolebljivi elementi opravdanje za svoj otklon prema partizanima. Poslanica s biskupske konferencije održane 24. ožujka 1945. godine, u kojoj se govorilo o ubijanju i progonu svećenika, te životne potrebe da hrvatski narod održi svoju državu, bila je bez praktičnog značenja mjesec i pol dana prije svršetka II. svjetskog rata.

Pratili smo, koliko je to bilo moguće, proces nadbiskupu i drugim optuženima. Tisak je bučao protiv nadbiskupa dulje vrijeme prije samog suđenja. Imputirali su mu sve moguće zločine. S obzirom da je u proces uključen i uhvaćeni Erih Lisak, bivši šef RAVSIGUR-a, plašili smo se da bi mogao biti osuđen čak i na smrt. Uspoređujući

naša djela prikazana u optužnicama i presuda na temelju njih naprama djelima njemu pripisivanima, lako se moglo očekivati najgore. Doduše, iza njega je stajao Vatikan i svjetski moćna Katolička crkva, ali trenutni odnosi Jugoslavije s Vatikanom nisu bili dobri. I završilo je kako je završilo za ono vrijeme, dobro, što se tiče nadbiskupa. I to nas je veselilo, a ostalih nam je bilo žao.

Od početka ljeta te godine radio sam u grupi na uređenju dvorišta nove zgrade. U lepoglavskom KPD bile su tzv. nova i stara zgrada. Nova je zgrada izgrađena 1914. godine po uzoru na pariški centralni zatvor, a stara zgrada je nekadašnja samostanska zgrada pavlinskog reda koji je car Josip II. ukinuo 1786., dok je zgrada pretvorena u kaznionu 1854. godine. U grupi smo bili Edhem Bičakčić, nekad trgovac, kao predradnik, Zvonimir Trajbar, profesor, koji je kao suplent predavao matematiku i fiziku u fratarskoj gimnaziji na Badiji, Martin Kapljić, Zagorac iz sela Vinice i ja.

Tijekom proljeća i ljeta u kaznioni su se zbivali nemili događaji. Grupice po 5-6 osuđenika, nekad više a nekad manje, kadkad i pojedinačno, odvođene su u kasnim popodnevnim satima tobože na vađenje pijeska iz Bednje, odnosno u obližnju šumu, kako smo zvali »u bršljan«. Nastankom mraka čuli bismo rafale iz automatskog oružja i sutradan tih osuđenika više nije bilo među živima.

Nakon prvog takvog slučaja ujutro, na sazvanom zboru, upravitelj Josip Špiranec urlao je govoreći o osuđenicima koji su pokušali bježati i koji su završili kako su zaslužili. Zaprijetio je da će svatko proći na isti način ako pokuša nešto slično.

Zatišje je trajalo nekoliko dana, a onda opet jedna, pa druga, pa treća grupa i da dalje ne brojim. Svi u sumrak i svi na vađenje pijeska ili »u bršljan«. Špiranec se više nije javljao, a strah je obuzeo sve.

Za zabilježiti je: Prilikom odlaska prve grupe Trajbar i ja kod kapije smo vidjeli poručnika-komesara Krajinu. Osuđenik zidar koji je u prolazu između stare i nove zgrade nešto zidao dulje vrijeme, govorio je da je za vrijeme odlaska nekoliko slijedećih grupa bio nazočan isti poručnik-komesar. Mislili smo: pa, valjda, nije uvijek potrebna nazočnost zamjenika upravitelja kaznione kako bi se organiziralo par ljudi za neke marginalne poslove?! Izgleda da je ipak trebalo.

Jednog kasnog popodneva milicioner s kapije pokupi mene i prof. Trajbara, izvede nas pred zgradu i preda dvojici milicionera oboružanih strojnicama. Prolazeći pokraj šume mislili smo da je s nama svršeno. Prekrižio sam se i izmolio »djelo pokajanja«. Nitko ništa nije govorio, a milicioner iza nas stalno je nešto kloparao sa svojom strojnicom. Kad smo skrenuli prema milicijskoj zgradi malo nam je laknulo. Tamo su nas zatvorili u podrum pun drva i naložili nam da to ispilimo i iscijepamo. Puno smo toga obavili, stalno misleći što će biti na povratku, ako ga uopće bude.

Bila je već noć kad su došli po nas. Začudili su se količini drva. Odveli su nas u gornju prostoriju gdje je sjedilo više milicionera. Naši su sprovodnici raportirali koliko je toga u podrumu obavljeno. Komandir je začuđeno rekao: »Uh, pa to su dobri radnici, šteta ih je«! Kao da nas je netko po glavi maljem udario. Pa onda: »Evo rakije, napijte se, dobro će vam doći«! Dobro smo potegli iz boce. A on nas je još nutkao: »Hajde, samo pijte«! Stvarno sam dobro povukao, pa neka bude što bude.

Kad smo se vraćali, oba su milicionera išla iza nas i stalno nešto potiho govorili. Što ako su nam dali rakije da nas potaknu na nešto nepromišljeno? A ona je već počela djelovati na prazan želudac. Naređuju da skrenemo prema zgradi. Ovaj smo se put izvukli! U ćeliji su me pitali kako to smrdim po rakiji. Pa bio sam na piru, odgovorio

sam i zaspao kô top. Ujutro, kad sam se sreo s profesorom, uglas smo rekli jedan drugome: Što smo bili ludi i bojali se, pa Krajina nije bio na kapiji!

Već je bilo zahladilo, zemljani su radovi završavali i naša se grupa imala rasformirati. Ujutro, nakon opisanog događaja, prenosili smo alat i neke košare i kad smo došli pred zgradu ugledali smo nadbiskupa kako sam šeta, a milicioner je bio daleko ispred njega na uglu krila zgrade. Vjetar je tijekom noći nanio starog papira na nasade. Osjetili smo da nam se ukazala prilika što više se približiti nadbiskupu. I mi s košarama ravno prema njemu. On je koračao gledajući preda se, a kad je čuo da se nešto sa strane kreće put njega, naglo se okrenuo prema nama. Upravo smo se »bezobrazno« njemu približili, na jedno pet-šest metara. Stali smo, odložili košare i duboko mu se naklonili. On nas je trenutak gledao, lagano se naklonio i blagoslovio nas. Taj blagoslov nisam zaboravio. Dat je smirenim, ozbiljnim pokretom, a usnice su se pokrenule izgovarajući nešto što nismo mogli čuti.

Bio je to moj drugi »bliski susret« s nadbiskupom. Prvi je onaj za proslave sv. Vlaha u Dubrovniku 1941. godine kada sam se uspio progurati i poljubiti moći glave sv. Vlaha koju je on u procesiji nosio. Koja razlika između ta dva susreta? Prvi u veselom i razdraganu ozračju. Došli su nam bili na proslavu hrvatski metropolita, ban Banovine Hrvatske i zagrebački gradonačelnik. Sve je klicalo od radosti. A ovaj susret nekoliko godina kasnije? U tjeskobnoj atmosferi susrećem se s nadbiskupom, a on blagoslivlja kao i onda. A da li baš kao i onda? S religioznog stajališta gledajući, bez sumnje je isto. Blagoslov je blagoslov. Ljudski gledajući, s obzirom na različite okolnosti, velika je razlika. Onaj je u Dubrovniku primljen kao i svaki drugi, bez nekih posebnih emocija. Tu, u lepoglavskom dvorištu, on je značio neusporedivo više. Bio je to poticaj da se izdrži, da se čovjek ne prepusti malodušju, da ustraje na tom tegobnu putu, s vjerom da će pravda ipak jednom pobijediti i da će hrvatski narod, uz Božju pomoć, ostvariti svoje višestoljetne težnje.

Nakon što nas je blagoslovio, okrenuo se kako bi nastavio šetati. U tom trenu se iza ugla pojavi njegov čuvar i potrči k nama vičući: »Kojega vraga tu radite? Gubite se odatle!«

»Pa, druže, došli smo pokupiti papir«, odgovorili smo.

»Ostavite košaru, ja ću pokupiti, a vi odmah idite!« rekao je čuvar, očigledno uzrujan, a kako se činilo i zaplašen.

Nadbiskup se nato poluokrenuo i nasmiješio, a mi se, naravno, odmah pokupili. Milicioner, nakon što je skupio papir uručio nam je košaru na »daljnju nadležnost«.

Već me je dulje vremena mučila pomisao da će nakon razmjerno ugodna posla doći mjeseci dugotrajnog i dosadnog boravka u ćeliji s nekim ubojicom Bogunovićem i kradljivcem Dračom, teškim kriminalcima iz podvelebitskog područja. A to nije bilo ugodno. Vjerovao sam u blagoslov nadbiskupa, velikog čovjeka i duhovnog uzora svima nama u zatvorima i izvan njih, svima koji su se zalagali za slobodnu Hrvatsku i za prava hrvatskog čovjeka.

Desetak dana kasnije javili su preko razglasa da se otvara tečaj ruskog jezika, pa tko želi može se prijaviti. Kakvo olakšanje! Barem će se moći malo izaći iz ćelije i družiti se s drugim ljudima. I profesor Trajbar se javio — opet smo bili, makar i po jedan sat dnevno, u mogućnosti malo porazgovarati. Nešto kasnije otvorio se i tečaj knjigovodstva, a time još veće mogućnosti kontaktiranja s drugim osuđenicima.

Kažu da je nadbiskupova majka Barbara pričala kako joj je sin rekao da svaki dan posebno moli za svoje sudrugove u lepoglavskoj kaznioni.

Mario KINEL

Hrvatski jezik

Lijep kao slika,
čvrst kao stijena,
blag kao lahor,
zvučan kô zvon...
Bogat kô more,
tečan kô rijeka,
ubav kô breza
za nas je on.

Kad majka ljulja
dijete u zipki,
pjevat će njemu
jezikom tim...
A kada treba
braniti zemlju,
svi će tad složno
zapjevat njim.

Povijest nam priča,
jade nam broji,
prošlost nam slavi,
drag mu je glas.
Njime se voli,
njime se moli;
hrvatski jezik
veže sve nas.

Jezik naš dragi
već od davnine
na našoj grudi
širi svoj glas.
Dom njim odzvanja,
njim svatko sanja;
hrvatski jezik
veže sve nas.

Anđelko VRSALJKO

Uspravna i u smrti

Sljednici Poncijevi
danomice peru ruke prljave
krvlju pravednika
krvlju anđela Nebeskih

Laž u gomilanju
izokrenuta istina
balast zlatotežan
opstoji
postoji
množi se

i

kao ukleto klatno
klati se nad Zemljom
što živi Golgotu poniženja
Uspravna i u smrti:

misterij Velikog Raspeća
utkan u biće Naroda.

Trpimir MACAN

»Spremnost« 1944. — II.

(bibliografski podlistak)

Hrvatska politika do 1941.

U kritici politike u XIX. st. izdvajaju Starčevića, koji je tada jedini imao odgovor na sve jaču velikosrpsku propagandu i politiku, ali isto tako kažu da je za provedbu njegova programa nedostajalo pravih metoda. Razmišljajući o izloženosti hrvatskoga prostora tuđem presezanju — napose talijanskom i o odnosima s Italijom kao jednoj od konstanta hrvatske politike — isticali su vidovitost i usamljenost Frana Supila i tragiku Ante Trumbića te sažimali:

»Sukobi velikih interesa u prvom svjetskom ratu stavili su pred hrvatsku politiku na prvo mjesto brigu za očuvanje zemljištne cjelokupnosti. Sve brige i nastojanja prve hrvatske emigracije bile su posvećene tom cilju. Paktovi državopravnog značenja, koje je ta emigracija sklapala, ostajali su u izključivom znaku težnje za očuvanjem te cjelokupnosti. [...] Bez osjećaja talijanske opasnosti ne možemo tako lako razumjeti »Krfski pakt« (20. srpnja 1917. god.), ni mnoge kasnije pojave.«[1]

O Radiću i njegovu pokretu Magdić je pisao: »Poviestna uloga hrvatskog seljačkog pokreta ne može se razumjeti, ako se ne uoče rezultati njegova djelovanja, postignuti u sliedeća tri pravca: hrvatski seljački pokret je politički aktivirao široke narodne slojeve, uzpostavio hrvatsko političko jedinstvo i ideološki oblikovao izrazito hrvatske poglede na suvremenu družtvovnu problematiku«.

Magdić upozorava da je od osnutka Hrvatske seljačke stranke (1904) Radić stalno kao temelj svoga političkog djelovanja isticao borbu »samo ustavnim sredstvima«, a ako njih nema onda pisanom i živom riječju, činom, udruživanjem i javnim sastajanjem, skupnim peticijama i prosvjedima, »ali nikada, pod nikoju izliku i u nijednu svrhu kakvim mu drago materijalnim oružjem, bilo to kamen ili bomba, batina ili puška, kolac ili sjekira« (navodi Radića prema knjižici *K osnivanju hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1904). »Zato je — piše Magdić — uviek odklanjao primjenu sile, bilo individualne, bilo kolektivne«. Čak je i u Kraljevini SHS vjerovao da će demokratske metode hrvatskoga seljačkog pokreta nadvladati nasilnu politiku velikosrpske hegemonije.

Magdić ponavlja svoje misli o nadstranačnosti Radićevih ciljeva, o njegovoj zasluzi što je 1918, postavši »predstavnik obnovljene hrvatske političke misli«, otklonio katastrofu koja je zaprijetila Hrvatskoj u krajnje zaoštrenoj krizi »ustaljenih hrvatskih političkih oblika«. Piše da je Radićev pokret »mogao izvršiti težke zadatke novog vremena«, jer je bio »odraz živih snaga hrvatskog sela«, jer je obuhvatio sve hrvatske snage s ciljem narodne samoodredbe, jer je i njegova socijalna politika bila državotvorna i integrirajuća u pogledu zemljišne cjelokupnosti prema hrvatskom državnom pravu (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Istra, Bosna).

---

1 Ur., Hrvatski rat. Sjećanja i razmišljanja o konstantama naše politike, *118*, 1. Citiraju M. Nehajeva, M. Šufflaya, F. Supila, A. Trumbića, M. Budaka i po prvi put M. Krležu.

On Radićevo slavenofilstvo suzuje na autroslavizam u traženju saveznika radi obaranja dualističkog sustava u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pobija da je Radić tražio saveznika u ruskom carističkom panslavizmu ili nakon Prvoga svjetskoga rata u boljševizmu. Prema njemu, Radić je 1924. išao u Moskvu nakon neuspjeha u Londonu i to »na liniji hrvatske nacionalne politike«, ali se i tamo razočarao »poput Križanića i Kvaternika«. Magdić kaže da je Radić i u Moskvi »odlučno zastupao ideologiju hrvatskog seljačkog pokreta i izjavljivao, da u Hrvatskoj ne postoje uvjeti za provedbu boljševičke revolucije. Posebno je osuđivao politiku jugoslavenskih komunista i odbijao svaku suradnju s njima. Dakle, put Stjepana Radića u Moskvu ne znači nikakvo približavanje hrvatskog seljačkog pokreta boljševizmu«. Nakon 1918. seljački pokret vodi narodnu politiku i skuplja čitav narod radi uspostave »hrvatske države na čitavom narodnom i poviestnom području«. Na sve je to Beograd odgovorio atentatom i to je bio kraj »pacifizma u hrvatskoj borbi proti velikosrbskog Beograda. Nastupilo je novo, aktivističko razdoblje hrvatske politike«.[2]

Kad je na londonskom radiju 20. VI. 1944. Rudolf Bićanić izjavio da za Radićevo ubojstvo nije kriv srpski narod, odnosno »da hrvatski narod nije nikad dopustio, da se čitav srbski narod optuži za zločin, kojeg je učinila njegova vladajuća klika«, uredništvo *Spremnosti* je odgovorilo da je Radić »položio svoj život u borbi protiv velikosrbske ekspanzionističke misli, a u službi svog naroda«, da u njegovoj političkoj baštini nisu »na prvom mjestu njegova čovječnost ili možda neko slavenofilstvo, već jedino i isključivo nacionalizam« i da je pao kao »vođa čitavog naroda u borbi za njegov nacionalni obstanak«, ostvarivši »hrvatsko političko jedinstvo« i izgradivši »hrvatski nacionalni pokret«. Uredništvo stoga odbacuje izjave na londonskom radiju Mire Rajkovića da su braća Radići bili »veliki Slaveni i uviek zagovarali sjedinjenje svih južnih Slavena« i Bićanića da je Radić dao »život za slobodu, a ne za robstvo, u koje je danas ubačen hrvatski narod«. Ono Bićanića optužuje da se radeći za federativnu Jugoslaviju bori proti Hrvatskoj, »jer njegov program ne obuhvaća možda promjenu režima u hrvatskoj državi, već upravo njezino rušenje«. Uredništvo napada i Izvješće Izvršnog odbora HSS (Franjo Frol, Božidar Magovac) u partizanima, koje je povezivalo Radićev put u Moskvu 1924. s partizanskom borbom kao oslon u oba slučaja na »našeg najboljeg saveznika«. Argumentacija je kao u Magdića. Ističe se da je Radić išao u Moskvu kao hrvatski nacionalist, da je naglašavao protuboljševički program hrvatskoga seljačkog pokreta i da nije naišao na razumijevanje kao ni Kvaternik ni Supilo. Uredništvo dopušta da je možda točna tvrdnja u Izvješću kako je Mačekov poziv hrvatskom narodu 10. IV. 1941. »bio koban' za daljnji zajednički život s braćom Srbima'« ali ne i koban za »obstanak hrvatskog naroda«. Za zahtjev pak Izvršnog odbora da se obnovi »demokratska federativna Jugoslavija« uredništvo kaže da svaki takav zahtjev »ne može proizticati ni od jedne, uistinu hrvatske, političke skupine« te da pozivati se pri tome na Radićevu političku baštinu jest »najordinarniji politički falsifikat«. Baš »obnovom hrvatske državnosti ostvaren je i temeljni program Stjepana Radića«. Stoga, »tražiti rušenje hrvatske države i uzpostavu Jugoslavije u ime uspomene i političke baštine Stjepana Radića, u ime hrvatskog seljaštva — znači najočitiji falsifikat«.[3]

2 M. M a g d i ć, Radićeve koncepcije. Seljački pokret u okviru hrvatske političke misli, *149-150*, 6.
3 Ur., Krivotvorenje velike baštine, *123*, 1 i 3.

Uredništvo će progovoriti o Radiću — koji je 1918. ispravno politički interpretirao raspoloženje puka, koji je za razliku od liberalne inteligencije razumio snagu koja izvire sa sela i koji je kao nacionalist stvorio veliki narodni pokret — i kada bude dokazivalo kako je hrvatski narod bio nositelj otpora velikosrpskoj tiraniji, uvijek za uspostavu hrvatske državnosti i za vođenje isključivo hrvatske politike te napadalo politikante koji se boje odgovornosti i čekaju neku drugu priliku u trenutku kada svi imaju sudjelovati u nacionalnoj borbi za opstanak.[4]

Država i nositelji vlasti

Spremnost je dosljedno zastupala pretežito autohtoni značaj uspostave hrvatske države i potrebu okupljanja svih narodnih sila – bez obzira na ideološko stajalište ili društvene nazore – u njezinoj obrani kao jamstva narodnog opstanka.

U povodu petnaeste obljetnice osnutka ustaškoga pokreta Mortigjija je ponovio svoje gledište o pasivnosti hrvatske politike, teoretiziranju i nesnalaženju, sve do Radićeve smrti, nakon koje Pavelić pokreće narodnooslobodilačku borbu, što je bio jedini izlaz za diktature, koja je izvan zakona stavila sam hrvatski narod. Plod tog aktivnog realizma, predviđanja razvitka međunarodnoga položaja i odnosa snaga, uspona dinamizma u europskoj politici i jačanja revizionističkih snaga, od kojih se jedino mogla očekivati pomoć, jest hrvatska država, i to je bilo »jedino moguće rješenje«. Njezino pak očuvanje i »upotpunjenje do organske cjelovitosti« program je ustaškoga pokreta i cijeloga naroda, uza što treba pristati »svaki nacionalno sviestni pripadnik hrvatstva«, bez obzira na druge svoje nazore.[5]

Milivoj Magdić piše da je hrvatska država osnovana »isključivo voljom hrvatskog naroda«, da je treba očuvati i za nju se zalagati, »bez obzira, kakva je međunarodna politička konstelacija, koja danas omogućuje njezin obstanak«, i kakva će u budućnosti biti. Konstelacija pak, unutar koje je nastala, »nije bila izraz nekih prohrvatskih simpatija«, mnogi faktori nisu s tom mogućnošću ni računali, a drugi su bili zatečeni. »Hrvatsku državu ostvarile su isključivo hrvatske snage, vodeći računa o tadanjoj situaciji«, a »nikakav družtvovni ideal ne može danas biti od tolike važnosti, kao potreba narodnog obstanka«.[6]

Uvodni članak o trećoj obljetnici proglašavanja Nezavisne Države Hrvatske ističe da se država jedino mogla oživotvoriti u onom času, da nije bila riječ »toliko o

4 Ur., Smisao našeg zbivanja, *139*, 1-2. — Zanemariv je članak Vladimira R a d i ć a, Lipnja 1928. Sjećanje na krvave stranice zadnjeg poglavlja, *122*, 3 i 8. On je napisao i memoarski članak: U pariškim zatvorima. Doživljaji i sjećanja na jesenske dane 1934. godine, *120*, 3 i 6-7.
5 T. M. M(o r t i g j i j a), Hrvatski aktivistički realizam, *98*, 1. — On je spomenuo i »racionalni duh Poglavnika« i citirao ga u prigodnom tekstu: Stvaranje političke elite. Prigodom »Tjedna hrvatskih sveučilištaraca«, *115*, 1-2. — Napisao je prikaz knjige *Naš Poglavnik*: (m), Knjiga o Poglavniku, *108*, 2. – Pobijajući i 1944. predratnu robijašku solidarnost hrvatskih nacionalista i komunista (ponovno je citirao i veći dio tadašnjega govora S. Javora), odbacio je srbijansku propagandu o partizanstvu kao hrvatskom političkom smjeru i pokretu te »istovjetovanje ustaša i komunista«. On kaže da je takva propaganda namijenjena inozemstvu kako bi se kompromitirali hrvatski narod i nacionalizam, ali i Nezavisna Država Hrvatska te »nacionalno-obrambeno nastojanje ustaškog pokreta« (»Politički savez komunista i ustaša«). Pozadina upornog podržavanja i promicanja velikog beogradskog falsifikata, *107*, 3).
6 M. M a g d i ć, Hrvatski egoizam. U sadašnjem vremenu borbe za obstanak odložimo ideološka razpravljanja, *106*, 1.

idejnim simpatijama ili antipatijama, već o biti i ne biti« i »da je bilo moguće jedino onakvo rješenje, do kojeg je došlo 10. travnja 1941«. Dotaknuvši osjetljivo pitanje odnosa s Talijanima, uredništvo tvrdi da je Pavelić otišao u Italiju, jer se Jugoslaviju moglo rušiti samo iz nje, da se talijansko priznanje hrvatske države platilo Rimskim ugovorima, ali da se nije ni moglo ništa učiniti, jer bi došlo do komadanja Hrvatske. Veliki ciljevi da traže velike žrtve. Budući da treba čuvati narodni opstanak i jedinstvenu državu bez obzira na stranačku i društvenu pripadnost i pobude, valja se nadasve obzirati na moralne čimbenike i ne ustrajati u pogreškama. Mora postojati »nacionalna savjest« i treba postignuti sklad moralnih čimbenika i državnih probitaka.[7]

Trumbićev Rapallo (1920) poslužio im je za tvrdnju: »Mi nismo nikada bili u mogućnosti slobodno razviti sve svoje snage u određenom pravcu. Uviek smo bili prisiljeni žrtvovati mnogo toga, da bismo mogli nešto postići«. Mogao im je poslužiti i da ocjenjujući Paveličevu »drugu hrvatsku emigraciju« kažu kako je trebalo poći »u lavlju špilju, te odanle rušiti jugoslavensku tamnicu«, da se »tako otupi oštricu talijanskog presizanja na hrvatsku obalu Jadrana« i oteža sporazumijevanje sa Srbijom. Za Rimske ugovore kažu da su bili »samo taktički potez u vođenju našeg hrvatskog rata«.[8]

O Paveliću i ustaštvu malo se pisalo, u prigodama ili u rubrici Politički pogledi. U njoj su donosili izvatke iz govora i članaka Pavelića, I. Bogdana, M. Bzika, M. Karamarka, M. Lorkovića, J. Makanca, N. Mandića, L. Sušića, V. Vrančića te odlomke iz drugih novina. Čini se da je uredništvo na taj način taktiziralo kako bi što manje moralo oduživati obveze prema pokretu i vlasti.

U prigodi novogodišnjega čestitanja donijeli su Paveličevu izjavu o uspostavi »tradicionalnog državnog sabora, koji će u suradnji s Državnim viećem donieti temeljni zakon — Ustav Nezavisne Države Hrvatske — po kojemu će biti osigurana pravna obstojnost i pravni život svih pripadnika Nezavisne Države Hrvatske bez razlike na vjeru i družtvovne odnose«. Prenijeli su i njegove uskrsne i božićne poruke i čestitke. Za Antunovo nije bilo posebnoga članka, a u uvodniku u prigodi Paveličeva rođendana govori se o njegovoj politici od emigriranja, u stanovitom pregledu od Supila do Radića.[9]

U mobilizatorskom sastavku Ivan Oršanić izrazio je povjerenje u Pavelića, jer kako je u prošlosti »imao vjeru i odlučnost, kada smo imali nekoliko puškica«, tako je i »danas sasvim razumljivo, da on može biti nosilac samo odlučnosti, a nikakvih kapitulacija i malodušja«.[10]

O ustaškom pokretu određenije je pisao Ante Nikolić. Njemu je on narodni pokret. »Ustaštvo je — piše — hrvatski nazor na sviet u duhu ustaških načela, po kojima se ima oblikovati narodna zajednica. Put hrvatskog naroda, put hrvatske

7 Ur., Misli i spoznaje s kojima ulazimo u četvrtu godinu obnovljenog državnog života, *111-112*, 1-2. — Ovdje se mogu spomenuti članci o hrvatstvu Zadra i Rijeke: Treće razaranje Zadra, *102*, 1; Rieča-nin, Riečki razgovori. Povodom članka senatora g. Riccarda Gigante u »Vedetta d' Italia«, *144*, 2; Edo Bu-lat, Jadranska Hrvatska, *134*, 3 (predavanje na zagrebačkom radiju). Bulat je i autor nekrologa generalu Franji Šimiću: Zašto su njega izabrali?, *132*, 3.

8 Ur., Hrvatski rat, *118*, 1.

9 Usp. *99*, 3; *111-112*, 1 i *149-150*, 1. — Ur., Put Poglavnika. Simbol odpornosti, odlučnosti i volje hrvatstva, *126*, 1. — Paveličevih portreta ima 6 (3 fotografije, 2 ulja i 1 crtež) te 7 skupnih fotografija (sve objavljene do 10. IX).

10 I. Oršanić, Naša odlučnost, *149-150*, 4.

narodne zajednice može biti samo i jedino put k ustaštvu!« Ustaški pokret ima okupiti u svojim redovima »cio narod, bez obzira na spol, zvanje i stališ«, ima »svakog člana narodne zajednice prožeti ustaškim načelima« te »i kao ideologija i kao politika i kao osoba javnoga prava — ima zahvatiti u sva područja narodnog života«. Ustaštvo je realizator države, jamac opstanka njezine nezavisnosti, »jedini politički predstavnik naroda«, pa izvan njega »ne može biti nikakve druge ni družtvovne, ni gospodarske, ni političke stvarnosti«, niti se u vrhovima državne uprave mogu nalaziti drugi nego samo najbolji članovi ustaškog pokreta i njegovog vodstva«.

Nikolić ustaje proti demokratskoj parlamentarnoj državi kao rastakalu narodne zajednice, pa Nezavisna Država Hrvatska mora biti nacionalistička, unitarna, autoritarna, totalitarna, hijerarhična i stališka država. U njoj, u sustavu jake državne vlade i vodstva, ima vladati elita — »politička elita s vojnim vodstvom«, ali ne i stručna elita — okupljena u narodnom pokretu, a što se tiče »pravog i zakonitog predstavnika narodnog vrhovničtva i vrhovničtva države«, daje »jedan jedini odlučni odgovor koji ne dopušta nikakve sumnje. To je naš Poglavnik, jer je on poglavar države i vrhovni vođa i zapovijednik 'Ustaše' Hrvatskog oslobodilačkog pokreta«.

Prema njegovu mišljenju za pravnu državu nije bitno tko (sabor, vlada, pojedinac) ni kako donosi zakone, niti da li je provedena trodioba vlasti, nego da postoji sustav pravnih propisa, kojih se državna vlast drži.[11]

On također drži da ustaška *Načela* (čl. 9, 12-14 i 16) sadržavaju načelni program društvene politike te da se imaju »što šire tumačiti i što obsežnije primjenjivati, da bi se na taj način, po mogućnosti čim više i podpunije ostvarili svi oni zahtjevi naše nove družtvovne pravednosti, čije ostvarenje danas neodložno traži obće dobro zajednice«.[12]

Uredništvo je znalo za kritiku države i nositelja vlasti, kako iz pera onih iz kraljevskog emigrantskog kruga i partizanskih redova, tako i onih u vlastitim redovima. Dopuštalo je samo pogreške, nije kritike analiziralo, a svaku je negativnu ocjenu podređivalo nacionalnim probicima, prvenstveno postanku i opstanku države.

Na jednom će mjestu reći: »Ako je aktivistički dio sadanjeg hrvatskog pokoljenja možda činio neke, pa i dopuštamo — mnoge pogreške, on je ipak izradio tvorevinu, koja će imati puno značenje za buduće hrvatske naraštaje. Onaj tko nije djelovao, nije ni mogao griešiti«.[13]

Polemizirajući s radijskom izjavom Rudolfa Bićanića o novoj Jugoslaviji, uredništvo je dopustilo raspravljivost propusta i poteza ustaškoga pokreta, ali je ustvrdilo da nije raspravno njegovo nacionalno usmjerenje te da je on jamac »za obstanak hrvatske države u okviru današnjih okolnosti«. Također kaže kako »za ocjenu ustaštva nije značajno, da li je ono čiji saveznik«, jer se u savezu može biti dok je to u hrvatskom interesu. Nezavisna država i teritorijalna cjelokupnost rezultati su ustaškoga pokreta, a »ostvareno stanje predstavlja minimum, ispod kojega se ne može ići ni u kojem slučaju«.[14]

(Nastavlja se)

11 A. Nikolić, Narod-pokret-država. Odnos između političke vlasti i pravne vlasti države, *101*, 3, *103*, 2. *104*, 2, *105*, 8, *106*, 8 i *108*, 8.

12 A. Nikolić, Družtvovna pravednost i politika, *149-150*, 3. — Radi očuvanja države kritizirao je politikanstvo, markirante i kritikante, neutralce i sabotere (Politika negativizma, *117*, 1-2). Usp. bilješku – bn, O političkoj kritici, *117*, 3.

13 Ur., Razgolićena kamuflaža. Onima koji u sudbonosnim časovima »stoje po strani«, *102*, 1-2.

14 Ur., »Prva«, »druga«. U okviru hrvatske narodne zajednice nema nikoga, tko bi išao izpod onoga, što je ustaški pokret već ostvario, *108*, 1.

Ogrnuti šutnjom

Bez pokreta nijemi, uronjeni u se,
bez bola, bez čežnje što lomi i siječe
promatramo djelić vremenskoga dara
što poklanja nama ovo čudno veče.

Čudno, čudno veče ko u bajci staroj
uz plinske laterne i romone kiše,
tko to kraj nas stoji i bešćutnom rukom
svaku misao kida, svaku želju briše.

Umrle su boje i pupoljci nada
u pepelu strave sve se tako sivi,
samo jedna ruka trza se i grči,
samo jedna ruka htjela bi da živi.

Dobra stara, šutnjo, primakni se bliže,
pusti krila sanja nad umornim čelom
ogrni nas tiho, ogrni nas nježno
ko ljubavnik dragu skupocjenim velom.

Tuga i smijeh

Život pretače vrijeme kap po kap,
magla pokrivač tka nit po nit
i život i magla imaju
tugu i osmijeh skrit.

Netko se smijehom opaše
i govor mu je lijep,
drugi se tuge nagrca
i postane za sve slijep.

U meni tuga zri
i gori ko makov cvijet,
u njoj se osmijeh umije
i obaspe svijet.

Njime putove kitim
za tuge dolazak tih,
ona mi poklone vraća
stih po stih.

Kada

U drhtavi suton
okovane želje nam žude
devet jablana sivih,
tornjeve, divove grada
i suzu večeri nijeme
što pada,
pada,
pada
i s dimom
upitnik riše
na krovu dalekih nada
kada?

Nadbiskup kardinal dr. Alojzije Stepinac u zagrebačkom dnevniku »Vjesnik« u vremenskom razdoblju 1947.-1960.

1947.[1]

Siječanj

265. BAKARIĆ Vladimir, o daljnjem razvoju odnosa između katoličke Crkve i narodnih vlasti. Predsjednik vlade NR Hrvatske dr. V. Bakarić. 541.

Travanj

266. BAKARIĆ Vladimir, Govor predsjednika vlade NR Hrvatske dra Vladimira Bakarića u debati o Petogodišnjem planu. 618, 1.

Svibanj

267. Suđenje grupi izdajnika i ratnih zločinaca, Optuženi zločinac Kvaternik izjavljuje pred sudom da bez Mačekove pomoći ne bi bio mogao proglasiti »NDH« 644, 1 + 2 + 3. — (31. 5. 1947).

Lipanj

268. Četvrti dan suđenja u Zagrebu. Zločinci Košak i Alajbegović iznose nove pojedinosti o zajedničkim planovima ustaša i mačekovaca. Njemački špijuni smatrali su da će Maček bolje nego Pavelić poslužiti njihovim ciljevima, 646, 2-3.
269. Završni govor javnog tužioca u procesu Slavku Kvaterniku i družini. U ime naših žrtava, u ime narodne pravde i u ime borbe za mir — najstrožu kaznu za sve optužene izdajnike i ratne zločince. Vijeće Vrhovnog suda NR Hrvatske proglasit će osudu u subotu prije podne. 650, 1-2.

Srpanj

270. Pred narodni sud izvedeni su članovi ustaško-terorističke i špijunske grupe koji su izvršili diverziju u tvornici Gaon. Osuda će biti izrečena u ponedjeljak, 28. o. mj. 693, 2-3.

---

1 Bibliografsku odrednicu donosimo u znatno skraćenom obliku. Prvi broj u pravilu troznamenkasti, označava tekući broj glasila, tj. »*Vjesnika*«, a onaj drugi, koji je najčešće jedno-ili dvoznamenkasti, upućuje na stranicu u dotičnom broju novinâ. Godina i mjesec istaknuti su u međunaslovima pa će čitatelj i korisnik ovog bibliografskog prikaza bez teškoća znati ući u trag tekstu koji ga zanima. (Op. ur.)

271. Bilješke s procesa protiv ustaško-terorističke i špijunske grupe u samostanu Majke Božje Lurdske. Na Kaptolu, u samostanima i župnim uredima imali su ustaški emisari iz inozemstva punktove od kojih su dobivali špijunski materijal i preko kojih su okupljali raspršene ostatke ustaša u zemlji i angažirali ih za diverzije i druge zločine. 694, 4.
272. Bilješke s procesa protiv ustaško-terorističke i špijunske grupe u samostanu Majke Božje Lurdske. Franjevački provincijal ustaša fra Petar Grabić podstrekavao je podređene redovnike na zločinački teroristički i špijunski rad i odobrio da se izvrši diverzija u tvornici Gaon. 695, 3.
273. Osuda špijunsko-terorističkoj grupi koja je izvršila diverziju u tvornici Gaon. 696, 4.
274. Delegacija predstavnika američkih crkava na svom putu po Jugoslaviji posjetila Zagreb. 698, 3.
275. Proces protiv ustaško-terorističke grupe pokazao je da narodnim neprijateljima najviše smeta naš ekonomski napredak i narodna vlast. Iz obrazloženja osude ustaško-špijunskoj i terorističkoj grupi, 698, 4.

Kolovoz

276. Izjave predsjednika američkih crkava koji borave u Jugoslaviji. Visoki crkveni dostojanstvenici uvjerili su se da u našoj zemlji vlada potpuna sloboda vjeroispovijesti. 702, 2.
277. Razgovor maršala Tita sa članovima delegacije američkih Crkava 703, 1.
278. »Mi kategorički tvrdimo da su vijesti o zlostavljanju Stepinca lažne i provokatorske« — izjavljuju predstavnici američkih protestantskih crkava. 703, 2.
279. Suđenje pred Vrhovnim sudom NR Slovenije. Utvrđene su veze optužene grupe špijuna i izdajnika sa ljubljanskim biskupskim ordinarijatom. 707, 2.
280. U Jugoslaviji postoji potpuna sloboda vjeroispovijesti i poštovanje svih vjera i crkvenih ustanova. Izjava predstavnika američkih crkava domaćim i stranim novinarima. 709, 2.
281. U razgovoru s novinarima predstavnici američkih crkava osudili su lažno pisanje strane štampe o našoj zemlji. 709, 2.
282. Poslije posjeta Jugoslaviji američki svećenici izjavili su u New Yorku da u našoj zemlji vlada potpuna sloboda vjere. 716, 1.
283. Izjava američkog svećenika W. Howarda Melisha o prilikama u Jugoslaviji. 717, 3.

1948.

Srpanj

284. Jučer je otpočela rasprava protiv špijunsko-terorističke grupe na čelu s ustaškim krvolokom Ljubom Milošem. 993, 1-4.
285. Špijunsko-teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. Zločinac Miloš priznaje da ustaško-mačekovskim i četničkim ološem rukovode vatikanski i imperijalistički agenti. 994, 1-3.

286. Špijunsko-teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske, Koljači koji su služili Hitleru i Musoliniju, prešli su u službu novih imerijalističkih gospodara. 995, 1+3.
287. Špijunsko-teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. Ustaški pukovnik Mime Rosandić iznosi pojedinosti o moralnoj i materijalnoj pomoći Vatikana i imperijalističkih sila terorističkim razbojnicima. 996, 1-3.
288. Tko stoji iza terorističko-špijunskih razbojnika. 996, 3.
289. Špijunsko teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. 997, 1-3.

Kolovoz

290. Špijunsko-teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. Nastavljena je rasprava protiv špijunsko-terorističke grupe na čelu s ustaškim zlikovcem Ljubom Milošem. Javni tužilac FNRJ proširio optužbu i donio optužnicu protiv Kavran Božidara, Sabolić dr Vladimira, Blaškov Vjekoslava, Alagić Tahira i Šmit Ivana. 1018, 1 + 3.
291. ŠARINIĆ M., Kavran priča... 1023, 1.
292. Svjedoci iznose jezive primjere mučenja, klanja i masovnih ubijanja koja su ustaški krvoloci vršili nad našim narodom. 1024, 2-3.
293. Jučer je završeno saslušanje svjedoka koji su svojim iskazima potvrdili sve navode optužnice. 1025, 2.
294. Špijunsko-teroristička grupa pred Vrhovnim sudom NR Hrvatske. Presuda neka bude oštra opomena svakome onome koji bi pokušao da zarine nož u leđa radnim ljudima naše domovine. Završna riječ javnog tužioca FNRJ dra Josipa Hrnčevića — osuda će biti izrečena u petak 27. o. mj., 1027, 1-3.
295. Ustaško-mačekovsko-četničkim teroristima i špijunima izrečena je zaslužena kazna. 1033, 2-3.

Studeni

296. Drugi dan rada II. Kongresa KPH. Politički izvještaj Centralnog komiteta KP Hrvatske podnio je drug V. Bakarić. 1108, 1-3.

1949.

Ožujak

297. LESKOVAR Z., Ratni zločinac, špijun i terorista Krunoslav Draganović. 1217, 5.

Travanj

298. LESKOVAR Z., Ratni zločinac, špijun i terorista Krunoslav Draganović (II. dio), 1218, 3.
299. LESKOVAR Z., Ratni zločinac, špijun i terorista Krunoslav Draganović (III. dio). 1219, 3.
300. LESKOVAR Z., Ratni zločinac, špijun i terorista Krunoslav Draganović (IV. dio). 1220, 4.

Svibanj

301. RANKOVIĆ Aleksandar, Referat sekretara Politbiroa CK KPJ, ministra unutrašnjih poslova Vlade FNRJ druga Aleksandra Rankovića. 1253, 1-2.

1950.

Listopad

302. Odgovori maršala Tita na pitanja direktora »New York Timesa« za Evropu g. L. Sulzbergera. 1716, 1-2.

1951.

Lipanj

303. Suđenje ustaškoj grupi bogoslova u Zagrebu. 1892, 4.
304. Bogoslovi — teroristi. 1893, 2.
305. »Poglavari su nas podržavali« izjavljuju bogoslovi — teroristi iz sjemeništa. 1894, 2.
306. Glavari Salač i Šeper znali su sve o terorističkom radu. 1893, 2.
307. Dokazna krivnja poglavara. 1896, 2.
308. GRUBOR M., Škola terorista. 1897, 2.
309. Optužujem. Optuženi bogoslovi na čelu sa svojim poglavarima izraziti su ustaški teroristi, koji su slobodu vjere i vjerskih škola zloupotrebili za zločinačku protunarodnu djelatnost. 1899. 2.
310. GRUBOR M., Još o njihovu moralu. 1900, 2.
311. Šta je rekla obrana. Osuda će biti izrečena u subotu, 16. o. mj. 1900, 2.

Srpanj

312. J. P. Vatikan neće Stepinca. 1919, 1.
313. M. I. Pomoć Vatikana iredenti. Stepinac kao argumenat. 1920, 1 + 3.
314. Saopćenje Tanjuga. 1919, 1.

Rujan

315. Pod plaštom Vatikana. Tko brani ustaškog ratnog zločinca Artukovića. 1974, 3.
316. Odgovori maršala Tita stranim novinarima na pitanja o nekim aktualnim problemima. 1975, 1-2.

Listopad

317. S. M. Ovozemaljska rabota jednog »nadzemaljskog« listića. 2002, 3.

Studeni

318. Odgovori maršala Tita na pitanja predstavnika domaće i strane štampe. 2020, 1-3.

Prosinac

319. BARBIERI Frane, Intervju našeg glavnog urednika s Alojzijem Stepincem povodom uvjetnog otpuštanja bivšeg zagrebačkog nadbiskupa s izdržavanja kazne u zavodu Lepoglava. 2048, 3.
320. Fotografija: »Sam Alojzije Stepinac pokazao nam je pored svoje sobe Kapelu u kojoj mu je bilo omogućeno da svakodnevno vrši vjerske obrede.« 2048, 3.
321. Fotografija: »Izlazak na uvjetni otpust iz kaznenog zavoda Lepoglava bivšeg zagrebačkog nadbiskupa A. Stepinca«. 2048, 3.
322. Stepinac pušten na uvjetni otpust. 2048, 3.

1952.

Ožujak

323. Odgovori maršala Tita na pitanja američkih novinara. Maršal Tito primio je grupu američkih novinara koji putuju po Evropi i Bliskom Istoku. 2133, 1.

Travanj

324. Moral bez morala. Župni dvor utočište naprijateljskih lica, 2120, 2.

Svibanj

325. KOSTRENČIĆ Marko, Sramotna godišnjica. 2194, 1-2.

Lipanj

326. Dva biskupa-dva simbola. 2215, 2.

Srpanj

327. Braneći svoju nacionalnu nezavisnost pomažemo napredni svijet i borbu za mir. — Razgovor maršala Tita s američkim javnim radnicima. Maršal Tito odgovorio je na niz pitanja o najaktualnijim zbivanjima naše unutarnje i vanjske politike. 2268, 1 + 2.

Prosinac

328. Protesti naše javnosti zbog imenovanja Stepinca kardinalom. 2392, 2.
329. Karikatura: »Kardinalsko napredovanje«, 2393, 1.
330. Karikatura: »Kardinalske kvalifikacije«, 2393, 2.

331. Čitaoci i redakcija. 2394, 2.
332. Karikatura: »Nakon tople preporuke«. 2394, 5.
333. BLAŠKOVIĆ Vladimir, Jedinstvo Vatikana i fašizma. 2394, 2.
334. Veliko ogorčenje naroda Bosne i Hercegovine. 2394, 5.
335. Protesti naše javnosti zbog izbora Stepinca Kardinalom. Neprijateljski akt Vatikana protiv socijalističke Jugoslavije, 2394, 5.
336. Osuda inicijativnog odbora udruženja svećenika Crne Gore. 2395, 2.
337. Karikatura: »Pavelić posjećuje Stepinca i govori mu: »Preuzvišeni trebalo bi ipak da putujete, jer sav je narod pobjegao 1945 u Argentinu!... 2395, 2.
338. Protest naše javnosti zbog izbora Stepinca za kardinala. Revolt naših naroda. 2395, 2.
339. Protestno pismo splitskih prosvjetnih radnika. 2395, 2.
340. GRUBOR M., Susreti i razgovori u Krašiću. Tri smrti. Slike iz pretkardinalskog života. 2394, 5.
341. Akt neprijateljstva. 2396, 5.
342. Karikatura: »Uresi kardinalskog šešira«. 2396, 5.
343. Negodovanje u Slavoniji. 2396, 5.
344. Fotografija »Nepobitan dokumenat o Kardinalovim kvalifikacijama«, 2396, 5.
345. Ovo je podla provokacija ističu frontovci II. rajona Splita. 2396, 5.
346. Iskazi o kardinalskom imenovanju: Prof. dr. Dora Filipović, književnik Vjekoslav Kaleb, slikar Zlatko Prica. 2396, 5.
347. Čitaoci i redakcija. *Vjesnik*, XII/1952, br. 2397, str. 2 (8. 12. 1952).
348. MIHOVILOVIĆ Ive. Imenovanjem novih kardinala naglašeno talijanstvo Rimske Crkve. 2397, 3.
349. Odlučno odbijamo provokacije Vatikana, 2398, 1.
350. Istaknuti Kanađanin navodi suradnju Stepinca s ustašama. Schonan ističe slobodu vjeroispovijesti FNRJ i Stepinčevu krivicu. 2398, 1.
351. KUDUMIJA Mato, Svaka ptica svome jatu leti. 2400, 2.
352. Čitaoci i redakcija. 2401, 2.
353. Karikatura: »Crteži čitalaca u Vatikanu«. Karikatura Ivana Markovića iz Zagreba. 2401, 2.
354. Čitaoci i redakcija. 2403, 2.
355. (MIHOVILOVIĆ) Ive, Zašto Strossmayer nije postao kardinal. 2403, 4-5.
356. Karikatura: »U tom ćeš znaku pobijediti«. 2403, 4.
357. Karikatura: »Klekni, pa ćeš postati kardinal!...« 2403, 5.
358. KARDELJ Edvard, Neprijateljska politika Vatikana izazvala prekid odnosa sa FNRJ. 2408, 1 + 6.
359. JOSIP BROZ TITO, Jugoslavija je svijetao primjer borbe za nezavisnost i mir. Govor druga Tita u Smederevskoj Palanci. 2407, 1-2.
360. Nota Vlade FNRJ Vatikanu. Jugoslavija prekinula diplomatske odnose s Vatikanom. Izlišno je daljnje održavanje diplomatskih odnosa s Vatikanom, jer su krivicom Vatikana došli u suprotnost s ciljem kome bi jedino imali da služe. 2407, 1.
361. Politika Vatikana uperena je protiv zajednice naroda FNRJ. U diskusiji u vanjsko-političkom odboru Narodne skupštine poslije referata Kardelja govorili su narodni poslanici o neprijateljskoj politici Vatikana prema FNRJ. 2408, 1 + 2.

362. Američki list imenovanje Stepinca kardinalom naziva »aktom agresije«. 2408, 1.
363. Čitaoci i redakcija. 2409, 2.
364. FABEK Berislav, Karikatura: »Vatikansko krunisanje«. 2409, 2.
365. Provokacije Vatikana prema Jugoslaviji. Švicarski list povodom prekida diplomatskih odnosa FNRJ s Vatikanom. 2409, 3.
366. Karikatura: »Diverzantska posla«. 2410, 1.
367. Za iredentu, protiv FNRJ, pa makar i s Moskvom. 2410, 1 + 7.
368. Družba mržnje. 2410, 2.
369. Karikatura: »Zastava — U ime Krista protiv FNRJ«. 2410, 2.
370. Čitaoci i redakcija. 2410, 2.
371. Medveđa usluga, Vjesnik, u srijedu I/1952, br. 34, str. 2, (24. 12. 1952).
372. Odlazak Oddija iz Beograda. 2417, 1.
373. MIHOVILOVIĆ Ive, Protestanti i Vatikan povodom antijugoslavenske kampanje. 2418, 5.
374. Karikatura: Biskup ide nožem i ognjem u rat. 2418, 5.
375. Karikatura. 2418, 5.
376. Brazilski list o Stepincu. 2419, 3.

1953.

Siječanj

377. Što tko želi u 1953. godini? Papa Pijo XII. 2421, 10.
378. Netočne su vijesti o progonu vjere u FNRJ — ističu najveći britanski tjedni časopisi odgovarajući na kampanju Vatikana protiv FNRJ. 2422, 6.
379. Don Hijacinta. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 36, str. 3. — (7. 1. 1953).
380. »Populaire« raskrinkava Stepinca. 2427, 1.
381. Pismo starokatoličkog biskupa Jošta crkvama u Evropi i Americi o radu Stepinca. 2429, 6.
382. »Times and Tide« raskrinkava Stepinca. U članku C. F. Melvilla podvlači se historijsko neprijateljstvo Vatikana prema Jugoslaviji. 2430, 7.
383. Drski govor Pia XII. 2436, 1.
384. Vatikan izmislio notu upućenu FNR Jugoslaviji, 2436, 1.
385. MIHOVILOVIĆ Ive, Papina provokacija. Ustaško-vatikanska simbioza danas. 2437, 1 + 6.
386. Realne mogućnosti za sređivanje odnosa. Razgovor našeg urednika sa đakovačkim biskupom drom A. Akšamovićem. 2437, 1.
387. Don Hijacinta. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 38, str. 3 — (21. 1. 1953).
388. M/IHOVILOVIĆ/ I /ve/., Još jedna provokacija Vatikana. Ustaša Lacković zastupa Stepinca. Pop koji je služio Pavelića, Stepinca, Spellmana i papu. 2443, 1 + 3.
389. Spor Stepinca i Bauerovih rođaka. Tajna nadbiskupske oporuke. Dokumenti koji su uništeni i nestali — Nerazumljiva obustava postupka zbog manjka od 13 milijuna dinara — Kome je moglo biti u interesu da Bauerova ostavština bude pasivna? 2444, 2.
390. Don Hijacinta. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 39, str. 3. — (28. 1. 1953).

391. Raskrinkani inkvizitor, 2448, 1.

Veljača

392. Don Hijacinta. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 41, str. 3. — (11. 2. 1953).
393. Tko s đavlom tikve sadi. Jedna žena koja je vidjela ono što zapravo nije vidjela. U laži su kratke noge. Nezahvalna uloga u službi popa Lackovića, koja je doživjela sramotni krah. 2466, 2.

Ožujak

394. Američki i kanadski listovi o Stepincu. 2495, 5.
395. Don Hijacinta. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 42, str. 3, — (18. 3. 1953).
396. Britanski protestanti pozdravljaju Tita. 2497, 1.
397. Konferencija za štampu državnog sekretara Koče Popovića. Značajni doprinos daljnjem jačanju međusobne suradnje, preko 200 britanskih i stranih novinara prisustvovalo na konferenciji za štampu. 2500, 1.

Travanj

398. Donji dom toplo pozdravio izjavu Churchilla o Londonskim razgovorima. »Posjet maršala Tita bio je neocjenjiv uspjeh i od ogromnog značenja za međusobnu suradnju i razumijevanje, kao i za opću stvar mira« — rekao je g. Churchill. 2513, 1 + 3.
399. Četvrti Kongres socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske. Na socijalističkom savezu je da nove pokrete narodnih masa dalje razvija. Referat o političkoj situaciji podnio je drug Vladimir Bakarić, a o radu između dva Kongresa drug Mile Počuča.
400. Ecclesia militans. Stepinac i njegova okolina bili su do grla utonuli u suradnju s ustašama – piše »Il ponte«, 2531, 3.

Svibanj

401. Narodna Skupština završila svibanjski dio VI. zasjedanja. Sloboda savjesti i vjeroispovijesti i odvojenost Crkve od države. 2557, 2.

Lipanj

402. Od Otonove kćerke do Stepinca. *Vjesnik u srijedu*, II/1953, br. 50, str. 2. — (7. 6. 1953).

Srpanj

403. Stepinac obolio. 2598, 8.
404. Intervju Maršala Tita dopisniku »United Pressa«, Maršal Tito iznio razloge promjena na istoku. Promjene administrativne i ekonomske politike u satelitskim zemljama. – Pogodan moment za rješavanje važnih međunarodnih pitanja. Postepeno ukidanje diskriminacije prema Jugoslaviji. Mi cijenimo i volimo svoju slobodu i nezavisnost. 2599, 1-2.
405. Teror biskupa. Zagrebački biskup Lach vrši premetačinu kod župnika Đurekovića. Terenske vožnje limuzine Nadbiskupskog duhovnog stola. Okružnica biskupa Bonefačića iz 1941. godine. Oni hoće državnu vjeru. »Alea iacta est«. Admiral s propovjedaonice. Prijetnje. Suspenzije. Što znači »poslušnost« biskupu. 2600, 2.

Kolovoz

406. Intervju predsjednika republike dopisniku Associated pressa. Jugoslavija je za normalne odnose sa svim zemljama. Maršal Tito odgovorio na pitanja o politici Sovjetskog saveza, odnosima Crkve i države, rješenju tršćanskog pitanja i perspektivama mira u svijetu. 2626, 1 + 3.
407. Govor maršala Tita na svečanosti u Rumi. Za nekoliko godina naša zemlja bit će potpuno preobražena. 2626, 1 + 3.

1954.

Svibanj

408. Godišnjice državne bezbjednosti. U službi zaštite najviših interesa naših naroda. Referat državnog sekretara za unutarnje poslove NR Hrvatske Milana Miškovića na svečanoj akademiji u Zagrebu, 2856, 1 + 2.

1956.

Kolovoz

409. Papa traži nove Kapistrane. Povodom pisma Pija XII, koje je kod nas zabranjeno. Očaj tjera »svetog oca« u ratobornost. Alarm i haranga s perfidnom ali providnom svrhom. 3651, 2.

1957.

Travanj

410. Karikatura: »Poglavniče, čini mi se da mi preostaje jedino da molim za vas... 3798, 5.

Lipanj

411. BILIĆ M., Svibanjske neprijatnosti. 3839, 5.

Srpanj

412. Intervju predsjednika Tita za američki radio — televizijsku kompaniju CBS »Mi zastupamo principe miroljubive koegzistencije i ne želimo zaoštravati odnose ni s jednom stranom« rekao je predsjednik Tito, odgovarajući na niz pitanja o našoj zemlji i raznim najaktuelnijim problemima međunarodnog značenja. 3868, 1-2.

1958.

Veljača

413. Kler i Hearst brane Artukovića. Ustaški emigranti pod rukovodstvom klera i uz podršku reakcionarne štampe poveli su kampanju protiv odluke američkog Vrhovnog suda o ponovnom razmatranju jugoslavenskog zahtjeva o ekstradiciji zločinca Artukovića. 4080, 5.

Travanj

414. Vatikan o jugoslavenskom katoličkom kleru. 4140, 3.

1959.

Siječanj

415. Izjave vjerskih poglavara u Jugoslaviji. Postignuta je skladna suradnja vjerskih zajednica i narodne vlasti — ističu najviši predstavnici crkava s područja čitave zemlje. 4375, 2.
416. KRMPOTIĆ Nada, Naš komentar — Na temu: Crkva i država. 4395, 2.

1960.

Veljača

417. Svečano predano visoko odlikovanje nadbiskupu dru Josipu Ujčiću. 4715, 2.
418. Umro A. Stepinac. 4715, 2.
419. Izvještaj liječnika o smrti A. Stepinca. 4716, 6.
420. Sahranjen je Stepinac. 4718, 2.
421. Dr Franjo Šeper administrator zagrebačke nadbiskupije. 4718, 2.

Stjepan BABIĆ

Na Božjim putovima

Per aspera ad astra

U 3. broju Marulića od 1993. godine Lojzo Buturac napisao je članak pod naslovom *Per aspera ad astra* s podnaslovom – *otvoreno pismo prijatelju* – nazvavši ga samo imenom Štefo i titulom sveučilišnoga profesora i akademika – pozivajući ga da pokaže kako je trnovitim putem došao do uspjeha. S malo domišljanja i onaj tko ne zna da je Lojzo moj školski kolega, može zaključiti da je pismo upućeno meni. Za njegov sam članak saznao desetak dana prije izlaženja. Da sam znao prije, ne bih mu savjetovao da ga objavi kako ga je napisao jer u njemu uz Lojzinu dobru namjeru ima podosta netočnosti o mome koračanju tim trnovitim putem.

Ako kažem da sam prvi razred gimnazije ponavljao, a u drugom propao i tako za tri godine završio samo jedan razred pa onda bio Radišin pitomac pa mlinarski i stolarski šegrt, pa salezijanski pitomac pa mobilizirani partizan koji je pred sam kraj rata nakon tri tjedna partizanije pobjegao iz partizana i kao bjegunac dospio u Sloveniji u partizanski logor, bio i u podrumu na smrt osuđenih, pa pobjegao iz logora i vlakom sretno stigao u Zagreb, pa malo u Ljubljani studirao teologiju, zatim u Zagrebu radio dvije godine kao činovnik pa iz drugih, ali opet iz političkih razloga dospio u zatvor gdje sam za tri mjeseca završio politički fakultet pa se tek s dvadeset i pet godina upisao na filozofski fakultet, ali ipak još dospio do sveučilišnoga profesora i akademika, onda se mora reći da taj put nije svakidašnji. Zato i sam mislim da bi bilo zanimljivo da se napiše životopis toga prilično neobičnoga života. A kad je tako, onda je najbolje da ga napišem sam jer o njemu najviše znam.

I ne samo radi toga, nego da pokažem kako me Bog vodio do cilja.

Kad se kaže da je Bog koga pozvao, tada se to kaže u dva značenja, u jednom preko smrti u vječni život, a u drugom u zvanje. A kad se zvanja spominju, tada se misli samo na svećeničko i redovničko zvanje. Još nisam čuo da se kaže da je Bog koga pozvao da bude stolar, kolar, slikar, pravnik, sudac. A eto mene je Bog pozvao da budem hrvatski jezikoslovac. Da, upravo tako: hrvatski jezikoslovac. Naglašavam obje sastavnice toga zanimanja jer sam mogao biti jezikoslovac, ali ne hrvatski, a mogao sam biti i hrvatski, ali ne jezikoslovac. Tko nađe strpljenja da dočita moje pisanje i sam će se uvjeriti da je to istina jer sam bio na nekoliko raskršća na kojima sam po zbivanjima i po svojoj pameti mogao zalutati tamo gdje mi nije mjesto, a ipak nisam zalutao. Majka mi je umrla u mojoj dvanaestoj godini i ostavila me s još dvoje siročadi, kako se kaže, ali to je tako s ljudskoga gledišta, ali s Božjega može biti i drukčije.

Doživljavajući moje nevolje u koje sam zapadao i sretne izlaze kojima sam se iz njih izbavljao, moja je pomajka jednom prilikom rekla da se za mene posebno brinula moja majka koja je u nebu bila bliže Bogu. Bit će to istina jer mi je Bog pomogao kad sam se našao u nevoljama, često na čudne načine. Zato naslov *Na Božjim putovima* nije slučajan.

Kad se moj život promatra u bilo kojem trenutku samih zbivanja i s toga trenutka unaprijed, onda je pun zagonetaka, zbivanja su čudna, teško ih je pravo procijeniti, ali kad se gledaju unazad, tada često dobivaju drugi smisao, drugo značenje od onoga koji su imala u trenutku događanja. Tada se vidi da nesreća nije nesreća, nego katkada i velika sreća, da neuspjeh nije neuspjeh, nego prekretnica na bolje. Iz svega se jasno vidi kako je Bog upravljao mojim životom, katkada neobičnim načinima, neodgonetljivim dok su se zbivali, a jasnim poslije, vodio me sigurnom rukom prema onomu što sam danas, da mogu dati najviše prema svojoj naravi i svojim sposobnostima. Jednom sam pročitao da Bog zna i na krivim crtama pravo pisati, a sada se to jasno očituje na mojemu životu jer su moje crte katkada bile veoma grbave.

Teškoća je samo u tome što ja taj put ne mogu prikazati odjednom u cjelini, nego dio po dio, koliko kad stignem i dio koji stignem. Ne mogu ići kronološkim redom, nego kako kad što naiđe pod pero i u obliku u kojem naiđe. Jer to je velik posao za koji je teško naći vrijeme i da nije jednim dijelom nadahnuća, ne bih to lako napisao. To nije kao pisati gole podatke za službene potrebe.

Prvo je kratka crtica *Kako sam cijepljen protiv komunizma.* Odavno me zaokupljala, dugo sam je kanio napisati pa neka bude prva.

Drugo je moj otac. 10. kolovoza 1994. godine bilo je dvadeset godina od njegove smrti pa sam tom prigodom intenzivno mislio na nj i to me nadahnulo da ga opišem kao čovjeka mnogih zanimanja.

Budući da ne mogu pisati kronološki, moram reći da su moji roditelji rođeni Zagorci, otac iz Razdrtog kod Tuhlja, a majka iz nedaleke Risvice, ali su se upoznali u Oriovcu, gdje sam se i ja rodio 1925. godine. Kao što rekoh, majka mi je umrla u mojoj dvanaestoj godini i otac opet oženio kćerju mamine sestre, mojom sestričnom šest godina starijom od mene. No i nju sam zvao mamom. Napominjem to zato što u poglavlju o zanimanjima moga oca obje najčešće nazivam mamom ne naglašavajući koja je koja kad to nije važno. U kronološkome redu to će biti jasno.

Rođenjem sam dakle ujedno i Zagorac i Slavonac, zagorska krv, a slavonski mentalitet. Pokojna mi je supruga znala reći: Kad se treba svađati, onda si Zagorac, a kad treba raditi, onda si Slavonac. Ali to je bila šala. Zbilja je drukčija. Evo je koliko je jedno pero može i zna prikazati.

Kako sam cijepljen protiv komunizma

Glavninu svoga javnoga života proveo sam za komunističke vladavine, a nikada nisam pao u napast da uđem u Partiju i time si tada olakšam život. Nisam to mogao učiniti jer sam u svojoj najranijoj mladosti cijepljen protiv te zaraze veoma učinkovito. Još mi je i danas pred očima slika kako se to zbilo:

Vedroga i toploga sunčanoga poslijepodneva u našem dvorištu pet-šest žena. Stoje u krugu i živo o nečemu razgovaraju. Nešto važno jer se vidi veliko uzbuđenje. Među njima je i moja mama. Radoznao, kakav sam uvijek bio, prišuljam se mami iza leđa da čujem. Toliko su bile zauzete svojim raspravljanjem da me nitko nije primijetio.

Slušam. Pričaju strahote. Ima jedna zemlja, Rusija se zove, u kojoj je prevladao komunizam: sve je zajedničko, i zemlja i stoka, zajednički se ide raditi u polje, zajednički se jede na kazanu. Najstrašnije je što su djeca oduzeta roditeljima i žive u

posebnim domovima. A to i ne bi bilo tako strašno da se takve ideje ne počinju širiti i kod nas.

Od svega me hvata jeza, posebno što to nije samo tamo negdje daleko, nego bi moglo doći i k nama.

Na to će moja mama:

– Ne bih ja svoga Štefu dala od sebe ni za što na svijetu.

Odlanulo mi je. Ima neka neman koja se zove komunizam, ali ja imam tko će me od nje zaštititi, svoju mamu. Ona nije samo mama kao što su druge mame, ona je moj zaštitnik i ja se mirno mogu vratiti svojim igračkama i igrama. Ne znam koliko se tada ta misao u meni izrazila svjesno riječima, ali znam da sam tada osjetio životnu sigurnost i svoju mamu zavolio na jedan poseban način.

Danas mi je teško ustanoviti kad je to točno bilo, ali bilo je veoma rano jer ide u moja prva sjećanja. Siguran sam da je to bilo prije nego sam pošao u školu. Moglo mi je biti četiri, pet, najviše šest godina. To se dade zaključiti po tome što je to bila reakcija na prve vijesti o komunizmu, a to je moglo biti već 1929. Provjerio sam u Glasniku Srca Isusova i već 1928. nalazimo vijest da se u Rusiji uvodi pjatiljetka, da seljake silom tjeraju u kolhoze, da se hrana dijeli na karte. U početku 1929. već se piše o bezbožnome komunizmu. Tako Milan Pavelić DI u ožujku 1929. piše da »sav svijet upozna komunizam kao n a j v e ć e g a n e p r i j a t e l j a k r š ć a n s k e u l j u d b e« (str. 68., naglašeno u izvorniku). U travnju i svibnju 1930. Glasnik piše da boljševici skidaju zvona, ruše crkve i samostane, da su djeca zapuštena i da je sv. otac Pijo XI. dao 300 dana oprosta za molitvicu: Spasitelju svijeta, spasi Rusiju!

* * *

Od tada do danas komunizam mi je značio isto, neman koja nastoji naškoditi ljudima. Sve me je poslije učvršćivalo u vjeri da je komunizam zlo. Kad sam naučio čitati, čitao sam sve što mi je palo u ruke, u kući i kod susjeda, čak sam i svaki komadić tiskanoga papira kupio po cesti, prao ga ako je bio zamazan, sušio i čitao. Osim školskih knjiga najviše sam čitao Glasnik (Presv.) Srca Isusova, Glasnik sv. Josipa, Gospinu krunicu, kalendare, kasnije i Hrvatsku stražu, tjednik, što su moji roditelji redovito kupovali. Imam nekoliko primjeraka Glasnika Srca Isusova koji su se sačuvali i na nekima piše olovkom Babić Anka, na jednom Babić Slavko.

Od pročitanoga najjači su dojam na mene ostavljala zvjerstva koja su komunisti činili u španjolskome građanskome ratu i njih sam najdulje i najbolje pamtio. Još se i sada živo sjećam slike čovjeka kojemu su komunisti zabili čavao u glavu. Ćelava glava, a na ćeli mali okruglić čavlene glavice. Pregledao sam cijeli Glasnik Srca Isusova, ali tu sliku nisam našao. Mora da je u kojem drugom glasniku ili u kojem kalendaru. Sve je to odredilo moj pogled na svijet, učvrstilo ga i nije dopustilo da ikada zalutam na komunistički put iako sam lutao veoma mnogo, kako će pokazati i druga zbivanja.

(Nastavlja se)

Početak i kraj snatrenja

Matiji Maru

Od prvih godina i stoljeća što jure tako brzo
ali ne i prebrzo jer im noge ostaju spletene
zlim okovima misli što još uvijek ne otkrivaju
svoj pravi smisao

kao taj glad srca izmučena neomeđenim željama
jer to su nekoć bila gnijezda pobunjenih ptica
i pijesak razasut neprohodnim stazama
što ga plima raznije po svim našim morima
uzavrelim od nabujalih čekanja

O sunčano podne razuma odviše sjajno
a da nas se to ne bi ticalo
kada ga bez glasa imenujemo pravim imenom
ne znajući da li njegov praiskonski oblik
u prostorima neba odviše dalekog nalazi svoj pravi obljesak

te jutro u sjeni glasa što se širom obzorja razlistava
i ptica što u oku dana traži srce Podneva
ali zašto ako njezin pjev ostaje urezan u postolje
svih vjekova o kojima ti sanjaš
da prema djevičanskom vjetru uzleti kao danja pjesma
tražeći svoj prolaz između sna trave i zbilje kamena
te polja ranjenih zlim pogledima vukova
gle — svuda samo očaj našeg bivanja
ali ti ćeš naći u toj šikari
hrast usađen u krmu sunca
što otkriva i poziva na pobunu sve zvijezde
protiv tisućljetnog zla našeg zauvijek minulog udesa.

Bila jednom jedna crkva

14.

Koncem četvrtoga stoljeća po Kristu Sisak postaje poprište borbi rimskih protucareva. U proljeće godine 351. Konstancij II., jedini još živi sin cara Konstatina I. Velikoga, počinje borbu protiv nezakonita prisvajatelja vlasti Magnencija koji se u Galiji proglasio za cara. Konstancij II. je za života očeva od godine 324. kao cezar upravljao istočnim dijelom Rimskoga Carstva. Od godine 337., poslije očeve smrti, suvladar je sa svojom braćom Konstantinom i Konstansom. Pošto mu braća umriješe, osta sam na carskome prijestolju. To mu je prijestolje, kako već rekosmo, pokušao preoteti rečeni samozvanac Magnencij. Do sukoba je došlo na panonsko-noričkoj granici, gdje je pobijedio Magnencij. Poslije toga poraza Konstancij se povukao u Sisak, gdje je godine 353. došlo do nove bitke. Vijesti o izhodu te bitke su različite. Navodno je pobijedio Magnencij, nu to ne možemo prihvatiti kao posve pouzdanu činjenicu. Tek toliko znamo da se nakon sisačke bitke Konstancij povukao u Cibale, to jest današnje Vinkovce. Ne mogavši se sporazumjeti s Konstancijem, Magnencij navali na Sisak, osvoji ga i razori. Ali na kraju je Magnencij ipak svladan, pa se Konstancij napokon zacari kao samovladar.

Konstancij II. bijaše pristaša arijanizma, kršćanskoga krivovjerja nazvana tako po svom začetniku Ariju. Narečeni Arije, kršćanski svećenik iz Cirenaike, rođen je vjerojatno godine 256. a umro je godine 336. Podkraj trećega stoljeća i u početku četvrtoga upravljao je Crkvom u Aleksandriji. Oko godine 318. iznio je on kršćanskomu svijetu svoje ideje o Trojstvu, koje su izazvale kritike u općoj Crkvi. Naučavao je naime da Krist, druga osoba Trojstva, ima u nekom smislu božansku narav ali ne podpuno. Budući da je Krist »rođen« od Otca, nije s njime suvječan, jer prije no što je rođen nije obstojao. Sin, propovijedao je Arije, ima početak a Otac ga nema. Kao što je poznato, pravovjerni kršćani vjeruju da je Sin suvječan Otcu. Po pravovjernoj kršćanskoj nauki Sin je istodoban s Otcem, dok Arije tvrdi da mu je samo sličan.

Godine 325. arijanizam je osuđen na crkvenome saboru u Niceji, a sam Arije prognan u Ilirik. No i nakon te osude arijanizam se i dalje širio. Arije imađaše veoma utjecajnih prijatelja koji su ga štitili, pa je do smrti sudjelovao u oštrim teološkim raspravama.

U Savskoj Panoniji u to se doba isticao bogoslovni pisac Viktorin, biskup u Petovii (Ptuju), koga je čitao i visoko cijenio Sveti Jeronim. U Sirmijskoj Panoniji tada su pak učene crkvene glave u Mursi (Osijeku) i Sirmiju (Mitrovici) sudjelovale u bogoslovnim raspravama između arijanizma i na kraju pobjedonosnoga nicejskoga pravovjerja, koje bijahu odlučne i usmjerbene za čitavo kršćanstvo. U jednomu razdoblju četvrtoga stoljeća ovdje se bilo smjestilo jedno od najvažnijih duhovnih žarišta u čitavu Rimskomu Carstvu.

Arijanizam je ponovno osuđen na crkvenome saboru u Carigradu, gdje je za sve kršćane kao pravovjerno propisano takozvano nicejsko-carigradsko vjerovanje. Od tada arijanizam obstoji rastepeno samo u pojedinim dijelovima kršćanske Crkve. Osobito su ga prihvaćali obraćeni Ostrogoti zvani Sjajni ili Istočni Goti i Vizigoti zvani Hrabri ili Zapadni Goti. Tim je Gotima bilo prihvatljivije Trojstvo kako ga je naučavao Arije. Po isteku sedmoga stoljeća arijanizam službeno nestaje, no i kasnije se ipak tu i tamo javlja u raznim oblicima.

Kada se zacario, Konstancij II. uzeo je za svoga cezara to jest podcara Juliana Apostatu. Taj Julian bijaše sin Julija Konstancija, a nećak Konstantina I. Velikoga. Poslije smrti Flaviusa Valeriusa Constantinusa što će reći Konstantina Velikoga, njegovi sinovi u borbi za prijestolje bijahu poklali ostale Flavijevce. Od tih poklanih Flavijevaca jedini je Julian — kasnije prozvan Apostata — izbjegao pokolju. Ne zna se je li zbog osvete ili stoga što je mrzio kršćane, bili oni pravovjerni ili arijevci, Julian Apostata pobunio se godine 360. protiv svoga dobročinitelja i gospodara Konstancija II. Dotični Julian bijaše vojsci omilio, pošto je godine 357. pobijedio Alemane. Godine 361. vojska Juliana proglasi protucarem caru Konstanciju Drugomu. Iste godine, u ratu koji je poveo protiv Juliana, umre car Konstancij. Postavši samovladar, Julian si nadjenu carski naslov Imperator Caesar Flavius Claudius Julianus Augustus.

Odgojen u helenističkom duhu, Julian Apostata bijaše sljedbenik grčkoga filozofa Jambliha (umro oko godine 330.). Novoplatonik Jamblih iz Kalkisa utemeljio je svoju školu u Siriji. Njegova filozofija zapravo je razrada filozofije grčkoga filozofa Plotina iz Likopolisa (rođen oko godine 205., a umro godine 270.). U Plotinovoj filozofiji izvorne obnove platonizma nalazimo dosta aristotelovskih,stoičnih i mističnih sastojaka. Ima u njoj ponešto i od naučavanja gnostikâ, sekte koja nastojaše spojiti kršćanstvo sa židovskom naukom i poganskom filozofijom. Plotinu se tijelo ljudsko čini bezstidnom tamnicom. Jedan je od mistika koji u najvišemu stupnju vjerskoga oduševljenja vidi najvišu ljudsku spoznajnu djelatnost. Sve što obstoji, kaže Plotin, proizlazi iz očitovanja i zračenja »Jednoga«. To »Jedno«, to »Prvo«, to božansko time ne gubi, poput svijetla, ništa od svoje vlastite biti, što stalno izžarava, baca svijetlo u tmini. Nu ipak samo izžaravanje sve više gubi na jakosti, što se više udaljuje od svoga izvora. Prolazeći kroz razne sfere, izžaravanje naposljedku postaje mračna, zla opreka božanstvu — postaje tvar. Iznad svega je dakle uzvišeno biće, Jedno što je ujedno i dobro, nu u kojemu se ništa ne može tvrditi jer je iznad svega izrečenoga. Jedno je sve ali ništa pojedinačno, a njegovo je neposredno izžaravanje um ili duh u kojemu već obstoji dvostrukost subjekta i objekta, mislećega i zamišljenoga. Proizvod duha je duša, koja čini najniži stupanj nadosjetilnoga a ujedno most prema osjetilnomu. Unatoč oprekama između nadosjetilnoga i osjetilnoga, sve što obstoji čini jednu *jedinstvenu* ljestvicu. Čak i tvar koja je oprečni pol onoga nadosjetilnoga, pa i nebitak, nije isključena iz te jedinstvene ljestvice, nego je samo zaključna točka te iste ravne crte nastanka. Tako je Plotin platonski dualizam — obstojnost dviju oprečnih sila, dobra i zla, svijetla i tame — pretvorio u monizam, — filozofski nauk koji priznaje za temelj svih pojava u svijetu samo jedno načelo. Jasna i zanosna Plotinova filozofska misao, puna mistične fantastičnosti, prezire tvarno kao i tamne vjerske uzhićbene težnje.

Plotinovu jedinstvenu ljestvicu — od absolutno jednoga Božanstva do tvari — Jamblih iz Kalkisa je upojedinio i usitnio. On je i Najviši Um podijelio na um koji

misli i o kome se misli. Ustanovio je dalje da osim božanskoga Prauzroka obstoji veliki broj nižih božanstava. Izpod tih božanstava su anđeli, demoni, heroji to jest junaci i na koncu ljudske duše. Na Jamblihovu su filozofiju vidljivo i u velikoj mjeri utjecali istočnjački nazori i vjera. Jamblih se s pomoću nekih predpostavki grčkoga filozofa Pitagore iz Samosa, koji je govorio da obstoje ljudi i bogovi i bića kao Pitagora i naučavao da je sve što obstoji niz opreka i suprotnosti, borio protiv kršćanstva.

Zadojen Jamblihovim protukršćanskim nazorima, car Julian Apostata, bio je uvjeren da propadanje Rimskoga Carstva treba pripisati prodoru kršćanstva. Stoga se on godine 361. odrekao kršćanstva i obnovio štovanje starih rimskih bogova. Zatvarao je kršćanske crkve i progonio kršćane, pa su mu oni zbog toga dali nadimak Apostata što znači Odpadnik.

Godine 388. Sisak ponovno postaje poprište borbi između rimskih protucareva. Ovaj puta između Teodozija Prvoga i Maksima. Poslije tih borbi Rimsko Carstvo bit će podijeljeno na dva dijela, s granicom na sudbonosnoj rijeci Drini.

15.

U doba vladanja takozvanih vojničkih careva pravna sigurnost u Rimskom Carstvu bijaše upropaštena. Kako svakoj vojski nije nikada dosta novac i živeža, rimska je vojska — postavši država u državi — uništila bogati gradski gornji sloj koji je bio nositelj gradske samouprave. Umjesto gradske aristokracije došli su novi veliki zemljoposjednici, najvećim dijelom iz častničkoga stališa. Gradsku je samoupravu podpuno preuzelo vojničko činovništvo. S uništenom gradskom samoupravom nestao je i dobar dio duhovne i vjerske baštine staroga svijeta. Budući da su se vojnici ponajprije novačili u onim dijelovima Carstva gdje se moglo naći dobrih vojnika a gdje nije bilo središtâ visoke sredozemne kulture, prije svega u sjevernome dijelu Balkanskoga poluotoka, to je novi vodeći stališ bio sastojak prekida a ne baštinik stare predaje.

Pritisak na granice povremeno je dovodio Rimsko Carstvo na rub propasti. Preko dolnje Rajne u Galiju se prelijevahu Franci, a dalje na jug Alamani. Gotske skupine pustošile su rimske pokrajine južno od Dunava. Drugi narodi provaljivahu u Daciju, koja je godine 271. morala biti napuštena. U to isto doba ojačalo je Partsko Carstvo, koje je za vladanja Sasanida ugrožavalo rimske granice. Pedesetogodišnji kaos smiruje tek car Dioklecian, koji je vladao od godine 284. do 305.

Dioklecian i njegovi nasljednici uspijevaju ponovno učvrstiti Rimsko Carstvo. Cijena za kakav-takav mir bijaše veoma visoka. S obzirom na opći položaj u kojemu se nalazilo Rimsko Carstvo, Dioklecian nije mogao misliti na izgradnju nekoga novoga poredka. Nemajući za takvu preustrojbu moći, morao je pokušati srediti i učvrstiti barem jednom već ostvareno društveno i političko stanje. Prije svega morao je pretvoriti u redovito stanje okolnost, da u državi ima više careva. Umnožba državnoga vrha trebala je pripomoći sprječavanju protuzakonite prisvojbe vlasti. Državne upravne ustanove narasle su do divovskih razmjera, a to se opravdavalo provalama susjednih naroda u Carstvo. Zbog toga se Carstvom nije moglo upravljati iz jednoga jedinoga središta.

Da bi tome doskočio, Dioklecian je uveo tetrarhiju ili vladanje četvorice vladara. Dvojica od njih bijahu vrhovni carevi zvani *augusti*, koji su upravljali svaki svojom

polovicom carstva. I jedan i drugi vrhovni car imao je pod sobom cara nižega položaja, koji je dobio naslov docar ili *cezar*. Cezari upravljahu jednim dijelom one polovice Carstva, gdje bijahu postavljeni za docara. Dioklecian i njegov sucar Maksimian zahvališe se na carskoj časti godine 305., nakon desetgodišnjega vladanja. Njihovi cezari se na to uzdigoše na položaj augustâ, imenovavši nova dva cezara. Ovaj je sustav tetrarhije ili četverovlašća već u samomu početku djelovao loše. Bijahu doduše spriječene neočekivane protuzakonite prisvojbe vlasti, ali su se zato vrhovni carevi počeli ponašati dinastički tražeći da ih naslijedi netko od sinova ili unuka.

Tetrarhiju je konačno uništio car Konstantin Prvi Veliki, izvanbračni sin cezara i kasnijega augusta Konstancia Klora. Pošto je uklonio svoga suvladara Licinia, Konstantin Veliki je od godine 324./325. ponovno zavladao sam i tako vladao do godine 337. Tako je dinastička zamisao još jednom pobijedila. Od tada su na carsko prijestolje najprije dolazili carevi iz Konstantinianske vladarske kuće (do godine 363.) zatim iz Valentinianske (od godine 364. do 392.) i konačno iz Teodozijanske (od godine 379./392. do godine 450./455.). Nu ipak je ostala sačuvana svijest o nužnosti podjele vlasti, koja se sada obavljala unutar jedne vladarske obitelji. Ta dioba nije značila stvarnu podjelu države, nego samo ostvarbu podjele upravne vlasti. Državno jedinstvo ostalo je neizmjenjeno. Zakoni svakoga od sucareva vrijedili su za sve dijelove Rimskoga Carstva.

Pošto središnja vlast Rimskoga Carstva bijaše izsredišnjena, grad Rim je izgubio svoj povlašteni središnji položaj. Od godine 324. do 330. na istoku je Konstantin Veliki izgradio mjesto Bizantion kao novi glavni grad istočnoga dijela Rimskoga Carstva i dao mu je ime Konstantinopol, što ga mi Hrvati zovemo Carigrad a Osmanlije (koje mi zovemo i Turci) Istanbul. Bizantion bijaše stari grčki grad na Bosporu, koji utemeljiše doseljenici iz Megare. Rečena Megara, grad i luka na obali Egejskoga mora, u starini je bila središte grčke pokrajine Megaride i jedan od najistaknutijih grčkih gradova. Megara je u doba grčke kolonizacije osnovala brojne kolonije, među njima i spomenuti Bizantij. Po tom istom gradiću Istočno Rimsko Carstvo dobilo je kasnije naziv Bizantsko Carstvo. U doba stvaranja Prvoga atičkoga pomorskoga saveza uperena protiv Perzijanaca u Bizantiju je samostalno ratovao spartanski kralj Pauzanije. Od nekada važnoga grada, Bizantij je s vremenom postao beznačajni ribarski gradić. Tako reći, Bogu za ledima. U nekoliko je godina taj skromni gradić car Konstantin Veliki proširio i okružio silnim obrambenim zidinama, učinivši ga neosvojivom tvrđavom i središtem mnogostoljetnoga moćnoga Bizantskoga Carstva. To je Carstvo, kako znamo, utjecalo i na sudbinu hrvatskoga naroda. Pored Bizantija i drugi su se gradovi razvili u važna državna i gospodarska središta. Spomenut ću samo ove gradove: Augusta Treverorum (današnji Trier), Mediolanum (Milano), Ravenna, Sirmium (Mitrovica), Nicodemia.

Kako bi se pregolemi broj činovništva mogao strože nadzirati, ukinute su stare velike pokrajine a umjesto njih utemeljeno stotinu manjih koje su obuhvaćene u dvanaest viših okruga ili dieceza. Nad tim diecezama stajale su kao najviše upravne jedinice prefekture, kojih je bilo tri do četiri. Ovisno o tome koliko je u određenu trenutku vladalo careva — dva do četiri, a ponekad i samo jedan — svaki je car imao jednu ili više prefektura kao upravnih područja koje su mu bile podložne. Unutar uprave vladala je vojnička stega s pomnjivo promišljenim sustavom nadzora.

Vojnička se organizacija izmijenila iz temelja. Vojnička obnova, koju je započeo car Dioklecian, dovršena je tek u doba cara Konstantina I. Velikoga. Budući da su rimski carevi već i prije Diokleciana morali u isto doba biti nazočni na više različitih ugroženih točaka Carstva, svaki car s državnoga vrha za vrijeme četverovlašća morao je imati svoju vojsku. Zbog obrane granica, koje su neprekidno probijale plime jakih narodnostnih skupina, jezgra se vojske svakoga pojedinoga cara nalazila u blizini carskoga dvora da bi uvijek bila na raspolaganju. Samu granicu štitili su samo oni vojnici koji su bili naseljeni u ugroženim područjima, takozvani limitanci, neke vrste seljaci-vojnici uvijek spremni za obranu. Budući da je neprijateljsko germansko konjaništvo posvuda ulijevalo strah i trepet u prestrašene duše, počeše i Rimljani veću pozornost posvećivati konjaništvu. Da ga ojačaju, često su u svoje konjaništvo uzimali i Germane kao plaćenike.

U nemirima trećega stoljeća carski je ugled pao na niske grane. Dioklecian i njegovi nasljednici pokušaše to popraviti. Carsku su osobu okružili dostojanstvom, koje ju je odvajalo od običnih smrtnika i uzdizalo do božanstva. Car je povezivan s nekim određenim bogom, u Diklecianovo doba obično s Jupiterom i Herkulom. Carevi Aurelian, Konstancij Klor, Konstantin Veliki i drugi carevi povezivali su se s božanstvima iz misterijskih religija, obično sa Suncem.

Iako su gradovi i dalje bili središte života i javnoga mišljenja te središta državne uprave, novi gornji stališ iz redova častništva manje je bio povezan s gradom na području kojega je stanovao a mnogo više s golemim veleposjedom na kojemu je živio. Neki od tih neizmjerno bogatih gospodara s vremenom su se na svojim posjedima počeli i vladati kao nezavisni vladari. Pošto im bijaše dodijeljena vojnička i pravosudna vlast, oni su na taj način razorili jedinstveni rimski upravni sustav. To se dogodilo najprije u zapadnome dijelu Carstva.

Bitno obilježje kasnorimske države bijaše ukinuće opće slobode kretanja, koja je u staroj Grčkoj i u prvim stoljećima Rimskoga Carstva bila sama po sebi razumljiva. Gospodarski slom na jednoj strani i novčane potrebe državne središnjice na drugoj prouzrokovaše pojavu krute svemoći činovništva. Upravno je činovništvo premrežilo državu i neumoljivo provodilo odredbe upravnih vlasti, osobito one koje su se odnosile na utjerivanje poreza. Gradske samoupravne ustanove bijahu samo produžena ruka upravnoga činovništva. Stanovnici su krutom strogošću zadržavani na onome mjestu na kome su svojim radom ili svojim prihodima proizvodili ono što je državi bilo nužno. Već u trećem stoljeću, a počevši od četvrtoga stoljeća sve više, pojedinci su zadržavani u svome zvanju i na svome poslu što su ga jednom zauzeli. To je svom svojom strogošću najprije zahvatilo naseljenike-kolone na obradivu zemljištu, koji kao zakupci obrađivahu zemlju svojih gospodara. Ovi takozvani *glaebe adscripti* nisu više smjeli napuštati svoje selo, pa su zakonom osobno bili pripisani uz česticu zemlje koju su obrađivali. Time osobna sloboda bijaše bitno ograničena.

U gradovima su najvažnija zvanja i zanimanja — prijevoznici, lučki radnici, mornari, brodograditelji, pekari, ribari, oružari, proizvoditelji vapna te druga zvanja i zanimanja — okupljeni bili u prisilne udruge zvane collegia. Članovi udruga pripadahu im doživotno ili bijahu podvrgnuti propisima o udrugama koji su prije svega određivali uvjete rada i koje je nadzirala državna središnjica. Isto su tako nuždne vodeće snage ovlaštene za ustrojbu grada i njegovih udruga bile prisilno vezane uz svoje dužnosti. To se odnosilo ne samo na pročelnike i njegove pomagače u udrugama,

nego su i viječnici zvani decuriones u svakome gradu, koji su od davnine bili nositelji gradske samouprave i postavljali gradske činovnike, bili čvrsto vezani uz svoj položaj. Dekurionima su po slovu zakona postajali svi oni kojih je imutak prelazio određenu svotu. Kao najimućniji oni su ne samo obnašali brojne počastne službe, nego su morali preuzeti i troškove koji su s tim službama bili povezani. Posebice su svojim imutkom morali jamčiti za porezne obveze grada. Biti bogat nije tada bilo nikakvo zadovoljstvo. Zbog toga su mnogi jednostavno napuštali svoje imutke i posjede i bježali u podzemlje. Unatoč drakonskoj strogosti zakona bjegunstvo iz svih vrsta zvanja stalno je raslo. Bježalo se prije svega u vojsku, jer je služba u vojski i donosila oslobođenje od poreza. Opću je neslobodu povećavalo i to, što su i djeca morala preuzeti zvanje svojih otaca. Izgledi za društveni uspon bijahu maleni ili nikakvi. Kasnorimski car bijaše absolutni vladar — ne princeps, prvi među sebi jednakima najvišim moćnicima, nego dominus, gospodar.

Kasnorimsko prisilno društvo izgrađeno je carskim zakonodavstvom u četvrtom i petom stoljeću do savršenstva, pa je svaki pokušaj prodora strogim zaoštravanjem primjene starih zakona odnosno donošenjem novih bio u zametku ugušivan. Bijaše to cijena koju je društvo moralo platiti za to da se državni poredak u kojemu je ono bilo uređeno održi nasuprot opasnostima koje su prijetile odsvuda. Obstojeći se poredak mogao održati samo odricanjem od slobode kretanja. Državnoj središnjici uistinu je uspjelo da načelom neograničene razpoloživosti svim podanicima Carstva svlada najvažnije zadatke. Najprije na istoku Carstva bijaše uklonjena vanjska ugrozba. Ta ugrozba je na zapadu Carstva uklonjena za idućih stopedeset godina. Stanovništvu je osigurano najpotrebnije za život. Dioklecian je godine 301. čak pokušao ediktom (zakonom) o cijenama osigurati u čitavome Carstvu iste cijene, ali to nije uspjelo. Nu nastavilo se tlačenje društveno slabijih. Zaustavljen je pad vrijednosti novca, što je zasluga novoga novčanoga sustava koji je ustanovio Dioklecian a učvrstio Konstantin I. Veliki. Diokleciansko-konstantinovski *solidus* sačuvao je svoju vrijednost još dugo nakon propasti Rimskoga Carstva.

Pod krutim uvjetima novoga pravnoga poredka rasla je i pravna sigurnost. Od druge polovice četvrtoga stoljeća ponovno se nastoji postići djelotvornost pravnoga poredka. U Konstantinopolu i Beritu (Sirija) utemeljuju se učilišta za sustavno školovanje pravnika. Sređuje se sve veće mnoštvo zakona, da budu dostupni svakomu činovniku. Sačuvani *Codex Theodosianus* sastavljen je na poticaj Teodozija II. (408.-450.) i objavljen godine 438. Obuhvaćao je sve zakone iz upravnoga prava koji su bili na snagi od Konstantina I. Velikoga do godine 438. Zbirka privatnoga ili posebničkoga prava, koja je bitno utjecala na povijest Zapada, bijaše *Corpus iuris civilis* cara Justiniana. Ta je zbirka svojom jezgrom zvanom *Digesta* ili *Pandekta* sadržavala ukupno posebničko pravo koje je tada bilo na snagi (u njoj nisu obuhvaćeni mnogobrojni upravnopravni propisi). Zbirka je godine 533. dopunjena jednim pravnim priručnikom — *Institutiones* — i jednom zbirkom carskih zakona — *Codex Justinianus: Novellae.*

16.

Počevši od trećega stoljeća po Kristu u Rimskomu Carstvu pojavljuju se i šire brojne misterijske religije. Među ostalim je prošireno štovanje Izide, Sunca i Mitre, osobito među vojnicima. U isto je vrijeme veoma poraslo i kršćanstvo.

U početku su kršćani bili divljački proganjani i bez posebnih naloga središnje vlasti. Kada je Rimsko Carstvo zapalo u teškoće, kršćanima se počelo predbacivati da su oni za to krivi. Nedaće Carstva, optuživahu kršćane, prouzrokovalo je njihovo poricanje svih drugih bogova osim kršćanskoga Boga. Stoga je središnja vlast odlučila, da kršćansku vjeru nasilno uništi.

Osobito žestoki progoni kršćana počeli su od godine 250. u doba vladanja cara Decija, a nastavili su se pojačano i osobito krvavo od godine 303. za vrijeme cara Diokleciana. Nu kršćanstvo je iz svih progona izišlo kao konačni pobjednik. Postojanost u doba progona ojačala je kršćansku samosvijest. Godine 311. car Galerij je zakonom o snošljivosti potvrdio kršćanima pravo da nesmetano djeluju. Neki su carevi umjesto rimskih bogova sada za svoga zaštitnika uzimali kršćanskoga Boga.

Konačni preokret u korist kršćana dogodio se za vladanja cara Konstantina I. Velikoga. Neki kršćanski prijatelji ovoga cara smatraju ga providnostnim junakom, koji je promijenio lice vremena. Konstantin Veliki rodio se oko godine 285. Njegovi roditelji, Konstancij i Helena, bijahu poganske vjere. Konstantinova majka, nekadašnja vlastnica gostionice, nije bila vjenčana s Konstancijem. Naime zakonom nije bila dopuštena ženidba viših častnika u pokrajini s domorodkinjama. Kao ženu nadprosječne vrijednosti, samovladar Konstancij postavio je svoju nevjenčanu ženu a Konstantinovu majku Helenu na mjesto prve žene u Carstvu. Nekoliko godina poslije Konstantinova rođenja Konstancij je Helenu napustio, a ostavio joj je sina Konstantina. Prvu je vjersku pouku Konstantin primio od majke, koja je kasnije preko njega našla put do kršćanstva.

Ne zna se je li car Konstancij u vjerskom smislu dublje utjecao na sina Konstantina. Ozračje Konstantinove otčinske kuće bilo je prijateljsko prema kršćanima, jer su dvije Konstancijeve kćeri bile kršćanke. Mladenačke godine proveo je Konstantin na Dioklecianovu dvoru, gdje je doživio početak i svu težinu progona kršćana. Kada je Konstantina otčeva vojska godine 306. proglasila augustom to jest carem, zadržao je on otčevu snošljivost prema svojim kršćanskim podanicima.

Smatrajući se izabranikom bogova, Konstantin vidi sebe kao samovladara. Umjesto Herkula koji bijaše simbolom četverovlašća, Konstantin je za svoga posebnoga zaštitnika izabrao *Sol invictus* — boga Sunca. Ovaj se bog štovao u svim dijelovima carstva u raznim likovima: u Galiji kao Apolon, u vojsci kao Mitra. Ohrabren navodnim povoljnim znakovima boga Apolona i božice pobjede Viktorije, Konstantin se u jesen godine 312. s brojčano slabijom vojskom upustio u borbu protiv nezakonitoga sucara Maksencija. U brzu naletu dobio je u ruke čitavu gornju Italiju i približio se gradu Rimu, koji je Maksencij odlučio braniti kao posljednju svoju tvrđavu. Odlučujuća bitka, u kojoj je Maksencij izgubio prijestolje i život, vodila se na Milvijskom mostu 28. listopada 312. Suvremeni pisac Laktancij priča kako je uoči bitke Konstantin bio opomenut da stavi nebeski znak Boga na štitove svojih vojnika, jer da će samo u tom znaku pobijediti. Konstantin je poslušao i na štitove dao staviti koso napisano slovo X, što je kratica za ime Krist.

U veljači 313. sastali su se u Milanu Konstantin i sucar mu Licinij. Među njima je postignut dogovor, koji se općenito naziva *Milanski edikt*, po kojemu svatko pa i kršćanin ima punu slobodu slijediti vjeru koja mu najviše odgovara. Godine 324. Konstantin I. Veliki postaje samovladar. Pobijeđenomu sucaru Liciniju najprije poklanja život, nu kasnije ga dade smaknuti navodno zbog spremanja veleizdaje. U

svojim samovladarskim proglasima Konstantin Veliki naglašuje da ga je Bog izabrao za svoje oruđe, da bi narode »priveo k službi svetomu zakonu i proširio blaženu vjeru«. U svojim se je pak molitvama obraćao Bogu ovako: »Pod Tvojim vodstvom sam započeo i dovršio spasonosna djela. Dao sam Tvoj znak nositi pred vojskom i doveo je tako do slavnih pobjeda; i ako bi me zvala bilo kakva nužda države, slijedit ću iste upute Tvoje moći i poći protiv neprijatelja. Zato sam Ti posvetio svoju dušu... Tvoje ime ljubim, štujem Tvoju moć, koju si objavljivao mnogim znakovima i tako jačao moju vjeru. Žudim za tim da sam podmetnem pleća i da Ti ponovno izgradim presveti dom.«

Godine 325., kada se konačno učvrstila Konstantinovska vladarska kuća, bijaše osigurana premoć kršćana u Rimskom Carstvu. Poganske su vjere sve više bile potiskivane. Car Teodozije I. (379.-395.) proglašuje kršćanstvo službenom državnom vjerom. Od tada se među kršćanima pojačavaju vjerske borbe oko različitih dogmi. Još se u Konstantinovo doba rasplamsao takozvani trinitetni spor — borba oko Božjega jedinstva Otca, Sina i Duha Svetoga. Na crkvenom saboru u Niceji godine 325. osuđeno je Arijevo naučavanje a potvrđeno Atanazijevo, koji je jače isticao jedinstvo Božjega Trojstva. Nu arijanstvo je i dalje imalo brojne pristaše. Kasnije monofizitsko naučavanje, koje je u Isusu Kristu ukidalo razliku između njegove božanske i ljudske naravi, osuđeno je na crkvenom saboru u Kalcedonu godine 451. Takvim nebrojnim vjerskim borbama ispunjeno je četvrto i peto stoljeće.

17.

Preustrojstvo državne uprave i vojske, koje je započeo Dioklecian, imalo je prije svega cilj da Rimsko Carstvo osposobi za obranu od vanjskih neprijatelja. Taj cilj je postignut već u početku četvrtoga stoljeća. Rimljani su preko granica Carstva na Rajni potisnuli Franke, Sase i Alamane, na Dunavu Gote i Sarmate, a na Eufratu Perzijance. Nu stalni pritisak državnih neprijatelja na rimske granice i dalje je neprestano rastao. Huni su u svomu nadiranju s istoka potiskivali Germane, koji su u posljednjoj četvrtini četvrtoga stoljeća počeli provaljivati preko dunavske granice. Nakon teškoga poraza kod Adrianopola godine 378. Rimljani su na područje Carstva morali primiti velike skupine Gota. Iako oni bijahu podvrgnuti rimskomu caru kao saveznici, ipak su zadržali svoje društveno i političko ustrojstvo pa su tako raskinuli jedinstvenost ustrojstva rimske države.

U prvim desetljećima petoga stoljeća slomljena je rimska obranbena granica prema germanskim narodima. Godine 406. do 408. napuštena je Britanija. U idućim desetljećima naselile su se velike narodnostne skupine unutar granica Rimskoga Carstva. Na tlu rimske države sredinom petoga stoljeća obstojahu četiri veća germanska kraljevstva: Vizigoti u Galiji a kasnije i u Španjolskoj, Burgundi u današnjoj Savoji, Svevi u zapadnoj Španjolskoj i Vandali u Africi. Germanski uspjesi djelomice su se temeljili na razmiricama između careva zapadne i istočne polovice Carstva, a djelomice na razlikama u mišljenju između dvora i pojedinih visokih činovnika u koje su bili uvučeni i Germani. U tijeku tih razračunavanja Vizigoti su godine 410. osvojili i opljačkali Rim. Premda Rim ne bijaše više glavni grad, on je još uvijek bio simbol Rimskoga Carstva. Njegov je pad potresao sve stanovnike rimske države. Kršćani se

morahu braniti od predbacivanja, da je nesreća počela s pokršćanjenjem Carstva. Pad Rima potaknuo je glasovitoga crkvenoga otca latinskoga jezika Augustina, da napiše svoje djelo *Božja država (De Civitate Dei)*.

Germani na području Rimskoga Carstva svoja kraljevstva nisu smatrali samostalnim političkim jedinicama. Za njih je i dalje Rimsko Carstvo bilo jedina zamisliva državna ustrojba. Nu uza sve to, njihova naselidba pridonesla je raspadu rimskoga poredka. Zapadni je car, a na njegovu se području nalazio glavni dio Germana, bio samo igračka u rukama germanskih vojskovođa.

Posljednji rimski vojskovođa koji je postigao veliki uspjeh bijaše Ecij. On je godine 451. na Katalaunskim poljanama pobijedio Hune, koji su provalili u Galiju. Nu za taj svoj uspjeh Ecij ima najviše zahvaliti opet germanskim odredima. Počinje konačni raztep Zapadnorimskoga Carstva. Germanski vojskovođa Odoakar godine 476. svrgava cara Romula Augustula. Posljednji zapadnorimski car Julije Nepot ubijen je godine 480. u Dalmaciji. Kada je ostrogotski kralj Teodorik, koji bijaše u službi istočnorimskoga cara, u ratovima od godine 488. do 493. pobijedio Odoakra i nakon toga dao ga umoriti, nastalo je u Italiji jedno veliko germansko kraljevstvo.

Istočnorimsko Carstvo, nije bilo toliko izloženo navali Germana kao Zapadno. Istočnorimski carevi suzdržano su u vojsku primali Germane. Tijekom stoljeća Istok se sve više helenizirao. Zbog svega ovoga Istočnorimsko Carstvo uspjelo se održati kao Bizantsko Carstvo, stoljećima čuvajući predaje Rimskoga Carstva. Bizantsko Carstvo je obstojalo čitavo tisućljeće, dok ga nije uništila najezda Osmanlija. Godine 1453. Osmanlije su zauzeli Konstantinopol i pretvorili ga u glavni grad Osmanlijskoga Carstva Istanbul.

(Nastavlja se)

Mato MARČINKO

Na grobu Antuna Gustava Matoša

Ognjišta mrtva. Opustjela poljâ.
Prolazi povorka dušnodanskih svijeća.
Sve ceste su pune odrpanih goljâ.
Njive su sve manje, a groblja sve veća.

Uspavana glasom OUNskih sirena,
Hrvatska šuti zatočena, nijema,
dok pod toplim krovom gostoljublja njena
UNPROFOR joj tajno tihu propast sprema.

Na Matošev grob, kad su teške noći,
žena sva u crnom znade doći
s prognaničkim križem cijele jedne nacije.

A Matoš joj veli: Tuđinci su opet naši reges,
Ownovi Hrvatskoj sad praescribunt leges,
bacajući psima ud po ud Kroacije!

Enver MEHMEDAGIĆ

Loši i dobri muslimani

Rekli su vam
oni što trpe i sanjaju
o prošlosti
izgubljenoj u tami
da patite jer niste
dobri muslimani
Zavidni napredku drugih
i vašem do jučer
pretvaraju vas u uljeze
na vašem
kontinentu

U vašoj sredini
na vašim grobljima
šunjaju se Mesije
misleći da čine
dobro
onima koji već jesu
i onima što još
u gustim redovima
odlaze na Ahiret

I dok se minareti
ruše
a polumjesec i zvijezdu
upija zemlja
Hrvat na Hrvata opet
ruku diže

Skidajte čadore
i pružajte lica
zrakama svjetla Vi
loši i dobri muslimani
dobri i loši katolici

Ivan SVETIĆ

Ovo trošno jedro

Tomislavu Dorotiću

Ovo trošno jedro
što me nosi,
istanjeno od vjetrova
i napeto,
usoljeno morem
i suzama,
hoće li izdržati
još dugo?

Samo da se ne razdere
na pučini,
u samini,
da ne potonem
među skrhane brodove
i nijeme ribe,
daleko od obale,
među alge
i morske trave.

Bude li to uz kopno
možda me milostivi vali,
makar kao utopljenika,
brodolomnika,
donjišu rodnoj obali
i vrate pod masline
u skrovitoj uvali.

Miroslav MAJNARIĆ

Leđa

Kad nešto isprobamo na svojim leđima odmah smo ponešto pametniji i dobro nam dođe, jer je to kao ispit u životnoj školi. Doduše, pismenu svjedodžbu rijetko dobijemo, ali nam za ispit svjedoči vidljiv a još više nevidljiv ožiljak. S takvom stručnom spremom, čovjek bi se trebao znati vladati u nekoj sličnoj prigodi, pa leđa pravodobno izmaknuti kad se nešto zakuha u blizini. Ali uvijek nije tome tako, ponovno se uspavamo i natovarimo sami sebi teret na leđa, kao da je životna sila i tako mora biti. Kod toga, jedni kažu: sudbina, a drugi: kratka pamet, što po svoj prilici i jest, jer nismo zapamtili što je malo prije bilo. Svega se toga sjetimo istom onda kad nam je tovar već na plećima.

Leđa treba što više čuvati, a to se najlakše postigne kad ona imaju u blizini pogodno zaleđe, nije važno čije. Sa zaleđem se lakše braniti, jer protivnika gledamo u oči i vidimo što radi, a ne može se prišuljati iza leđa. I kad nas pas napadne prislanjamo se uza zid i tako čuvamo svoju pozadinu. Kod leđnog napadaja obično nam stradaju živci.

Ima ljudi koji drugima čuvaju leđa a ne samo sebi, pa riskiraju da dobiju po svojima ono što ide drugoga. Oni to rade uz naknadu troškova, ti meni – ja tebi, ili nekako drukčije, a svatko vodi računa je li mu se to isplati. Dobričine katkad rade sve besplatno, iz humanih razloga i dobre volje, ali takve žrtvene janjce treba svijećom tražiti.

Lakše je poživjeti s malim brojem godina na leđima, a čim ih se više skupi i natovari, postaju sve teže.

Začas ih bude čitava hrpa pa nam poznanici, nakon dugoga neviđenja, opravdano kažu: taj je nabacao priličan broj godina na svoja leđa. Dakako, pritom svoje godine ne vide jer nemaju na leđima oči. Drugi, nasuprot, znadu reći: gle, ovaj je bacio deset godina s leđa, a što znači, po njihovoj procjeni, da smo se pomladili za navedeni broj godina. Potajice nam to godi, raste nam vrijednost u vlastitim očima pa se odmah idemo pogledati u ogledalo. Međutim, godine za sve to nije ni najmanja briga i nemaju namjeru vratiti nas na startnu poziciju.

Leđa imamo svakakvih, među ostalim: široka leđa, zatim jaka, slaba i nejaka a ima i nekoliko podvrsta, koje je teško nabrojiti.

Široka leđa mogu, naizgled, ponijeti priličan teret, a značajka im je nekoga zadiviti, očarati, a manje će nam koristiti. Njima su osobito zavidni uskoleđni, koji se teško u nekoj stisci kreću, ali im tu nema pomoći. Poboljšati stanje može im samo dobar krojač i dobro odijelo. Na široka leđa ljudi se naslanjaju tražeći zaštitu u životnim nedaćama. Na kraju se pokaže da su se naslanjali na tigra od papira.

Jakim leđima već samo ime kazuje koja im je najvažnija osobina. Ona se ne brinu mnogo za estetiku, mogu biti pogrbljena, prignuta, troma, krupna, sitna, a glavno je da su jaka kako bi tvrdo stajala. Ima i ljudi koji se sastoje od samih leđa i po njima ih nadaleko raspoznajemo. Oni to ostaju pa makar im se želudac prilijepio od gladi za leđa.

Slaba leđa nitko ne voli imati, ali i tu ima iznimaka, jer se ona slaba mogu pokazati jakima i obratno, ona jaka izvrnuti u slabašna. To se naročito vidi u životnim stiskama, kad se proglasi: komu opanci, komu obojci. Pa zna biti iznenađenja.

Nejaka su leđa u nejaka djeteta, a mogu mu ostati u vlasništvu dok dijete dobije bradu do koljena.

Preko tuđih leđa i oko njih vode se igre u raznim varijantama. Na primjer, popeti se nekomu na leđa izgleda vrlo lako kad je objekt-čovjek niska stasa i još nižeg društvenog položaja pa, prema tome, prikladan za penjanje. Ako je višeg stasa, potrebno ga je samo zamoliti, pod nekim izgovorom, da se prigne, pa se onda lako popeti. Uglavnom, pojedinci se prignu bez većeg opiranja, a neki to rado učine dok iz daljine ugledaju odgovarajućeg penjača koji im prilazi. Ne smeta ih, ako se kasnije ustanovi, da to nije onaj pravi, jer njima je i tako sasvim svejedno koga imaju na grbači.

To sve rješavamo na miran način, ali ima momenata kad se leđa moraju lomiti i prelomiti da bi se na njih sjelo, treba ih smekšati, možda isprašiti makar su bez prašine. Kad nekoga leđa svrbe, poželjno je dobro ih počešati. Ovamo spada i operacija: naravnati nekomu leđa u smislu općeg dobra.

Što učiniti, kad se nešto teško namjerava srušiti na nas? Ništa jednostavnije nego podmetnuti leđa jer ih za to i imamo. Ali, kad su u pitanju ljudski interesi, nema sloge da se to učini. Koliko ljudi toliko snalažljivaca i mudrih glava koje žele leđa izmaknuti, pa onda sve ostaje na malom broju onih koji to ne žele. Ovi prvi izvode svašta:

Jedni se priključe tuđim leđima i glume da nose teret s njima, drugi jednostavno pobjegnu, što je najjeftinije za njihovu kožu, treći nađu bilo kakav razlog. Kad ih kasnije upitaju zašto su napustili položaj, različito se opravdavaju i izgovaraju: jedni su preniski a drugi previsoki za držanje tovara, jedni imaju familiju, a drugi je nemaju, jedne leđa žuljaju, a druge je uhvatio strah.

Razni su odnosi prema leđnoj problematici. Iza pogodnih se leđa može fino stajati, biti u zaklonu sigurni, osobito, ako su leđa nadaleko poznate osobe, za koje nije bitno da budu i fizički jaka. U pozadini njih osjeća se sigurnost i zadovoljstvo, a friškog zraka se dade uhvatiti kad se malo proviri iza toga bedema. Inače, tu se može mnogo toga raditi što nije zgodno vidjeti svačijim očima, kao i govoriti što se ne bi smjelo na brisanom prostoru.

U maniri lijepog vladanja, leđa imaju također svoju ulogu. Ako nekomu okrenemo leđa, mora se znati kojim se to povodom zbilo. Kad smo u nevolji i stisci pa nam ih netko okrene, teško nam pada i možemo se u sebi gristi. Obratno, u neugodnoj situaciji, kad nam ih okrenu da ne bi to vidjeli, znak je dobrog ponašanja. Pojedinci daju leđima vjetra čim nešto šušne. Neizbježno je, međutim, nekomu okrenuti leđa, kad moramo silom prilika napustiti neko društvo. Nemoguće je tada ići natraške, već se moraju krenuti leđa. Dogodi se ipak, kad je to društvo osobito visokog ranga, povlačimo se sve do sobnih vrata unazad. Nakon višekratne upotrebe to već ide mnogo lakše.

Nečije savjete i pouke možemo mirne duše baciti iza leđa, jer svatko je svoga tijela gospodar.

Kad nam se noge izmaknu onda padamo na leđa, a kad se o nešto spotaknemo padamo na nos i leđa nisu kriva. Pasti na leđa od čuda jest sasvim prirodan fenomen. Katkad je bezbolno padanje pomalo i smiješno, ali se ne preporuča smijanje iz sigurnosnih razloga za smijača. Na leđa se pada kod leđnog plivanja, kod spavanja, netko padne u postelju, a netko u fotelju što odgovara leđnoj strukturi.

Nije ugodno dobiti udarac u leđa. Dobiva se rukom, nogom ili nekim pomoćnim sredstvom, ali težak je i udarac protiv naše časti i ugleda kad nešto snuju i rade iza naših leđa, a mi to i ne znamo. Naravno, nije to guljenje kože s leđa i krojenje remenja kao nekad, ali se taj običaj ni danas ne zaboravlja u nekih naroda. Ni nož u leđa nije zaboravljen.

Igrom slučaja možemo svakamo dospjeti, možemo stići i vragu iza leđa, a isto tako i iza Božjih leđa u daljinama. Ako se može birati, bolje je izabrati ovu drugu soluciju.

Nešto vrijedno se baci na leđa, a nevrijedno prebaci preko njih. Po leđima zna proći i protutnjati i prohujati svega i svačega, važno je da to nije preko naših bilo.

Kad nema druge, i to se dade podnijeti, osobito kad su leđa jaka i zdrava i čovjek bar donekle optimist. Da si olakšamo život, zgodno je sam sebi natovariti lakši teret i problem, koji izgledaju golemi, pa kad nam drugi žele još kojega natovariti, oštro se branimo da na našim leđima nema više ni zere mjesta.

Ljiljana VASILJ

Anđeo nad Vukovarom

* * *

Svim majkama

Je li sve srušeno
je li što ostalo
između očaja i nade
za povratak

ja plačem
i ne pokušavam zaustaviti suze
plačem bez utjehe
i plakat ću
dok i Bogu ne dojadi

a noću
vidim Te kako ustaješ
i sjedaš na svoje spaljene temelje
i b d i j e š
kao Anđeo na Kristovu grobu

O v a
ili ona vojska je ušla u grad
na prozoru miris smrti
svjetluca zmijskom obmanom

tu gdje je mogla sjati svjetiljka
tu gdje je mogao cvjetati cvijet
jedna majka plače

i mnoge majke plaču zajedno
i sluša Bog
i anđele na nebu hvata bijes

Dr. Josip Andrić i njegove veze sa Slovacima

Pisati o dr. Josipu Andriću, glavnom uredniku HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), i o njegovim odnosima i vezama sa Slovacima, a ne napraviti, makar i mali uvod o vrlo srdačnim i prisnim odnosima između hrvatskog i slovačkog naroda, bio bi pravi promašaj, a ovaj prikaz bi ostao bez svoga stvarnoga temelja. Nastavak, pak tih dobrih i prijateljskih odnosa, što je prvotna svrha ovog svjedočenja, bili bi lišeni jednog dubljeg osmišljenja, a to bi značilo veliko osiromašenje. Bacimo dakle letimični pogled u prošlost!

Malo je naroda u Europi, pa i u svijetu, koji nisu neposredni susjedi, a da imaju toliko zajedničkoga tijekom svoje stoljetne povijesti, što se nije pokazalo samo u političkom simpatiziranju, nego u veoma stvarnim akcijama, osobito na polju kulture, društvenog i političkog života, sve do danas. Kako to protumačiti? Je li tomu jedini razlog zajednički suživot i istovjetni problemi u okviru zajedničke države, najprije Ugarske a zatim i Austrougarske, tijekom gotovo punih devet stoljeća, sve do njezina sloma 1918. godine. A tada oba ta naroda ulaze, ne po svojoj volji, nego odlukom viših sila u nesretno zajedništvo dviju umjetno stvorenih političkih tvorevina (mislim na Čehoslovačku i Jugoslaviju!) koje su se upravo u naše dane raspale pred našim očima, ali ne na jednako sretan i uspješan način! Jesu li to jedini razlozi ovih tako bliskih i toplih odnosa? Možda bi trebalo tražiti i dublje korijene. Ne smije se previdjeti činjenica da su Slovaci najjužniji sjevernoslavenski narod, a Hrvati najsjeverniji južnoslavenski narod. Nedvojbena je činjenica, da su prije tih dvaju naroda pokrivali teritorij na kojemu danas živi madžarski narod, koji se je koncem devetoga stoljeća, ubrzo poslije pada Velikomoravskog carstva, uklinio među ta slavenska plemena, koja još tada nisu bila u nacionalnom smislu tako izdiferencirana, kao danas. Ne može li se tu govoriti, ne samo o zajedničkom slavenskom podrijetlu, nego o daleko dubljim i bližim vezama, koje su presječene dolaskom madžarskog naroda u prostore između tih dvaju naroda? No to ostavimo povijesnim istraživačima da dokažu ili odbace ovu tvrdnju.

Tu duboku povezanost pojačavale su stalne migracije nacionalnih manjina jednog i drugog naroda, kako iz političkih tako i iz ekonomskih razloga. Hrvati gonjeni osvajačkim ratovima s Balkana, osobito Turaka, bježe na sjever, već u XV. i XVI. stoljeću, tražeći spokojniji životni prostor za očuvanje svog vjerskog i nacionalnog identiteta. U tom kontekstu treba spomenuti veliku množinu gradišćanskih Hrvata koji žive na zapadu Slovačke, osobito u okolici Bratislave, kao i u susjednim državama Austriji i Madžarskoj. Danas je riječ uistinu o jednoj manjini, ali onovremeno bio je to impozantan broj, koji je odigrao veliku ulogu u vrijeme katoličke obnove (rekatolizacije!) i sačuvao cijelu zapadnu Slovačku u krilu Katoličke Crkve. Ova tema bi zaslužila posebnu znanstvenu obradu.

Nešto kasnije krenut će obratan proces seljenja Slovaka u južne krajeve Hrvatske i Vojvodine. Glavni razlog ovim seobama bio je ekonomski, jer se na jugu lakše živjelo.

Slovaci su slovili kao vrijedni i marljivi radnici, pa su često bili kolonizirani na biskupijska dobra, kako đakovačke crkve (sela Josipovac, Jurjevac, Markovac!) tako i subotičke (bačke) biskupije u Selenču. No u Vojvodinu je doselio veliki broj Slovaka evangeličke vjeroispovijesti. Te su manjine do danas sačuvale i svoj etnički i religiozni karakter i živa su spona između tih dvaju naroda.

Cijeli niz uglednih ljudi jednog i drugog naroda sudbinski su povezala ova dva naroda. Dovoljno je baciti samo jedan letimični pogled u noviju prošlost, pa ćemo se uvjeriti u istinitost ovih navoda, o kojima postoje pouzdani pisani dokumenti. Nakon pada Ugarske pod tursku vlast, najuglednija je osobnost nadbiskupa ostrogonskog i primasa ugarskog, koji stoluje u Trnavi, Faust Vrančić, rođen u Šibeniku u južnoj Hrvatskoj. Gotovo istovremeno, u tek osnovanoj rezidenciji otaca isusovaca, u Trnavi je hrvatski pater Stjepan Zdjelarić, rođen u Lupoglavu kod Ivanić-Kloštra u Hrvatskoj. Iz toga vremena valja istaći da je jedan od trojice košičkih mučenika (+ 1619) bio Hrvat iz Križevaca Marko Križevčanin, ostrogonski kanonik i upravitelj opatije Krasna nad Hornadom, nedaleko od Košica. Ovi su mučenici to zajedništvo u vjeri i kulturi posvjedočili i cementirali svojom krvlju. I tako bismo mogli redati cijeli niz svećenika, osobito isusovaca, drugih redovnika i kulturnih radnika, koji su spone u tom povijesnom lancu slovačko hrvatskih odnosa.

Na ovom mjestu, prije nego se prijeđe na život i djelo dr. Josipa Andrića, svakako valja istaći markantnu pojavu svećenika dr. Tomislava Poglacna, u slovačkoj poznatog pod imenom »Profesor Tomislav Kolaković«. Taj hrvatski katolički svećenik obilježio je slovačku katoličku crkvenu i kulturnu javnost, kao malo koja druga osobnost. To je čovjek koji je cijelu slovačku, a kasnije i češku (pa i madžarsku!) katoličku javnost senzibilizirao za socijalni nauk Crkve, kao jedini ispravni otpor prema nadirućemu marksizmu i komunizmu. Inspirator je antifašističkog otpora u Slovačkoj, što je uvelike spasilo obraz Katoličke Crkve u Slovačkoj, ali ono što je najbitnije, da je on senzibilirao široke krugove katoličke inteligencije i radništva, što je kroz svih pedeset godina komunističkog jednoumlja održalo živu svijest otpora neljudskim režimima i iz čijih je korijena izrasla oporba koja je konačno i izvela »nježnu ili baršunastu revoluciju«, raspad tog neljudskog sistema upravo na temeljima katoličke socijalne doktrine. Proročki je pripremio Katoličku Crkvu u Slovačkoj, na progone i šikanacije kroz koje je prošla i oformio glavne obrise buduće podzemne djelatnosti Crkve, koja je odigrala presudnu ulogu u životu slovačkog naroda. Iz te je djelatnosti izrastao kardinal Ján Chrisostom Korec, kao najljepši cvijet te stvarnosti s cijelom plejadom tajnih svećenika, redovnika, redovnica i zauzetih katoličkih laika, koji su danas zalog i temelj duhovne obnove Crkve i slovačkog naroda, a i pisac ovih redaka uložio je svoj dio u izgradnji te stvarnosti.

Ne bismo bili pravedni, kada ne bi smo istakli zaslužne muževe slovačkog naroda, koji su u hrvatskoj povijesti odigrali veoma značajnu ulogu. Tu svakako na prvom mjestu treba spomenuti prvog zagrebačkog nadbiskupa i prvog hrvatskog kardinala Jurja Haulika, rođenog u Trnavi, koji je hrvatsku kulturu zadužio pokretanjem Katoličkog lista, osnivanjem Gospodarskog društva, Društva sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), dovođenjem sestara Milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Hrvatsku i tolikim drugim značajnim kulturnim i humanitarnim akcijama. Mora se priznati, da to područje nije dovoljno ispitano ni s hrvatske, ni sa slovačke strane. Pogotovu je neispitana povezanost osnutka istoimenih ustanova u Slovačkoj: Matice Slovenske,

Spolka sv. Vojtjecha, koji su nikli svega nekoliko godina kasnije (Matica Hrvatska 1842, Slovenska 1863, Društvo sv. Jeronima 1868, Spolok sv. Vojtjecha 1870), a sve je to djelo velikog Slovaka dr. Štefana Mojzesa, možda najveće spone naših dvaju naroda, koji je kao rođeni Slovak, bio sveučilišni profesor, zagrebački kanonik, grkokatolički sjemenišni duhovnik i ugledni kulturni i politički djelatnik u Zagrebu, koji je kasnije postao bansko-bistrički biskup, osnivač Matice Slovenske i drugih ustanova u Slovačkoj. Prijateljstvo i veze biskupa Mojzesa i biskupa Josipa Jurja Strossmayera su još nedovoljno istražene, osobito na polju oživljavanja ćirilometodske baštine, koju je tako živo poticao biskup Mojzes, ali spriječen od tadašnjih madžarskih vlasti nije mogao ostvariti, što je zato učinio biskup Strossmayer, ne samo na hrvatskoj, nego uopće slavenskoj sceni, tako da je bio jedan od sastavljača enciklike »Grande munus« i utjecao je na razvitak kulta sv. Braće, ne samo u Katoličkoj Crkvi, nego i u Pravoslavlju kod svih slavenskih naroda i u cijeloj Europi, sve do njihova proglašenja suzaštitnicima Europe. Tu je more neistraženih stvarnosti, tako dragocjenih za oba naroda ali i cijelu europsku zajednicu.

Još je jedna izbjeglička sudbina silno povezala ova dva naroda, a bio je to liječnik dr. Matej Bencur, poznatiji pod svojim književnim pseudonimom Martin Kukučin, koji je pobjegao pred češkim nasiljem na hrvatski otok Brač i tu se toliko poistovjetio s našim narodom, da je u vrijeme teške ekonomske krize, dvadesetih godina ovog stoljeća, emigrirao u Punta Arenas u Čileu, gdje je ostavio iza sebe svetačke tragove svoga djelovanja, a na književnom planu postavio je najljepši spomenik hrvatskom narodu i njegovoj kulturi, svojim romanima »Dom v strane« i »Mat' vola«.

O ovim vezama se nije smjelo govoriti, ni pisati, jer su one bile »klerofašističke«, »nenarodne« i kako ih sve nazivalo. No u tom crnom razdoblju postajala je među Slovacima jedna osobnost koja je živo njegovala upravo te odnose dvaju naroda i nije dozvolila da prašina zaborava prekrije tu plemenitu stvarnost. Bio je to poznati slovački kulturni radnik Vilijam Kovár, koji je unatoč teškim uvjetima komunističkog jednoumlja, održavao žive veze ova dva naroda i to upravo preko dr. Josipa Andrića, a poslije njegove smrti s piscem ovih redaka. Tko je dakle dr. Josip Andrić?

Budući da će životni put ovog iskrenog prijatelja slovačkog naroda biti prikazan u drugom referatu, koji sam pripremio također za ovaj znanstveni skup s naslovom: »Dr. Josip Andrić, hrvatski velikan XX. stoljeća«, gdje iznosim značenje lika i rada dr. Andrića za hrvatski narod i njegovu kulturnu baštinu. No kako sam se na molbu predsjednika Spolka sv. Vojtjecha dr. Štefana Hanakoviča prihvatio govoriti, okvirno o odnosima dr. Josipa Andrića i njegovim vezama sa Slovacima, smatram svojom dužnošću kratko iznijeti njegove biografske podatke, kako bi oni koji se po prvi put susreću s ovom osobnošću, a tih nije mali broj, imali predstavu o kome je ustvari riječ.

Dr. Josip Andrić rođen je u hrvatskoj obitelji seoskog obrtnika, 14. ožujka 1894. godine u selu Bukinu (danas Mladenovu!) u kotaru Bačka Palanka u Vojvodini (u sadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji!). Vrlo brzo ostaje bez majke, otac se ženi drugi put i seli se u hrvatsko selo Morović. Školuje se u Požegi u nadbiskupskom orfanotrofiju. Još u ranom djetinjstvu pokazuje veliki interes ali i uspjehe na glazbenom polju, s petnaestak godina sklada i vodi gimnazijski zbor. Gotovo istodobno u gimnaziji pokreće i svoj vlastiti list »Veteran«. Po završenom gimnazijskom školovanju nastavlja studij prava u Zagrebu, gdje nakon tri godine doktorira. Zatim završava studij trgovine u Pragu a istovremeno dopisno studira na bečkom glazbenom konzervatoriju. U Pragu se upoznaje s europskom, slavenskom i posebno češkom glazbom, što će ostaviti traga u njegovu kasnijem glazbenom stvaralaštvu. Gotovo istovremeno studira filozofiju na insbruškom filozofskom fakultetu. Karijeru započinje kao urednik nekoliko novina, a od 1921. godine glavni je urednik jedne od najstarijih hrvatskih kulturnih i književnih ustanova: »Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima« i na toj funkciji ostaje do svog umirovljenja, gdje je izdao više od 500 knjiga u višemilijunskoj nakladi. Pokrenuo je nekoliko novih listova a neke uređivao do njihova ukinuća od strane komunističkih vlasti. Mnogo putuje po Europi i bliskom Istoku. S uspjehom se okušao na mnogim poljima kulturnog stvaralaštva. Pisao je beletristiku i nekoliko romana, skupljao narodno književno blago, pisao putopise, prevodio s nekoliko europskih jezika. Okušao se i na pravnom i gospodarskom polju napisavši nekoliko pravno znanstvenih knjiga i rasprava. Snimio je prvi igrani film u Hrvata. Puno se bavio proučavanjem povijesti, kako vlastitog naroda, tako i drugih naroda Europe i pokazivao posebne simpatije za pojedine narode, među kojima je sigurno na prvom mjestu upravo slovački narod. Na polju glazbe učinio je veoma mnogo: od skupljanja narodnog glazbenog stvaralaštva, preko znanstvenog istraživanja na području teorije glazbe, njezine povijesti do skladbi: opera, opereta, simfonija, simfonijeta, sonata, suita, svega oko dvije tisuće skladbi. Značajniji dio svoga glazbenog opusa posvetio je i slovačkoj glazbi. Vrlo uspješno se bavio hrvatskom hagiografijom, pokrenuo nekoliko značajnih akcija na tom polju, od kojih je jedna dovedena i do kanonizacije prvog hrvatskog sveca sv. Nikole Tavelića. Pokretao je velike cjelonarodne akcije, od hodočašća u Sv. Zemlju, do biskupskih okružnica i iniciranih akcija cijele Biskupske konferencije, a osobito je mnogo radio na području katoličkog laikata. Jedna od posebnih odlika dr. Josipa Andrića je njegova ljubav prema malim narodima, osobito prema Slovacima, Lužičkim Srbima, Ircima i drugima. Bio je dobar otac petero djece i nekoliko posvojene djece. Bio je odlikovan od pape Pavla VI. (1964) odličjem komendatora sv. Grgura. Umro je u Zagrebu, 7. prosinca 1967. godine i pokopan na zagrebačkom groblju Mirogoj.

U jeku prvog svjetskog rata mladi zagrebački student prava, usporedo se upisuje u listopadu 1914. godine na Trgovački fakultet u Pragu, te paralelno završava oba fakulteta, a iz prava i doktorira. Za vrijeme svog dvogodišnjeg boravka u Pragu, upoznaje se sa slovačkim studentima, koji studiraju na Karlovoj univerzi i preko njih upoznaje veliku osobnost, prelata Andreja Hlinku, borca za očuvanje slovačke nacionalne i vjerske samobitnosti u okvirima stare Austro-ugarske monarhije. Poželio je osobno se upoznati s mons. Hlinkom, što mu je i uspjelo. Ispočetka je podržavao Hlinkinu ideju da se Slovaci udruže sa susjednim češkim narodom u borbi za oslobođenje od austrougarske tiranije i osobito od madžarskih pretenzija za asimilaciju slovačkog narodnog i kulturnog identiteta. Bila je to ideja koja je nikla iz panslavenske utopije, koja je u staroj monarhiji bila živo prisutna, ali i teško progonjena. No kad je po završetku I. Svjetskog rata, došlo do ostvarenja Čehoslovačke republike, prelat Hlinka je kao svjesni Slovak i čovjek, koji je sasvim drugačije zamišljao tu novu zajednicu dvaju naroda, završio kao »državni neprijatelj« u zatvoru u Pragu (na Mirove!). Tako da je prvi susret mons. Hlinke i dr. Josipa Andrića u slobodnoj češko-slovačkoj republici bio u praškom zatvoru u ožujku 1920. godine. Taj dvosatni razgovor sa slovačkim narodnim vođom završio je tako da je po naređenju dr. Vavru Šrobàra protjeran iz Češkoslovenske Republike kao »persona non grata« i nije mogao

punih devet godina stupiti na tlo novostvorene slavenske bratske zajednice, dvaju na silu »zbratimljenih« naroda. No to ga nije priječilo da piše po vjerskim i političkim novinama o situaciji u novonastaloj državi. To mu je bilo tim lakše, jer je i sam bio urednik više političkih novina i časopisa, sve dok 1921. godine nije postao glavnim urednikom svih izdanja Društva sv. Jeronima u Zagrebu, kada prestaje njegova politička djelatnost u užem smislu te riječi, ali njegovo zauzimanje za pravednu slovačku stvar nije prestajalo. Pisao je sam, po novinama, a poticao je druge da pišu o toj temi i iskoristio svaku priliku da o tom piše u hrvatskim javnim glasilima. Iz toga razdoblja valja istaći njegovu studiju pod naslovom »Češko-slovački ustav« (Hrvatska prosvjeta 1922.).

Kao glavni urednik Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima, koje je osnovao prvi zagrebački nadbiskup i kardinal Juraj Haulik, trnavski Slovak, htio je izraziti svoju zahvalnost utemeljitelju Društva i da to iskoristi u zbližavanju dvaju katoličkih i slavenskih naroda. Bila je to veličanstvena svečanost u Trnavi, gdje je na Haulikovoj rodnoj kući podignuta brončana spomen ploča. Bilo je to 1929. godine i tada su dogovoreni oblici suradnje između Spolka sv. Vojtjecha, koga je zastupao mons. Ján Pôšteny te Društva sv. Jeronima, koga je zastupao dr. Josip Andrić. Ta će suradnja trajati sve do komunističke diktature u obje zemlje, a nastavit će se u nekim oblicima do smrti ove dvojice lidera, a bit će nastavljena i poslije njihove smrti u njihovim nasljednicima (Vilijamu Kovàru i piscu ovih redaka!) u izdavanju ili bolje raspačavanju »Ilustrivanej Biblie«.

Posebno poglavlje u hrvatsko-slovačkim odnosima počinje kada je mladi katolički student književnosti Vilijam Kovàr 1936. godine upoznao dr. Josipa Andrića. Između te dvojice ljudi nastalo je nesvakidašnje duboko i veoma plodno prijateljstvo koje je preraslo u savezništvo i suradnju. Tako da će gotovo sva suradnja između hrvatskog i slovačkog naroda, osobito na polju kulture, biti vezana za njihova imena i rad. Njihove ideje nisu nikada ostajale samo u sferi lijepih zamisli, nego su ih odmah išli konkretizirati i ostvariti. 1936. godine Vilijam Kovàr studira hrvatsku književnost u Zagrebu i to je bila prilika, da se ove dvije osobnosti zbliže i izvrše jedan na drugoga takav upliv koji će ih obilježiti za cijeli njihov život. Ova dva čovjeka će neumorno pratiti sva zbivanja u slovačkom odnosno hrvatskom narodu. Uzajamno se posjećuju, a svaki od tih posjeta rezultira cijelim nizom inicijativa i barem s nekoliko studijskih članaka o stanju jednog, odnosno drugog naroda, koji su se stalno pogoršavali radi sve više rastućeg centralizma većinskih naroda. Ova blagoslovljena djelatnost ove dvojice ljudi, uredno je sačuvana u Arhivu Matice Slovenske u Martinu u ostavštini Vilijama Kovàra, što sam namjerno ostavio slovačkim znanstvenicima da obrade, jer je ona ovdje pohranjena i na slovačkom je jeziku, a u ovom kontekstu zaslužuje posebnu pažnju i ima povjesnu važnost. Tu svakako valja uključiti i veoma bogatu korespondenciju: Kovàr-Andrić i Andrić-Kovàr koja se čuva na istom mjestu (Sav taj materijal je više od 500 stranica, većinom rukopisa!). Iz tih posjeta i susreta rodile su se tolike plemenite akcije, kao što je društvo slovačko-hrvatskog prijateljstva »Tatry-Velebit« odnosno hrvatsko-slovačkog »Velebit-Tatre«, koja su također mnogo učinila za unapređenje dobrih odnosa između ova dva naroda.

Svi značajniji datumi u životu obaju naroda bivali su obilježavani i u drugom narodu. Tako će dr. Josip Andrić prisustvovati na sprovodu slovačkog narodnog vođe i lidera prelata Andreja Hlinke u kolovozu 1938. godine, iako nije, radi policijske

represije, nitko smio izreći ni jednu riječ oproštaja. No zato su gotovo svi hrvatski listovi, uključivši i one regionalne i lokalne, zaslugom dr. Andrića, pisali o tom slovačkom velikanu.

Kad je došlo do razlaza prve Češko-slovačke Republike na tom saboru na kojem je proglašena autonomija Slovačke 18. siječnja 1918., bio je prisutan i dr. Josip Andrić, a i poslije toga događaja uslijedio je cijeli niz napisa u hrvatskom tisku o autonomiji slovačkog naroda. Kao posljedica toga razlaza studenti iz Praga i Brna morali su napustiti svoj studij. Dr. Josip Andrić intervenira i kod slovačkih i kod hrvatskih vlasti, te veliki dio tih studenata prelazi i nastavlja svoj studij u Zagrebu, gdje se o njima osjećajem oca brine upravo dr. Josip Andrić uz pomoć mladih svećenika isusovaca Slovaka koji su u to vrijeme na studijama u Zagrebu. To su zapravo najveće zasluge dr. Josipa Andrića jer je tako slovačkom narodu omogućio kulturni rast, kroz generacije intelektualaca, koji su završili svoje studije u Hrvatskoj. Dr. Josip Andrić u mnogome će pomoći i u uspostavi diplomatskih odnosa između tada novonastalih država Slovačke i Hrvatske, kroz svoj veliki ugled i utjecaj na mnoge uglednike i kulturne radnike u oba naroda.

Radi svojih katoličkih i demokratskih-slobodarskih stavova, pao je u političku nemilost vladajuće garniture, osobito onog njezina dijela koji je tijesno bio povezan s njemačkom vojskom. Tako se dr. Josip Andrić našao u koncentracionom logoru najprije u austrijskom Grazu, a kasnije je bio prebačen u logor u Beču. Tu mu se posrećilo da po nekim seljacima koji su dolazili u Beč na tržnicu, poruči svojim slovačkim prijateljima, da je u konclogoru. Dr. Aleksandar Mach, ministar unutrašnjih poslova Slovačke Republike i Vilijam Kovàr ga spašavaju od sigurne smrti, jer je bio određen za Dachau. Svake godine na taj datum pisao je zahvalni list svojim slovačkim prijateljima, kao spomen na njihova velika dobročinstva.

Ratne godine, a osobito poratne, svest će ove žive kontakte na svega nekoliko pisama. No kada Vilijam Kovàr bude osuđen na osam godina zatvora i kada su nakon izbijanja raskola među komunističkim partijama, poslije tzv. Informbiroa odnosi između Čehoslovačke i Jugoslavije svedeni na minimum, to je još više otežalo odnose između Andrića i Slovačke. Po izlasku Vilijama Kovàra iz zatvora, kad su se šezdesetih godina stvari polako počele normalizirati, dr. Josip Andrić obnavlja svoje posjete Slovacima i opet je potekla suradnja između pučke škole u Slavonskoj Požegi i osnovne škole u Botovoj ulici u Trnavi. Pod izlikom glazbenog natjecanja, prvo su mali Hrvati bili gosti u Trnavi, a druge godine u Banskoj Bistrici, dok su mali Slovaci u okviru jedne turneje obišli gotovo cijelu Hrvatsku i ponijeli izvanredno lijepe dojmove, ne samo o hrvatskom moru, nego još više o hrvatskoj kulturnoj baštini s kojom su se sreli, kako u kontinentalnoj tako i u primorskoj Hrvatskoj.

U tom je razdoblju ostvarena još jedna plodna Andrićeva inicijativa. Od svojih prvih kontakata sa Slovačkom uspostavio je veoma žive veze s manjinskim oazama Hrvata, koji žive u Slovačkoj oko Bratislave i Trnave i u nekoliko sela su još sačuvali i svoj jezik i svijest pripadnosti hrvatskom narodu. Toj nacionalnoj manjini dr. Andrić je posvetio veoma veliku pažnju. Poticao je svećenike da čuvaju jezik toga naroda i njegove običaje. Kao znak svoje posebne pažnje i ljubavi prema ovoj hrvatskoj enklavi u Slovačkoj, dr. Josip Andrić podiže u najvećoj hrvatskoj župi u Chorvàtskom Grobu, oltar u čast prvom hrvatskom kanoniziranom svecu franjevcu mučeniku sv. Nikoli Taveliću. Andrić šalje akademskom kiparu Ladislavu Majerskom trogirski mramor,

od kojega je napravio krasni mramorni reljef, koji je 1965. godine svečano blagoslovijen i predan narodu. Tim je činom dr. Josip Andrić okrunio svoj cjelokupni rad za narod i zemlju Slovaka.

Svega nekoliko mjeseci prije svoje smrti, boravio je posljednji put u Slovačkoj, pun brige i preokupacije kako konačno izdati slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački rječnik na kojemu je radio cijeloga života. Po povratku s ovoga puta »dekretirao« je tada mladog svećenika, pisca ovih redaka, s testamentarnom željom«, »da mora preuzeti brigu o našim Slovacima«. Što se na jedan čudesan način i ostvarilo, upravo preko one iste osobe Vilijam Kovàra s kojim je i on sam tolike godine kontaktirao i surađivao na dobro kulture obaju naroda.

Već smo spomenuli mnoštvo njegovih članaka o slovačkoj kulturi, te političkoj, društvenoj i gospodarskoj situaciji, razasutih po tolikim hrvatskim novinama i časopisima, što bi zahtijevalo posebnu studiju, možda čak i magistarsku ili doktorsku disertaciju. Ti članci su pisani uvijek u zavisnosti o situaciji u kojoj se nalazio slovački narod, tako su intonirana i pisana i objavljena djela koja govore o slovačkoj problematici. Tako na početku Andrićeve djelatnosti imamo uglavnom mnoštvo prijevoda sa slovačkog jezika, a redovito su njegovi ili barem pod njegovim uredništvom. Tu svakako treba spomenuti: Kukučinov »Dom v strane«, a Kalinčakovu »Varmeđinsku reštauraciju«, zbirku novela od Hronskog, koja je izašla po naslovom »Angelina« u izdanju Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima, a u izdanjima Matice Hrvatske izlazi roman Elene Marothy Šoltesove: »Moja djeca«, te roman Mila Urbana: »Živi bič«. U suradnji s dr. Genom Senečićem, priređuje prijevod Suchonove opere: »Krutnjava«.

1940. godine pojavljuje se Andrićeva studija: »Slovački ustav«. Dvije godine kasnije izlazi »Slovačka slovnica«, prva slovačka gramatika napisana izvan Slovačke. Iste godine izlazi roman »Velika ljubav« koja obrađuje problematiku Hrvata u Slovačkoj. Taj je roman istom prošle godine (1993) izišao u slovačkom prijevodu. Već je i sam naslov vrlo simptomatičan, jer je Slovačka uistinu bila Andrićeva »velika ljubav«. Dvije godine kasnije izlazi »Slovačka glazba« (1944) kao prva cjelovita napisana povijest slovačke glazbe uopće. U rukopisu je ostao slovačko-hrvatski rječnik, koji još ni danas nije izdan, a osjeća se izrazita potreba za tim djelom.

Na području glazbenog istraživanja dr Josip Andrić se mnogo bavi istraživanjem slovačkog melosa. U svom bogatom skladateljskom opusu, sklada i na slovačke tekstove i teme. Upoznaje se i prijateljuje s mnogim slovačkim glazbenicima, osobito s Mikulašom Schneiderom-Trnavskim i Eugenom Suchonom.

Tako smo eto zaokružili u najgrubljim crtama Andrićeve veze sa slovačkim narodom i njegov doprinos slovačkoj kulturi te gradnji prijateljstva između slovačkog i hrvatskog naroda, koja, kako već istakosmo postoji stoljećima, a ime dr. Josipa Andrića i njegovo životno djelo predstavljaju jednu od posljednjih i posebno dragocjenih karika u tom lancu. Mislim da neću pretjerati ako citiram oproštajne riječi Vilija Kovàra, koje je izrekao nad Andrićevim otvorenim grobom: »Ni jedan Hrvat nije toliko učinio na kulturnom polju za nas Slovake, kao što si učinio Ti, dragi Josipe! Svijetla imena Haulika, Moyzesa i drugih velikana slovačko-hrvatske kulturne suradnje, bila su Tebi uzor u Tvome radu, koji si još više produbio i koji će ostati u historiji na vijeke vjekova!« (iz oproštajnog govora V. Kovàra nad grobom dr. Andrića, 8. 12. 1967.). Radi toga smatram, da i ovaj Znanstveni skup, podizanje spomenika,

djelo hrvatskog akademskog kipara Neste Orčića, u hrvatskom selu Chorvàtskom Grobu i sve ove svečanosti, svjedočanstvo su da Slovaci nisu zaboravili dr. Josipa Andrića i njegovu stotu obljetnicu rođenja i da mu se dostojno oduže za sve ono lijepo što je učinio za unapređenje i prezentaciju slovačke kulture u svijetu. Koristim ovu priliku da se zahvalim svim slovačkim kulturnim ustanovama, a još više pojedincima koji su tako svesrdno prihvatili i podržali ovu ideju, da se ova obljetnica tako svečano proslavi i dostojno obilježi. A što poželjeti? Neka ova svečanost postane novi izazov kulturnim i crkvenim djelatnicima, da poruku životnoga djela ovog čovjeka uzmu u svoj životni program, te nastave izgradnju »civilizacije ljubavi« u ovim srednjoeuropskim prostorima, u ovim novonastalim pozitivnim stremljenjima, kada se eto ispunio vjekovni san obaju naroda, da budu »svoji na svome!«, jer to je prvi i osnovni preduvjet da jedan narod može početi bilo kakav dijalog, a bez kojega nema novoga poretka i novoga svijeta!

Milan RADIĆ

Večernji monolog

Lista vjetar otvorenu knjigu,
bačenu pred zatvorena vrata.
Nebo skriše tamni zastirači.
Usred sjaja žarulja od zlata
nosim putem svoje siromaštvo
i po koju zalutalu suzu.

Grade, grade, bučne tvoje noći
zanose me strašću vrelih želja,
no što mogu kad je komad kruha
stalni predmet svakog monologa.
Predajem se tom vrtlogu mnoštva
i teturam povrijeđena duha.

Božo KUKOLJA

Kruženje oko sebe

Jači

Odan danu
i njegovoj prvoj svjetlosti

Sâm

Kao zumbul
samonikao na rubu vremena

Plodan?

Prožet mirom njiva
u nepriličnim noćima
otvara se samo zorama

Nedvosmisleno ozarje
kretanja
u nepovrat
— u procjepu svjetova. —

Miroslav MAJNARIĆ

Trostih

Sama je klupa
gdje se svečera sjedilo
kuće više nema.

Nigdje nikoga
samo je strah ostao
i luta ulicom.

Na ruševini kuće
kućni broj leži
kao nadgrobna ploča.

Pao je i snijeg
po trulim zubima
izgorjelih kuća.

I jorgovan cvate
pred kosturom kuće
kako je i prije cvao.

Mladen VUKOVIĆ

H(rv)aiku

Bio sam muha
nad nedjeljnim ručkom.
Tragovi gozbe.

Prva jutarnja
zraka sunca probuši
mi čitav san.

Tina obukla
haljinu. K'o engleski
je autobus.

Žuta kemijska
zaspala na papiru.
Zahrkala tinta.

Dječaci izrovali
puteljak. Mravima
nije do igre.

Kolovoška noć.
Mjesec se nadviruje
kroz moj prozor.

Enver MEHMEDAGIĆ

Na završnom putu

Teško je razumjeti
onog što se
spušta
poput sunca na zalazu
čije rumenilo bi
htjelo
oživjeti ga

srušiti planine iza kojih
pada
poput mene kada hvatam
tvoju ruku
gledam tvoje
oči i nijemo molim
čuvaj me u sebi

Julije DEROSSI

Pop Šime Starčević i »Zora dalmatinska«[1]

Kad je godine 1844. počela u Zadru izlaziti »Zora dalmatinska«, Šime Starčević imao je 60 godina i znatan ugled svećenika, književnika i jezikoslovca. Posebno je bio poznat po svojim dvjema gramatikama, *ričoslovicama*, koje je tiskao 1812. u Trstu, a od kojih je prvu načinio na zahtjev francuskih vlasti u Napoleonovoj Iliriji. Šime Starčević inače potječe iz slavne loze Starčevića iz Žitnika nedaleko od Gospića u Lici. Starčevići su hercegovačkoga podrijetla, a najslavniji je među njima dakako Otac Domovine dr. Ante Starčević, Šimin nećak, kojemu je Šime omogućio školovanje i snažno utjecao na njegove poglede. Šime Starčević bio je učen čovjek, znao je latinski, talijanski, njemački i francuski, a dobro je poznavao hrvatsku književnost, uključujući i glagoljsku, jer je i sâm bio pop glagoljaš kao pripadnik senjske biskupije. Školovao se u Zagrebu i Grazu, bogosloviju je završio u Senju i tamo je bio zaređen za svećenika godine 1808. Neko je vrijeme kao svećenik službovao u Senju, Gospiću, Ličkom Novom i Udbini, a 1814. postao je župnik u Karlobagu i tu ostao 45 godina, sve do smrti 14. svibnja 1859. Što se tiče njegova značaja, proučavatelji ističu dosljednost, čvrstinu, poštenje, ali i izrazitu tvrdoglavost i konzervativnost. Tome treba dodati i osobitu duhovitost, donekle oporu, katkad i bezobzirnu, u čemu mu je njegov nećak Ante Starčević možda najsrodniji. Sve su se spomenute osobine pokazale i kao značajke Starčevićeve suradnje u »Zori dalmatinskoj«.

U »Zori dalmatinskoj« Šime Starčević surađivao je prilozima o hrvatskoj latiničnoj grafiji (*verstopisu*, kako on kaže) i o hrvatskome književnom jeziku. O oba ta problema imao je već i prije izgrađena stajališta, obrazložena u gramatici *Nova ričoslovica ilirička* iz 1812. Starčević je bio pristaša slavonsko-dalmatinske grafije. Starčevićeva grafija prema slavonskoj grafiji Jerolima Lipovčića iz godine 1750. razlikuje se zapravo samo u bilježenju fonema (š), koji Lipovčić bilježi sa *ss*, a Starčević *sh*. Godine 1820. pravopisna komisija izradila je u Zadru grafijska rješenja koja se također malo razlikuju od Starčevićevih. Tako je komisija propisala da se fonem (č) bilježi sa ç (c sa sedijom), a fonem (š) kao ſ, tj. kao izduženo *s* (s longa).

Ostali nepčani suglasnici bilježe se kao i u Starčevića, odnosno u Lipovčića, najčešće digramima, osim fonema (ž), koji se u svih bilježi latinskim slovom *x*. No, kad počinje izlaziti »Zora dalmatinska«, u Zagrebu je već prevladao ilirski, tj. Gajev način pisanja hrvatskih palatala, a koji je dijelom preuzet iz češkoga husitskog vrstopisa i koji je temelj našoj današnjoj latiničnoj grafiji. Šime Starčević ogorčeni je i dosljedni protivnik ilirske grafije, koju on zove *rogati verstopis, čepurasti verstopis*, a pojedina su mu ilirska slova *osamarena* ili *osedlana*. Nije nikako mogao prihvatiti da se bilo koje latinsko slovo grafički promijeni ma i u najmanjoj mjeri pa se posebno okomio na tzv. dijakritičke znakove. Tako u članku *Meni se čini* u »Zori« br. 32 iz 1844. kaže: »Nikoji

1 Prilog na znanstvenom skupu u povodu 150. obljetnice »Zore dalmatinske«, Zadar, 13. — 15. listopada 1994.

Hervati, nikoji desnodunavski slavjani u svojem novom verstopisu smišno pogrđuju plemenita i milovidna slova latinska, kada im po glavi rogove sade i u mozak šiljke zabadaju... Dosadanji Hervati pisali su s čistim i milovidnim slovima latinskim, jeronimskim i cirilskim bez svakih šiljakah i rogovah. Nikoji Sutlo-Savo-Dravci misle da je novi rogati verstopis jedini pravopis. Meni se čini da se oni varaju.« Starčević je za onu grafiju koju je izložio još u svojoj *Ričoslovici* 1812. i po kojoj se hrvatski palatali pišu ili kombinacijama nepromijenjenih latinskih slova — digramima (*ch* /ć/, *cs* /č/, *gj*, *dj* /đ/, *lj* /l/, *nj* /n/, *sh* /š/) ili jednim grafemom ako taj grafem nema u hrvatskom jeziku glasovnu vrijednost (x /ž/). Svojim upornim i načelnim stajalištem glede grafije Šime Starčević znatno je utjecao na grafiju »Zore dalmatinske«, osobito u onim razdobljima kad je urednik bio Ante Kuzmanić, Starčevićev prijatelj i istomišljenik u mnogim bitnim pogledima na hrvatski jezik i pravopis. Zato u »Zori dalmatinskoj« uvijek prevladava slavonsko-dalmatinska grafija kad na nju presudno utječu Kuzmanić i Starčević, a ilirska grafija kad su drugi urednici. Treba reći da ni sâm Kuzmanić ipak nije glede grafije bio tako isključiv kao Šime Starčević.

Starčević piše godine 1846. Kuzmaniću, prigovarajući da mu urednici »Zore« mijenjaju grafiju u korist Gajeve grafije: »Dragi prijatelju! Otkada si ti pristao (tj. prestao — J. D.) list Zore dalmatinske rediti, od onda sam i ja počeo popuščati u mojem nastojanju s kojim sam bio počeo polak moje slabe mogućnosti isti list podupirati, i to sam morao toliko prvo učiniti što sam lako opazio da su tvoji *nastupnici* udilje počeli moja sastavljanja izostavljati i od boljega verstopisa odstupati, služeći se s pokvarenim verstopisom zagrebačkim, koji niti je pemski ni poljski aliti čehski ni lehski, ni naš ilirski.« Iz Starčevićeva pisma Kuzmaniću, a koje je izašlo u »Zori« 1846., vidi se kako je Starčević uspijevao nametnuti svoju grafiju »Zori« onda kad je urednik bio Kuzmanić, a kad su urednici bili drugi, Starčević nije bio toliko utjecajan. No ni Kuzmanić nije bez ostatka prihvaćao Starčevićeva grafijska načela iako je diplomatski nastojao zadržati ga kao suradnika. Zato i u svojoj opaski uz Starčevićevo pismo kaže: »Kako u mojem pridgovoru reko, mi smo se Dalmatinci ovoga verstopisa privatili, što po njemu i Čehi i Kranjci i Slovaci i niki Slavonci pišu. A što bismo mi ovdje sad na ovom topragu? Nije li zar bolje išta nego ništa? Volio bih s turskim slovima čambrkati nego Zoru zatamaniti.« I dalje: »A ja ću uzeti prida se (ne ove godine) ono gori spomenuto Starčevića pretresanje, i ako mi ne bude što po volji, tiho i s načinom ću mu odgovoriti, jerbo je zaista Starčević mudra glava i jedna zvizda naša!« U ovom dopisivanju između Starčevića i Kuzmanića, koliko se ono tiče grafije, očito je da je Kuzmanić u prvom redu urednik i zato je za razuman kompromis, svjestan da ilirski »rogati« pravopis postupno pobjeđuje i sve više postaje općehrvatski. Starčević pak nije ni za kakav kompromis, uvjeren je da je njegova grafija bolja od ilirske zagrebačke, da je zapravo njegova grafija istinski ilirska, tj. hrvatska. Ono što povezuje Kuzmanića i Starčevića u grafiji jest činjenica da su i jedan i drugi pristaše slavonsko-dalmatinske grafije, ali Kuzmanić kao urednik prihvaća stvarnost, uviđa da pobjeđuju ilirci oko Gaja i ne želi biti onaj koji će razbijati hrvatska nastojanja za jedinstvom.

Šime Starčević fanatični je protivnik Gajeva pravopisa, posebno mrzi tzv. dijakritičke znakove, ali ni on to ne radi zbog nekakvoga dalmatinskog separatizma ili opozicije prema Zagrebu, nego jer je duboko uvjeren da je njegov način pisanja najbolji za hrvatski jezik, najopćenitiji i time najkorisniji za hrvatsku stvar. I Kuzmanić i Starčević, a i drugi »Zorini« suradnici, bili su za hrvatsku slogu, jedino je bilo sporno

hoće li prevladati centripetalna sila Zagreba ili će Dalmatinci, uz neke istaknute Slavonce (Brlići npr.) biti hrvatski kulturnojezični i politički stožer. Pobijedio je Zagreb, Gajeva grafija prihvaćena je i u Dalmaciji i u dalmatinskoj publicistici. Šime Starčević nije se svoje dalmatinsko-slavonske grafije odrekao do smrti, a i onda kad je morao prihvatiti da mu drugi u njegovim člancima mijenjaju njegov način pisanja, nije nikako htio prihvatiti grafem e umjesto refleksa jata. Naime, prije nego su uveli pisanje *je, ije* kao refleks jata, dakle ijekavicu, ilirci su pisali *e* koje bi čitatelji mogli čitati prema svome materinskom govoru, tj. kao *i, e*, ili *(i)je*. Starčević je odlučno protiv »rogatoga« *e*, i to ne samo zato što je »milovidno latinsko slovo nagrđeno« sedlom, samarom ili rogovima nego zato što je on za to da refleks jata u hrvatskome književnom jeziku bude samo *i*, dakle da hrvatski književni jezik bude *ikavski* štokavski. U već spomenutom pismu Anti Kuzmaniću on iznosi svoj načelni stav glede književnoga govora:

»Ali buduć da si ti pohvaljeni list (tj. »Zoru dalmatinsku« – J. D.) opet počeo rediti, nadajući se da će Zora štogod bolje napridovati, premda u nagerđivanje čistih i milovidnih slova latinskih privoljiti i rogati verstopis za naš jezik nikako odobriti ne mogu, ništanemanje *za ljubav braće Dalmatinaca i za veći napridak skupne književnosti naše moram tebi dopustiti iz mojih rukopisa koji se u vašim rukam nahode, članke polak tvoje volje vaditi, i s verstopisom s kojime se služiti uzvoljiš, u Zoru stavljati* (potcrtao J. D.) s ovim tverdim ugovorom da mi ondi gdi sam ja čisto, slatko, glatko i ugodno *i* upisao, *e osedlano* u naše riči ne postavljaš, i da moje ime i pleme, ako bi ga kada tribalo napomenuti, ne s nagerđenim nego s čistim slovimi utištiti pustiš.«

Ovaj navod iz pisma Šime Starčevića Anti Kuzmaniću sadrži dvije vrlo važne stvari. U prvom redu vidi se da je i Starčeviću ipak bila najvažnija hrvatska sloga i cjelovitost pa je radi nje bio spreman žrtvovati i svoju grafiju. Time i na njegovu poslovičnu tvrdoglavost ne treba gledati kao na tvrdoglavost koja je samoj sebi svrha nego kao na sastavnicu Starčevićevih utemeljenih grafijskih stajališta. U drugom redu Šime Starčević posve jasno i beskompromisno zahtijeva da se ne dira ikavica jer je dobro osjetio da je refleks jata za hrvatski književni jezik važniji od grafije, odnosno kako njegov ultimativni zahtjev (tverdi ugovor!) da se ne rabi e umjesto njegova *i* nema samo grafijsku ispriku. Uz njega je Ante Kuzmanić koji kaže: »A mi ćemo Dalmatinci pri našemu starinskom *I* ostati, jedno zato što ga ište pridivka našega Lista, a drugo što ono po nikako jezika ne kvari, nego je onoliko staro koliko *Ie* i od postojanja plemena Slavjanskoga svedjer je donje od gornjih Slavjanah odlikovalo.« Ante Kuzmanić i Šime Starčević dosljedno su u »Zori dalmatinskoj« promicali štokavsku ikavicu kao hrvatski književni jezik i zbog toga se, kao i zbog grafije, sukobljavaju s ilircima.

Iako su grafija i jezik »Zore dalmatinske« ovisili u dobrom dijelu o pojedinim urednicima, temeljno obilježje, grafijsko i jezično, daje »Zori« prijateljski dvojac Kuzmanić — Starčević, to više što su se oni suprotstavili već pobjedničkim nastojanjima iliraca. U razdoblju dok je izlazila »Zora dalmatinska«, tj. od 1844. do 1849., Šime Starčević razvijao je i promicao svoja mišljenja u brojnim člancima koji se odlikuju čvrstom logikom, ali i posebnom vrsti humora koji njegovi protivnici ili nisu mogli razumijeti ili su držali da je Starčevićevo duhovito izrugivanje zapravo njegovo neznanje. Tako npr. u 1. i 2. broju »Zore dalmatinske« 1847. Starčević u već spomenutom članku »Književnost« tobože ozbiljno tumači naziv »organički«, kako se često tada nazivao ilirski pravopis: »Organički rekao bi, da je rič Pemska od korena Latinskoga

organum, civnik, *orgule*, oruđe; što ima s ovima Pravopis, to nije moguće znati, samo se može misliti, da je može biti bio nikoji Pemac, koji je znao Orgule graditi, ali na iste dobro udarati, i zato se je kod Pemacah prozvao *Organiczky*.« U istom članku »objašnjava« Šime Starčević i riječ *dijakritički*, a to je »objašnjenje« bilo svakako u humorističnoj svezi s njegovim načelima i odrješitim odbacivanjem dijakritičkih znakova: »...rekao bi da je dijakritički iz poljskoga korena izniknulo. Može biti da je bio koji učeni Poljak za koga do sada nismo znali, koji se zvao *Diakrić* ili *Diakričežsky*, i koji je štogod kod Poljaka o pravopisu pisao. Može biti da ova rič ima svoj koren u grčkolatinskoj riči *crisis*: 1. minjanje bolesti; 2. sud; 3. poginuće; 4. izpraznjenje; 5. razum, pomišljanje; otkud izrazi *criticus* i *diacriticus*, ova poslidnja zlamenuje kakvost od onoga, u čemu se po svojem obziru ima *crisis*, ali kakova je ona kakvost, koja bi se po samom šiljku i po raslam (tj. rašljama — J. D.) mogla poznati, to se ne da poznati ni razumiti.«

Navedeni su nešto opsežniji odlomci iz članka *Književnost* da se bolje doživi humoristična crta značaja Šime Starčevića. Danas bi se za Šimu Starčevića vjerojatno reklo da je bio »otkvačen«, a možemo sigurno pretpostaviti da su oni čitatelji »Zore dalmatinske«, koji su mogli razumjeti Starčevićev podrugljiv i poseban humor morali uživati u njegovim člancima, pogotovu ako su pristajali uz njegove poglede na grafiju i jezik. On je u »Zori dalmatinskoj« nakon članka *Književnost* nastavio podrugljivo napadati ilirski pravopis u seriji članaka pod naslovom *Poslanice ličke pastirice Stane Gledović iz Rudaica*, upućenih suradnici »Zore« Ani Vidovićevoj, pristaši ilirskog pravopisa, a kojoj je izvrnuo ime jer je očito da je Stana Ana, a Gledović Vidović, tj. *gledati* prema *vidjeti* (kao da je anticipirao A. G. Matoša!). Profesor Ljudevit Jonke, pišući u svojoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* o Šimi Starčeviću, ocjenjuje kako se »nikako ne može opravdati bjesomučan napadaj Šime Starčevića na ilirski pravopis i ilirce uopće«, a to govori baš u svezi s člankom *Književnost* i *Poslanicama ličke pastirice Stane Gledović*. No mi bismo se možda mogli upitati je li uopće potrebno opravdavati Šimu Starčevića. Možda bismo prije trebali opravdavati ilirce.

Što se tiče hrvatskoga književnog jezika općenito, Šimi Starčeviću pripisivalo se kako on želi samo čisti narodni govor uzdići na razinu književnoga jezika. Točno je da je Starčević bio protiv kovanica, protiv posuđenica iz češkoga i starocrkveno-slavenskog, protiv prevedenica iz njemačkoga, dakle nije bio na crti Šulekovoj ili na onoj na kojoj je kasnije bio Dragutin Parčić. No Šime Starčević nije se oslanjao isključivo na lički štokavsko-ikavski govor. To je vrlo dobro očutio prof. Vladimir Anić, koji kaže: »...držim da je Starčevićeva *Ričoslovica* gramatika književnog jezika, a ne gramatika ličkoga govora ili linearan opis dijalekatske građe.« Taj svoj ispravni sud profesor Anić temelji na ovim činjenicama iz Starčevićeve slovnice: »U njoj ima oblika koje živi narodni govor ne poznaje (kao plural imperfekta *ljubiahomo, ljubiahote* itd.), zatim tvorbi modernijega izražavanja koje nadilaze narodnu bazu (glagolske imenice, dapače i od trenutnoga glagola kao *sagradenje* itd.), u vokabularu i sintaksi vidljiv je kontinuitet s ikavskom književnom tradicijom, a ima odstupanja od ličkoga govora i u akcentu.« Dakle, jasno je da je Šime Starčević već u svojoj slovnici iz godine 1812. bio za štokavsko-ikavski hrvatski književni jezik, kojemu jest temelj pučki hrvatski štokavsko-ikavski govor, ali koji znači i nastavljanje cjelokupne hrvatske književnojezične štokavsko-ikavske tradicije. U tome se s njim slagao i Ante Kuzmanić pa onda Starčevićeva suradnja u »Zori dalmatinskoj«, osobito uspješna kad je urednik

bio Ante Kuzmanić, i nije slučajna. Suradnja Kuzmanić-Starčević nastavila se i u »Glasniku dalmatinskom«, koji je počeo izlaziti 1849, a uređivao ga je Kuzmanić.

O popu Šimi Starčeviću pisao je opsežnije Branko Drechsler (Vodnik) godine 1912. (Pop Šime Starčević, *Veda*, Gorica, 1912.). Josip Horvat u svojoj knjizi *Ante Starčević, kulturno-povjesna slika* (Zagreb, 1940.) dosta je prostora posvetio Šimi Starčeviću, spominjući i njegovu suradnju u »Zori dalmatinskoj«. U svezi sa Šimom Starčevićem na prvom se mjestu isticalo da je on hrvatski jezikoslovac koji je prvi opisao sva četiri hrvatska novoštokavska naglaska. Svakako je najpotpuniju sliku i ocjenu Šime Starčevića dao prof. Zlatko Vince u radu *Zasluge Šime Starčevića za hrvatski književni jezik* (Filologija br. 7, Zagreb, 1973., 157-201), i još posebno u svojoj knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (Zagreb, 1978.), gdje je doista svestrano i pouzdano raščlanio cjelokupan rad Šime Starčevića i najpotpunije do danas prikazao zadarski jezično-kulturni krug i »Zoru dalmatinsku«. Zato se o Šimi Starčeviću i ne bi više moglo reći nešto posebno novo. Treba jedino pokušati odgovoriti na pitanje što nam danas mogu značiti Starčevićeva stajališta o hrvatskoj latiničnoj grafiji i o hrvatskom književnom jeziku.

Činjenica je da Starčevićeva grafija nije postala opća hrvatska latinična grafija niti je hrvatski književnojezični standard postao štokavsko-ikavski kako je htio Šime Starčević i to uporno promicao u »Zori dalmatinskoj« i u »Glasniku dalmatinskom«. Starčević je u sukobu s ilircima izgubio, dakle, obje bitke. No, činjenica je da je Starčevićeva inačica slavonsko-dalmatinske grafije najsavršenija hrvatska latinična grafija u sustavu grafija bez dijakritičkih znakova. Starčevićeva grafija čuvala je kontinuitet hrvatskih latiničnih grafija od Šibenske molitve i zadarskoga pravila dominikanki preko Marulića, Hektorovića, Kašića i drugih, sve do ilirizma, kad je taj grafijski hrvatski latinični kontinuitet bio prekinut iako se ilirska grafija djelomice oslanjala na pokušaje Šime Budinića i Pavla Rittera Vitezovića. Starčevićeva grafija uklapa se u današnje latinične grafije romanskih i germanskih jezikâ, čak ih svojom dosljednošću i jednakošću i nadmašuje. Ilirska grafija pobijedila je zbog povijesnih okolnosti, a ne zbog toga što je načelno bila bolja od grafije za koju se tako uporno borio Šime Starčević.

Što se pak tiče književnojezičnoga standarda, Šime Starčević imao je pravo kad je tvrdio da je štokavsko-ikavski *najopćenitiji* hrvatski književni jezik. U njegovo doba nije ni čakavski ni kajkavski književni jezik mogao biti uzdignut na razinu književnojezičnoga standarda. Mogao je to samo štokavski, čega su bili svjesni već i Jakov Mikalja i Bartul Kašić. Za štokavski su bili i ilirci, ali su oni bili za ijekavski govor, jedno radi kontinuiteta s Dubrovnikom, a drugo radi južnoslavenske uzajamnosti. Ilirci su doduše na književnojezičnom planu uspjeli ujediniti Hrvate i ijekavska štokavština postala je hrvatski književnojezični standard, ali nam je poznato koliko je ilirska jezična pobjeda nanijela nevolja kasnijim hrvatskim jezikoslovcima kad su se u sklopu opće hrvatske borbe za slobodu borili za hrvatski književni jezik kao jednu od bitnih sastavnica nacionalne samobitnosti. Ante Kuzmanić i Šime Starčević bili su duboko svjesni što je to hrvatski književni jezik i nisu ga htjeli žrtvovati ni za kakva bratstva i jedinstva.

Hrvatska molitva

I Hrvati imaju prava na svoju molitvu
makar ti Hrvati bili i mi
časni, kulturni i drevni narod
tako Hrvati imaju prava
na svoj put
koji vodi trnjem i srećom
na kojem svi mi nosimo po svoj križ
i još imamo bogatstvo vlastite Golgote
nosimo u sebi Bibliju
zna se, Sveto Pismo je to
i psalmi
mudrosti
imaju Hrvati prava i na svoj
vlastiti prag
i na svoj hrvatski dom
imaju prava
i na svoj jezik
na svoju riječ
i na svoju kulturu
imaju Hrvati prava
na svoje pismo
i na svoje knjige,
novine, radio i televiziju
imaju Hrvati prava
na svoju zemlju i svoju Domovinu,
na svoje gospodarstvo, zrakoplovstvo,
svoje more i ravnicu, svog psa, kozu, kravu
i pticu
imaju Hrvati prava i na svoju djecu, roditelje,
djedove, svoje potomstvo i nasljedstvo
i na mir svoj Hrvati imaju prava u svojoj Hrvatskoj.

Našem jubilarcu Jakovu Kopiloviću

(U povodu 50-godišnjice njegova književnog rada)

Prije nekih pola godine posjetio me je svećenik iz Subotice i ja ga zapitah: kako je sada u tom mjestu. On mi odgovori ovako: vratih se u djetinjstvo! Nisam razumio kakav bi to odgovor trebao biti, sve dok mi nije dao razjašnjenje: na ulicama se mogu vidjeti samo kola s konjima, dakako u onih ljudi koji su još konje zadržali!

Nisam se mogao oteti dojmu da nakon svega onog što su Hrvati doživjeli u Bačkoj, upravo takvim prizorom završava politika koja nas je na tim prostorima od starosjedilačkog i većinskog naroda, napose kada se radi o sjevernoj Bačkoj, dovela do takve manjine da nas vlast koja u Srbiji danas postoji, a koja je ukinula Vojvodinu, više ni narodom ne drži.

Ali istodobno treba pripomenuti da ovdje završava i golemi luk Kopilovićeve poezije koja i dalje istrajava kao izraz svega onoga što predstavlja hrvatski narod na tom području. Ona istrajava u ovom pedesetogodišnjem neumornu hodu. Ta nas je činjenica ovdje i okupila![1]

Tvorac ove poezije i njezina najnovijeg odabira u knjizi koja je unatoč svemu izišla ove godine u Subotici: MOJE DUŽIJANCE u izdanju časnog Instituta »Ivan Antunović«, gotovo da je jedini preostali pjesnik one glasovite generacije kulturnih i umjetničkih poslenika koji su još prije 2. svjetskog rata, za vrijeme njega, i nakon rata krenuli svaki na svom području, u pomoć napaćenom hrvatskom narodu Bačke, pa recimo i šire, tadašnje Vojvodine koje više ionako nema.

U tom je smislu prije bilo kakve analize ove poezije dovoljno iščitavati mukotrpni život ovog našeg poetskog simbola naših Hrvata u Bačkoj, pa da bi se razumjelo kako je i zašto ta poezija nastala, što je ona značila njezinu tvorcu, kao i koja je bila njezina funkcija u našem narodu u Bačkoj.

I rekao sam da ta poezija upravo i danas istrajava na tim prostorima na kojima je danas Hrvatima u Bačkoj, Banatu i Srijemu sve poreknuto, a ugroženi su i sami korijeni biološkog opstanka našeg hrvatskog čovjeka na tim prostorima.

Zato se u Kopilovićevoj poeziji zrcale sve nedaće vremena i prostora u kojima je nastala. Ona je ustrajavala unatoč svemu onom što život donosi, ustrajavala je unatoč gluhoći i samozadovoljstvu onih »mjerodavnih« koji joj nisu dali pristup u svoje književne krugove koji za nju nisu nikad marili, niti su je bili u stanju prihvatiti. Uz sav nemar i ravnodušnost za te naše prostore što su ih u nas sve usadile komunističke vlasti, bilo je i namjernog razdvajanja i udaljavanja ovog našeg ravničarskog prostora od hrvatskog oka i srca, kako bi se ti prostori jednom odalečeni mogli nakon toga lakše prisvojiti.

1 predavanje održano 17. XI. 94.

U tom nam pogledu kao pouka dobro služi naša BARANJA koja je, budimo posve otvoreni, u nama svima ponajprije duhovno bila udaljena, kako bi nakon toga mogla biti i prostorno prisvojena. Zar nije šaptom pala?!

Kopilovićeva je poezija ustrajavala, unatoč svemu, upravo stoga jer je u njoj bila, rekli bismo, ravnomjerno zastupljena i ona ljudska pjesnikova patnja, ali i patnja njegova naroda koje se on nije nikad mogao odreći.

Pri svemu tome luk je ove poezije nalazio svoje uporište i tamo od kuda je ustvari ta poezija i krenula u svijet. Bio je to Zagreb kojem ovaj naš poetski bard ostaje vjeran sve do naših dana, pa i onda kada do njega može doći jedino preko Mađarske.

Ništa mu to ne smeta. U doba najvećeg progona hrvatske inteligencije 1971. u Subotici, ovaj će naš pjesnik smjelo izjaviti u javnosti da ga ne zanima kao maratonca Hrvatska koju može za jedan dan pretrčati.

Tu je vjernost Zagrebu teško platio. Našlo se uvijek domaćih izdajnika, uzetih u najam da izvrše osudu.

Ali nasilnicima nije uspio naum premda su žrtve bile goleme. Mnogi naši ljudi dijeleći sudbinu svoje braće u Hrvatskoj završiše u Subotici iza rešetaka, neki pobjegoše, a nekima je progon bio i direktnim uzročnikom smrti. Tako je sve ono što se u hrvatskom duhu mukotrpno uzdizalo i odgajalo nakon rata u Subotici i u Bačkoj, bilo nesmiljeno i okrutno uništeno.

Ipak Zagreb je, kao u Kopilovićevoj poeziji, ostao u srcu i duhu svakog našeg ravničarskog čovjeka, neizbrisivo prisutan. Patnja je tu ljubav samo potvrdila.

Zato su cijeli život i djelovanje ovog hrvatskog pjesnika naše ravnice duboko paradigmatični za sve nas. U sebi je udomio trajno dva duhovna središta, svoju Suboticu i Zagreb u koji će i nadalje navirati mlađa generacija naših studenata iz Bačke. Njih će spremno prihvaćati već udomljeni Bunjevci i Šokci u Zagrebu, organizirani u svoje veoma djelatno društvo, koji će im u svemu biti na pomoći. Ali pritom ne zaboravimo i dalje iščitavati živote mnogih naših poslenika, kakav je i Kopilović, koji su davno prije taj put u vlastitom životu pronašli. I oni će pristupiti prije rata i za rata Društvu Bačkih Hrvata na čelu s dr. Josipom Andrićem, dok će njihovo glasilo biti »Klasje naših ravni« koje i danas kao časopis čeka svoju obnovu.

U okviru je spomenutog Društva i časopisa »Klasje naših ravni« stasala cijela jedna generacija hrvatskih djelatnika koja će se nakon rata kao i Kopilović (1945) pješice uputiti u dragu Suboticu kao vjesnici produžene borbe hrvatskog naroda za opstanak. Nisu imali iluzija što će ih kod kuće čekati, sumorno je vrijeme već bilo na pomolu. Ipak su otišli, da bi svaki za sebe doživio upravo onakvu sudbinu kakvu im je bio namijenio bezdušni nasilnik.

Mnoge su se iluzije tada pred vlastitim očima gubile, moralo se gledati i doživljavati ono što se ponajmanje htjelo i željelo. Jer nakon rata se u Subotici i u Bačkoj »hrvatovalo«. Hrvatska je inteligencija, za razliku od one na primjer u Srijemu, bila relativno dobro očuvana, a i trebala je vlasti da bi se renacionalizirao sjevernobački prostor. To je kratko trajalo, samo do polovice 50-tih godina kada je krenulo sve u suprotnu stranu, hrvatske su se ustanove pomalo gasile, a Hrvati se kao narod nađoše tamo gdje su uvijek bili, neudomljeni ni u drugoj jugoslavenskoj tvorevini. Sve je to Kopilović prošao u svojoj poeziji, a i u svom vlastitom životu. Kao ugledni javni, književni, športski radnik biva pomalo uklanjan iz naše javnosti, da bi se za vrijeme masakra Hrvata u Subotici spasio od svega toga teškom bolešću koja ga i danas muči.

Poklekao nije, šikaniran i zapostavljan, preslušavan i maltretiran, on ostaje vjeran svojim ljudskim i nacionalnim idealima. On dobro zna da ga njegov narod treba upravo u tim najtežim danima. Ponovno se bunjevačka inteligencija osovljava na vlastite noge, praćena ovog puta i stasanjem novih snaga koje se školuju u Zagrebu.

Zagreb nije ovaj put zatajio. Imao je srce i za svoju braću izvan Hrvatske, kao i za one koji su ostali u susjednim državama. Mnogi su kulturni poslenici ustrajno pleli te nove veze, često puta i uz vlastite tegobe i uz teške progone. Držim uvijek da se tada za vrijeme otužne vlasti kojoj ni imena ne želim više spomenuti, događalo ono što se nije dogodilo u europskim razmjerima, a to je da je domaća komunistička vlast imala jednako pogubni odnos spram Hrvata izvan Hrvatske kao i hegemon pod čijim su jarmom oni morali živjeti a i danas žive. Bilo je dakako i časnih iznimaka koje su samo potvrđivale pravilo!

A pri svemu tome ili upravo unatoč svemu tome, ova nam Kopilovićeva poezija u svom pedesetogodišnjem trajanju, i u ovoj zbirci u kojoj se nalazi izvrsni odabir te poezije iz ruke Bele Gabrića, ustrajno poručuje da i dalje moramo ostati onim što jesmo, da svoje ime i svoju dušu ne smijemo zatajiti, ni u ime kakvih probitaka, da moramo voljeti svoje jer voljeti svoje znači ujedno i za to se boriti.

I upravo me sada opet muči ona stara moja misao o dijaspori u vlastitu narodu. Mnogi su naši književni i kulturni poslenici to osjetili na vlastitoj koži u bivšem režimu. Bili u svojem tuđinci. Kad to govorim posebno mislim na one koji su živjeli uz duhovnu dijasporu i u onoj fizičkoj, na drugom području, udaljeni od vlastita naroda i njegove domovinske jezgre, kako je to bilo s našim piscima u Bačkoj. Ta knjiga o mnogim našim ljudima kojima je vlastita domovina bila duhovna dijaspora nije još napisana a trebala bi biti. Mnogi su u njoj živjeli desetljećima, jer im je u javnosti bilo sve suprotstavljeno jer štošta nisu mogli prihvatiti.

Sjećam se naše stvarne dijaspore u Mađarskoj u kojoj živi naša najveća koncentracija Bunjevaca i Šokaca u susjedstvu. Oni žive u stvarnoj dijaspori na tuđem terenu i u tuđem narodu. Nisu mogli često puta razumjeti našu nedostatnu skrb za njih koja se uglavnom odvijala na posve privatnoj inicijativi, jer iza nas koji smo to činili nije nitko stajao, budući da nam je vlastita domovina zbog režima koji je u njoj vladao, bila maćehom!

Sve je to prošao Kopilović kao čovjek i kao pjesnik, a poezija je bila svjedokom svega toga. Unatoč svemu tome i onome što se najmanje isplatilo, Kopilović je ukazao svakom poštenom rodoljubu put da ostane onim što jest, dakako uz vlastite žrtve i uskrate, jer drugačije i ne može biti.

Kao i ova poezija koju danas častimo i Hrvati su istrajavali na ovim prostorima, premda ih je oko 40 000 protjerano iz nepostojeće Vojvodine, ali pretežno iz istočnog Srijema gdje je obrušavanje našeg neprijatelja na nas i najjače. A ipak čujemo podatak da i danas ima u toj nastaloj Vojvodini oko 200 000 Hrvata od kojih su još mnogi u nametnutoj nacionalnoj anesteziji. Treba ih probuditi! Pojedinačni primjeri vraćanja ljudi u svoje nacionalno krilo nisu više slučajnosti, ni u književnim krugovima (Petko Vojnić Purčar, Jasna Melvinger, itd.).

Cijena da do svega toga dođe, da Hrvati ne propadnu i ne nestanu na području što su ga u samoj zori povijesti učinili svojim, za mnoge je pojedince pa i za našeg današnjeg slavljenika bila i više nego visoka. Trebalo se ustvari suprotstaviti golemosti

zla koje bi valjda u svojoj nasilnoj svemoći bilo još zloćudnije i raspojasanije da mnogi časni pojedinci kao Kopilović nisu ostali ono što su uvijek bili.

Zato kad govorimo o šokačko-bunjevačkoj grani hrvatskog naroda držimo da je doba presizanja na njihov nacionalni identitet na neki djelotvoran način, nadajmo se, zauvijek iza nas. To nam svjedoči između svega ostalog i ova Kopilovićeva poezija pisana u mukama i uskratama vlastita života. Tu je konačno i Demokratski savez Hrvata u Vojvodini koji je skupa s braćom Mađarima jedini u Subotici bio u stanju poraziti Miloševićeve perjanice. Sve nas to opominje na zbijanje vlastitih redova, za novo jedinstvo među nama, a regionalizmu nema više mjesta. Jer regionalizmi s kojima se i danas pokušava baratati na ovim prostorima, pa i u Mađarskoj gdje Bunjevci i Šokci žive, predstavljali su uvijek tamu mračne prošlosti koja neka nam se više ne ponovi.

* * *

Sve ovo što smo rekli a i mnogo toga što je ostalo neizrečeno, nepovratno je ostalo prislonjeno uz Kopilovićevu poeziju. Ona je u prvom redu duboko zavičajna, uronjena u boje domaćeg neba, kraja i ljudi ravnice kojima i sâm pjesnik pripada. Ona svjedoči svoju zavičajnost i time što stoji čvrsto na braniku ljubavi za svoje, za vlastitu nacionalnu tradiciju i identitet. U tome je ona u svom pedesetgodišnjem trajanju bila uvijek nedvoumna!

Ona je dokazala da se može ostati Hrvatom bilo gdje, pa i izvan granica vlastite domovine.

Ona nije dopustila niti jedan pokušaj da se nacionalni osjećaj ravničarskih Hrvata ugrozi i na taj način da se hrvatstvo degradira na neku regionalnu razinu, što je uvijek pokušavano na ovim prostorima pa i danas (tzv. bunjevačka stranka u Subotici!).

Ta poezija jasno iskazuje svoje nacionalne postulate koji su imanentni i sastavni dijelovi njezina hrvatskog bića, lika i ustroja. Ali ta je poezija upravo zato i općeljudski validna i duboko humana.

I na kraju, ova je poezija zanimljiva i po svojim formalnim odlikama i dostignućima. Ona su takva da ih više niti jedan pregled suvremene hrvatske poezije neće moći zaobići, što se do sada, dakako, događalo. A pjesniku, današnjem slavljeniku, ponavljam u ime sviju vas ono što mu već izrekoh: dragi Jašo, dobro došao kući u tvoj 9-stoljetni Zagreb!

Haiku priča

Proljeće

Kucnuo fakir štapom
Izrasle visibabe bijele
Nevjeste začuđene

Kašalj

Ruke dvije
Glávnju zagrlile
Zima sirup pije

Spas

Sova istinu traži
U glavu mi lastavice
Gnijezda unesoše

Koza i ovca

Jedna bila
I obrstila svoje
Tôr prazan bleji

Treća stepenica

Pogledaj u nebo
Rodilo se jutro golo
Veliki šareni leptir

Glad

Riče Malova
I ova godina jalova
Deset usta otvoreno

Smrt

Kukuvijuža
Deset večeri kukala
Umro stric Ante

Edith Branka BUDIN

Metropolitana

(o 900-toj obljetnici postojanja)

Imali smo sreću doživjeti 900-tu obljetnicu osnutka zagrebačke biskupije te »života i čuvanja« blaga pisane riječi u knjižnici Metropolitani. Doživjeli smo najvišu počast da nas je za taj devetstoljetni jubilej pohodio vrhovni poglavar Katoličke crkve, sam Sveti Otac *IVAN PAVAO II.*

Blagoslovljen dan i svi oni koji su ga doživjeli. Zlatnim slovima upisan je u naša srca kao zalog naše vjere, nade i ljubavi!

* * *

Jeste li čuli za knjižnicu *METROPOLITANU?* Koliko god je već o njoj bilo govoreno, napisano, i viđeno njezino blago, ona još uvijek nije dovoljno poznata našoj javnosti. Zašto, pita se njezin voditelj?

Ova dragocjena riznica pisane riječi i grafike detaljnije je predstavljena našoj javnosti na znanstvenom skupu pod naslovom: *»Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994.«* održanom u Zagrebu od 3. – 5. XI. 1994. pod visokim pokroviteljstvom zagrebačkog nadbiskupa uzoritog gospodina kardinala *Franje Kuharića.*

O knjižnici Metropolitani nešto više govorilo se posljednjih godina, a i njezini dragocjeni rukopisi, inkunabule i grafike pokazani su našoj vjerničkoj i kulturnoj javnosti, do sada najopsežnije, na izložbi *»Sveti trag«* u muzeju Mimari.

Ako ste bili sudionik znanstvenog skupa i pažljivo slušali izlaganja 64 predavača mogli ste čuti / uočiti da se kao zlatna nit provlači misao o dragocjenostima knjižnice Metropolitane. Većina znanstvenika (povjesničari, filozofi, povjesničari umjetnosti, glazbenici, lingvisti, teolozi, liturgičari...) citiraju njezina djela, rukopise, starije i mlađe rijetkosti, prvotiske, izdvajaju pojedine znamenite ličnosti i njihova otkrića, bilješke, posvete, te iznose na svjetlo dana skrivene bakroreze, grafike i notni materijal.

Općenito o Metropolitani, kao riznici i spomeniku pisane riječi, govorio je njezin voditelj velečasni Vladimir Magić.

»Knjižnica Metropolitana ubraja se među najstarije crkvene biblioteke u Hrvatskoj a nastanak joj je vezan uz osnivanje biskupije u Zagrebu (1093/94.). O najstarijem razvoju i daljnjem »životu« ove knjižnice saznajemo iz inventara riznice zagrebačke katedrale. Ponovni procvat Metropolitana doživljava u vrijeme biskupa *Aleksandra Ignacija Mikulića* (1688 – 1694.) kada je on dao očistiti sve knjige koje su se čuvale u sanducima u katedrali. Za njegova života 1692. g. sagrađena je nova zgrada knjižnice, utemeljena je zaklada za njezin opstanak. Kao osobit pečat i zasluga koja obilježuje njegovo djelovanje je otkup vrlo vrijedne knjižnice slovenskog polihistora *Janeza*

Weikharda Valvasora (1530 svezaka knjiga i oko 7300 grafika). Zagrebački biskup Stjepan Želiščević izdao je 1695. i prve *Konstitucije* o knjižnici u sporazumu s Prvostolnim kaptolom.

Za daljnje unapređenje Metropolitane velike su zasluge još dvojice biskupa: *Maksimilijan Vrhovac* (1787 – 1827.) nabavljao je literaturu iz raznih europskih država, brinuo se za popis književnog fonda, povećao zakladu za rad knjižnice te brinuo za tiskanje knjiga u Zagrebu, a nadbiskup i kardinal *Juraj Haulik* (1837 – 1869.) otvorio je Metropolitanu (1846.) zagrebačkoj kulturnoj javnosti. Zgrada knjižnice je stradala 1880. u potresu, pa su knjige bile pohranjene u jednu kaptolsku kuriju, gdje su ostale do 1914. g. kada je sklopljen ugovor između Zagrebačke nadbiskupije i Prvostolnog kaptola s jedne strane te Sveučilišne knjižnice s druge strane o privremenoj pohrani Metropolitane u novu zgradu Sveučilišne knjižnice, gdje se nalazi i danas. Vlasnik Metropolitane i nadalje ostaje Zagrebačka nadbiskupija.

Ova knjižnica u svojim fondovima čuva brojna djela iz svih oblasti znanosti i kulture a djela su pisana na različitim jezicima: hrvatskom, latinskom, njemačkom, grčkom, talijanskom, francuskom, mađarskom i drugima. Najveći broj rukopisa pisan je goticom, karolinom i glagoljicom, a samo je jedan u cjelini napisan beneventanom *MR 166* pa se on stoga ubraja među izuzetne vrijednosti. Do danas ova knjižnica posjeduje oko 150 starijih rukopisa (11.-16. st.) od kojih su mnogi bogato iluminirani i ubrajaju se u svjetske raritete: *Biblia solemnis i Misal Jurja Topuskog.* Pedesetak rukopisa nastalo u razdoblju od 17 – 19. st. po svom značaju ubrajaju se u metropolitanske raritete s oznakom *MR.* Rukopisi potječu iz različitih zemalja: Italije, Madžarske, Češke, Njemačke, Francuske ali i Hrvatske. Najstariji rukopis u Metropolitani je *Passionale MR 164* (10/11. st.) napisan vjerojatno u Toskani (prema mišljenju dr. Ivanke Petrović).

Metropolitana čuva i najveću zbirku inkunabula u Hrvatskoj, njih 252. Nadalje, ona ima oko 300 tzv. mlađih rukopisa (18/19. st.) s ukupno oko 60.000 svezaka knjiga. Uz to treba spomenuti vrlo malu ali vrijednu zbirku atlasa i zemljopisnih karata, i vrlo vrijednu *Valvasorovu knjižnicu* koja broji oko 1530 svezaka s Valvasorovim *ex librisom,* a sadržajem obuhvaća područja svih do tada poznatih znanosti, i to je u mnogome pridonijelo općoj vrijednosti katedralne knjižnice.

Knjižni fond ove biblioteke omogućuje nam upoznati različite minijatorske škole i vidjeti sve vrste uveza i opreme knjige (drvo, pergamenu, kožu, baršun, metal i dr.), saznati informacije iz povijesti tiskarstva i mnoga vrijedna i rijetka izdanja najvećih svjetskih izdavača.

O biskupima zaslužnim za život i razvitak Metropolitane vrlo pregledno i argumentirano govorila je povjesničarka gđa. *Lelja Dobronić.*

Istaknula je ulogu i zasluge biskupa A. I. Mikulića koji je osnovao Metropolitansku knjižnicu sa zbirkom grafika, a biskup Maksimilijan Vrhovac imao je vlastitu tiskaru, poticao svećenike na prikupljanje narodnoga blaga te dao urediti biskupski arhiv.

O značenju latinsko hagiografskih kodeksa (domaće i strane provenijencije) u knjižnici Metropolitani govorila je profesorica dr. Ivanka Petrović. Od kodeksa koje spominje najstariji inventar (1394.) spomenula je iznimno vrijedan *Passionale MR 164* (Karolina) iz 10/11. stoljeća, napisan u Toskani, a kao najstariji rukopis danas je pohranjen u knjižnici Metropolitani.

Zagreb je prava riznica *glagoljice* po broju originalnih glagoljskih rukopisa i tiskanih knjiga kako reče dr. Anica Nazor na ovom simpoziju. U knjižnici Metropolitani sačuvana su dva rukopisna kodeksa *MR 161* (uglata glagoljica 15. st.) i *MR 180* (uglata glagoljica 15. st.). Glagoljski rukopisi, po porijeklu, potječu gotovo iz svih područja u kojima se glagoljica kao pismo upotrebljavala.

O značenju liturgije zagrebačke crkve, od osnutka do danas, govorio je profesor liturgike Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, dr. Vladimir Zagovrac, opet se osvrćući na liturgijske rukopise koje čuva Metropolitana. Svakako, u centru pažnje liturgičara su najstariji rukopisi XI – XIII. st.:

MR 126 Sacramentarium sanctae Margarete (Karolina 11. st.)
MR 165 Agenda pontificalis ili »Missale antiquissimum« (Karolina)
MR 164 Passionale (Karolina 11. st.)
MR 67 Breviarium Zagrebiensis Ecclesiae Catedralis (Gotica 13. stoljeće),
te kodeksi XIV. i XV. st.:
MR 133 Missale Zagrabiense (Gotica 14. st.)
MR 10 Liber antiphonarius Ecclesiae Zagrabiensis (Gotica 15. st.) pisan za biskupa Osvalda, glasoviti *Misal* čazmanskog prepošta *Jurja Topusko MR 170 (Missale Georgi de Topusko,* Gotica 15. st.), najsvečaniji rukom pisani kodeks zagrebačke nadbiskupije, pisan u Zagrebu.

Ako se usudimo reći da je u glazbeno – liturgijskoj tradiciji zagrebačke stolnice srednjeg vijeka postojao »zagrebački obred« tada možemo zaključiti da je glazbeni život katedralnog kora doživljavao mnoge promjene i preobražaje. O melodijskoj posebnosti u gregorijanskim napjevima, koji se čine tipično zagrebačkima, te o prisutnosti negregorijanskoga liturgijskog jednoglasja i višeglasja u glazbenoj tradiciji lokalnog korpusa rukopisa, opet s osvrtom na Metropolitanske liturgijske rukopise, govorila je prof. Katarina Livljanić, koja je na ovaj znanstveni simpozij došla specijalno iz Pariza.

I kao vrlo zanimljivo predavanje izdvajam referat prof. umjetnosti mr. Mirne Abaffy koja je govorila o zbirci grafika slovenskog polihistora Janeza Weikharda Valvasora (1641 – 1693.). Ovu zbirku grafika (oko 7300) otkupio je biskup A. I. Mikulić zajedno s oko 1530 svezaka knjiga i pohranio je u Metropolitanu. »Zahvaljujući, s jedne strane za ono doba začudujućem Valvasorovu muzeološkom znanju, stručnoj pohrani grafika i crteža, a s druge strane sretnoj okolnosti da je zbirka pomalo zaboravljena čamila na policama Metropolitane, sačuvala se tako od nestručnoga manipuliranja i mogućih krađa«.

Ova zbirka grafika bila je jedna od rijetkih specijalnih zbirki takve vrste u Europi u vrijeme njena nastanka. Svojim sadržajem služila je Valvasoru kao uzor i komparativni materijal za njegovu bakrorezačku radionicu. Valvasorova zbirka najznačajnija je i najveća zbirka starih grafika i crteža u Hrvatskoj a njezin raznoliki sadržaj odražava kulturno – povijesni, socijalni, znanstveni i umjetnički materijal. 17. stoljeća, ali i otkriva mnoga umjetnička ostvarenja 15. i 16. stoljeća.

* * *

I tako redom, iz drugih predavanja povjesničara, teologa, filologa, arheologa, povjesničara umjetnosti, muzikologa, pravnika, redovnika i laika, koji su nas vodili iz

dana u dan, iz stoljeća u stoljeće, pred nama je proteklo devet burnih stoljeća zagrebačke nadbiskupije, a mi bismo mogli izdvojiti još niz vrlo vrijednih detalja i informacija, otkrića povijesti i znanosti, do kojih su došli profesori proučavajući rukopise, inkunabule i tiskanu građu ove dragocjene knjižnice, »jer iz prošlosti učimo za budućnost!«

Smijemo zaključiti da je Metropolitana *»dragocjeni biser u riznici Hrvatske kulturne baštine a to dokazuje da je hrvatski narod uvijek išao ukorak s evropskom kulturom«* i da će navijeke živjeti ako bude čuvao, štovao i proučavao svoju pisanu i umjetnički oblikovanu kulturnu baštinu...

Nevenka PERAČKOVIĆ

U nedodirljivosti bjeline

Ivanu Lackoviću Croati

nezaustavljivu budiš nostalgiju
i raspoređuješ razigrane granice
po rubovima cvjetova

uspijevaš uzdrmati živu u zrcalu
i dozvati opasnost šetnje po rubu

u jednoj kapi
ostavljaš ružno sjećanje
slutiš svjetlost
koja će probuditi ružu

Vladimir MARKULIN GRGIĆ

Nebo, sunce, oblaci i ja

O kad bih se mogao vinuti u nebo, u kasno poslijepodne sunčana dana. Kada oblaci, miješajući svoju bjelinu sa žućkastim crvenilom sunca, tiho plove nebeskom bistrinom. Nevino namreškani, isprešarani nježnim sjenama, ponegdje uobličeni u rumene obraščiće. Ja bih, raskriliv ruke, nad njima letio, da ne vidim zemlju. Koža bi mi bridjela od zraka što bi me milovao, a duša bi treptala od sreće. I ne bih umio razaznati glazbu koju bih čuo od ljepote koju bih gledao. Ne bih više znao što se nalazi vani, a što u meni. Utonuv u beskraj svijetle plaveti, zaboravio bih na sve što je bilo ispod oblaka.

Smokvica

Krijesnica je zasjala u grmu
svjetlom žiška pa nestala.

A ujutro, iz starog smokvina panja,
nikla je mića smokvica.
Pokraj nje, poput pupoljka,
probijao se list.

U tom stoljetnom našem vrtu
nizovi čempresa,
ne daju se uništiti ni žegom
ni suncem masline.

Tu je i vrijes,
žutika, ruga, bukvić, loza,
dud, lovor, breskva, badem,
crni kos i lastavice.

Mnoge su vojske tu harale.
I ostavljale tragove nedjelâ.
Priroda je bila jača,
zemlja još moćnija:
ona rađa i buja,
veseli se kiši,
vjetru i suncu
i znancu.

Meni su te slike
sve dalje i dalje.
Pozdravio sam se jedino još
s pupoljkom smokve i malog lista.

Bili su brzi:
rasli su naglo
iz panja stare smokve.
Veseli i živahni.
Na dohvat ruke i oka.

U smokvinoj rosi gledam naše starce
kako se blago smješkaju.
I mi smo — kažu — prošli ratove,
golgote, križne putove,
samice, bičevanja, glad,
izbacivanje s posla samo zato
što nismo htjeli pognuti glave
i nitkovima pljeskati.

Sve se zaboravi
u pola stoljeća.
I krv više nije crvena,
postaje pepeljasta i tamna.

Pogrbljen starac, ćelav i sijed,
samilosno me gleda.
ničeg se više ne sjeća.
Ni smokve na kojoj je vješao,
bez suda i porote.
A danas šeće s dobrom mirovinom,
pognut i slab.

Smokva je jača od zla.
Ona iz starog panja baca mladice
i strpljivo čeka krijesnice.

Zbjeg

Već nekoliko mjeseci mještani Ričica i Cerja ne spavaju u svojim kućama. Matijevići, oni koji su pokretni, silaze u svoje gajeve iznad rijeke Ričice, Rupčići se skrivaju nedaleko svojih domova po žbunju i u škrapama. Onima koji su iznad ceste prema Velebitu skrovišta su ispod bukava i grabića. Cerjani su odlazili u Čergu, kako su zvali obronke Kosa Velebita, gdje su se nekoć smještali Cigani sa svojom čergom. Smjeliji, a moglo bi se reći i nerazboritiji, ostajali bi kod kuće, ali im noći nisu bile mirne i spokojne. Stalno su bili na oprezu, dežurajući i očekujući rafale iz mraka.

Baba Marija Pekina živi sama u svojoj novoj kući koju joj je gradio sin Marko punih petnaest godina. K njoj bi svake večeri dolazio iz Ričica od kuća Peršića brat Marko na spavanje, a iz kuće preko ceste došla bi Seka Jose Lukučina, pa bi tako njih troje pozatvarali sve prozore, a vrata još s unutarnje strane podbočili namještajem, misleći da će tako spriječiti nasilnike i koljače.

Baba Marija je svaku večer unosila u kuću sjekiru i stavljala je pokraj vrata. Jedne večeri upita je brat Marko:

»A što ćeš s tom sjekirom?«

»Neka je, brate, bar ću jednom gadu dati po šiji, pa neka onda vrag i mene odnese«.

Slično je bilo u svim domovima ovih sela. Nakon odlaska jugoslavenske vojske iz Svetog Roka, došla je manja skupina hrvatskih vojnika, gardista. Smješteni su bili u Lovincu i Svetom Roku, a njihov broj nije ulijevao sigurnost. Narod ovog kraja dobro je osjetio velikosrpsku politiku koja je ovdje vođena još od prvog svjetskog rata. Stalne gospodarske krize, spor ili nikakav razvoj gospodarstva i visok natalitet tjerali su ljude u emigraciju. Odlazak ljudi je bio stalan, a u nekim razdobljima i osjetno veći. Velik je broj emigrirao početkom stoljeća. Slijedeći veliki val bio je nekoliko godina prije prvog svjetskog rata. Dvadesetih i tridesetih godina odlazak se opet povećava.

Josina mater za nekoliko minuta nabaca nešto odjeće u torbu, a sireve, kruh i komadić slanine gurne u platnenu vreću. Obuče malog toplo, stavi na njega dvostruko više odjeće nego je trebalo. Smušena, vrti se po kući ne znajući što bi prije napravila. Već su Matijevići i Rupčići prošli pokraj kuće vičući joj da izlazi jer su četnici već kod kuće Ivice Milina.

Od suza nije ni vidjela stvari kako treba, nego je sve bilo prekriveno kristalnim zvjezdicama. Svaki tren bi viknula: »Joso moj, di si mi, što ću jadna bez tebe, što ću jadna bez tebe?« jecajući, sve glasnije i glasnije.

Pride joj mladi brat Josin i zagrli:

»Ne plači, majčice, doći će za nama naš Joso, snaći će se on«.

Čvrsto je zagrli i zaplaka i sam. Uvidi da je izgubila glavu i prisebnost, stisne dijete k sebi i počne ga ljubiti:

»Sve će biti dobro, lipi mamin dičak. Ajmo puštiti krave i svinje i ovce. Kokoši su vani. Vratit ćemo se mi opet. Već smo dva puta bižali u Sveti Rok i opet se vraćali«.

Malom spremi nešto rublja u torbu, a on zatraži svoje slikovnice i pričice i olovke u bojama koje mu je Ćakan donio iz Njemačke. Sve to spremiše u dječakovu torbicu koju mu stavi na leđa. »Vidiš, sada si pravi mamin školarac, ko da mi ideš u školu«, reče majka uz usiljen osmijeh, kroz suze.

»Ajmo, bižimo«!

Uhvati ga za ruku i potrča prema putu koji koso, poprijeko iznad Cerja vodi u Sveti Rok. Nikoga na vidiku, svi su već odmakli. Nakon stotinjak metara prestadoše trčati i zadihani sjedoše na zidić uz put:

»Neka uni pucaju, daleko su još od nas, neće nas stići«. Stalno se okretala, očekujući da će ugledati svog Josu. Plakala je bez glasa, da je mali ne čuje. Kad dođoše do daha, nastaviše put. Primjećivala je da dijete ide sve sporije. Prože je strah pri pomisli da dječak neće izdržati. Uspori.

Dođoše do male čistine. Pedesetak metara ispred sebe primjetiše kolonu ljudi koja se sporo kreće. Srce joj zaigra čim ih je ugledala. Požuri se priključiti. Kad ih sustiže, zaokruži pogledom skupinu od desetak ljudi. Sve sami starci i bolesni. S njima su i dvojica gardista što pridržavaju i vode troje nemoćnih, koji jedva kreću nogu za nogom. Zna da su Ričičani, ali im ne zna imena.

Opet se javi grč u želucu dok je gledala žalosnu kolonu. »Tko zna gdje će im sve biti rasute kosti? Ni umrijeti na svome im ne daju«. Pogleda svoje dijete. Hodao je za njom, malo ukoso, držeći je za ruku. Prebaci vreću s hranom u desnu ruku, a malog uhvati lijevom.

»Mama, meni je vruće«.

»I meni je, sine«. Mali izvuče ruku i počne skidati vjetrovku.

»Ne skidaj je jer ćeš se prehladiti«.

Stadoše. Majka kleče pred maloga, zagrli ga i poljubi očiju punih suza:

»Mamino sunce, junačino majčina, nemam nikoga da mi pomogne nego tebe. Lako bi nam bilo da je naš Joso ovdje«. Prestade govoriti. Osjećala je ukočenost vilice i suhoću grla. Pomisli:

»Čovik se može i od tuge razboliti«. Dječak pogleda u majku, steže svojom ručicom njenu hrapavu i izrađenu ruku.

Stigoše u Sveti Rok. Prešli su tek četiri kilometra. More, njihov spas, izgleda beskrajno daleko. Majka pogleda prema gore. Velebit se ispriječio pred njima, kao da je podbočio ruke, isprsio se svojim visovima, baršunastim zelenilom šuma i zove:

»Pučani moje doline, dođite pod moja krila, tu su i vaši preci tražili spas, tu i vas čeka spas i moja zaštita. Star sam tisućljećima, stariji od najstarijih. Snažan sam i moćan, jak i najjači, jači od najjačeg na svijetu. Jači od bradatih četnika, plačljivih Talijana koji ogoliše moja leđa, pa ih zagrijava toplo jugo i žarko sunce, a more pere svojim valima. Jači sam od Švaba, čije kacige trunu u mojoj utrobi, jači sam od Napoleonovih Francuza s dugim puškama i jakom konjicom. Jak sam, jači i najjači od svakog, samo ne od Svevišnjeg!«

Pusti načas oznojenu ručicu malog, sjede na zid i odloži torbu, misleći na svog Josu. Ćakan ga je zvao Jos, kao Nijemci. Pomisli na Antu Čanjetina. Trčao je prema Cerju. Ostavio je majku 93 godine staru i tetku Iku, staricu od 85 godina. Nisu se htjele povlačiti. Kad ga je upitala kuda će, nije razumijela njegov odgovor jer je govorio uzbuđeno i u plaču.

»Mogla bih se i ja vratiti. Možda je Joso negdje oko kuće. Ali što ću s malim?«

Uzdahne i odustane od pomisli na povratak.

Skupilo se mnoštvo ljudi ispred crkve i u njoj. Po kućama i dvorištima oko crkve pretežno stariji ljudi i žene. Žene u crnini, jer svaka ima nekoga oplakivati. I groblje je puno ljudi, kreću se nečujno kao duhovi ili kleče, oplakujući mrtve i pozdravljajući se s njima kao da se više nikada neće vratiti. Živo je, ali tužno. Pozdravljaju se prijatelji i rodbina koja se već dugo nije vidjela. Tu se slio narod od Smokrića, Parčića, Vranika, od kuća Sekulića, Lovinca, Cvituše, od Ruke, Razbojina, Ričica; Tomičići, Kneževići, Skorupi, Peršići, Matijevići, Rupčići, Baleni iz Cerja, Brkljačići, Zubčići, Vrkljani, Prpići, Japundžići; spustili su se ljudi iz Plane Balenove da ovdje, u Svetom Roku, nađu zaštitu.

Primijeti i svećenika, lovinačkog župnika, koji je držao sve tri bivše župe, lovinačku, svetoročku i ričičku, redajući svoje svećeničke obveze kako su mu prilike dozvoljavale. Održao je u crkvi govor bodrenja, pokušao uliti duhovnu snagu svom narodu. Tih, smiren i ozbiljan, prilazio je sada okupljenim skupinama ljudi i ulijevao smirenost i sigurnost.

Ona ustade, uze stvari i maloga za ruku i krene prema groblju gdje joj leže tetka i ujak koji je poginuo u prošlom ratu kao ustaša na poznatom četničkom i partizanskom uporištu Ljubovo, kojeg su prozvali »Gvozdeno«. Odmah na ulazu zastade kod pet svježih humaka, pokrivenih uvenulim cvijećem. To su grobovi petorice žrtava četničkog pokolja nad pružnim radnicima nedaleko Raduča. Pobiše ih njihovi prvi susjedi.

Krene prema tetkinu grobu, okrene se i vidi komešanje naroda. »Izgleda da se kreće«, pomisli, uhvati maloga i požuri da ne zaostane. Svijeta je sve manje na groblju i oko crkve. Pogleda cestu ispod crkve i opazi tamnu, razvučenu kolonu kako sporo zamiče iza drveća.

Mali je išao bez riječi, držeći stalno majku za ruku jer se tako osjećao sigurniji. Podiže pogled prema majci:

»Gladan sam«.

»Zašto nisi rekao kad smo sjedili kod crkve?«

»Nisam bio gladan«, odgovori mali.

Majka se okrene da vidi kolika je kolona iza njih. »Dovoljno da ga nahranim«, pomisli. Sjednu, izvadi iz vreće sir, nareza ga, odreza i kruha i dade djetetu. Odreže i sebi komad kruha i sira, pospremi ostatak hrane u vreću i odmah se priključiše koloni.

Teško su gutali suhe zalogaje.

»Mama, ja bi vode!«

»Nemam sine, strpi se do Lisičjih vrila, pa ćemo se napiti do mile volje«.

Muči je što je zaboravila ponijeti vodu. Sjetila se u jednom trenu, ali je u zbunjenosti i panici što nema Jose sve ispalo naopako.

»Vala Bogu da sam uzela rane i slike«.

Majka je četrdesetgodišnjakinja, nešto viša od srednje visine, vitke linije koju je održao rad domaćice, majke, seljanke. Sada je hodala u tenisicama, kao da pleše, a plisirani šos, dva pedlja ispod vjetrovke, ljuljao se u ritmu koraka lijevo i desno. Tamnu, dugu kosu spustila je niz leđa.

»El daleko do Lisičjih vrila?«, upita ženu pokraj sebe.

»Est, drugo moja, još dvi, tri ure oda po ovoj uzbrdici«, odgovori joj postarija žena.

Promijeni opet ruku i povede Maćog desnom. Desetak metara ispred nje hoda stariji čovjek u kožunu i crvenoj ličkoj kapi s crnim resama koje dopiru do ramena. Krači kožuh je zategao remenom na kojem vise dvije čuture. Obraduje se i povuče Maćog da sustignu nepoznatog.

»Striče, tako ti Bog da, imaš li zericu vode za maloga?«

»Nemam čerce, ovo nije voda neg rakija«, odgovori joj neznanac.

Razočarano uspori korak.

»Neka, imat će netko drugi. Nisu svi bili maniti kao ja«. Sagne se do malog i upita:

»Očeš da te majčica nosi, pa ćeš poslije opet hodati?«

»Oću, majčice«.

Stade, prebaci torbu i vreću u desnu ruku, a malog uze u naramak lijeve ruke. Krene.

»Maći moj, dokle znaš brojit?«

»Do tricet i više«.

»Ajmo brojit, pa ćeš unda opet odati«.

Nastaviše hodati i brojiti, dođoše do trideset i Maći se uzvrpolji da će dolje, ali mu mati reče da nastavi brojati. Kad je došao do tridesetdevet, Maći se zapetlja i poče mahati nogama pa ga majka spusti.

»Sad smo tricet devet koraka bliže našem Ćakanu«, ohrabri ga majka.

»A koliko još imamo?«

»Sve smo bliže«, odgovori mu majka.

Oblačno je i moglo bi biti kiše.

»Samo nam još to triba«, pomisli i nastavi sporije hodati, više radi malog nego radi sebe. Uska cestica, kaldrma s izlokanim kamenim podzidima, probijana i građena još za vrijeme Marije Terezije jedva je svojom širinom propuštala traktore s prikolicama, natovarene nemoćnima i bolesnima, pa su se pješaci micali s puta.

Sin Joso joj je stalno u mislima, a sada još i više kad joj se čini da Maći neće izdržati još tri sata hoda do Lisičjih vrila.

»Najbolje je riješiti se ovih paketa pa nositi dite«. Ipak zaključi da će još pokušati nositi i pakete i dijete. »Najlakše je baciti, ostavljati. To uvijek mogu«, pomisli.

Pojaviše se prvi znaci sumraka i neizvjesne noći. »Di je moj Joso? El mi još živ?« Gotovo glasno zaplaka.

Dok se majka mučila na svom križnom putu preko Velebita, njezin Joso je sa svojom skupinom gurao prikolicu na usponu prema rudniku, gdje će provesti prvu noć izvan doma, daleko od svega poznatog i sigurnog.

Majka s dječakom nastavi hodati birajući ravniji dio ceste. Nije to bilo lako jer su bujice vremenom odnijele sitni pijesak i zemlju, pa je iz ceste virilo veliko kamenje o koje su se često spoticali. Već su puno puta brojili do »tricetdevet«, sve učestalije jer je dječak bio sve umorniji. Naiđoše opet na traktor pokraj ceste, sklonjen i prevrnut da ne zakrči promet. »Ili kvar ili nestašica nafte«, zaključi majka. Ovaj je imao i prikolicu.

Mrkla je noć. Visoko drveće s obje strane ceste nadvilo se nad nju, stvarajući još mračniji tunel, a tek tu i tamo probijalo se malo sivila na mjestima gdje grane nisu sasvim zatvorile nebo. »O dragi Bože, vidiš li nas, vidiš li svu ovu muku, vidiš li patnje naroda, vidiš li umorne i nemoćne? Pomozi im. Pomozi mojem Josi, lipo te molim, još

je dičačić. Samo da mi ostane živ. Nema uza se ni Ćakana ni matere da mu pomognu. Pomozi mu, majčica te njegova moli«. Prekriži se i nastavi put.

Stigoše do Lisičjih vrila. Spusti dječaka iz naručja, a on joj se pripi uz suknju, još uvijek spavajući. Spusti pakete, ispruži ukočene ruke i olakšano uzdahne.

Svuda ljudi polijegali uz cestu. Neki se sporo kreću i vrte u krug poput psa koji traži mjesto za ležaj.

Obrati se najbližoj ženi:

»Di je vrilo?«

»Eno ga tamo, di se vidi ono svjetlo«.

Povede malog do vrila. Očekivala je žubor i pad vode pa se neugodno iznenadi kad ugleda tek lokvicu svježe vode, toliko plitku da tek pažljivo možeš s dvije ruke nagrabiti pregršt. Sjeti se Pekinog vrila gdje si kantom mogao grabiti i Poldićeva vrila koje je izviralo iz velikog bukova panja, a vode je uvijek bilo kao da i nisi grabio.

Puno je pregršti nagrabila da se mali napije. Bio je nevješt pa je više vode iscurilo kroz prste nego je uspio popiti. Manje je ljudi na cesti i kraj nje. Mnogi su već polijegali, ne birajući gdje će leći. Ona potraži mjesto i naiđe na veliku bukvu. Napipa u mraku dvije velike žile i odluči smjestiti se u zaravan između njih. Pipajući pronađe i nešto polusuhog lišća i navuče ga da im bude mekše. Izvadi iz torbe odjeću i njome pokri lišće. Jednom vestom omota dječaku koljena i noge te legoše obučeni jedno uz drugo, a majka svojim tijelom zaštiti sinova leđa. Poljubi ga i primiče bliže sebi. Dječak u tren oka zaspi. Usnio je lijep san. S Josom hvata rakove i piore u Ričici. Neki ogroman rak uhvatio se za kažiprst i ne pušta. Trese rukom, skakuće, ali rak ne pušta. Osjetio je snažno drmanje. Majka ga je pokušavala razbuditi. Osjećalo se kretanje ljudi, iako gotovo ništa nije razabirala.

»Uf, uf«, stenjao je i tiho jaukao.

»Što ti je, sine?«

»Sanjao sam da me rak ugrizao za prst«.

»Daj da mamica poljubi«.

Ljudi se ponovno uskomešaše, spremni za pokret. Neki su već krenuli, mileći i sporo vukući umorne, reumatične noge. Nekima će trebati i sat vremena da prijeđu par stotina metara, dok ne procirkulira krv kroz ukočeno i neispavano tijelo.

Majka nije žurila sa spremanjem. Razmišljala je kako bi bilo najbolje nositi torbu. Ona joj čini najveće teškoće. Složi sve stvari ponovno u torbu i povuče zatvarač. Sjedne, stavi torbu iza leđa i počne provlačiti ruke kroz ručice torbe. Uspije. Ručice su je stezale, a torba je stajala nad vratom. Skine torbu, izvadi par komada odjeće i stavi ih u platnenu vreću. Sada je bilo puno bolje. Uzme dječaka za ruku i krenuše. Mrak je. Nije još ni pet sati. Sporo se hoda. Da i poželi brže hodati, ne bi mogla od ljudi koje mora zaobilaziti, a k tome u mraku ne vidi babulje po cesti o koje se stalno spotiču.

Tempo hoda određivali su najnemoćniji i mala djeca koju nisu nosili. Opet su brojili do »tricetdevet«.

»Koliko smo puta brojili?«, upita dječak.

»Sedam puta«.

»Sad smo jako blizu Ćakanu!«

»Esmo, Maći moj, sve bliže i bliže«.

Cesta je zavijala i vrludala tražeći manje uspone. Razdanilo se ali sve prekriva prozirna izmaglica. Vlažna ručica malog klizila joj je iz ruke, dok ga je sve češće povlačila za sobom.

»Ajmo malo odmoriti, junačino moja«.

»Ajmo, mamice, bole me noge«.

Ugledaše ostavljen stari bicikl, a malo dalje prevrnut traktor. Majka pride traktoru i sjede uz njega. Skide tešku torbu i otpuhnu.

»Zašto su ostavili traktor?«

»Nemaju goriva«, odgovori majka.

»A zašto bicikl?«

»Ne mogu ga gurati, jedva nose sebe«, odgovori strpljivo majka. Dječak zašuti, ne usuđujući se pitati bi li oni uzeli bicikl. Muči je torba pa sve češće pomišlja da je odbaci. Pokušat će još jednom do prvog odmora.

Uđoše u klanac koji propusti vjetrove toplog juga pa ubrzo oboje osjetiše kako im je vruće. Mali se glasno potuži. Vjetrovka mu je postala suviše teška i topla i majka mu je svuče. Drveće je sve niže i krljavije. Krš, golet, škrape, gudure. Kamen ispran kišom i južnim vjetrovima pobuđuje dojam beživotne pustoši.

Stigoše na zaravan. Nema više uzbrdice. Pred njima se otvori prostor sivila bez šume i zaštite. Cestica skreće ulijevo prema Paklenici i Ravenjskoj varoši. Povorka tromo prati cestu.

Nakon dvosatnog hoda povorka staje. Susreli su gardiste koji brane položaj blizu Maslenice. Oni su ih upozorili da moraju natrag, na vrh Velebita, pa zatim cestom desno prema Starigradu.

Da su nastavili ovim putem stigli bi ravno u ruke četnika. Ova vijest izazva očaj, plač, posebno među ženama. Postupno se umire i ljudi krenuše natrag, putem kojeg su jedva savladali.

Nije prošao ni sat vremena, a majka povuče dijete u stranu te sjedoše na ravnu ploču. Skine torbu i uze malog u krilo. Počne ga ljubiti, ljuljajući ga u krilu. Ostadoše tako nekoliko minuta. Pred očima su joj prolazile slike: vidi Josu nepomičnog na tlu, skrivenog u žbunju, gladnog i prestrašenog. Narod prolazi kraj njih, bez riječi, pognuto, sporo vukući noge. Najstariji i najslabiji sve više zaostaju. Brzina kretanja povorke manja je od jednog kilometra na sat.

Poljubi dječaka i stavi ga kraj sebe. Otvori torbu i počne vaditi stvari iz nje, sve dok je sasvim ne isprazni.

»Što to radiš, majko?«

»Vidićeš kad završim«.

Izvadi nož iz vreće i razreza torbu od otvarača do dna na jednoj strani. Uputi malog da sjedne u torbu zatim provuče ruke kroz ručke torbe, ustade i upita:

»El ovako lipše?«

»Est, majko«.

Spusti maloga ponovno na zemlju i počne pregledavati stvari. Kod prvog pregleda odbaci malo stvari. Previše je ostalo. Stane ponovno pregledavati. Teško se rastajala sa svakom stvari. Osjećala je da je to više od samog odbacivanja predmeta, od same štete koja nastaje gubitkom stvari. Bio je to gubitak i zadnjeg spomena na sve do sada, na dom, kuću, stoku, polja, susjede; na međusobno ispomaganje u poljskim radovima, na zimska večernja prela.

Lani im je Joso za vrijeme prela pročitao »Gričku vješticu« i »Seljačku bunu«. Bilo im je zanimljivo. Velika je soba bila puna susjeda, pa nisu imali na čemu ni sjediti. Živjeli su s junacima iz knjige. Negodovali su na nepravdu i upadali dok je Joso čitao, pa im se prijetio da će prestati čitati ako ne prestanu.

Pomiluje svaku stvar, navališe joj suze ali ne zaplaka. Na dno stavi dječakovu vestu, a dvije potkošuljice omota oko ručki torbe. Ostale stvari složi u urednu hrpicu. Izvadi iz vrećice sir i oveći komad kruha i stavi to na vrh hrpe s odjećom. Neka se posluži tko je gladan. Komad sira koji su već načeli stavi u lijevi džep, a komad kruha u desni.

Ustadoše i krenuše. S djetetom na leđima i slobodnih ruku, krene novom snagom naprijed.

»Mama, ja bi piškio«.

»Dobro, sine, sad će majka«.

Majka zastane malo desno da drugi mogu prolaziti. Sjedne, izvuče ruke iz ručki torbe i mali samo ustane. Potom krenuše, ali je dječak hodao. Nije želio da ga majka nosi. Konačno stigoše po drugi put na vrh Velebita, hodajući nepotrebno više od šest sati. Majka se okrene prema putu koji su prevalili i ugleda povorku ljudi koji su sporo hodali i stvarali vijugavu tamnu prugu, koja je pri dnu izgledala sve tanja i tanja. »Ovi zadnji neće doći još pun sat«, pomisli. Ovdje na vrhu planine čekao ih je mladi gardista i upućivao da skrenu lijevo prema Starigradu. Napustiše staru cestu Marije Terezije, koja im je kasnije, kad su se prisjećali čitavog puta, izgledala kao magistrala.

Novi putić spasa, prvih par stotina metara izgledao im je podnošljivo, ali što su išli dalje bivao je sve uži i vijugaviji. Ovaj su putić zvali kozjom stazom, jer su ga utrle životinje na putu do »stanova«, kako su nazivali kućerke od suhozida u kojima su čobani, zajedno sa stadom, spavali i štitili se od nevremena. Putić je krivudao, čas lijevo, čas desno, katkad su mijenjali smjer toliko da se činilo da se vraćaju na vrh Velebita.

Uđoše u klanac. S lijeve i desne strane uzdižu se visoki grebeni Velebita, goli i stjenoviti. Povorka ljudi prema njima izgleda kao povorka mrava koji nose pljevu suhe trave u svoje mravinjake, negdje pod kamenje zaštićeno od kiše i nagle bujice.

Što dalje napreduju, putić je sve manje kozja staza, a sve više sama škrapa.

Dječak je pokušao hodati po vrhovima kamenja, ali kad mu je nekoliko puta noga ostala uglavljena između dva oštra vrha, majka ga izvuče, sjedne na stranu i uze dječaka u torbu.

»Ćakane moj, nisam kriva što ne vodim Josu. Dite se igra ka i svaki dan, išaj po liskovo pruće, a i koj mislije da će doći do ovoga, da ćemo morat bižat zauvik. Nije osta sam, čula sam da je osta i unaj Pipe Matijević, pa Nikola Rupčić. I Marta Prpić. Nisu više ni dica, pa će se, ako Bog da, nekako snaći. Tije je s njim ići i Maći, ali mu nisam dala. Srića naša i njegova. Viruj mi ka Bogu, a i On mi je svjedok, da me niko pod suncem ne može kriviti što ostade naš Joso i što ga ne povedo«.

Majka je uza svu svoju muku stalno mislila na Josu i tražila način kako će Ćakanu objasniti što ga ne vodi sa sobom.

»Ma, di su ti prokleti dalmatinski stanovi, di ćemo prenoćiti. Evo, već će skoro mrak, a nigdi kuće«.

Nakon pola sata hoda, stazica se malo popravi i moglo se lakše hodati.

»Oš malo odati«, upita majka maćog, misleći kako mogu i sporije jer su odmakli prema čelu. Dječak pristane i sjedoše uz put. Dok su odmarali, naide mladi vojnik, vodeći na magarcu starca koji nije mogao hodati. Majka se lecne; isti njen Joso, mlad, plav, nema mu više od šesnaest godina. Uzbuđena, diže se i priđe mu: »Otkud si, dičače?«

»Iz Vranika«, odgovori momak.

»A kako to da si u vojsci?«

»Kad ću ako neću sad«, odgovori mladić.

»Jel ti to rod?«

»Posta mi je rod, ovdi na Velebitu, pa ću ga i spasiti, umisto mog pokojnog dide«.

Dok su oni razgovarali, kolona je stala. Ljudi su posjedali na kamenje tamo gdje su stali. Dobro im je došao ovaj zastoj jer nitko nije davao stanke ni odmora. I mladić sjedne na najbliži kamen i zapali cigaretu. Ustane i ponudi i dida. On uzme cigaretu i nasmiješi se momku.

Magarac je bio malen, ne viši od metra pa su starčeve noge udarale po škrapama kad god ih nije držao podignute. Zato mu je mladić užetom podigao noge. Sad je odriješio užad da utrnule, neosjetljive noge.

Vojnik se pozdravi, povuče magarca i polako krene dalje. Majci se nije žurilo. Izvadi iz džepa sir i kruh i počeše žvakati. Zalogaji su bili suhi, jedva su ih tjerali kroz jednjak. Kad završiše, ustadoše i krenuše. Pred njima vojnik. Na leđima nosi staricu, uvezanu užetima, koja liči hrustu na velikom kestenovom listu. Za sobom vuče magarca na kojem leži iznemogao starac. Majka požuri.

»El ti teško?« upita ga.

»Nije sestro, lakša mi je baka nego vojnički ranac. Ka perce je«.

Baka je naslonila glavu na njegov potiljak, a ruke spustila naprijed, preko njegovih ramena pa izgleda kao da grli kalašnjikov obješen oko vrata.

»Kad bi zapucalo, ne bi je skido s leđa, nego bi se baka skupa sa mnom borila«, našali se vojnik.

»Odakle si?«

»Iz Bilica kod Šibenika«.

»Kako to da se ovdje boriš?«

»Duga ti je to priča, lipa moja curo. Vidim da si žena, al si još mlada ka cura, pa ti to mogu reći. Moja ćaća Ante bije je u ustašaman i borija se na Ljubovu, tamo negdi prima Titovoj Korenici. Rane ga teško u desnu nogu iznad kolina, pribiše mu kost na dva dila. S njim se borija i niki Miliša Peršić iz Ričica. Dolazio je on do ćaće uvik na Sv. Roku, sve do prikolani, a ćaća je iša kod njega na Miolju pa bi se gostili po osam dana. Ćaća mu zafaljuje što je i danas živ. Bilo ti je to na sam Badnji dan 1942. godine. Snig priko kolina, ciča zima da ti se lipe dlačice u nosu i ne možeš dijati. Miliša ga je nosija cilu noć do Ličkog Osika, puni deset uri. Unda je naišo tenk pa su zajedno stigli u vojnu bolnicu u Gospić. Ćaća je bija bez svisti. Spasiše ga i nisu mu rizali nogu. Kad god pribacuje livu nogu priko ukočene desne, rekne: »E moj Miliša, di si mi sad da popijemo ovog mog crnjaka«.

Najgore mu je bilo, govori, što nije zna protiv kog se bori. Esul to partizani ili četnici. Lički Srbi, oni oko Gračaca, Knina i Korenice, bili su svi četnici, samo su se nazvali partizani. Tako ti je to bilo s mojim ćaćom, da ti naširoko ne pričam. Kad sam mu prije misec dana doša i reka da ću se javiti u gardu, bija je sritan i zagrlija me. »A di ćeš ići?« pita me je.

»Di me odrede, ćaća«.

»Kolko sam sritan da si se javija. Bija bi još sritniji da te pribace u Lovinac pa da mi spasiš mog prijatelja Milišu. Dužan sam mu, a ti to možeš učiniti umisto mene«.

»Oću, ćaća, ako me pušte«.

Magarac bi često zastajao, a vojnik bi mu pružao ruku te bi magarac opet krenuo.

»Kako te sluša«, reče majka.

»E, zna on zašto sluša. Ima san tri vrećice bonbona pa kad neće krenuti ja mu dam po jedan bonbon i on krene«.

Sad se magarac opet počeo inatiti i stade. Stade i vojnik i okrene se prema magarcu i starcu. Bakine noge se samo zanjihaše oko vojnikova struka. Ličila je na veliku, istrošenu lutku. »Stari i stara nikad ne govore, jedino se stari nekad nasmiši. Kad sam se prijavio u vojsku«, nastavi vojnik »ispriča san ja sve ovako mom zapovidniku satnije, još na šire nego tebi, lipa moja, a on mi reče da će sve napraviti za volju mog ćaće. I tako i bi, pribaciše me u poseban vod u uputiše u Lovinac. Tu san već dvadeset pet dana. Najpri san otiša pogledat što je s ćaćinim prijateljem Milišom. Žalostan san bija kad san sazna da je umra pri godinu dana. Neće biti lako ni ćaći kad sazna, plakat će za njin više nego za rođenin bratom«.

Majka je hodala uz vojnika, slušala. Dječak je sve sporije hodao, stalno ga je morala povlačiti.

»Umoran je«, pomisli »samo da još malo izdrži. Ako zastanemo neću moći razgovarati s vojnikom, a ovako mi vrime brže prolazi i manje osićam teret puta. A lipo li govori, sluša bi ga čovik čitav dan. Govori baš ka i mi. I duševan je bome, spasit će ovi dvoje staraca. A da si naša ovi dvoje?«, upita.

»Prikjuče u Lovincu. Tamo prid crkvom ljudi su se skupljali da krenu priko Velebita. Bilo je dosta i nas vojnika, ali malo za ovolik broj nemoćnih. Jedan nas je dio bija u Svetom Roku di se isto narod skupljao. Krenem ja iz oštarije di san popija kavu i opazim ovog starca di stopu po stopu koraca i vuče staru. Ne zna se ko je nemoćniji. Priđem im, uzmem staricu u naručje i donesem je do crkve. Smilovaše mi se jadnici i reko sam sebi: Ovi dvoje ću ja spasiti, pa kad to ispričam ćaći, ako izvučem živu glavu, bit će sritan ka da san spasija Milišu«.

»Est pošten i dobre duše«, pomisli majka.

»Starog san stavija na traktor, a nju sebi na leđa. Ne bi ona, ovako slaba izdržala vožnju na traktoru«.

»Esul još daleko ti stanovi?« upita majka.

»Do mraka smo tamo«.

»Pa sad je već skoro mrak«.

»Oštija i mi smo već tu. Brže vrime ide uz priču. I tako ti i ja dođo na vr Velebita, a tamo stari sjedi u ostavljenom traktoru i čeka svoju ženu. Di ću, što ću? Ostavim ih oboje kraj traktora i krenem u potragu za magarcem, ako koji još bude slobodan. Naletim na vojnika koji je vodio ovog magarčića. Posjednem starca na magarčića, ali noge su duge, a magarac mali. Zato san mu ovako podiga noge i sveza ih. Znaš ti, da on dosad nije ni riči progovorija, ka da je nimac. Samo se malo nasmiši. Teško mu. Ne pitam ga zašto ne razgovara sa mnom, možda bi mu bilo još i teže. Odlučio je onimiti i ne govoriti. Biće da bi mu priča o ovoj nesreći još i više unesrećila. Što ćeš, sve se u ovom ratu može dogoditi«.

Zašuška vrećicom bonbona i izvadi jedan. Dade ga malom:

»Ajde, zasladi se malo«.

Dječak uzme bonbon.

»E vala ti, malo će se zabaviti«, reče majka.

»Imam još tri komada za magarca, bit će dosta do stanova, a sutra ćemo se lagano spustiti do Starigrada.

Tek što je vojnik ovo rekao, magarac stane. Čuo je šuškanje papira i mislio da će i on dobiti nagradu. Vojnik ga je cimom povlačio, ali on ni makac. Sjedoše.

»Malo odmora neće nam smetati«.

»Esil oženjen? Imaš li dice?«, upita majka.

»Nisan. Naviga san zadnji pet godina, pa što će mi žena. Da se drugi s njon zabavlja dok ja navigajen«.

»Bome, sad će ti je već vrime«.

»Ma est, vrime je, ali je opet rat. Stići ću ja, lipe se na mene cure ka na med« nasmije se vojnik.

Ustadoše nakon desetak minuta odmora. Vojnik počne šuškati vrećicom izvadi bonbon i krenuše dalje.

Kroz sat vremena stigoše do prvog stana. Tu je već bilo dosta ljudi.

»Ajme meni, kakvi su to stanovi?«, začudi se majka. Prostor od petnaestak kvadratnih metara ograđen suhozidom, a krov podignut i pokriven kamenim pločama na jednu vodu. Vratašca mala, da se čovjek mora dobro sagnuti kako bi ušao unutra. Svjetla dopire toliko, koliko ga može ući kroz malen ulaz, bez vrata. Desno uz kućicu, uzdignut je prostor od kamena, kako ga je priroda stvorila, netaknut, služi kao ležaj pastiru za lijepa vremena.

Uz pastira i magarca moglo je stati još dvadesetak ovaca. Čim uđoše osjetiše ustajali miris balege i brabonjaka, miris amonijaka pomiješan s mirisom pljeve i sijena.

Majka pomože vojniku da skine staricu s leđa. Stara je žena disala šumno i kolutala očima, ne shvaćajući gdje se nalazi. Smežurane i uvele ruke s istaknutim i vidljivim žilama nemoćno su ležale u krilu. Reumatične kvržice po zglobovima prstiju, blijede i otvrdle jagodice i popucali, tvrdi nokti bili su čitak rodni list ovog bića.

Starca, koji se bolje držao, skinuli su s magarca, ali nije mogao stajati, nego je odmah sjeo. Visok čovjek, nekada vjerojatno snažan, sada je jedva pomicao stopala, nastojeći vratiti u njih dotok krvi. »Ruke su mu prave ručetine«, pomisli majka, »moglo bi u njima i novođeno dite spavati ka u kolivci«.

Starac je zurio u svoje noge.

»O čemu li sada razmišlja? Misli, jadan, na svoje krave, ovce. Tko će ih nahraniti i napojiti? A sigurno su već u Ploči, Gračacu ili Popini. Sad ih oni timare, muzu i kolju«, pomisli majka.

Nije bila u pravu. Starac je uronio u sjećanja, daleko od sadašnjeg trenutka. Smanjivale su se slike iz prvog rata, djećaštvo vezano uz smrt i krv na dalekom ratištu uz Soču, smrt i krv zrelih godina na bojištima Hrvatske i Bosne. Loše. Poslije drugog rata, a nadao se da je posljednji u njegovom vijeku, doživio je poniženja u svom domu. Meli su mu tavan i odnosili trud i muku, u radnoj je obvezi sjekao bukviće po Velebitu, da bi država mogla izvoziti, a njegova su polja i gajevi ostajali neobrađeni. Gladovao je i on i čitava obitelj.

Uđoše u kolibu. Kad su se oči privikle na tamu, opaziše u lijevom kutu nekoliko ljudi polijegalih po suhoj balegi. Nepomični su: ili spavaju ili su toliko izmoreni da

nemaju snage razgovarati. »Najbolje da se smistiš na ovom kamenu. Ima na njemu grančica i pljeve pa će biti mekše i toplije«, reče vojnik.

Majka podiže maloga na kamen. On se koji trenutak vrpoljio tražeći bolji položaj, a zatim ga savlada san. Majka izađe da pomogne vojniku.

»Ne triba, fala ti, sam ću lakše jer su vrata niska i uska«. Podigao je staricu na leđa, i gotovo klečeći unio u prostoriju. Starac je uspio gotovo sam ući unutra. Donesoše pokrivač s magarca i namjestiše im ležaj na podu.

»Ajde ti spavati, a ja ću privezati magarca i leći uz njega prid kućom«.

Majka se priljubi uz dječaka i prebaci preko njega ruku. Mislila je da će odmah zaspati, ali misli su neumitno navirale, prestizale jedna drugu. Ćakan i Joso bili su joj stalno u svijesti. Sreća je njena da je mali uz nju. Zamolit će vojnika da traži Josu ako se bude vraćao u Lovinac ili Cerje. A Ćakan? Stalno joj je pred očima plesala adresa: Wilhelmspaetstrasse 23, Nurnberg. Što će Ćakan napraviti, što misliti kad sazna da nema Jose?

Probudi se. Još nije svitalo. Ne zna ni sama kad je zaspala, ali se prisjeti razmišljanja.

»Moram, prvo, zamoliti vojnika da mi spasi sina. A nisam ga ni za ime upitala. Učinit će on ako se bude moglo«. Samu je sebe uvjeravala da će nešto poduzeti za Josin spas.

Nekako se u tami išulja, pazeći da ne stane na ljude koji su zbijeni spavali na podu. Uz zid kolibe sjedio je vojnik.

»Ne spavaš?«, upita.

»Naspavat ću se kad dođem u Starigrad«, lakonski odgovori vojnik. Ona stade istezati utrnule kukove, ramena i koljena. Razmišljala je kako da započne razgovor o Josi. Najzad odluči i poče bez puno razmišljanja. Riječi su navirale kao bujica jer su išle iz srca. Potanko mu ispriča sve što je prethodilo odlasku i zamoli da, ako bude išao natrag, potraži Josu.

Vojnik je slušao bez riječi. Samo ju je promatrao i klimao glavom. »Što ti, curo, misliš, da ja o tome već nisam razmišljao. Ako dođem u Cerje, prvo će mi biti da potražim tvojeg Josu i njegove prijatelje«. »Sad bih te najradije poljubila!«

»A ko ti brani, lipa moja?« »Niko, samo ne smim. A ti znaj da sam ti do groba zahvalna za ove riči«.

Vojnik pogleda na sat. »Evo, pet je sati prošlo. Ajmo budit narod pa da krenemo«.

»Ajmo«.

Jauci su bili sve bliže i bliže. Slagali su se s ritmom magarčeva hoda. Čovjekovo tijelo se klatilo na magarcu s lijeva na desno, a svaki korak izazivao je novi jauk. Žena je vodila magarca na povodcu a sad stadoše i skrenuše u stranu da povorka može nastaviti. Žena priđe čovjeku na magarcu, zagrli ga i poljubi u hladno i oznojeno čelo. Ljudi su prolazili, praveći počasni mimohod ovome patniku. Neki su pogledavali sa strahom, pokušavajući vidjeti nesretnika, pamteći ovu sliku patnje, dok su drugi okretali glavu kao da su se bojali da dio njegove patnje ne prijeđe na njih.

Majka se usudi otvoreno pogledati. Čovjek je izgledao kao starac, iako nije imao više od pedeset godina. Iskopnjelo bijelo-žuto lice nosilo je istureni, povijeni hrskavičavi nos ispod upalih oblaka plavih podočnjaka. Oči su duboko upale u duplje. Čeone kosti izbočene i naglašene, brada povijena prema vratu, a zubi u gornjoj čeljusti otkriveni i izbačeni prema van. Majka se prekriži.

»Bože, oslobodi ga ove patnje.«

Vojnik je osjetio vlagu na vratu pa rukom prijede po potiljku i osjeti slinu koja je curila iz staričinih usta. Uhvati je za ruku obješenu uz kalašnjikov. Ruka hladna i beživotna.

»Bože dragi, umrla mi bakica!«

Stadoše i majka priđe bliže. Bakina glava, umotana u debeli vuneni šal, nagnuta je uz desno uho vojnika. Lijevo joj oko zatvoreno, a desno otvoreno poput razbijenog vrapčijeg jajeta, pilji beživotno iznad vojnikove glave.

»Što ćemo sad, umrla je sirota?«

»Ništa, moramo dalje.«

»Matero, a što je baki?, upita dječak sneno.

»Ništa sine, stara je i nemoćna.«

»Je li bolesna?«

»Nije.«

»Zašto je onda umrla?« izvali odjednom Maći.

»Ne umire se samo od bolesti nego i od starosti«, odgovori majka.

»Ti nećeš biti stara?«

»Neću, dičačino moja.«

Maći se uhvati za majčine nogavice i počne plakati. Stadoše i majka ga uze u naručje. Nježno ga je ljubila, a zatim mu prislonila glavu na svoje rame. Nastavio je dalje plakati, a kroz suzne oči pratio je njihanje staričine glave na vojnikovim leđima.

Nebo je sivo, još uvijek magličasto, iako s juga dolazi slab vjetar koji nosi kišu. Kao da je već počela, ali nekako iz maglice, slabija od rosulje. More se još ne vidi, ali da je vedro vidio bi se Pag i pučina iza njega.

»El još daleko do mora?«, upita majka.

»Nije, sad smo već skoro tu, još najviše dvi ure oda.«

»Kud ćeš s pokojnicom kad stignemo u Starigrad?«

»Budi bez brige, sve će tamo čekati. Prva pomoć, bolničari, doturi, sestre, rana i spavanje. Sve ono što nam sada triba«, odgovori joj vojnik.

Put je sve bolji i ravniji, bez babulja i većih rupa. Sve postaje pitomije, može se vidjeti pokoja maslina i smokva. Zrak je sve topliji.

»Nima ništa lipše od našega mora. Dok sam naviga, bija san ka tica«, sa sjetom reče vojnik.

»Odužilo se ovo, brate, kao da je kraj svita, a ja mislila da ćemo sve proći u jednome danu.«

»Bi curo, da si sama i slobodna pa da ideš mašući rukama. A ovako, u povorci, s malim...«, ne dovrši vojnik.

Često se okretao prema starome da vidi kako se drži. Starčevo je lice bilo poput maske, oči prazne i uprte u jednu točku. Vojnik ispruži ruku:

»Tamo je Starigrad, vidi se benzinska stanica i motel iza nje.«

Majka se zagleda i doista razazna siluete kuća. Spas je bio na dohvat ruke. Napokon.

Kako je povorka stizala, svakog pojedinog čovjeka, ženu, dijete dočekivali su gardisti, bolničari, sestre, mještani, prihvaćajući ih svim svojim bićem, puni pažnje i suosjećanja. Parkiralište oko benzinske crpke i motela bilo je puno autobusa, vojnih i civilnih bolničkih kola, automobila rođaka i prijatelja. Ljudi su se grlili i ljubili, prijatelji i rodbina stezali su u zagrljaj svoje drage.

(Ulomak iz romana)

Vladimir GEIGER

Hrvatsko numizmatičko društvo

1) Novac
2) Sakupljanje starog novca / numizmatika
3) Sakupljanje starog novca i numizmatika u Hrvata
4) Numizmatičko društvo

1) Novac

Mnogobrojne su i različite definicije novca. Ukratko, novcem držimo sva platežna sredstva od najstarijih vremena do naših dana.

Najstariji i najprimitivniji oblik novca je roba (stoka, krzno, ukrasi, komadi metala...). Taj, tzv. naturalni novac nastao je kod raznih naroda i u različito doba. Odakle potječe i kada se javlja novac u obliku u kakvom ga i danas poznajemo, mišljenja su različita. Prema Herodotu, oko 700. godine pr. Kr. počelo se u Maloj Aziji, u Lidiji, obilježavati malene komade plemenitog metala naročitim pečatima, da se time posvjedoči i službeno zagarantira njihov sadržaj i težina. Time je bio stvoren prvi novac u današnjem smislu, prvo sigurno mjerilo za određivanje vrijednosti robe i rada. Iz stare Grčke, preneseno je kovanje novca najprije u južnu Italiju (Graecia magna), zatim i dalje na zapad, a iza toga kod svih kulturnih naroda.

Dakle, u procesu povijesnog razvitka robne proizvodnje i robnog prometa, ulogu novca imale su najrazličitije robe, bilo kao punovrijedan novac koji je imao istu vrijednost kao i sama roba za koju se razmjenjivao, bilo kao novčani znakovi manje vrijednosti ili naposlijetku puki surogat novca, metalni, papirni, kreditni i žirarni novac. Novac je uvijek služio kao određena vrijednost u zamjeni za prirodne vrijednosti...

Osim što je platežno sredstvo za izmjenu dobara, novac je povijesni, politički, ekonomski i jezični dokument prostora i vremena, ujedno i datirani umjetnički spomenik. Tako nam se preko novca posredno ili neposredno daje uvid u niz raznih problema, koji su usko vezani s novčanim poslovanjem, a zasjecaju ne samo u državni i politički, nego i u kulturni život jednog naroda i države.

2) Sakupljanje starog novca / numizmatika

Zanimanje i smisao za sakupljanje starog novca javlja se dosta kasno. Novac kao objekt sabiranja, bio je već u antici poznat, doduše ne u današnjem smislu. Naime, stari vijek nije poznavao stvaranje zbirki novaca u svrhu proučavanja. O tome barem nisu sačuvani nikakvi pisani podaci. Tek u doba renesanse, humanisti su u širini zanimanja za postojeći svijet i nestale svjetove počeli identificirati i negdašnje novce,

odgonetavati njihove legende i simbole, tehnike i stilove oblikovanja i kovanja, a i medaljerske vrijednosti u njima. Sa sigurnošću se može reći da se među humanistima u Italiji razvio smisao za sabiranje i čuvanje starog novca, kao i za proučavanje istog. Jedan od prvih sakupljača bio je pjesnik F. Petrarca (1304-1374), koji je sabirao rimski novac. Krajem 15. i početkom 16. vijeka javlja se zanimanje za starinski novac i u drugim zemljama, kao u Španjolskoj, Francuskoj, Nizozemskoj i u Njemačkoj. Već u 15. vijeku, imali su značajne zbirke mnogi vladari i imućnici. Godine 1489. Angelus Politanius, tiskao je i izdao svoje djelo »Miscellanea«, koje se općenito drži prvom i najstarijom raspravom o starom novcu. Od sredine 16. vijeka sabiranje starog novca zauzima sve veći mah. Započet je i sustavni znanstveni rad na tom polju, što je urodilo rezultatom da se već tijekom 18. vijeka oblikovala nova samostalna disciplina, numizmatika, koja se bavi proučavanjem postanka, razvoja i upotrebe novca i novcu sličnih predmeta. Osnivaju se veće ili manje numizmatičke zbirke, koje sačinjavaju osnovicu nekih važnih i velikih numizmatičkih kabineta, koji još i danas postoje. Tako se u 18. vijeku formiraju glasovite numizmatičke zbirke u Beču, Berlinu, Londonu, Petrogradu... Znanstvena djelatnost proizašla je iz rada na sabiranju i sređivanju numizmatičkih zbirki. Utemeljiteljem sustavnog znanstvenog proučavanja u području numizmatike drži se bečki učenjak Josef Hilarius Eckhel (1737-1789), osnivač prve katedre za numizmatiku u svijetu. Povećava se broj sakupljača, kao i stručnih radnika. U 19. vijeku javljaju se i prvi numizmatički časopisi, i to u Nizozemskoj (1832), u Njemačkoj i Engleskoj (1834), a područje numizmatike naglo se širi. U 19. vijeku numizmatika postoje univerzitetskom disciplinom u mnogim europskim zemljama. Pod utjecajem, i kao rezultat svega navedenog, osnivaju se i prva numizmatička društva: u Londonu (1836), Berlinu (1840) i Beču (1869); nakon njih i u drugim zemljama.

Numizmatika se afirmirala već u 16. vijeku, kao rezultat praktičnog rada na obrađivanju numizmatičkih zbirki. Ovo je bilo u prvom redu usmjereno na numizmatiku klasične antike, na grčke i rimske novce, koji su tada znatno pridonijeli objašnjavanju cijelog niza događaja i ličnosti. Tek kasnije, a pogotovo u 19. vijeku, proširilo se zanimanje na ostala područja numizmatike, na srednji vijek i na suvremeni novac. Osim toga, uklopljen je, naročito u područje suvremene numizmatike čitav ostali kompleks, koji po svojoj biti ovamo i pripada. Ne samo kovani, metalni novac, nego i sav ostali materijal toga karaktera, u prvom redu papirni novac, novčani papiri i ostala sredstva i vrijednosti, koji su služili ili služe u novčanom poslovanju.

Od samih početaka, na sabirače, istraživače i znanstvenike numizmatičare, počela se nadovezivati svita pratilaca, sakupljača novčića, ljubitelja i preljubitelja, koji su u tu ekskluzivnu sferu unijeli dinamiku, kolorit i igru novčara bivšeg novca, kojemu su počeli davati, dodavati i pridodavati naknadnu vrijednost...

3) Sakupljanje starog novca i numizmatika u Hrvata

Smisao i zanimanje za sakupljanje i proučavanje starog novca javlja se kod Hrvata nešto kasnije negoli kod zapadnih europskih naroda. Prve naše sabirače starog novca i konkretne zbirke možemo registrirati tek u 17. vijeku. Najstariji hrvatski sabirači starog novca, bili su grofovi Draškovići Trakošćanski (Nikola I. i Nikola II.) i

grofovi Zrinski (Nikola i Petar) u Čakovcu. Ali, imamo više sakupljača i zbirki novca u 18. i osobito u 19. vijeku; poznata su imena desetina i desetina starijih naših sakupljača starog novca. Uz sakupljače, javljaju se i znanstveni radnici, koji proučavaju starinski novac i pišu o njemu učene rasprave. Naš prvi čovjek, koji se istakao kao numizmatički stručnjak i pisac, te u stranom svijetu došao na glas, Dubrovčanin je Anselmo Banduri (1671-1743). U djelu *Bibliotheca numaria* (1718) prikazao je povijest numizmatike sve do njegova vremena, i to je prvi rad te vrste u svijetu. Krajem 18. vijeka istakao se numizmatičkim raspravama franjevac Matija Petar Katančić (1750-1825). Katančić je prvi Hrvat, koji se stručno bavio i hrvatskim novcem. On je i prvi Hrvat kojemu je bilo povjereno predavanje numizmatike (za profesora izabran 1795), ujedno i jedan od prvih profesora numizmatike u Europi, na Budimskom sveučilištu. Od 19. vijeka dalje, a pogotovo nakon osnivanja muzeja u Zagrebu, reda se niz stručnih numizmatičara, koji su manje ili više bili vezani uz zagrebački muzej. Širenju numizmatičkih spoznaja u nas uvelike su pridonijela djela Mihe Sabljara, Šime Ljubića, Josipa Brunšmida, Ćire Truhelke, Vjekoslava Celestina, Karla Franje Nubera, Pavla i Milana Rešetara, Benka Horvata i drugih. Literatura o numizmatici bila je zasigurno u znatnoj mjeri povod povećavanju broja sabirača starog novca. I prije osnivanja Numizmatičkog društva u Zagrebu, u Hrvatskoj je bio nemali broj ljudi koji su se bavili numizmatikom, bilo kao sabirači, bilo kao stručni i muzejski radnici. Kakav takav organizirani oblik numizmatičarstvo je imalo u Hrvatskom arheološkom društvu ili u vezanosti uz Beč i Peštu. Naši su ljudi, znano je, bili članovi ili Austrijskog ili Mađarskog numizmatičkog društva. Prvim svjetskim ratom i raspadom Austrougarske monarhije veze s Bečom i Peštom su prekinute. Ujedno, bilo je to vrijeme kada su u nas postojali svi preduvjeti za okupljanje i stručnjaka i sabirača numizmatičara.

4) Numizmatičko društvo

Prekretnica u povijesti numizmatike u Hrvatskoj, bio je svakako povratak u Zagreb 1921. godine iz Trsta Benka Horvata, velikog sabirača antiknog novca, koji je u arheološkom odjelu Narodnog muzeja počeo okupljati numizmatičare, da bi, konačno potkraj 1928. godine (21. prosinca) bila sazvana osnivačka skupština Numizmatičkog društva. Izabrana je uprava na čelu s B. Horvatom kao predsjednikom, koji će kao glavni nosilac i inicijator svih numizmatičkih djelatnosti tu funkciju obnašati preko četvrt stoljeća. Među prvim članovima bili su poznati numizmatičari znanstvenici Truhelka, Rešetar, Celestin, Hoffiller, Petrović, Rengjeo... Tako je, dvadesetak numizmatičara, po profilu i građanskom statusu očito jedva sličnih bilo kome od današnjih posjetilaca društvenih prostorija na Gornjem gradu, svoju numizmatičku aktivnost, povezanost i djelotvornost pretvorilo u numizmatičko društvo. Budući da je društvo u Zagrebu bilo prvo numizmatičko društvo na južnoslavenskim prostorima i na Balkanu, u njega su pristupali ne samo numizmatičari iz Zagreba i Hrvatske, već i iz Bosne, Slovenije, Srbije, a i drugi. Rad i aktivnost društva odvijala se od samih početaka na dva kolosjeka, stručno-znanstvenom i sabiračko-kolekcionarskom. Razumljivo, ovih je drugih, sabirača, bilo znatno više od numizmatičara stručnjaka. Prvi programski naglasci i odluke društva, bili su osnivanje numizmatičke knjižnice i

ogledne zbirke starinskog novca. Knjižnica i danas postoji i dopunjuje se, ali oskudno. No, od bogate zbirke stvorene uglavnom poklonima članova, danas postoje samo relikti. Ali to je već tamnija strana društvene povijesti... U programskoj liniji društva bile su i veze s društvima u svijetu. Ta važna obveza održava se do danas, njeguje i razvija. Značajna aktivnost društva bila su predavanja iz područja numizmatike, kao oblik međusobne žive veze članova. Danas je to sasvim zamrlo, jer na društvenim sastancima u Habdelićevoj 2, postoji življa i konkretnija veza, ono što numizmate nazivaju razmjena, a zapravo su jako razvijeni kolorit i dinamika što prate numizmatiku, u kojoj se danas alkemijski negdašnji starinski novac pretvara u današnji. A za to, nažalost, nisu potrebna predavanja... Bitan programatski naglasak društva bila je (i ostala) izdavačka djelatnost, časopisi i povremene edicije. U tome su nadmašene težnje i želje osnivača društva. Izdavačka djelatnost Numizmatičkog društva pokrenuta je 1933. godine. Izišao je prvi broj reprezentativne numizmatičke revije *Numizmatika I*, koji je svojim sadržajem i opremom iznenadio mnoge numizmatičare u zemlji i svijetu. Izdavanje *Numizmatike* se uskoro pokazalo kao nemoguće zbog nedostataka financijskih sredstava, tako da je *Numizmatika* (trobroj, II-IV), izašla još prije drugog svjetskog rata, 1936. godine. Taj časopis, postao je u neku ruku jubilarni, jer izlazi jednom u deset godina. Dva predratna broja *Numizmatike* donijela su društvu ne samo veliko priznanje, nego i razmjenu s najboljim numizmatičkim časopisima u Europi i svijetu. Pokretač i urednik B. Horvat, bio je svakako najzaslužniji. Do danas izašao je 1953. godine broj V (urednik I. Rengjeo), 1978. godine broj VI i 1988. godine broj VII (urednik Gj. Krasnov) *Numizmatike*. Godine 1939. Ivan Rengjeo pokrenuo je izdavanje časopisa manjeg formata *Numizmatičke vijesti* koji do danas izlazi (ukupno izašlo 45 brojeva). Kasnije, u novije vrijeme, godine 1963. Gjuro Krasnov pokreće izdavanje numizmatičkog časopisa za širu numizmatičku publiku *Bilten* (od 1975. godine *Obol*), koji izlazi jednom godišnje (ukupno izašlo 44 broja), kao i *Numizmatičkih vijesti*. Bilo je i nekoliko povremenih i izvanrednih izdanja. Treba istaći *Numizmatički zbornik*, koji je 1951. godine izašao pod uredništvom člana društva Antuna Bauera. Tempo u izdavaštvu publikacija je manje-više održavan, krug autora širen, sadržaji aktualni, novi i staronovi, u raznim stupnjevima prihvatljivosti, vrijednosti i korisnosti. Danas su ove publikacije sadržajno na visokoj stručnoj i znanstvenoj razini. Nije neskromno uspoređivati ih s renomiranim časopisima te vrste u svijetu. Brojni suradnici iz zemlje i inozemstva, stručnjaci i znanstvenici numizmatičari, stvorili su bogat mozaik raznovrsnih zrnaca iz serije numizmatičkih tema. Objavljeni radovi i prilozi, obuhvatili su antiknu, srednjovjekovnu i novovjekovnu numizmatiku, medaljerstvo, žetone, odlikovanja i papirne novčanice. Proučavanje i obrađivanje, naročito u novije vrijeme, novih i sve širih numizmatičkih tema i podtema, dovelo je do objavljivanja u publikacijama HND raznolikih materijala. U njima je, naravno, sve (ili gotovo sve) što je potrebno za povijesnu radoznalost i saznanja. Nedostatak je samo što to treba, kako reče jedan numizmatičar, član društva, ipak pročitati kao intimnu društvenu obvezu. U razdoblju prije drugog svjetskog rata, uspostavljene su razne i široke veze u numizmatičkim krugovima. Među počasne članove Numizmatičkog društva, izabrani su: M. Mattingly, F. Stefan, T. Gerasimov, G. Hill, A. Blanchet, A. Löhr, G. Mac Donald, C. Moisli, K. Regling, A. Alföldi, G. Probszt i drugi. Prije drugog svjetskog rata društvo je brojilo stotinjak članova, među kojima je znatan broj sabirača s precizno određenim i ograničenim sektorima interesa.

Nakon plodne aktivnosti B. Horvata, nosilac numizmatičkih djelatnosti bio je sve do smrti (1962. godine) Ivan Rengjeo. Uz njih, društvom će predsjedavati iskazani numizmatičari Ivan Meixner, Gjuro Krasnov, Edgar Fabry i danas Damir Kovač.

Djelatnost društva nije se ograničavala samo na redovite tjedne sastanke numizmatičara u društvenim prostorijama i na izdavanje publikacija. Društvo je organizator i nekoliko vrlo uspjelih izložbi, od kojih su neke obišle sve veće gradove Hrvatske. Treba izdvojiti: *Medalja u Hrvatskoj* 1964. *godine, Suvremena medalja u Hrvatskoj 1969. godine, Numizmatička literatura i novčanice* 1978. godine i *Deset hrvatskih medaljera* 1988. godine.

Hrvatsko numizmatičko društvo organiziralo je do sada i numizmatičke simpozije. Prvi numizmatički simpozij (u zajednici s Muzejsko dokumentacionim centrom u Zagrebu) organiziran je 1965. godine. Drugi numizmatički simpozij održan je 1968. godine.

Na poticaj društva, osnovan je 1951. godine Kabinet za numizmatiku i medaljarstvo JAZU. Zamisao, bez sumnje dobra, korisna i potrebna.

Društvo povremeno organizira aukcije numizmatičkog materijala, a dva puta godišnje održava međunarodne susrete numizmatičara u Zagrebu, gdje sabirači dolaze do željenih eksponata.

Radi stručnog rada u društvu, osnovane su sekcije za nacionalnu, antiknu numizmatiku, te sekcije medaljista. Ukratko, djelatnost društva danas obuhvaća proučavanje i sakupljanje kovanog (metalnog) novca od antike do danas, papirnih novčanica, medalja i plaketa, odlikovanja, žetona i sličnog materijala.

Oblik aktivnosti društva jest izdavanje i kovanje medalja i žetona s likovima znamenitih hrvatskih numizmatičara, zatim otkivanje replika staroga novca i slično.

Numizmatičari jesu to što jesu upravo po zbirkama, a društvo je to što jest po članovima numizmatičarima. Ako uzmemo u obzir činjenicu da ove zbirke, ako je malo dobre volje i nastojanja, prije ili kasnije dolaze kao gotove zbirke u sklop muzejskih zbirki (bilo ostavštinom, bilo kupnjom za života ili kupnjom nakon smrti sabirača), onda vidimo kolika je važnost ovih sabirača i kolika je njihova korist. Radu i nastojanju privatnih sabirača, numizmatičara u pokrajini, imamo uglavnom zahvaliti numizmatičke zbirke u našim pokrajinskim muzejima. Naime, zbirke pokrajinskih muzeja nastale su uglavnom donacijom tamošnjih sabirača.

Međutim, široj javnosti, pa i mnogim znanstvenim radnicima gotovo i nije poznata djelatnost Hrvatskog numizmatičkog društva.

Snage Numizmatičkog društva nisu bile, niti su danas, ni u mladima, ni u starima, već u ljubavi za povijest, starine i numizmatiku. Danas gotovo nema mjesta u Hrvatskoj, gdje ne bi bilo sabirača – numizmatičara, od kojih mnogi rade sa stručnim i znanstvenim pretenzijama. Tome je, moramo ustvrditi, pridonijelo uglavnom Numizmatičko društvo, budući da se rad na numizmatici, barem što se popularizacije i omasovljenja tiče, odvijao izvan muzeja, sveučilišta i škola. Društvo je vremenom uspjelo okupiti gotovo sve naše sabirače starog novca, stručne i znanstvene radnike na polju numizmatike.

Ovo su bili samo kratki naglasci iz povijesti novca, numizmatike i povijesti Hrvatskog numizmatičkog društva, bez pretenzija na potpunost i konačnu verziju sagledavanja teme.

Rozario ŠUTRIN

Hrvoje Morović (1914-1982)

(uz 80. obljetnicu rođenja)

Prije dvanaest godina, na sam Božić ljeta Gospodnjega 1982., preminuo je u Splitu prof. Hrvoje Morović, bibliotekar i ravnatelj Naučne biblioteke, vrijedni istraživač naše starije hrvatske književnosti. Svojim obimnim, stručnim, solidnim i raznovrsnim znanstvenim radom dao je veliki doprinos očuvanju i boljem poznavanju dosad manje osvijetljenih područja naše hrvatske kulturne baštine.

Hrvoje Morović rodio se 13. veljače 1914. godine u Žmanu na Dugom otoku. Njegov otac Tadija Zakarija bio je učitelj u rodnom Žmanu, a majka Mira Matijaca, rođena u Kaštel-Lukšiću. Kada sinovi Hrvoje i Dinko odrastoše za školovanje, otac im se premjesti u Kaštel-Lukšić, gdje Hrvoje završi pučku školu a potom klasičnu gimnaziju u Splitu. U Zagrebu je diplomirao na Filozofskom fakultetu studij slavistike i romanistike kao vrijedan slušač uglednih profesora P. Skoka, F. Fanceva, A. Barca i drugih. Od tada se stalno zanima proučavanjem naše književnosti i bibliografije.

Nakon završetka studija radi u Splitu kao bibliotekar, najprije u Gradskoj a kasnije u Naučnoj biblioteci. Povremeno predaje honorarno u nekim srednjim školama. O tom svjedoče njegova skripta iz starije hrvatske književnosti za potrebe učenika Više pedagoške škole (1960). Zbog teškoga stanja Biblioteke vodi stalnu borbu s odgovornima, kako bi toj zaslužnoj znanstvenoj ustanovi osigurao potrebite skladišne prostorije. Zapravo, novu zgradu i novčana sredstva za nabavku novih knjiga i stručnih časopisa. Međutim, njegov glas vapijućega rijetko je nailazio na razumijevanje i podršku.

Prof. Morović osnova 1948. Podružnicu društva bibliotekara u Splitu kojoj je bio i predsjednik. Uz to je i član Društva hrvatskih književnika, suradnik Hrvatskog biografskog leksikona, član Splitskoga književnog kruga i urednik nekih njegovih izdanja. Suradnik je i savjetnik splitskih časopisa »Mogućnosti« i »Čakavska rič«.

U povodu objavljivanja knjige »Sa stranica starih knjiga« u izdanju M. H. Split 1968. primio je nagradu grada Splita za svoj znanstveni rad. Hrvatsko bibliotekarsko društvo u Zagrebu dodijelilo mu je za njegov teoretski i praktični rad na unapređenju naših knjižnica i bibliotekarske struke u Hrvatskoj Kukuljevićevu povelju 1978. godine. I poslije umirovljenja revno posjećuje znanstvene ustanove i napregnuto radi do prerane smrti koja ga zaskoči na Božić, 25. prosinca 1982. godine.

Kao bibliotekar klasičnog tipa svoje je studije i istraživanja usmjerio na tri područja: a) povijest biblioteka; b) objavljivanje građe, rukopisa i korespondencije različitih naših kulturnih i političkih djelatnika koji svojim pismima i radovima osvijetliše našu noviju povijest; c) istraživanje zanemarene i manje poznate čakavske književne baštine. Iz tih područja objavio je oko stotinu i pedeset izvornih znanstvenih radova uz brojne članke u mnogim našim časopisima i novinama, dnevnicima. Doista, zadivljujući, veleban broj!

U »Zadarskoj reviji« i »Radovima Instituta JAZU« u Zadru objavio je desetak veoma zanimljivih priloga iz područja zadarskog kruga.

Od osam tiskom objavljenih knjiga prof. Morovića navodim samo tri:

– *Sa stranica starih knjiga*, Split, izd. M. H.

– *Povijest biblioteka u gradu Splitu*, I-II. Zagreb 1971.

– *Marko Marulić, Versi harvacki*, Split 1979. Priredio ju je s Marinom Franičevićem.

Brojni naši vrhunski kritičari i stručnjaci napisali su o znanstvenim radovima prof. H. Morovića brojne prikaze i ocjene, odreda pohvalno. Spominjem samo neke: Eduard Hercigonja, Duško Kečkemet, Nada Klaić, Miroslav Kurelac, Ante M. Strgačić, Jerko Bezić, Radovan Vidović, Mirko Tomasović i drugi.

U izdanju Splitskoga književnog kruga objavljena je 1988. godine knjiga »Izbor iz djela« Hrvoja Morovića s uvodnom studijom prof. Nede Anzulović. U tomu zgusnutom prikazu životnog djela bibliotekara H. Morovića autorica je iscrpno donijela bibliografiju njegovih knjiga, njegovih radova u časopisima, članaka u novinama, kao i ocjene njegova djela iz pera brojnih autora. U djelu se nalazi i dvadesetak izvornih Morovićevih studija koje obrađuju povijest naših biblioteka i naše starije književne baštine. Sve to može veoma korisno poslužiti svakome tko želi pobliže upoznati znanstveno djelo prof. H. Morovića.

Prema prosudbi prof. Nede Anzulović »književni rad Hrvoja Morovića kretao se u okviru dviju znanstvenih disciplina koje su se često ispreplitale i dopunjavale: povijesti stare hrvatske književnosti te bibliotekarstva i arhivistike. Poznavajući, naime, izvrsno i arhivski i književni fond mnogih biblioteka, mogao je postati, kao što je i postao, sigurno najveći stručnjak za tiskopise nazvane »Dalmatica«, tj. za publikacije vezane uz Split i Dalmaciju, a naravno, i za šire područje cijele Hrvatske«.

Ponikao i odgojen u čakavskoj sredini – Žman, Kaštela, Split – zadržao je u sebi trajnu sklonost, privrženost i ljubav prema čakavskom narječju, zanimao se prikupljanjem i proučavanjem čakavske književne baštine. Otud i njegov osobiti interes za istraživanje starije povijesti Zadra, njegova kopnenog i otočkog područja.

Uz Zadar i njegovu kulturnu povijest povezano je više Morovićevih studija i eseja. Navest će ih samo nekoliko:

– *Jedan nestali izvor za kulturnu povijest grada Zadra;* Zadarska revija, Zadar 1952.
– *Jedna zadarska lokalna pjesma – Benedictio super populum;* Građa za povijest književnosti hrvatske, JAZU, Zagreb 1952.
– *Iz folklorne građe zadarske okolice, sakupljene od dra Luke Jelića, Ženidbeni običaji,* Zadarska revija, Zadar 1952.
– *Pisma Mihe Klaića uredniku »Narodnog lista« Jurju Biankiniju;* Radovi Instituta JAZU, Zagreb 1960.
– *Nekoliko pisama književnog kritičara Jakše Čedomila Anti Petraviću;* Mogućnosti, Split 1966.
– *Napomena uz proslavu obljetnice Petra Zoranića;* Mogućnosti, Split 1970.
– *Zadarsko prikazanje o Juditi;* Zadarska revija, Zadar 1973.
– *Zadarski dnevnik Antuna Kisića;* Zadarska revija, Zadar 1981.
– *Iz korespondencije Jurja Biankinija, urednika »Narodnog lista«;* Radovi Centra Jug. akademije u Zadru, Zagreb 1978.
– *Podzemni grad Nin;* Diadora, Zadar 1970.

Kakvoća Morovićeva znanstvenog rada, koji je bio ne samo raznovrstan nego i obiman, plodan, temelji se na njegovu klasičnom obrazovanju i izvrsnom poznavanju paleografije, na lakom svladavanju glagoljskih i ćirilskih rukopisnih tekstova. U čitavomu svom radu i sudovima uvijek je bio temeljit i odmjeren, suzdržan i dovoljno oprezan, pronicav i istinoljubiv. Uz to, »bio je uvijek dobro informiran, prateći stalno znanstvenu literaturu i upoznavajući se s najnovijim dostignućima« (N. Anzulović). Svojim cjelokupnim znanstvenim radom profesor Hrvoje Morović dao je opsežan i kvalitetno vrijedan doprinos hrvatskom bibliotekarstvu, boljem poznavanju naše starije hrvatske književnosti kao i čitave naše književne i kulturne povijesti.

Mario KINEL

Naša Hrvatska

I sunčeve zrake
i valovi mora
i šuštanje šuma
i tok rijeka svih,
i kršne planine
i cvjetne doline
i kamena zdanja
pjevaju joj stih.

I ljetne vrućine
i jesenske kiše
i snježne bjeline
i na nebu grom,
i radini ljudi
i marljive žene
i nestašna djeca
tu imaju dom.

Ta prelijepa zemlja
na Jadranu plavom
za koju na svijetu
sad već svatko zna —
domovina moja,
domovina tvoja,
domovina draga:
naša Hrvatska.

U povijesti njenoj
uz potoke krvi
pokušali mnogi
pokoriti nju.
Al' nikada nisu
i nikada neće:
već stoljeća živi
i uvijek je tu.
Pa tako i danas
slobodu nam kradu
i gradove ruše
i nameću boj.

Al' to će proći
i zasjat će sunce
i slobodni svi će
zaživjet u njoj.

Tatjana KREN

Astronomijsko određenje Mažuranićeva epa — II.

Uloga i značaj Sunca u epu »Smrt Smail-age Čengića«

Mažuranić ne samo da je čitao onovremenu astronomijsku i njoj pridruženu literaturu, nego se i praktično bavio astronomijom, što je imalo odraza i u njegovu epu »Smrt Smail-age Čengića.«[1] Analizom astronomijskih sadržaja u epu jasno se pokazalo da su oni u epsko tkivo ugrađeni s određenom namjerom. I sama epska kompozicija određena je nebom i nebeskim objektima. U pjevanju »Agovanje« pjesnik je koristio samo Sunce i nebo, u »Noćniku« je dodao Mjesec i zvijezdu, u »Četi« je izdvojio zviježđe Blizanaca, u »Haraču« otvoreni zvjezdani skup Vlašića, a u »Kobi« je kompoziciju zaokružio nebom i Suncem u inverznom poretku.

Analizom mitoloških priča povezanih sa zviježđem Blizanaca i zvjezdanim skupom Vlašića, pokazano je da su ove priče svjesno utkane u ep da bi pjesnik proširio i produbio te sadržajno i značenjski obogatio svoju osnovnu zamisao.[2] Bilo je logično očekivati da ni Sunce nije samo formalno uključeno u epska zbivanja nego da ima određenu ulogu i značaj.

Sunce u kompoziciji Mažuranićeva epa

Mažuranić prvi put uvodi Sunce u ep u prvom pjevanju »Agovanje«, stihom:

45 Ter se lasno rastadoše s suncem
zatočenici mrijet naviknuti,

što mu služi da ublaženo oslika umiranje, da kako zaključuje Živančević, spoji domaću (Demeter) i klasičnu tradiciju (Vergilije)[3] ali i da naglasi narodnu svijest o neprocjenjivoj važnosti Sunca za ljudski život.[4] Mažuranićevi zatočnici, puni vjere u uskrsnuće,[5] svjesno odabiru smrt jer ih jedino ona može osloboditi.

U »Noćniku« već u prvom stihu:

114 Sunce zađe, a mjesec izađe,

u poslovički sažetom obliku pjesnik usmjeruje čitateljevu svijest na trenutke kada Sunce, bog danjeg svjetla, zalazi i ustupa mjesto Mjesecu, vladaru noćnog neba.

U »Četi«, stihovima:

275 Vjerno uz druga drug koraca
Nerazlučno, vjerno i tvrdo,
Ko Blizanci zvijezde jasne,
Kad sunčani zrak ugasne.

pjesnik uspoređuje četu sa zviježđem Blizanaca, koje je vidljivo na nebeskom svodu nakon Sunčeva zalaska.[6] Slijedi zora i dnevni odmor čete, nakon čega je per-

sonificirano Sunce stavljeno u ulogu promatrača zemaljskih zbivanja i prati svećenika koji prilazi četi:

316 Ne prate ga sjajni pratioci
Uz fenjere i duplijere sjajne,
Ni ponosnijeh zvona sa zvonika,
Već ga prati sa zapada Sunce
I zvon smjeran ovna iz planine.

U daljnjim stihovima:

405 A na sijedoj bradi bistra
O sunčanu kaplja zraku
Ko biserak sitan sinu,
- - -
446 A sto očiju ko proz rosu
Mješte sunca dugu vidje,

Sunčeva zraka pretvara svećenikovu suzu u biser, čime joj povećava vrijednost, a junaci, posredstvom Sunca, kroz suze vide dugu. Svećenik je zaplakao od ganuća, također i junaci iz čete. O ovoj slici bilo je dosta rasprava, a Živančević je tumači u pravoj naravi[7] ganute čete i Sunčeve svjetlosti, koja se, refrakcijom svjetlosti kroz vodene kapljice, preobraća u dugin spektar. No, u nadogradnji, očito je da se radi o biblijskoj dugi, koja potvrđuje savez junaka s Bogom,[8] jer su junaci iz čete, u čemu se slaže većina kritičara, izvršitelji Božje pravde. Pjevanje »Četa« završava slikom personificiranog Sunca, aktivnog sudionika u zbivanjima:

475 Žarko sunce divno čudo gleda
- - -
476 Žarko sunce za planinu sjede.

U »Haraču« Sunce je naglašeno prisutno samo u stihovima:

996 Krvav plamen naprije mu buknu
Gnjevnu u srcu suproć raji crnoj,
Suproć vlahom, psetom, krstu
Lipovome, štono vrijedan nije
Uz Turčina da ga sunce grije,

čime je ponovno naglašen nesklad između narodne mudrosti izražene poslovicom »Sunce svakoga grije« i agina rasuđivanja,[9] te time i izazivanja božanskog gnjeva.[10]

U završnom pjevanju »Kob«, ova je misao finalizirana osudom: Sunce, božanstvo svjetlosti, ali i Jahve, kao Sunce pravde te Isus Krist, kao Novo Sunce pravde, osudilo je i odbacilo Smail-agu.[11] Ono ne reflektira svjetlost s njegova zlatnoga odijela, koje je pogrešno odabrao i radi čega je gazio i Vlahe i Turke. Zbog toga je ostao sam kao groteskna lutka:

1132 Čije 'e ovo zlatno odijelo?
To 'e odijelo age Čengijića,
Al' od sunca ne odsijeva, jadno![12]

Ova slika upućuje također i na pobjedni spomenik iz Eneide, kada je odijelo pobijeđenog vojvode Mezencija bilo obješeno na hrast.[13] I Eneja je žalio hrabrog

protivnika pa i Mažuranić izražava kršćansko sažaljenje nad neprijateljem.[14] Kako je kod Mažuranića od izuzetne važnosti bilo pitanje pobratimstva, uključivanje u »Kob« čitatelja-pobratima, kao onoga koji odgonetava zagonetku, još jednom zapravo naviješta čitatelju kako mora završiti svaki silnik, koja mu je sudbina i kako se ne mora bojati borbe za pravednu stvar.

Sunce na zapadu i svećenik

Uloga zapada nagoviještena je u epu već prvim stihom »Noćnika«, u kojem se zbiva presudni događaj odnosno Novičina odluka o prelasku na stranu Smail-aginih protivnika:

114 Sunce zade, a Mjesec izađe.

Kako Sunce zalazi uvijek na zapadu[16] koji je također i simbol Zapada u smislu zapadne civilizacije i zapadnog kršćanstva, bilo je potrebno provjeriti je li takva uloga Sunca potvrđena u epu. Daljnji stihovi u »Četi«:

278 Kad sunčani zrak ugasne
- - -
307 Uto i dan već rudjet poče
- - -
476 Žarko sunce za planinu sjede

nigdje izrijekom ne spominju zapad, ali je zapadna strana svijeta jasno određena zalaskom Sunca, ugasnućem Sunčevih zraka i »sjedanjem« Sunca za planinu, što su sve slike koje opisuju Sunce nad zapadnim obzorom. Sunce na zalasku pjesnik je upotrijebio samo u pjevanjima »Noćnik« i »Četa«, dvama pjevanjima koja bitno određuju daljnji, završni tijek događaja, opisan u »Haraču« i jedno drugo nadopunjuju.[17] Samo u stihovima:

319 Već ga prati sa zapada Sunce
i zvon smjeran ovna iz planine,

jasno je na scenu uvedeno »sa zapada Sunce«[18] koje prati svećenika. Naglašena uloga zapada u »Noćniku« i »Četi« osvjetljuje novom svjetlošću i Mažuranićeva svećenika. O njemu je vođeno mnogo rasprava. Tako Frangeš naglašava da svećenikova propovijed naslućuje hrvatsku 1848. godinu,[19] a Vladimir Mažuranić da je pjesniku bila nakana prikazati uzvišeno poštena svećenika i da je pokazao slabo znanje obreda istočne crkve, a Živančević smatra da je pjesnik pred očima imao duhovnika iz svoje sredine.[20] Kod Mažuranića gotovo da i nema slučajnosti te Sunce sa zapada, koje prati svećenika, pokazuje da pjesnik odista nije pokazao nepoznavanje istočnog obreda, nego nije niti imao namjeru opisati pravoslavnog svećenika. Njegov je opis općenit i odgovara opisu i katoličkog i pravoslavnog svećenika jer on za Mažuranića predstavlja Božjeg pastira i simbol ukupnog kršćanstva, a jer ga prati »sa zapada sunce«, pjesnik time izražava svoju intimnu želju da Zapad bude središte okupljanja u ponovnom jedinstvu cjelokupnog kršćanstva. Zanesen sveslavenskom idejom,[21] on je jednako tako zanesen i idejom jedinstva kršćana i obraćenjem muslimana.[22] Željenu pobjedu Zapada suprotstavljenog Istoku dokazuje i potpuna odsutnost u epu Sunca na istoku. Sunce, pri svom izlasku nad istočnim obzorom, ima u islamu izuzetnu važnost, u skladu

s muslimanskom religijom i obredima, pa ga Mažuranić namjerno izbjegava, upotrebljavajući samo zoru, dan, sumrak, Sunce kao izvor svjetlosti i Sunce na zalasku.

Zora, Dan i Sumrak

Zora je još jedna odrednica utkana u ep da ga značenjski obogati. Kao što Sunce, prikazano kao svjetlost i pravda,[23] okružuje ep, a Sunce na zapadu, proriče pobjedu kršćanskog Zapada, zora, umjesto Sunca na istoku, odnosno pojava prve svjetlosti koja razgoni noćnu tminu i prethodi Sunčevu izlasku, uz dolazak svjetlosti simbolizira i dolazak novog doba. Zora je prisutna u mitologijama još od vedskog razdoblja. U Rg-vedi uz božicu Ušu (Zoru), javljaju se nebeski blizanci, sunčani bogovi, Asvini, dva združena jezdioca. Svakog jutra dolaze »sa zrakom Sunca« i oslobađaju prekrasnu Zoru od crne nemani, aždaje, zmaja, a u sumrak noćna neman iznova ugrabljuje Zoru (njihovu sestru ili ženu ili obadvoje) te oni za njom odlaze u podzemlje da bi je izbavili. U grčkoj mitologiji Asvinima odgovaraju grčki Dioskuri koji oslobađaju sestru, lijepu Helenu. U hrvatskim narodnim pjesmama također postoje blizanci, veoma slični vedskim Asvinima i grčkim Dioskurima. To su Pojezda i Prijezda, dva mlada viteza koji »jednog konja jašu« i »jednu sablju pašu«. Njihov konj sije od zlata jutarnjeg, a grivu mu uvija zlatom njihova nerazdvojna sestra Zora. U noćnom razdoblju oni po mrkoj i prostranoj podzemnoj carevini traže ugrabljenu sestru Zoru (lik Večernje Zore) koju su ugrabile noćne nemani, sile Tame, te koja se kao Ponoćna Zora vjenča s gospodarom Tame (u počovječenom vidu crnim Arapinom ili slično), a kad braća pobjede zlu neman, aždaju, zmaja, ona će kao Jutarnja Zora svijetu opet donijeti svjetlost. Uvođenjem zore u ep pjesnik je potvrdio niz postavljen Blizancima i Vlašićima.[24] Helena znači sjajna.[25] i prema Nodilu to je dvostruka Zora, večernja i jutarnja.[26] U hrvatskoj mitologiji u nekim epskim pjesmama ulogu blizanaca preuzela su braća Jakšići, već potpuno očovječeni.[27]

U »Noćniku« zora je nagoviještena glasanjem pijetlova:

160 Drugi pijetli u polje Cetinjsko
A Novica u polje Cetinjsko
Treći pijetli u mjesto Cetinju
A Novica pade na Cetinje.

Šegvić je ove stihove vezao uz narodnu pjesmu, u kojoj prvi pijetli obično ukazuju vrijeme oko ponoći, drugi oko tri sata, treći u zoru.[28] No, pijetao (i kokoš) je kod Arijaca zoomorfoza noćnog pregalačkog Sunca. On u tri noćna navrata (u ponoć, oko tri sata i u zoru) navješćuje noćni hod trojnoga sunčanog boga, a također i Zore. Uz slavu trećih pijevaca nestaje noćna napast i Sunce oslobađa Zoru.[29] Drugi pijetli, uvedeni u ove stihove, asociraju i na Petrovo zatajivanje Isusa, svojevrsnu izdaju. Novica također na svojevrstan način čini izdaju, ali zapravo napušta Antikrista, da bi izabrao put svjetlosti i pravde i činom krštenja urastao u Krista te će i on biti poput Petra stijena na kojoj Isus gradi svoju crkvu. Na određen način Novica je i Savao koji postaje Pavao.

U »Četi« pjesnik je zoru uveo stihom:

284 U prozorje rane zore
Na Moraču slavnu pade.

Prozorje ili praskozorje simbolizira prve trake Sunca koje se pojavljuju prije samog izlaska. Dva prva traka zore su blizanci (Pojezda i Prijezda) koji su vezani velikom bratskom ljubavlju.[30] Zora uvijek simbolizira svjetlost svakoga novog dana, ali je ona i navještaj novoga doba i nove svjetlosti koja će nastupiti nakon krvavog obračuna koji će odnijeti mnoge živote, što je vidljivo i iz stihova:

401 Kajite se, jerbo zora rana
Nać će mnogog kud zavazda gre se.[31]

Kao i Sunce na zapadu, tako je i zora prisutna samo u »Noćniku« i »Četi«, koji su sudbonosna priprema događaja u »Haraču«. Ona pojačava simboliku zviježđa Blizanaca te isti motiv naznačen Vlašićima u »Haraču«.[32]

Dan je prvi puta spomenut u pjevanju »Noćnik«, u opisu Novičina putovanja:

117 Obnoć grede, a obdan počiva,

te potom da bi pjesnik opravdao Novičino noćno prikradanje Cetinju:

140 A kamoli noge na junaku
Crnom Gorom na bijelu danu.

U ovom pjevanju Mažuranić je dan iskoristio samo u simbolici svjetlosti koju predstavlja jer se stvarni zemaljski događaj koji opisuje zbiva noću. No, u pjevanju »Četa« dan je iskorišten na zanimljiv način, u formi imenice i izvedenog glagola:

288 Hrabra četa dan danovat.[33]

Dan ne označuje samo danju svjetlost za koju je odgovorno Sunce, već je i jasan kontrast noći. U starim mitologijama dan oličava Sunce, svjetlost, božansko i duhovno u svemiru i antipod je kozmičkoj noći i tami. Četa, znači, koristi cijelo razdoblje dnevne svjetlosti za svoje počivanje, za odmor pred odlučnu noćnu borbu, jednako kao i Novica koji »obnoć grede, a obdan počiva«. Na izmaku dana četi se pridružuje svećenik. U svećenikovim stihovima:

395 Kajite se, dok imate dana,

dan je upotrijebljen kao oznaka vremena darovanog čovjeku prije napuštanja zemaljskoga života odnosno prije smrti, a onaj tko slijedi Jahvu ne mora se bojati smrti.[34] Odlazak dana Mažuranić je opisao stihom:

307 Uto i dan već rudjet poče.[35]

Mitovi gotovo svih Indoeuropljana govore o požarnome nebu, na razmaku dana i noći, a mladenci Prijezda i Jelica (Večenja Zora) iz naših narodnih pjesama, rastajući se sa svijetom obaraju se u dubine požarnoga i smrtnoga zapada.[36] Četi i svećeniku pod Sunčevom se svjetlošću pridružuje i Novica i tek potom »sunce za planinu sjede«, čime nastupa noćno doba obračuna sa silama tame i zla za oslobođenje zarobljene svjetlosti.

Pjevanje »Harač« odvija se dobrim dijelom danju, što je, nakon opširnog opisa zbivanja u turskom logoru, izraženo stihom:

672 Danak minu, za njim sumrak stade.

Dan je povezan sa sumrakom ili sutonom odnosno Večernjom Zorom, a predstavlja ono razdoblje dana, kada, nakon zalaska Sunca, svjetlost vodi završnu borbu s nadolazećom tamom, noći. U vedskoj mitologiji bog Sunca tada, kroz mitsku planinu Mašu, kreće svojom noćnom stazom kroz podzemni svijet. Nodilo kaže da za ovu veliku nebesku nedaću, bogovski suton, znadu svi arijevski panteoni. Sunce preko noći ide među mrtve. Kao što se Sunce čitavu noć u svoja tri noćna vida[36] bori sa silama mraka, tame i zla, kako bi oslobodilo zatočenu svjetlost, Zoru, tako će se i pravedna borba čete, nositelja dobra, sa Smail-agom i njegovim slugama, kao nositeljima zla i otmičarima kršćanske raje, vile Slovinkinje, odigrati noću.[37] Dan je pjesnik uveo u ep još jednom u prizoru kada se agine sluge u gluho doba noći ponašaju kao da je dan:

699 U po dana kano doba u gluho.

Pjesnik je uspostavio odnos između Sunčeva vida u dnevnoj kulminaciji odnosno najvišoj točki svog dnevnog hoda, a u kontrastu, zloća age i aginih slugu, njihova tama, dosegla je svoj vrhunac.[38] Dan je izrazito naglašen u »Noćniku«, »Četi« i »Haraču«, dok je nazočnost danje svjetlosti u »Agovanju« i »Kobi« jasna iz nazočnosti Sunca. I obrnuto, tamo gdje Sunce nije direktno istaknuto, njegovu funkciju preuzima dan.

Kiklopi

Scena u kojoj svećenik drži svoju nadahnutu propovijed, a junaci »ko proz rosu mješte sunca dugu vidje«, posjeduje jednu, naizgled, nelogičnost. Naime, znademo da se radi o stotinu junaka, dakle o dvjesto očiju, a Mažuranić ipak piše:

446 A sto očiju ko proz rosu.

Broj sto naglašen je na više načina:

197 U njoj jedva sto junaka
\- - -
256 Od sto glasa glasa čuti nije
\- - -
421 Ter sto ruku za sto noža
\- - -
Čudno biće! Sto srdaca
\- - -
425 I sto volja što ushtije
\- - -
444 Sto desnica na te riječi,

što sve odgovara stvarnoj četi od stotinu junaka. Je li Mažuranić, koji u svemu teži savršenstvu, jednom ipak pogriješio i to u matematici, kada je u stotinu junaka

pobrojio samo stotinu očiju ili se radi o pjesničkoj slobodi izražavanja ili pak o utjecajima tradicije?[39] Mažuranić je bio itekako vičan matamatici, kojom se, uz astronomiju, bavio. A, dalje u epu, pjesnik jasno kaže:

874 S dvjesti nogu stupaj gazi,

što ukazuje da se ne radi o pogreški, već o namjernom isticanju samo stotinu očiju u stotinu junaka. Oni, su, dakle, u tom trenutku, jednooki. Traži li se u epu paralela, nalazimo je u liku Safera jednookog:

654 A najveće Safer jednooki
\- - -
771 A najveće ćor-Safere gamzi.

Saferov gubitak oka, luči, izvora svjetlosti, opisan je stihovima:

532 Luč iz glave jedan izbi
Prsnu oko na zelenu travu,

a u prizoru Saferove pogibije:

1041 U noć drugo prosu oko.[40]

Niz postavljen u epu Blizancima, Hektorom, Trojom i Hadom[41] nadopunjuje, znači, Safer jednooki i asocira na Odiseja i njegove drugove u sukobu s Polifemom, kiklopom, jednookim divom.[42] Safer jednooki sirova je zla kiklopska snaga u službi vrhovnog kiklopa Smail-age. No, ako je i Smail-aga kiklop, to mora biti vidljivo i iz epa. Već u početku epa pjesnik opisuje agu:

79 Gledaj čelo jasno i oko
Kako bistro pod njim sijeva

te u »Haraču« stihovima:

512 Ter džilitom oko bistro
I desnicu vježba hrabru.

Uz agu je i kiklopsko zlo pleme:

567 Aga stoji, ini Turci stoje
Ter prizorom žalosnijem
Gnjevno svoje pasu oko.[43]

Aga je još jednom kiklop i u stihovima:

897 A junačko pod njim oko,

čime mu pjesnik ne odriče snagu i hrabrost. No, u opisu agina bijesa, potaknutog spoznajom da ga pjesma neće opjevati kao junaka, više nije kiklop nego kulminacija zla, utjelovljenje zla u zmaju, nemani goleme snage:

1008 Na obrve crn mu oblak sjeda;
Plamte oči poput ognja živa;
Crljen plamen uz obraz mu liže;
Strašnijem bijesom nozdrve se šire;

A na usti ispod pijene bijele
Grozan, paklen izraz stade.[44]

Također i u »Kobi«[45] poraženi aga, kao groteskna lutka, ima oba oka:

1125 Ali iz nje tamne oči vire.

U stihovima:

446 A sto očiju ko proz rosu,

susrećemo se po analogiji, u kontrastu[46] sa stostrukom kiklopskom snagom na strani dobra, u savezu s Bogom, suprotstavljenom Smail-agi kiklopu, Divljanu stostruke ljudske snage i njegovim slugama koji smišljaju »ulje vrelo i sto muka« za zarobljenike. Ta je snaga naglašena svećenikovim riječima:

354 Desnica je jaka u junaka
Ispod veđa oko sokolovo.

Oči su upotrijebljene neutralno, bez naznačenog broja, u stihovima:

419 Al međuto, tko se ukaza
Pred očima čete krotke,

te predstavljaju sredstvo kojim junaci promatraju Novičin dolazak. Svoju kiklopsku snagu na trenutak pokazuje i svećenik:

448 Mignu okom starac dobri[47]

da bi potom opet postao starac i božji pastir vjerničkog stada:

457 Tader starac oči podigao,
Blage oči i bijele ruke.

Kiklopsku snagu posjeduje i raja:

767 Plačnijem srcem grozne sprave gleda,
Plačnijem srcem, al je suho oko.

U aginu razmišljanju raja je bez snage, njemu podložna i ima oba oka:

1019 Raja sama bruci svjedok nije
Raja sama neima oči i usta.

Smrt Mažuranić jasno određuje s oba oka:

1017 Plahom munjom oči joj se svijetle.

Združeni u smrti i Vlasi i Turci prestaju biti kiklopi:

1084 Ter im svojijem ruhom oči veže.

Čitatelja pjesnik ne doživljava kao kiklopa:

226 A što struka o pojasu
Vjerna krije, tvoje oči
Tog ne vide... nu mrak gušći

- - -
827 Da ne vidiš pred očima prsta
- - -
835 Sad ti smrtne bliješte oči.

Susret s kiklopima ponovno nas dovodi ne samo do Odiseja već i do Eneje i njegova sretnog napuštanja zemlje kiklopa te susreta s Odisejevim drugom Ahemenidom, koji je prešao na Enejinu stranu.[48] Dobrim kiklopima, junacima iz čete i kršćanskoj raji, na nebeskom se svodu pridružuje Sunce kao nebesko oko goleme snage te kao Varunino ili Mitrino oko.[49]

(Sažetak)

Prikazana je uloga Sunca u kompoziciji Mažuranićeva epa. Sunce okružuje ep te kao simbol pravde i pravičnosti, a time i Jahvea kao Sunca pravde i Isusa Krista kao Novog Sunca pravde, odbacuje Smail-agu i kažnjava ga zbog njegova bogovanja na Zemlji. Junaci iz čete su izvršitelji Božje pravde, što potvrđuje i duga koju vide, a koja je biblijski znak Saveza s Bogom.

Pjesnik je u epu koristio Sunce na zapadu, navješćujući time pobjedu Zapada, suprotstavljenog Istoku u smislu islama, ali u mitološkoj nadogradnji razvija temu motiviranu borbom Sunca i Tame. Zapad je u starim religijama i mitologijama simbol mraka i smrti, mjesto na kojem bog-Sunce ulazi u podzemni svijet i čitavu noć se u svoja tri noćna vida bori sa silama Tame, Zla, da bi oslobodio otetu svjetlost, Zoru. Zora je u mitologijama prisutna još od vedskog razdoblja. Prva dva traka zore predstavljaju nebeski blizanci, vedski Asvini, srodni Dioskurima, Blizancima iz grčke i rimske mitologije koji oslobađaju sestru (ili ženu ili obadvoje). U hrvatskoj staroj vjeri postojala su braća blizanci Pojezda i Prijezda koji u noćnom razdoblju po podzemnoj carevini traže sestru koju su ugrabile noćne nemani. Kad braća pobjede zlu noćnu neman, aždaju, zmaja, Jutarnja Zora će svijetu opet donijeti svjetlost.

Željenu pobjedu Zapada suprotstavljenog Istoku dokazuje i potpuna odsutnost u epu Sunca na istoku. Pjesnik koristi samo zoru, dan, sumrak, Sunce kao izvor svjetlosti i Sunce na zalasku.

Niz postavljen u epu Blizancima, Hektorom, Trojom i Hadom pjesnik nadopunjuje motivom kiklopa kao simbola sirove zle kiklopske snage otjelovljenog u vrhovnom kiklopu Smail-agi i njegovim slugama, a po analogiji, u kontrastu, Mažuranić u ep uvodi četu, kao stostruku kiklopsku snagu na strani dobra, u savezu s Bogom.

Bilješke

1. Mažuranić je posjedovao teleskop, pomične zvjezdane karte, telurij, astronomijsku literaturu. Vršio je astronomska promatranja i bilježio ih. – vidjeti: Tatjana Kren, *Astronomijsko određenje Mažuranićeva epa. Značenje Blizanaca i Vlašića u epu »Smrt Smail-age Čengića«, Marulić br. 4*, 1994, str. 679. – Upoznavši nebeska zviježđa upoznao je i mitološke priče vezane uz zviježđa.

2. T. Kren, *isto, str.* 675-681. – Prikazan je značaj Novice kao provodiča u oslobađanju odnosno pokrštavanju i Mirka kao vođe, koji će, poput Eneje, osnovati »novu Troju« te niz pobratimstava: Novica u pobratimstvu s četom, u borbi sa Smail-agom oslobađa Slovinkinje vile, Dioskuri, polubraća, Blizanci, suprotstavljeni Tezeju, oslobađaju sestru (polusestru) Helenu, zbratimljeni Vlašići, zmajevi i krštena duša, oslobađaju zatočenu carevnu, posestrimu. Prema Nodilu vile su velikim junacima posestrime (Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata,* pretisak, Split 1985., str. 476.).
3. Ivan Mažuranić, Sabrana djela I, *Smrt Smail-age Čengića,* priredili: Ivo Frangeš i Milorad Živančević, Zagreb 1979., str. 170.
4. Tatjana Kren, *Zapažanja nebeskih (astronomskih) pojava u našem narodu, zabilježena u poslovicama, Studija o poslovicama s astronomskom tematikom,* Bolid br. 39, 1989, str. 4-8.
5. T. Kren, *Astronomijsko...,* isto, bilješka 7, str. 680. – Kršćanska vjera u uskrsnuće suprotstavljena je u islamu, a Smail-aga je prikazan kao Antikrist koji se izruguje uskrsnuću.
6. T. Kren, *Astronomijsko...,* isto, bilješka 6, str. 680. – U bojnoj vrevi braća se pojavljuju na nebu kao sjajne zvijezde junaku u nevolji, vodeći ga pobjedi. Oni su milostivi pomagači u opasnosti i svim životnim nevoljama.
7. I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 200.
8. Dugu svoju u oblak stavljam da zalogom bude Savezu / Između mene i Zemlje. (Pos, 9,13)
9. T. Kren, *Zapažanja...,* isto, str. 5-6. – Aga, u svom bogovanju na zemlji, odriče raji prirodno pravo da Sunce grije sve stvari, životinje, bilje i ljude, bez obzira kakvi su i koliko su to zaslužili.
10. Jahve je Sunce pravde: Ondje sunce razape šator, / te ono ko ženik iz ložnice ide, / ko div kliče kad prelijeće stazu. (Ps 19,6). Isus Krist je Novo Sunce pravde (Tatjana Kren, *Božić, Nepobjedivo Sunce ili zimski suncostaj,* Bolid dvobroj 52-53, 1992, str. 28-29.), te je aga, koji se suprotstavlja pravdi, direktno suprotstavljen Isusu Kristu i ponovno naznačen kao Antikrist.
11. Isto je vidljivo i iz stihova: Valja da je grešnik težak, / Na kog hoće da obori /Taku silu svrh nebesa / Sud njegove pravde vječne.
12. Mažuranić je jasno odredio da agino odijelo ne odsijeva od Sunca pa nije jasno po čemu je Frangeš zaključio da će Sunce, kad obasja Smail-agu, obasjati mrtvu lutku. – vidjeti: I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 16.
13. Na italskoj obali Eneja i Trojanci su bili pobjednici u bitki s vojvodom Mezencijem. Nakon vojvodine smrti u boju, Eneja podiže pobjedni spomenik. Deblo golema hrasta, okresano sa svih strana okićeno je sjajnom odorom i oružjem vojvode Mezencija. – vidjeti: Gustav Schwab, *Najljepše priče klasične starine,* Zagreb 1985., str. 708.
14. Time završna riječ, prilog jadno, označuje ne samo zlu kob junakovu, tiraninovu, već i sažaljenje nad poraženim neprijateljem. To je naslutio i Vladimir Mažuranić koji kaže da je agina kazna tolika »da nas pače s okrutnikom Smailom donekle izmiruje«. Živančević navodi da su tom pjevanju komentatori posvetili najveću pozornost, privučeni njegovom enigmatičnošću. V. Mažuranić je iznio podatak o Mallinovoj izbici nad Ksaverom u Zagrebu, u kojoj je bio sličan kip pustinjaka. Živančević ne isključuje niti mogućnost da je pjesnik mislio na stvarni pustinjakov stan odnosno Njegošev dvor i na stvarnu aginu glavu koja je otpremljena na Cetinje. – vidjeti: I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* 253-258.
15. T. Kren, *Astronomijsko..., isto,* str. 678.
16. Sunce, uvjetno rečeno, uvijek zalazi na zapadu, što je dovoljno točno za književno djelo, premda s astronomijskog gledišta točno u pravcu zapada zalazi samo na dane proljetne i jesenske ravnodnevice.
17. T. Kren, *Astronomijsko..., isto,* str. 680.
18. Mažuranić, dobar znalac starih religija i mitologija, svakako je znao da je od davnina istoku pridruženo značenje simbola iskonskog postanja i dnevnog održanja života, jer iz istoka Sunce svakog dana kreće na svoj pobjedonosni pohod preko nebeskog svoda. Zapad je, naprotiv, bio simbol mraka i smrti, mjesto na kojem bog-Sunce ulazi u podzemni svijet i čitavu se noć bori sa silama Tame, da bi sljedećeg jutra ponovo svijetu donio svjetlost i život. – vidjeti: Marko Višić, *Zakonici drevne Mezopotamije,* Beograd 1985., str. 026. – Jasno je da se pjesnik zbog pripadnosti zapadnoj kulturi i civilizaciji, suprotstavljenoj Istoku (islamu), svjesno odlučio za naglašeno isticanje Sunca na zapadu, stavljajući time istovremeno naglasak na Sunčevu borbu sa silama Tame. »Sa zapada Sunce« inače je česti oblik što se susreće u hrvatskim narodnim pjesmama i pripovijetkama.
19. T. Kren, *Astronomijsko..., isto,* str. 678.
20. I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 190. i str. 201.
21. Nikako srbofilskom, kako su ga često optuživali. Mažuranić je bio idealist i utopist, koji je težio ponovnom okupljanju svih Slavena.

22. Već je Barac ukazao da se zbog obzira prema muslimanima hrvatske krvi nastojalo njegovoj pjesmi dati drugo značenje. – vidjeti: T. Kren, *Astronomijsko..., isto,* str. 681, bilješka 22.
23. To su atributi koji su od davnina pripadali bogu Sunca. Tako npr. babilonskog boga Sunca Utu, Šamaša, kao boga pravde, prate Me-šaru i Ki-šaru, Pravda i Pravičnost. Iste atribute nosio je i Mitra. Jahve je također Sunce pravde, a Isus Krist je Novo Sunce pravde – vidjeti bilješku br. 10.
24. N. Nodilo, isto, str. 189-194. – Priča o otmici Zore i njenom oslobađanju srodna je pričama povezanim sa zviježđem Blizanaca i zvjezdanim skupom Vlašići.
25. I za Slavene, time i Hrvate, Zora je bila »svjetlo« i »vidna« djevojka, što postaje od korijena zer – svijetliti. – vidjeti: N. Nodilo, *isto,* str. 208.
26. Vidjeti bilješku broj 24.
27. Nodilo navodi da nijedan drugi mit nisu potomci u cijelosti zadržali kao ovaj mit o nebeskim blizancima, Sunčevim bogovima. Prikazani su u različitim varijacijama, u rasponu od bogova do ljudskih junaka, a uvijek spašavaju svoju prelijepu sestru ili ženu od zlih otmičara. – vidjeti: N. Nodilo, *isto,* str. 226.
28. I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 180.
29. N. Nodilo, *isto,* str. 176. i str. 192.
30. N. Nodilo, *isto,* str. 188.
31. Zora će zateći mrtve mnoge kršćane i muslimane, ali junacima iz čete, bit će, nakon čina kajanja, oprošteni grijesi i primit će pričest. Time će u smrt krenuti očišćeni od grijeha, s vjerom u uskrsnuće i vječni život.
32. T. Kren, *Astronomijsko...,* str. 677, bilješka 11. – Tezej je ugrabio lijepu Helenu i zatočio je u gradu Afidnu u atičkom kraju. Dok je bio zarobljen u Hadu, kamo je s Piritoom otišao oteti Plutonu Perzefonu, Kastor i Polideuk su oslobodili Helenu. Vlašići pak, pet zmajeva i krštena duša, su se pobratimili i zajedno oslobodili lijepu carevnu koju je ugrabio sedmoroglavi zmaj.
33. Hrabra četa dan danuje, koristi, dakle, cijelo razdoblje dnevne svjetlosti, na određen se način hraneći i puneći svjetlošću, u kontrastu sa Smail-aginom četom, slugama zla: 757 *Po'še sluge večer' večerati,* što se može shvatiti, obzirom da se odnosi na razdoblje nakon završene večere, da se hrane tamom umjesto svjetlošću. To potvrđuje i stih koji slijedi: *Večerati, pripremat veselje,* obzirom da veselje za njih predstavlja mučenje zarobljenika.
34. U psalmima Jahve je dobri pastir: Pa da mi je i dolinom smrti proći / zla se ne bojim jer si ti sa mnom. (Ps 23,4). Također: Objavi mi, Jahve, moj svršetak / i kolika je mjera mojih dana, / da znam kako sam ništavan. (Ps 39,5).
35. O ovom stihu vođene su polemike; predstavlja li večernju ili jutarnju rumen. Živančević pokazuje da čitav daljnji tijek radnje u pjevanju kazuje da pada večer. – vidjeti: I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 189.
36. N. Nodilo, *isto,* str. 195. i 216. Narodna epska pjesma nosi naslov »Smrt vojvode Prijezde« te je vrlo vjerojatno inspirirala Mažuranića za naslov njegova epa.
37. U Rg-vedi Sunce je trolično i ima jutarnji i dnevni vid te Sunce na zapadu, tri brata u jednom biću. Kako je morala postojati i noćna simetrija, koja bi pravdala noćno Sunčevo izbivanje, trolično Sunce, Ekata (Prvi), Dvita (Drugi) i Trita (Treći), zajednički nazvani Ribhu, noću prelaze preko triju tamnih prostorija u podzemlju, tražeći otetu Zoru, bore se sa silama Tame, a Treće Sunce pred jutro ljubi Zoru (Jutarnja Zora) i odskače na nebu, sijekući noćnu neman, aždaju. Slične priče postoje u hrvatskoj narodnoj mitologiji i pripovijetkama. Uvijek je treći brat najmlađi i najljepši i uspijeva ono što ostala dvojica ne uspijevaju u činu oslobađanja sestre (ili žene) koju je odveo zmaj. – vidjeti: N. Nodilo, *isto,* str. 169).
38. I biblijske borbe često se odigravaju noću. Naprimjer: »Davši tada svojima bojni zov: »Božja je pobjeda«! noću s najboljim poizbor momcima napadoše kraljev šator...« (2 Mak, 13,15)
39. Kao što je »u po dana« Sunce u kulminaciji i vlada Nebom i Zemljom, tako se u ponoć neman noćna, gospodar Tame, zmaj, Vuk ili crni Arap naših narodnih pjesama, vjenča s Ponoćnom Zorom. To je ujedno vrhunac privremene pobjede Tame nad Sunčanim bogovima kojima je oteta Večernja Zora. – vidjeti: N. Nodilo, *isto,* str. 215.
40. I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.,* str. 216. – Demeter za pejsaž naprimjer kaže: »Radosno se oko po njem paše«. Narodna pjesma također često upotrebljava oko umjesto očiju.
41. U smrti prestaje biti kiklop, ali ostaje slijepac jer nije slijedio put svjetlosti, istine i pravde.
42. Blizanci su povezani s nizom mitoloških junaka, koji su sudjelovali u trojanskom ratu, ali oni sami nisu sudjelovali jer su tada već dijelili svoju besmrtnost. Stoga su nesretni trojanski junak Hektor, Troja kao zemlja koju ostaviše bozi i Had, kao usporedba pakla na Zemlji kojeg je ostvario Smail-aga i u kojem je zarobljen svojom zločom, direktno unijeti u ep. U kontrastu prema Hektoru Smail-aga je i Ahil, a njegova »Ahilova peta« jest njegovo slavensko porijeklo, što dolazi do izražaja u sceni s Baukom.

43. Mažuranić u epu nije na Odisejevoj strani već na strani Troje, što je naznačeno i činom Saferovog gubljenja oka. Smail-aga izbija Saferu oko, kao što je Odisej izbio oko kiklopu Polifemu. Safer »plamti osvetit ugašeno oko«, ali ne sveti se onom koji mu je izbio oko već se sveti nedužnima. Aga je time uspoređen s Odisejem i kao što će Odisejev drug Ahemenid kasnije prići bivšem neprijatelju Eneji, tako će i Novica pristupiti četi. — vidjeti: T. Kren, *Astronomijsko...*, *isto*, str. 680, bilješka 17.
44. Kiklopi su bili čudovišni divovi s jednim okruglim okom usred čela. Prema Homeru, bili su narod u Hiperiji, surovi i necivilizirani. Nisu štovali bogove, niti su znali za gostoprimstvo. Zemlju kiklopa izbjegavali su i bogovi i ljudi. Od grčkih junaka do njih je dospio itački kralj Odisej, a na Siciliji se s njima susreo i Eneja. Ime kiklop danas označuje veoma snažna čovjeka, a simbolizira i bezumne, rušilačke sile rata. — vidjeti: Vojtech Zamarovsky, *Junaci antičkih mitova*, Leksikon grčke i rimske mitologije, Zagreb 1985., str. 183-184. U hrvatskoj mitologiji kiklopi su česta pojava, a priče veoma bliske grčkima. U priči iz Risna (Boka Kotorska) Divljan je div s jednim okom navrh glave. Čitava hrid »koju sto ljudi ne bi moglo pomaći«, zatvarala je vrata pećini, a div je lako odmiče. — vidjeti: N. Nodilo, *isto*, str. 165.
45. U kontrastu u Bibliji nalazimo opis razljućenog Jahve: I zemlja se potrese i uzdrhta, / uzdrmaše se temelji gora, pokrenuše se, jer On gnjevom planu. / Iz nosnica mu dim se diže, / iz usta mu oganj liznu, / ugljevlje živo od njega plamsa. (Ps 18,8-9)
46. Frangeš navodi da je »Kob« gundulićevski završetak borbe nasilja i nevinosti, zla i dobra, noći i dana, mraka i svjetla. — vidjeti: I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.*, str. 16.
47. I. Mažuranić, *Smrt Smail-age Čengića* / Pjesme, priredio Miroslav Šicel, Zagreb 1987., str. 135. — Mažuranić je volio kontraste te ep njima obiluje. Šicel nalazi da se u epu odnosi i problemi postavljaju u oštrom kontrastu, a kontrast se javlja i u samom razvoju događaja.
48. Živančević navodi da je prvobitno taj stih u rukopisu glasio: »Mahnu rukom starac dobri«, a da se pravi razlog pjesnikove izmjene tog stiha teško može objasniti te da »mignu okom« prema današnjem osjećaju jezika i sintakse može imati prije komičan nego svečan efekt, ali pjesnik time lapidarno kazuje svećenikov autoritet, dozivajući homersku sliku prisutnu u njegovoj poeziji, kao: »Al mignu obrvom bog svemogući«. (I. Mažuranić, Sabrana djela I, *nav. dj.*, str. 200 i str. 201.). Za ovu izmjenu pjesnik je imao dobar razlog, jer time svećenik postaje u tom trenutku jednook. Kiklopi nisu osobitost grčke već i slavenske i hrvatske mitologije. Sunčano božanstvo Veles (Volos), zapravo ostarjeli vrhovni bog Vid, je orijaš s jednim okom (ili slijep), čime se označuje slabljenje vidne moći, dnevne i godišnje. (N. Nodilo, *isto*, str. 165.)
49. Vidjeti Bilješku 43. — Eneja se s kiklopima susreo na Siciliji i zahvaljujući Ahemenidu sretno su napustili zemlju kiklopa. Poput Ahemenida i Novica pokazuje put koji treba slijediti.
50. U mazdejskoj religiji Sunce predstavlja yazad (presvijetli) iz grupe nebeskih yazada, Khvare Khshaeta (Gvir kraljevstva), pogled nevidljivog oka odnosno sunčani krug oko Ahura-Mazde. — vidjeti: T. Kren, *Božić... isto*. str. 19.

Diana DOBRAN

Sudbina

Pobjegnemo li od nje, nećemo daleko stići. Ona nas čeka na uglu gdje prolaze tramvaji, gdje je vreva ljetnih užasa nepremostiva. Katkad lijepa no premalo osjećajna, jer ona je takva kakva je i ne može biti drugačija. Kad se najmanje nadamo nađemo je ispred nas kako nam se »smiješi«. No okrenemo li joj leđa slijedit će nas onom svojom težinom kako samo ona zna i umije. Svjesna je da sami moramo premostiti mnoge prijelaze i mostove koje nam život nudi. Ne olakšava nam, jer je život neprestana borba u kojoj jači ostaju. Ponekad je melankolična jer nestajemo zauvijek s nemirom, kao duga poslije kiše koja ódnosi snove koji se neće ostvariti. Bacit će nas u vir života gdje nema početka, gdje se ne nazire kraj. Bacit će nas u vrijeme koje će zaključati da nas nitko nikada ne nađe i pomogne nam, jer ona je ona...

Rajko GLIBO

Putovanje na Megido

Kada je počelo moje putovanje na Megido, ne znam. Možda sam na put krenuo u liku djeda Ante, a umro je šest godina prije moga rođenja. Možda u liku oca Mate? Ooooh, Bože! Moguće je da sam na to putovanje krenuo prvo u liku drage mame Anđe, a onda u svom liku i zajedno s njom? Moguće je! Tko zna?

Ne pamtim djedov lik, a sve me uvjerava i govori mi da mi se u pamćenje urezao sa slike L. Drljače. Kada sam ga ugledao na slici i ne znajući koga gledam, začuh razgovijetan šapat:

— Ja sam, Rajune, ja, tvoj did! Nemoj klonuti! Nastavi ići putom kojim si pošao. Nedaj se, oko moje! Samo idi.

Godinama sam se raspitivao za djeda. Zrno po zrno skupljao sam u mozaik. Ćaća kaže da je slikar Drljača bio čudak.

— Malo je, tako malo ljudi, sine, kod kojih bi se taj slikar lutalica i osobenjak zadržao tri dana. S Amidžom ostade pet. Jah, pet!

— Zašto?

— Pa, zato! Dida su ti svi u Rami zvali Amidža. Samo njega i nikoga više! Svi su ga štovali i volili, svi, baš, svi. Zato su ga i zvali Amidža.

Moj susjed Stipo Vukoja priča mi i gleda me sažaljivo:

— Jest, jest, viru ti! Bijo je taj slikar Drljača kod nas u Tatar Budžaku! Bijo je, sto ti gromova. Ali, znaš, čudnijeg čovika nisam srijo. Pomoli jedne večeri s ruksakom na leđima, šeširom na glavi, a na njemu stari dugi kaput usrid lita. Nismo ni gledali njegovo staro odilo. Samo smo bili radoznali što li mu je i što će mu toliko tuba papira koje vire iz ruksaka. A, Amidža, ko Amidža. Nemere on brez smija i šale, pa Bog! — Dobro nam stigo, ljudino! — Amidža će. — Još bolje vas našao! — Drljača će. — Dajder, Ivka, (znaš Rajičeva Ivka pokojna) bocu s rakijom, nariži malo pršuta i sira za mezu, pa nam kasnije nešto za večeru, znaš? — Amidža će. I tako se, dognje mi, spandžaše Amidža i slikar. Jeli su, pili, pušili i pričali tri dana. Četvrti dan Drljača namisti neke daščice, izvadi tubu papira i zalipi papir na daščice, otvori neke boje i uze malu duguljastu četkicu, pa poče da slika Amidžu. Amidža sidi, puši i šuti. Mi gledamo i prid mrak na slici Amidža, pravi Amidža, ko da je živ na slici i gleda nas. Nado se Amidža, Bog te pomogo, da će mu slikar ostaviti njegovu sliku jer što će slikaru Amidžina slika? Ali, peti dan popodne, Drljača smota sliku, smotuljak zaveza koncom i strpa među druge smotuljke u ruksak. Amidža šuti i gleda. Uprti Drljača ruksak na leđa, uze štap u ruke, pozdravi se i ode, kaže na vrilo će Rame. Čudnog čovika svi ispratismo začuđeni. Kada zamače dugo smo se pitali kako je uspio proći kroz kanjon Volujaka kada se ne pamti da je tuda ikada prošo ijedan ljudski stvor jer se na mistima mora gaziti voda do vrata, možda i dublje. Ali, prošo je, brate, nema što. Pokazao nam je sliku kako je Volujak uslikao s dna.

Misleći o djedu ja putujem. Putujem uzbrdicom na Megido. Sitan sam. Malen sam. Jedva vidljiv među visokima, ali putujem. Putovanje na Megido lakše podnose

oni visoki, veliki. Ali ja se ne dam. Provlačim se između njih na stazi i — putujem. Putujem i kad se suputnicima čini da stojim ili možda sjedim. Da ne zalutam pomažu mi znakovi što ih ostaviše drugi, prije mene. Ti znakovi su francuski, njemački, engleski, talijanski, američki, ruski... čijih sve nema, Bože! Nije važno. Važno je da su u funkciji pokazivača. Tu i tamo, ako se zaluta, vraćaju me na put ti znakovi pored puta i pravi su spas za putnika.

Na putu se rađaju i oblikuju moji vojnici. Sve ih je više. Malo pomalo i već imam postrojbu, prvu postrojbu čiji sam ja zapovjednik. Dadoh joj ime »Ramkinje«. Zašto »Ramkinje«? Pa, znate i sami kako je. To me ime uvijek iznova vraća bajkovitosti zavičaja koji trajno veže i nadahnjuje. Kad god iz Rame krenem prema Mostaru zvuci i mirisi podsjećaju me na moj Zadar, grad najljepših dana moje mladosti. Nosnice draškaju raskošni mirisi lavande, ružmarina, lovora, čempresa i bora, alkemija mediteranskih mirisa i ugođaja, osjećam pratnju muza i nadolazak ekstaze. Ratni kovitlac traje. Sve bezočniji, sve stravičniji. Uz sve muke misao mi se vraća na tri postrojbe koje su stradale, uništene su prije nego su i stigle na bojište. Nema ih. Kako se miriti s tim? Zameo im se svaki trag. Oh, Bože! Što sad? Žalost je velika. Bol neprebolna. Postrojbu koju sam krstio imenom »Promicanje« barbari tako ne mogu uništiti. Bjelodana je i prvi potomci su joj se već rasuli po svijetu. Neka im bude sretno. Neka bar netko ili nešto izbjegne kataklizmu i stravu apokalipse.

Jedna i pol stravična ratna godina kao tajfun proletjela mi je u Zadru. Druga mi godina, evo, promiče kao čuvaru gastarbajterove kuće u Biogradu. Siječanj je u Biogradu, u Biogradu na Mare Nostrum Croaticum. A u siječnju, usred zime ratne 1994. godine, bajami cvatu na sve strane. Milina za oko. Za bajamima cvatu rane trešnje, onda one druge — kasne. U svakom vrtu zeleni se povrće, razno povrće. Sve u Biogradu bez Biograđana.

— Pobigli su na otok — vele mi prognanici iz Polače. A Polače nema. Najprije su sivomaslinaste uniforme iz hrvatskog najvećeg ravnokotarskog sela protjerale Hrvate. Čim su počela ubijanja ljudi, pljačka i paljevine Polačani su sumanuto bježali da makar goli život spase. Kuće i imovina su opljačkane, onda razorene i buldožerima sve poravnano. Ostala je samo jedna da u njoj orgijaju četnici koje, dok prognani Polačani kukaju i vape za povratkom na zgarišta, a to traje, evo, već tri godine, tamo čuvaju snage ujedinjenih naroda. Čuvaju hrvatsko mjesto od Hrvata. Kakav cinizam, kakva sramota! A Polačani u Biogradu obilježiše treću godišnjicu s motom: »Oj Polačo, dok ti ime traje / Čuvat ćemo tvoje običaje«. Tragični oikotip niče iz poplave sve jezovitijih prizora svakodnevnice. Biograd i bez Biograđana prepun prognanika i izbjeglica iz ravnokotarskih sela i svih dijelova Hrvatske i Herceg-Bosne. Sve jad i čemer.

Domoljublje me kao i sve ljude oko mene gricka do srži. Riječi koje mi se nameću prave prostor za sasvim drugačije promišljanje ljubavi prema domovini — supatnici. Bože, zar je ta ljubav toliko složena i slojevita? Ronim po dubinama, a za srce me ujedaju slike strave i tragedija moga naroda. Pa to je, ljudi, totalni poraz humaniteta! Sve drugo kapitulira pred tim apsurdom što nam se upravo događa. Stasa li to u meni Elektrin kompleks? Malo, malo, pa kiša granata zaspe grad. Stravične eksplozije raznose procvale bajame i trešnje u komadićima, raznose kuće, crkvena zvona ne prestaju zvoniti za mrtve.

»Svjetlost je definitivno izvan čovjeka«, kaže jedna od mojih suputnica i — supatnica. Usud joj je sličan mome. Lucidno proniče u suštinu aktualnog trenutka. To je to.

Vjerovao sam u sentencu »Historia est magistra vitae«. Sada više ne vjerujem. Kako vjerovati, molim vas, kad nam se događa ova apokalipsa? Kako? U srcu mi zaorana duboka brazda bola. U hipu, preko noći mi je napravljen stravičan odmak od normalnog življenja (ako sam ikad i živio normalno?) i sve mi se čini kako sam, ustvari, nesposoban da se priviknem na permanentnu patnju. A moram se priviknuti. Tako će mi, sva je prilika, biti do kraja putovanja na Megido. Što se prije priviknem, bit će mi lakše.

Gonetam znakove na putu za Megido. S pet svojih čula upijam život, a intuicija mi je već odavna zauzela mjesto šestoga čula.

Svibanj u Biogradu na moru. Nešto radim, nešto u vrtu sadim i čuvam kuću gastarbajtera... Vode nema, pa nema. Dođe svaki treći dan i u mršavim mlazovima ima je dva-tri sata pa što uhvatiš to čuvaš i imaš. Talesovska obuzetost vodom, vodom praroditeljicom, pritiska moždane.

Svijet oko mene nemilice se raščlanjuje i atomizira posredstvom medija i sa svim svojim atributima uranja mi u svijest i podsvijest. U meni drhti sinkretizam, moj sinkretizam, i iz mene izlaze djelići tog istog svijeta i života i zbunjuju me, da vam pravo kažem, katkad manje, katkad više prepoznatljivošću sadržine, a poruka iz mog sinkretičkog kaledioskopa naginje i teži k univerzalnom. Ali kome poruka? Kakva poruka suputnicima na Megido? Mnoštvo pitanja bez odgovora. Hoće li drugi u svemu tome prepoznati trag svog djetinjstva, svog života, suputništva i supatništva? Kako god okrenem, izgleda da je ipak historija učiteljica života. I sve me to gricka dok razmišljam o svojim vojnicima, svojim subjektivnim projekcijama koje, ma koliko objektivizirane, nose manje-više, boje moje individualnosti.

Nadolaze mijene. Moja uznemirena, ustreptala, neki kažu suptilna i intelektualna priroda, zapada i biva uhvaćena u ralje totalitarizma sad ove, sad one, ali uvijek različite provenijencije. Humanost sabija u prikrajak, a ona i otuda projicira sebe, svoju suštinu, projicira nemoć jedinke pred erupcijom barbarstva i vandalizma, umnaža strah.

»Nikada se više nećeš prepoznati«, slušam glas suputnice. Zar ću, Bože, tako proziran od osame umrijeti sam u sebi? Ne, ne, neeee! Samo to mi nedaj, Bože! Znaš da sam nevin. Pomozi mi da se s mojim najnevinijim vojnicima mogu othrvati demonskim silama i silnicama.

Ponovno me gricka prisjećanje na uništene postrojbe. Tvornica mržnje radi punom parom. A moja tvornica humanosti prestrojava se, tu i tamo isklizne iz klasičnih formi, varira teme, motive, poruke, oblikuje nove vojnike. Jezik joj se želi odmetnuti od do jučer dominirajuće poetike i prilagoditi elektronskim medijima. Ide teško. Na mukama sam. I kakvi se sve produkti množe u njoj (tvornici) kada joj je ravnatelj definitivno egzistencijalno ugrožen možete samo naslutiti. Oni slijede sve pojavnosti ovoga trenutka i u procjepu su. Jer, trenutak je s jedne strane obilježen kompjuterizacijom — korakom u 21. stoljeće, a s druge povampirenim primitivizmom, surovošću, balvanima, ostrašćenom proizvodnjom mržnje i zla kakvo svijet ne pamti. Moj seizmograf senzibilnosti u sretnim trenucima uspijeva biti seizmografom te čudne tektonike. Tada navale smjelije i novije metafore, neobični simboli, čudne forme i

spregovi. Ekspresivnost je tada bogatija i u novim je vidovima. Neki kažu kako je to moderan senzibilitet, mikrokosmos. Ne znam, stvarno ne znam. Ronim li to u dubine do biti stvari? Tražim li to nevidljive uzroke vidljivim posljedicama? Možda? U svakom slučaju točno znam samo jedno: da na putu do Megida prolazim dijeleći zlu sudbinu jezika koji baštinim, zlu sudbinu svih njegovih baštinika.

Rastrzan, egzistencijalno nesiguran, putujem na Megido, padam, dižem se, teturam i ponovno uspravljam pun želje da proniknem u same temelje ovoga proturječnoga i kaotičnoga svijeta. U meni kovitlac od sudara subjektivnoga i povijesnoga vremena. Kao da još traje formiranje osobnosti. Gazim pedesete, a uvijek na početku. Kažu mi da sam čudan, da sam veliki maštalac i čudnovat sanjar. Ma, molim vas, a kakav bi to umjetnik (ako sam to) bio bez mašte, ideja i snova? Malobrojni mi priznaju talenat, znanje i stil. Ne znam koliko su u pravu. Često i u apokaliptičnim raljama zapadam u vedro i pomalo nostalgično raspoloženje.

Često mi se događa da zaboravim na vrijeme. Granate već satima ne padaju. Svuda uokolo mukla tišina. Izlazim iz skloništa. Zastajem iznenađen. Vidim preko ceste, oslonjena na vrata skloništa, svog starog profesora. Otkud on tu, Bože? Stoji malo pogrbljen, ruku mlohavih i prosušenih, gleda me zamrznutim pogledom svojih magličastih plavih očiju kao u snu i smješka se odsutno. Hladni i promišljeni profesor. Ne poznaje me. Bože, zanima li ga i sada realna, a ne pjesnička slika svijeta? A bio mi je i ostao uzorom. Val rezignacije zapljusnu me kod pomisli da na putovanju za Megido uplovljavam polako ali sigurno u njegove dobne vode.

Moj ćaća

Anđelo BEGONJA

moj ćaća
težak je pravi bija
vire ni u koga
ni imàja
do u zemlju i u Boga

svoj život je živija
cili bi dan u polju
bija
kopàja
od jutra do mraka

a kad bi sunce
u more zapàlo
trudan i potan
motiku je svoju
prekriženih ruku
na križin milovàja
do kuće
moj ćaća...

Akvarel

podozriva proskripcija
u nevjerici sumnje proždiru
pravednost dosljednost u laž
fasadâ i pozâ stapa se lavež
grla grlato dokazivanje
vjerodostojnosti i kredibiliteta
bòli
ovaj svijet ustajalih htijenja
i mnijenja ništa ne mijenja
baladu zaklana jagnjad vazamska
zanijemila čeljad zuri
bezočno goli pejzaž nagrizen
od soli...

NEKA NOVIJA IZDANJA HKD SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA)

RADOVAN GRGEC: **Odsjevi kršćanske kulture**

MATO MARČINKO: **Drvo života i drvo smrti**

TRPIMIR MACAN: **Susreti s hrvatskom Kliom**

STJEPAN SULIMANAC: **Naše pravice**

PIO POLONIO: **Žena koja je zadivila i zadužila svijet**

BENEDIKTA ZELIĆ-BUĆAN: **Članci i rasprave iz starije hrvatske povijesti**

MLADEN JURČIĆ: **Smisao modrine** (roman)

MLADEN KABALIN: **Prekomorska jeka**

STJEPAN HRASTOVEC: **Časovi i otkrivenja**

TOMISLAV DOROTIĆ: **Ponornice sanja**

PETAR GRGEC: **Sveta Hrvatska** (reprint prigodom 100. obljetnice autorova rođenja)

IVAN DAMIŠ: **Iz prošlosti župe Čakovec**

STJEPAN HRASTOVEC: **Na rubu zbilje**

DARKO ŽUBRINIĆ: **Biti pismen, biti svoj**

IVA ČUVALO: **Rasanjene ptice**

IVAN DAMIŠ: **Ulomci za povijest katoličke Crkve u Hrvata**

NIKOLA BIĆANIĆ: **Senjske žrtve**

Narudžbe prima izdavač:

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO SV. JERONIMA
(SV. ĆIRILA I METODA)
Trg kralja Tomislava 21, 41000 Zagreb
Tel.: 01/431-950

NOVE PUBLIKACIJE

1. Marko Kljajić: U ISTINI TREĆEG DANA, Petrovaradin 1994.
2. HRVATSKI KAJKAVSKI KALENDAR 1995., Matica hrvatska Čakovec, 1994.
3. Stjepan Benzon: VEČERA, KIZ »Tin Ujević«, Split 1992.
4. Stjepan Benzon: UN VINO DIVERSO, Coop-ed »La Sfinge«, Napoli.
5. HRVATSKA OBZORJA, br. 4/94. časopis Matice hrvatske Split.
6. VJESNIK BISKUPA LANGA 69-70/94, Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, Zagreb 1994.
7. VJESNIK HRVATSKE DOMINIKANSKE PROVINCIJE, 74-75, Dominikanski provincijalat, Zagreb 1994.
8. Nevenka Peračković: NEMOJ ME ČEKATI, Slavonska naklada »Privlačica«, Vinkovci 1994.
9. Albertus Magnus: PHILOSOPHIA REALIS, Demetra, Zagreb 1994.
10. ZATVORENIK, 38/94, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb 1994.
11. Lajčo Perušić: BRAZDE NA LICU, Društvo vojvođanskih i podunavskih Hrvata, Zagreb 1994.
12. KAJ, 4-5/1994., »Kajkavsko spravišče«, Zagreb 1994.
13. Blanka Pašagić: MLADI HRVAT, Domoljubna poezija u hrvatskim dječjim časopisima, HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb 1994.
14. Ricardo Blàsquez: NEOKATEKUMENSKE ZAJEDNICE, Poreč 1994.
15. Ivan Damiš: ULOMCI ZA POVIJEST KATOLIČKE CRKVE U HRVATA, HKD sv. Jeronima (sv. ĆiM), Zagreb 1995.
16. Rajmund Kupareo: SVJETLOZNAK, Golden Time / Izazov istine, Zagreb 1994.
17. Vladimir Geiger i Ivan Jurković: PISMA IZ KRNDIJE, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb 1994.
18. IZAZOV ISTINE, glasilo mladih hrvatskih dominikanaca, 2 (12) 94, Zagreb 1994.
19. ŽIVA ZAJEDNICA, 12 (156), 1994., Frankfurt am Main, 1994.
20. PROLOŽAC, 3 (37) 1994., list župe sv. Mihovila u Prološcu, 1994.
21. MATICA, 11/12, 1994., časopisi Hrvatske matice iseljenika, Zagreb 1994.
22. Jozo Marević, HRVATSKO-LATINSKI RJEČNIK, Školska knjiga, Zagreb 1994.
23. POLJICA, godišnjak Poljičkoga dekanata, br. 19., Gata 1994.
24. Marko Babić, OWEN-STOLTENBERGOVO I MEĐUNARODNO DIPLOMATSKO LEGALIZIRANJE SRPSKE OKUPACIJE I ZLOČINA U BOSANSKOJ POSAVINI, izd. CROATAN, Vidovice-Zagreb 1994.

Mišljenja i reagiranja

Prilozi u ovoj rubrici iznose osobne stavove njihovih autora s kojima se uredništvo može, ali i ne mora slagati.

Nije li to »netragom nestali« hrvatski književnik Josip Draženović?

Propast »Titanica« još uvijek nije prestala uzbuđivati maštu svijeta. Kako pisaca i filmskih umjetnika (dosad su, koliko znam, o toj katastrofi snimljena dva uzbudljiva filma), tako i mladih čitatelja, brodograditelja, te nekih pustolovnih poduzetnika, koji bi se htjeli spustiti u potopljenu utrobu »Titanica« i potražiti bogatstvo koje je navodno potonulo, zajedno s brodom i putnicima. Najnovije vijesti govore da sad i Japanci žele izgraditi brod prema modelu »Titanica«, koji bi služio kao hotel. Irsku su već zamolili da im na raspolaganje stavi nacrte po kojima je, početkom ovog stoljeća, izgrađen »Titanic«.

14. travnja 1912., nešto prije ponoći, točnije u 11 sati i 40 minuta po mjesnu vremenu, »Titanic« je u vodama New Foundlanda udarila velika ledena santa, pa je počeo tonuti, a potpuno je potonuo sljedećeg jutra, iza 8 sati. Na brodu je bilo oko 2200 putnika, a samo oko 700 njih se spasilo, dok su drugi, zajedno s brodom, nestali u morskim dubinama. Premda je »Titanic« smatran remek-djelom brodograditeljstva, ni na svom prvom putovanju nije dospio do cilja, nego mu je zla sreća dosudila da mu to putovanje bude prvo i posljednje!

O toj je katastrofi napisano više knjiga, a uz opis, u nekima su donesene djelomične, a u nekima i potpune liste putnika na brodu. U knjizi »Moja Hrvatska«, koja je prije nekoliko godina tiskana u Zagrebu, na šezdesetoj je stranici, u umetku lijevo dolje, iznijeto da je na brodu bilo četvero Hrvata, a od njih se, kako navodi knjiga, spasila jedna žena. No ne kaže se tko su ti četvero, niti se spominje ime hrvatske žene koja se spasila.

Slučajno sam se namjerio na više knjiga koje donose i popise s imenima putnika. Kako sam rekao, ti su popisi ili potpuni, ili djelomični. Prema prezimenima, koja po mojoj ocjeni mogu biti samo hrvatska, otkrio sam šesnaest Hrvata i Hrvatica, no neću ih sve nabrajati. Među njima je bilo Oreškovića, Lulića, Pocrnića itd., a i neki Josip Draženović. To je ime posebno privuklo moju pozornost, a na njega sam naišao u maloj knjižnici o »Titanicu« što sam je nedavno prolistao. Tada nisam bio u mogućnosti da bilo gdje priopćim svoja sjećanja u svezi imena Josipa Draženovića, pa to činim ovom prilikom.

Ime Josip Draženović čuo sam još u svojim gimnazijskim danima. Tada nam je profesor hrvatske književnosti dr David Bogdanović (bio je i ravnatelj Nadbiskupske klasične velike gimnazije u Zagrebu) govorio o književnom djelu Josipa Draženovića, a spomenuo je i da je taj pisac netragom nestao! Dobro se sjećam i siguran sam da je profesor to spomenuo pred cijelim razredom, ali ne sjećam se je li prof. Bogdanović

to zabilježio i u čitanici za više razrede srednjih škola, koju je priredio. Bilo je to davno, prije gotovo sedam desetljeća, a tu čitanku nemam, pa je ne mogu konzultirati. Mogu samo postaviti pitanje, možda zanimljivo onima koji će pročitati ovu bilješku, je li taj Josip Draženović čije se ime spominje u knjigama o »Titanicu«, naš »netragom nestali« hrvatski književnik Josip Draženović. Osobno ne dajem ni potvrdni, a niti niječni kategorični odgovor. Samo slutim da bi to mogao mogao biti upravo taj čovjek.

Josip je Draženović iza sebe ostavio više knjiga, kao, primjerice: Crtice iz hrvatskog života, Zagreb 1884.; Iskrice, Senj 1887.; Crtice iz primorskoga malograđanskoga života Senj 1893.; Povijest jednog vjenčanja, Zagreb 1901, Matica Hrvatska.

Stjepan Hrastovec

Još o jezičnom priručniku HRT

Volio bih da se varam. Nu, pročitavši neke polemike u Vašem časopisu, čini mi se da je g. Mate Šimundić čovjek poprilično svadljive ćudi, rekbi naprŽica. Ja nisam. Obraćam se stoga Vašem cijenjenom čitateljstvu.

JEZIČNI PRIRUČNIK (dalje JP) za HRT sastavio sam u žurbi. Tih noći još je mnogo Zagrebčanaca spavalo u podrumima. Inflacija je bila velika. HRT nam je za nj odobrila (uredniku JP g. Josipu Vukoviću, televizijskom novinaru, i mojoj malenkosti) tek toliko novaca koliko nam je dostajalo da platimo samo najjeftinije usluge. Tako se ponovno potvrdila ona poznata: »Koliko novaca, toliko i svirke«, pa je i upis u računalo obavljen prilično jeftino, da ne kažem nestručno i nemarno. Pogrješaka je bilo napretek. Često su srbizmi bivali unijeti u desni stupac među hrvatske riječi. Sve pogrješke koje smo uočili, odmah smo ispravili u otisku sloga. Jesu li ih i upisivatelji unijeli u računalo i koliko, to samo oni znaju. Sve svakako nisu. Mi smo naknadno tiskali listiće s ispravcima i umetnuli ih u JP. Po svemu sudeći, čini mi se da je g. Mate Šimundić svoj listić s ispravcima negdje izgubio. Napominjem da sam i ja osobno naknadno rukom ispravio još mnogo pogrješaka. Ovdje je vrijedno i spomenuti da nam je vlasnik tiskare KRATIS iz svojega plemenitoga rodoljublja nabavio po vrlo »staroj« i niskoj cijeni mnogo bolji papir za JP negoli što smo mi mogli platiti.

S druge strane, mi smo pak željeli da JP ima i svoju promičbenu protegu, što je bilo osobito važno u te dane. Željeli smo da naši ljudi što zornije vide (JP ima 336 str.) da su hrvatski i srpski dva različita i posebna jezika, a ne da je jezik Srba i Hrvata jedan jedinstven jezik kako su naraštajima hrvatskih učenika u školama ispirali mozak cijelo jedno stoljeće. Ipak, pazili smo da ne zapadnemo odveć u čistunstvo s polastoljeća progonjenima novotvorenicama ili odveć zastarjelim riječima na koje se njihovo uho još nije bilo sviklo. Stoga nam je više negoli dobro došlo iskustvo g. Josipa Vukovića.

Upozoravam cijenjeno čitateljstvo da za sebe nisam tražio, ili dobio ni dinara honorara. Moj je jedini uvjet bio da svi koje to zanima dobiju JP besplatno. Čuo sam kasnije da je HRT stanovit broj JP prodala. Ako je to učinila, učinila je to protu moje volje.

Premda JP HRT nikada nije bio obvezatno jezično pomagalo za djelatnike HRT, svejedno su ga gojenci Veljka Kneževića dočekali na nož. Novinarica Sanja Modrić napala ga je u SLOBODNOJ DALMACIJI 13. 8. 1992. u sastavku: »BROJIDBA O RAZUDBAMA«. Takav način odvratnog pisanja podsjetio me na obračun srbskih i posrbljenih novinara s dr. Franjom Tudmanom kad je njegova knjiga »Bespuća povijesne zbiljnosti« prvi put u nas ugledala svjetlost dana. U VJESNIKU su za jezičnu porugu uzeli naslov poglavlja: »Svojedobna sveudiljnost genocidne činidbe«.

Moj JP nije bolje prošao ni kod nekih zagrebačkih sveučilišnih profesora koji pate od sindroma Vuk Stefanović Karadžić. Prvi se oglasio g. Stjepan Babić. Nakon najprije pohvalnih riječi »(...) dobar i koristan priručnik, osobito zbog svoje posebnosti« u Novom Vjesniku 1. 7. 1992. – osvanuo je u časopisu za kulturna pitanja hrvatskoga književnoga jezika »Jezik« (primljen 7. rujna, a prihvaćen za tisak 16. 9. 1992.) podosta zloban i uvredljiv napadaj na moju malenkost i s nimalo pohvalnom prosudbom mojega JP. Prvo je pitanje bilo: »Tko je taj Marijan Krmpotić?« Tko je taj drznik »nepoznat stručnoj javnosti« koji se usudio upasti u njegovu branjevinu? ON za njega nikada nije čuo. G. Stjepanu Babiću i ne pada na pamet da ima ljudi koji se nisu smjeli javljati u stručnim časopisima u vrijeme dok je to njemu bilo dopušteno, ili im se to čak gadilo. Stoga neka se zna: Marijan Krmpotić diplomirao je kod prof. Ljudevita Jonkea odličnim uspjehom; bio je na njegovu preporuku prvi profesor hrvatskoga jezika na afričkom kontinentu (Higher School of Languages, 11 El Asbag, Zeytoun, Cairo); lektor engleskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zadru; i izbačen s ostalim »nacionalistima« iz Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (Zagreb, Opatička 10) nakon »Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika«. K tome, moje je ime g. Stjepan Babić mogao pročitati i u bibliografiji »Svjetska književnost u hrvatskim prijevodima, 1945-1985.« u nakladi Društva hrvatskih književnih prevodilaca, gdje su zabilježeni neki moji prijevodi do 1985. godine s engleskoga i francuskoga jezika.

I zapravo, koliko god me je, prvo, pohvala g. Stjepana Babića bila iznenadila, toliko se njegovoj, naknadnoj, pokudi JP nisam ni najmanje začudio. Naime, g. Stjepan Babić tiskao je godinu dana prije toga, još u listopadu 1991, u časopisu »JEZIK« br. 1 svoj sastavak: »HRVATSKA NORMA I SRPSKI KNJIŽEVNI JEZIK« u kojem propovijeda (u sažetku na engleskom piše: »... he advocates...«) »neutralan odnos jednoga prema drugome« tj. on ne preporučuje odnos »udaljavanja od srpskoga književnog jezika«, dok, baš oprečno, JP koji sam ja sastavio promiče razjednačenje hrvatskoga i srpskoga jezika i zagovara ga.

Dakako, nakon Babićeve pokude mojega JP, u »Večernjem listu« razbuktala se oštra prepirka između g. Stjepana Babića i onih koji su branili JP i njegovu namjenu. Odgovor g. Stjepanu Babiću koji smo zajedno napisali g. Josip Vuković i ja, urednik »Večernjeg lista« g. Željko Hodonj samovoljno je kratio i osakatio ga. A kada sam ja poslao svoj odgovor g. Stjepanu Babiću na njegov sastavak u »JEZIKU«, glavni i odgovorni urednik časopisa »JEZIK« g. Stjepan Babić odbio ga je tiskati, jer ga »JEZIK« »zbog stručnih razloga ne može objaviti«. (List od 11. 3. 1993.).

Znakovito je i to što mi je g. Stjepan Babić u svojem listu 16. 2. 1993. naslovljenom osobno meni doma, prigovorio da sam razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika prišao »politički, a ne lingvistički«. Zar su zaista, kako je to po svemu sudeći zaključio g. Stjepan Babić, danas ugledni političar u HDZ-u, Srbi Hrvatima

nametali nasilno srpski jezik gotovo cijelo jedno stoljeće iz lingvističkih, a ne političkih razloga?

Još jednomu sveučilišnom jezikoznanstveniku u Zagrebu g. Ivi Pranjkoviću ne sviđa se moje mišljenje da jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca nije jedinstven jezik.

Svoje je prigovore na JP koji sam ja sastavio iznio najprije u svojemu sastavku »Što je srbizam« u »Večernjem listu« od 21. 4. 1993. Moj pak odgovor g. Ivi Pranjkoviću poslan preporučenom poštom (R10512 – 28. 5. 1993.) g. Željko Hodonj nije htio tiskati u »Večernjem listu« premda je meni osobno, kada sam ga nazvao, dao riječ da će ga objaviti. Međutim, mjesto mojega dobio je vrlo razložan odgovor prof. Zvonimira Polića »Što imate protiv 'desnog stupca'« u VEČERNJEM LISTU 12. 5. 1993. Međutim, kada je g. I. Pranjković u razgovoru o JP s novinaricom Mirjanom Jurišić izvalio: »I u hrvatskome jeziku ima npr. riječi koje su porijeklom eskimske i kineske, pa ne vidim u čemu je tragedija ako ima i srpskih«, izazvao je cijeli val ogorčenih prosvjeda. Primjerice, g. B. S. iz Zagreba u svojemu odgovoru »Zar doista nije bitno?« u VEČERNJEM LISTU 15. 4. 1993. podsjeća g. I. Pranjkovića »da ni Kinezi ni Eskimi nisu vršili nasilje nad hrvatskim jezikom, a Srbi jesu«.

Među hrpom pohvalnih i ohrabrujućih listova, ja sam dobio jedan čak iz SAD (Williamstown, NJ).

Uz to g. I. Pranjković objavio je iscrpan prosudbeni prikaz JP u svojoj knjižici »KRONIKA HRVATSKOGA JEZIKOSLOVLJA«, MH, Zagreb 1993. gdje na str. 7. izričito kaže: »Slične krajnosti nailaze na podršku čak i nekih jezikoslovaca koji smatraju da hrvatski standardni jezik treba učiniti što različitijim od srpskoga. Uvjeren sam da takvi stavovi ni hrvatskom jeziku ni nama koji se s njime služimo ne mogu donijeti ništa dobro«.

U toj knjižici g. I. Pranjković je vrlo ogorčeno istupio i protu hrvatskoga korijenskoga pravopisa. Nu, ako je pomno pročitate, spoznat ćete da g. I. Pranjković ima više ili manje svima koje je u njoj spomenuo nešto za prigovoriti. Ali meni je i nehotice učinio i veliku čast što je i mene uvrstio među poznate jezikoslovce.

I na kraju da spomenem barem jednu od uravnoteženih prosudbi, izrečenu na predstavljanju JP u povodu dana HRT 15. 5. 1992. »Prepoznamo li sve tiskarske pogreške, možemo slobodno kazati da sve riječi u desnom stupcu pripadaju hrvatskom jeziku. Onaj pak tko bi iz ovoga JP htio učiti srpski, malčice bi se zeznuo«, kazao je akademik Dalibor Brozović.

Međutim, JPHRT nije učbenik srpskoga jezika.

A u broju 4. časopisa »Marulić« za srpanj-kolovoz 1994. s dvije godine zakašnjenja sa svojom prosudbom JPHRT, kako vidimo g. Mate Šimundić zapravo juriša na vrata koja su za nj već širom otvorili g. Stjepan Babić i g. Ivo Pranjković.

K tome, g. Mate Šimundić ima najmanje pravo da osuđuje kao loš bilo čiji ocjenjivački sud knjiga o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika. Sjetimo se samo kako je g. Mate Šimundić prošao u nekim časopisima s knjižicama koje je on bio ocijenio: »Razlikovnica hrvatskoga i srpskoga jezika«, GALIA VINO, Zagreb 1992; »Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga nazivlja« i »Rječnik hrvatskih i srpskih inačica«, Zagreb 1991, nakladnik Ivan B. Šamija, da se čak g. Stjepan Babić nad njim ražalio, pa u »NOVOM VJESNIKU« od 1. 7. 1992. u sastavku »O hrvatsko-srpskim jezičnim razlikama« piše: »(...) drugi je djelo Ivana B. Šamije i Dražena Lukačića. Drugi je malen rječnik, skromnih pretenzija i ostao bi nezapažen da nije u »Danasu«

bilo gruboga napada na nj. Koliko je negativna ocjena i opravdana, mogla je biti dobrohotnija«.

I u svojim prigovorima inim ljudima glede jezika g. Mate Šimundić morao bi biti malčice obzirniji, jer nitko nije nepogrješiv. Da je to tako potvrđuje i sam g. Mate Šimundić u svojemu sastavku »Krleža i krležići« (v. »Marulić« br. 1. 1994. str. 143.). Primjerice, napisao je ovo: »Navedoh kako nije okončao ni srednju školu, a stao (...)«. Nikada nigdje nisam čuo da je netko školu »okončao«. Da je ta riječ, tj. taj glagol tuđica (srbizam) potvrđuju i ova vrela: (a) »Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika« P. Guberine i K. Krstića, MH, Zagreb 1940. str. 149; (b) naputci »Hrvatskoga državnog ureda za jezik« (v. HRVATSKI NAROD 10. 9. 1942. ili Marko Samardžija: »Jezični purizam u NDH, SSN, Zagreb 1993. str. 84.); (c) Ljudevit Jonke: »Književni jezik u teoriji i praksi«, NZ Znanje, Zagreb 1964. str. 84; (d) Stanka Pavuna: »Mali razlikovni rječnik« Integra, Zagreb 1993. II. izdanje, str. 56; (d) Ivan Branko Šamija: »Razlikovnica hrvatskoga i srpskoga jezika« GALIA-VINO, Zagreb 1992. str. 89. Ocjenjivatelj: dr. MATE ŠIMUNDIĆ (sic!).

Začudno je kako je svima prosuditeljima JPHRT promaknulo ono što piše na prvoj i na zadnjoj stranici JPHRT. Da su to pomno pročitali, znali bi da JPHRT nije plod mojega istraživačkoga rada, nego da sam ja taj JP samo sastavio, skupivši primjere i zaključke iz djela poznatih nam hrvatskih jezikoslovaca koji su se time cijeli život bavili. Pa ako, istini za volju, kažemo da je JP koji sam ja sastavio i sustavno složio obična kompilacija – s kime su se to nadmudrivala gospoda prosuditelji JPHRT? Da nisu, možda, htjeli da se preko mojih leđa razračunaju – jer to su odveć slavna imena hrvatskoga jezikoslovlja da bi se usudili na njih javno i otvoreno okomiti – sa svojim neistomišljenicima? Doduše, g. Stjepan Babić je u prosudbi JP u svojemu »JEZIKU« napisao: »Razlike P. Guberine i K. Krstića pripadaju prošlosti«, ali pri tom ne iznosi ni jedan jedini dokaz za tu svoju tvrdnju.

Nu, kako bilo da bilo i unatoč svemu, ipak ostaje gola činjenica da ni jedan od tih veleučenih jezičnih stručnjaka koji su se oglasili kao hudi prosuditelji mojega JP nije dosada napisao nikakav jezični priručnik – a nekmoli bolji! Rado bih da ga što prije napišu i da ga onda dijele hrvatskom puku besplatno.

Marijan Krmpotić

Jezični imperijalizam ili civilizacijski dar?

Leksik je – kažu lingvisti – najotvoreniji segment jezičnog sustava. Usljed novih spoznaja i iskustava nastaju novi pojmovi pa i potreba da se oni označe u jeziku primjerenom riječju. Pritom jezik – pa i hrvatski – ima tri mogućnosti: tvoriti nove riječi, starima davati novo značenje ili posuđivati riječi iz drugih jezika. Kako svaka od triju mogućnosti ima svoje prednosti i svoje granice, one se kombiniraju, ovisno o pojedinom jeziku i njegovu globalnom civilizacijskom sklopu.

Od *Baščanske ploče,* preko tročlane dijalektalne i regionalne raščlanjenosti pa do stvaranja suvremenoga standardnog jezika, hrvatski se jezik koristio svima trima

spomenutim mogućnostima, pa i posuđivanjem iz drugih jezika. Strana riječ, kad se glasovno, pravopisno, oblično, sintaktički i značenjski posve uklopi u hrvatski, nije više strana. Ona je strana samo podrijetlom, iz stranog jezika došao je poticaj za njezino oblikovanje, a katkad je i gramatički i semantički prikladnija pa prema tome i poželjnija od kakva hrvatskog homonima ili pakovka. Šulekov pokušaj da se većina europeizama prevede nije propao samo zbog »linije lakšeg otpora« i »jezičnog imperijalizma« već zbog razloga u samome jeziku, zbog granica njegovih mogućnosti. Pa ako se taj hrvatski leksikograf neko vrijeme neopravdano prešućivao, on se, čini se, u ovom trenutku nekritički mitologizira, mjesto da se taj problem lingvistički temeljito istraži i obrazloži.

U tom smislu simptomatičan je jedan jezični savjet (Vjesnik, 23. VII. 1994, str. 12), gdje čitamo: »*Donacija, donator i donirati* tako su lako prepoznatljive u hrvatskom prijevodu. Nisu li to *dar, darivatelj* i *darivanje* ili *darivati?* Te naše riječi vrlo dobro izražavaju ono što se hoće reći, a njihova tvorbenost nije prijeporna«. Autorica članka drži da je samo »linija lakšeg otpora« poduprta latinskim »jezičnim imperijalizmom« kriva što i drugi nisu vidjeli ono što ona tako jednostavno zamjećuje. Osim toga, ona, čini se, polazi od pretpostavke da hrvatski jezik počinje od nas, od našeg neodređena i mutna dojma, od etimološke prozirnosti neke riječi, pri čemu se posve zanemaruje semantika, općejezično pa i stručno diferenciranje riječi. Zaboravlja da se od ilirskog preporoda do danas u standardnom jeziku ipak nešto zbilo, jezik se u glavnim obrisima već dogradio i malo je šansi da netko od nas bude novi Gaj, Šulek, Broz ili Maretić. A pravna terminologija na hrvatskom i počinje prvim spomenikom pisanim na hrvatskom – *Baščanskom pločom,* koja i nije ništa drugo doli darovnica, dakle donacija.

Čovjek spoznaje svijet, pojmovno ga raščlanjuje i pojmove označuje riječima, a preciznost tog označivanja ovisi o važnosti što je neka pojava ima za društvenu grupu ili jezičnu zajednicu. *Dar* je univerzalna ljudska pojava a pojedine je kulture ili jezične zajednice raščlanjuju i imenuju u skladu s njezinim značenjem unutar njihova svijeta i sustava njihovih vrijednosti. Stari su Rimljani taj univerzalni ljudski pojam imenovali latinskom riječju *donum* (dar), njegovo pravno reguliranje riječju *donatio,* koja u općem jeziku znači *darovanje,* a u rimskom pravu »ugovor o besplatnoj namjeni imovinske koristi« *(donacija).* Ono što se hrvatski zove *poklonom,* »predmetom koji se daruje nekomu kako bi se zadobila njegova naklonost«, stari su Rimljani označivali s tri riječi: *munus* (poklon općenito), *strena* (poklon prigodom svetkovine za dobru sreću) i *xenium* (poklon gostu ili strancu).

Europski narodi, pravni a katkad i jezični nasljednici starih Rimljana, zadržali su tu troćlanu razdiobu pojma *dar* te ga imenovali svojim jezikom. Tako, primjerice, francuski jezik, latinsku riječ *donum* naziva riječju *don* (dar), pravni naziv *donatio* nazivom *donation* (donacija) a pojam *poklon,* kao i latinski, višečlano raščlanjuje *(cadeau, étrenne, présent).* Hrvatski jezik također troćlano raščlanjuje univerzalni pojam *donum: dar, donacija* i *poklon.* Premda posljednja riječ i u hrvatskom ima više značenjskih nijansi, te nijanse nisu poprimile posebne označitelje kao u latinskom i francuskom, vjerojatno zbog veće rafiniranosti rimske i francuske kulture.

Riječ *dar* u hrvatskom standardnom jeziku znači nešto dano drugomu badava, bez naknade. U tom smislu od tri riječi ovog značenjskog polja ona ima najšire ali i najneodređenije značenje te obuhvaća i *donaciju* i *poklon. Donacija* je dar pravno reguliran »ugovorom kojim se donator (darovnik) ili vlasnik neopozivo odriče stvari

darovane donatoru (obdareniku), koji je prihvaća *(Code civil).* Dakle, pravni naziv *donacija* znači i pisani ugovor i darovanu stvar (zemlja, tvrđava, umjetnička zbirka, veća svota novca u društvene, humanitarne, umjetničke ili sakralne svrhe...). *Poklon* je predmet darovan nekomu kako bi se zadobila njegova naklonost. Ta vrsta dara nije regulirana pravnim normama, kao donacija, već nepisanim društvenim konvencijama. Ima svoja pravila ali ona nisu izvana razgovijetna i pripadaju onom što etnolozi i antropolozi nazivaju »nijemim jezikom«. Taj kulturološki jezik bez većih teškoća razumiju pripadnici određene kulturne grupe, ali on zadaje puno nezgoda strancu kad se nađe u stranoj kulturnoj sredini. Stoga bi se, u konačnici, moglo reći da donacija pripada pravu, poklon etnologiji a dar egzistenciji.

Ta posljednja distinkcija omogućuje riječi *dar* da poprimi značenje koje druge dvije riječi tog značenjskog polja nemaju. Ona ima duhovno značenje u različitim nijansama. Tako poznata Herodotova rečenica u hrvatskom prijevodu glasi: »Egipat je *dar* Nila«. Neprimjereno bi bilo reći da je Egipat *donacija* Nila ili *poklon* Nila! Nil se periodički razlijevao i povlačio u korito, darujući bezuvjetno, bez pravnog ugovora i društvene konvencije, obilje svoje muljevite vode sunčanoj dolini. Bijaše to *dar bogova.* Žitelji nilske doline mogli su odgovoriti pasivno, kao oni uz Kongo i Niger, a mogli su i aktivno, onako kako su i odgovorili u antici – žitorodnim poljima, začecima geometrije i astronomije. U tom se smislu i govori o *prirodnim darovima,* da je netko prirodno nadaren ili obdaren, umom, posebnom umjetničkom ili tehničkom sposobnošću. Cesarić pjeva: »I govor mi je pun *darova*«. Krklec naslovljuje jednu zbirku *Darovi* za bezimenu. Duševno je vrelo briznulo, prelilo se u obilju, u iščekivanju druge slobode, drugog korita kojim će teći. U sličnu smislu, samo s još više produhovljenosti *Novi zavjet* govori o *karizmama,* posebnim *duhovnim darovima* što ih Duh Božji daruje pojedincima za izgradnju vjerske zajednice. Naziv *karizma, karizmatik* – stanovitim uprizemljenjem prešao je i u suvremeno političko i političko nazivlje u značenju *dara* u vođenju političke zajednice. Katolička liturgija govori »o *darovima* kruha i vina« – »plodu zemlje i djelu ruku čovječjih«, a katolička teologija o *sedam darova Duha Svetoga* (mudrost, razboritost, savjet, jakost, znanje, pobožnost i strah Božji).

Dakle, i u daru i u njegovim popredmećenjima, donaciji i poklonu, prisutna je komunikacija, uzajamnost, svojevrstan govor. U prvom slučaju duhovniji, u druga dva slučaja više tvaran, u sva tri slučaja ljudski. Pa dok se na donaciju odgovara pravnom obvezom, na poklon naklonošću ili protupoklonom, na dar se odgovara uzdarjem.

U suvremenom standardnom jeziku riječi *dar* i *poklon* ustalile su se bez ispreplitanja s drugim riječima, vjerojatno usljed glasovne razgovijetnosti i jasne opreke. S riječju *donacija* nije bilo tako. Prema Vladimiru Mažuraniću *(Prinosi za hrvatski pravnopovijesni rječnik,* I, II, Zagreb, 1975 – pretisak) latinski pravni naziv *donatio* (donacija) u hrvatskoj se pravnopovijesnoj tradiciji prevodio riječju *danje* i njezinom istoznačnicom *darovanje.* On u svom Rječniku dosljedno upotrebljava drugu riječ, a u tom je značenju donosi i *Minervin leksikon* (Zagreb, 1936, s. v. darovanje). U normiranju tog naziva najdosljedniji je bio Antun Dabinović u svojoj *Hrvatskoj državnoj i pravnoj povijesti* (MH, 1940; pretisak NZ MH, Zagreb 1990). On, kao i Mažuranić, riječ *darovnica* dosljedno upotrebljava u značenju pisanog ugovora kojim kralj daruje nekomu zemlju, imanje, burg, crkvu... a naziv *darovanje* dosljedno zamjenjuje riječju *donacija.* Onaj koji što daruje u njeg je dosljedno *donator* a onaj kojemu je dana donacija dosljedno se naziva *donatar* (prema lat. *donatarius).* Nikad

ne upotrebljava, kao ni Mažuranić, glagol *»donirati«*, već *dati / davati / darovati) darivati*, ili s riječju *donacija* koju drugu glagolsku konstrukciju, što je u skladu s terminološkim načelom da su imenica i pridjev temeljne riječi u nazivlju. Dakle, slijedeći Dabinovića i dosljedno ga dopunjujući, taj bi pravni terminološki niz izgledao ovako: *donacija, donacijski, darovnica, donator, donatorski, donatar, donatarski, donatorstvo.* I gramatički i stručno niz posve zadovoljava. Dakako, riječ *darovnica* vezana je uz srednjovjekovne isprave kojima se pravno regulira kraljevski dar (Trpimirova *darovnica*, Zvonimirove *darovnice)* te je stilski obilježena. Ona se može zamijeniti tako da se riječ *donacija*, kao i latinski naziv *donatio* ili francuski *donation*, upotrebljava i za ono što se daruje i za ugovor o darovanju, pri čemu bi kontekst bio dovoljan za razlikovanje.

Dakako, mogli bismo taj pravni terminološki niz, da se nije jezično uklopio, a upotrebom potvrdio, zamijeniti nizom iz hrvatske pravnopovijesne tradicije: *darovanje* (donacija), *darovnica, darovnik* (donator), *obdarenik* (donatar), a mogli bismo, za riječ *donatorstvo*, skovati naziv *darovništvo*. Mogli bismo, ali zašto bismo? Niz je tvorbeno nepotpuniji, zbog etimološke prozirnosti značenje mu je difuznije i manje precizno nego u prethodnom nizu, a za njegovo nametanje u praksi potrošile bi se goleme energije. Stoga ga možemo držati u pričuvi, za stilski obilježene i manje precizne tekstove.

Treća mogućnost, koju nam sugerira navedeni Vjesnikov jezični savjet, bio bi najmanje prihvatljiv. On uopće ne uviđa da *dar, poklon* i *donacija* nisu sinonimi, on polazi od nekakva mutna etimološkog dojma, u svojoj djetinjastoj svemoći ne priznaje činjenicu da je jezik društvena ustanova, koja pojedincu ostavlja dovoljno prostora za osoban izbor ali ne za infantilnu samovolju. Njega ne zanima ni hrvatska pravnopovijesna terminologija od *Baščanske ploče*, preko V. Mažuranića do Dabinovića. U njem se, primjerice, za naziv *donator* predlaže riječ *darivatelj*, izvedena od nesvršenog glagola *darivati*, premda se u suvremenim rječnicima uobičajila izvedenica *darovatelj*, izvedena od svršenog glagola *darovati*. Kad bismo i pokušali naziv *donator* zamijeniti riječju hrvatskog podrijetla, u obzir ne bi došla ni neuobičajena riječ *darivatelj* ni ona uobičajena *darovatelj*, jer su tvorbeno i etimološki vezane uz opću riječ *dar*, već u hrvatskoj pravnoj tradiciji već potvrđena riječ *darovnik*. A što bi se tek dogodilo, kakvo bi se amatersko razaranje hrvatskog standardnog jezika zbilo da se u opticaj puste i ove riječi: *darovitelj, daritelj, datelj, davac, davalac, davatelj?* Ili da nam kakav jezikoslovni opsjenar pusti iz svoga jezičnog klobuka kakva čudesnog i nestašnog zeku?

Dakle, premda postoje i imperijalistički prodori u pojedine jezike, svaka poučenica nije ni posljedica linije manjeg otpora ni jezičnog imperijalizma. Može to biti i plodonosan ishod »jezika u kontaktu«, jezičnoga i civilizacijskog doticaja. Europska se civilizacija gradila stoljećima na tri kamena temeljca: na grčkoj filozofiji, na židovsko-kršćanskoj etici i na rimskom pravu. Zanimljivo je da se Hrvati često vole pozivati na svoju pripadnost zapadnoj civilizaciji, bitno obilježenoj rimskim pravom, a katkad gotovo apsolutno insistiraju da svaka riječ bude hrvatskoga to jest slavenskoga podrijetla. Dakle, pravni naziv *donacija*, sa svim svojim izvedenicama i preciznim značenjima, dar je rimske civilizacije i latinskog jezika hrvatskoj kulturi i jeziku, kao što su to, na svoj način, i crkva sv. Duje u Splitu i Eufrazijeva bazilika u Poreču. A na dar se ne uzvraća jalovim zanovijetanjem, već stvaralačkim odgovorom – plodnim uzdarjem.

Marko Kovačević

Obljetnica hrvatskih urologa

Priča o razvojnom putu urologije dugom jedno stoljeće u »OPĆOJ BOLNICI MILOSRDNIH SESTARA S PRAVOM JAVNOSTI« u Zagrebu, koncentrirana u jednoj jedinoj riječi »povijest«, osim zabilježbe događaja, u sebi sadrži i zapis o vremenu, životu, političkim prilikama, kvaliteti tla na kojem put bijaše građen, kao i o svjetonazoru osoba koje su put gradile.

Put može biti popločen zlatom ali i glibom, može biti posut trnjem i kamenjem ali i balvanima. Povijest nas uči da putevi u Hrvata nikad ne bijahu popločani zlatom, pa je stoga put uspjeha urologije građen u dvorištu kuće časnih sestara milosrdnica Sv. Vinka Paulskog u Zagrebu tim više vrijedan. U časnoj kući časnih sestara put nije bio popločan zlatom ali je imao nešto drugo što je puno vrijednije od zlata, a to je milosrđe, znamen koji bolnica nosi u svojem naslovu. Milosrđe za ljude koji boluju prelazi okvire humanizma jer u sebi uključuje kako potrebu za stručnost tako i potrebu za znanost. Povijest potvrđuje ovu tvrdnju.

Priča o razvojnom putu urologije započinje davne 1894. godine kako kaže ljudski pametar. Potrebno je mnogo mašte da naše misli prenesemo u tadašnji mirni barokni Zagreb. Kao i sve drugo i bolnice bijahu posve drugačije nego danas. U to vrijeme imale su samo dva odjela: interni i externi. Prvi za liječenje unutarnjih a drugi za potrebe kirurških bolesti, što prema nazivu nije moguće zaključiti. To je vrijeme kada korištenjem klornog vapna kao dezinficijensa porod u Zagrebačkim bolnicama biva zaštićen od babinje groznice a upotreba karbolne kiseline omogućuje nagli razvoj kirurgije.

Za razliku od drugih u Zagrebu, bolnica na cesti koja vodi u vinograde (Vinogradska cesta), imala je u to vrijeme i treći odjel formiran po uzoru na korespodentne odjele u Europi, no od njih se RAZLIKUJE upravo po tome što uz bolest nosa, uha, kože i bludobolje liječi i bolesti urogenitalnog sustava. Upravo ta činjenica je razlog što urolozi ove bolnice 1894-tu godinu bilježe kao datum osnutka svoje djelatnosti. KOSIRNIK vodi interni, WICKERHAUSER, (koji je u svemu nadmašio svog učitelja i osnivača Hrvatskog sokola kirurga Fona) vodi eksterni odjel, dok treći odjel vodi i razvija MAŠEK (1-5).

Nolens volens, nameće nam se pitanje, što je to što liječnike iz bolnice »s pravom javnosti« u zemlji na margini Europe generira da idu ispred drugih mnogo većih i utjecajnijih medicinskih kuća pa i ispred svog vremena? U to vrijeme Hrvatska iako ima Sveučilište nema medicinski fakultet ali zato ima svoje časne sestre. Nije stoga slučajnost da baš iz tog vrta stasaju muževi koji će biti prvi među osnivačima na medicinskom fakultetu Hrvatskog Sveučilišta u Zagrebu. Nije li postavljeno pitanje u suštini pravi razlog posjeta njegova visočanstva Franje Josipa Hasburškog toj »nemocnice na kraje hradu«. Za one koji povijest bilježe samo kao ekonomsku razložnost poučica: samo Petrov novčić kamate vraća svom narodu.

Ekonomske a posebno političke prilike u zemlji koja bijaše vlasništvo kuće Karađorđević nisu bile sklone razvitku Alme Mater Croaticae. Neka ne bude predano zaboravu: od 1918. do 1940. god. naslov »Hrvatsko sveučilište u Zagrebu« iz 1918. god. mijenja se u više navrata. Već 1919. god. dobiva naslov »Sveučilište Kraljevstva Srba,

Hrvata i Slovenaca«, zatim 1929. god. »Sveučilište Kraljevine Jugoslavije«, te napokon 1940. god. neposredno pred drugi svjetski rat, shodno političkim prilikama dobiva naslov »Sveučilište u Zagrebu«, koje bez prefiksa »Hrvatsko«, nažalost, nosi i danas. U tom razdoblju na položaj rektora, dekana ili profesora bez kraljevog ukaza nije se mogao postaviti niti jedan kandidat, što dokazuje arbitraran utjecaj vlasnika zemlje koja je nosila ime »Jugoslavija« (6) i na sferu edukacije.

Razumljiva je stoga činjenica da je Hrvatska u tom razdoblju imala samo jednog profesora kirurgije kojeg je, uz neposredno stručno znanje stečeno u Njemačkoj resila podobnost, kako tvrde zlobnici, rođena brata kraljevskog namjesnika. Potrebno je stoga posebno istaći da u takvim (ne)prilikama zaštita znanosti za znanost i znanost za ljude koje su pružale časne sestre bijaše stožer bez kojeg urologije u Hrvata ne bi bilo. Dvorište kuće časnih sestara bijaše poput vrta atenskog građanina Academusa koji je pružao zaštitu od okoline i hlad za mislioce onima, koji su znanošću i mudrošću služili svojem narodu.

Jasno je i logično da u tu kuću pristup medicinarima i liječnicima bez moralnih i etičkih kvaliteta nije bio dozvoljen. Premisa da je pristup tom dvorištu tada bio uvjetovan vjerskom pripadnošću demantiraju imena koja pamtimo i danas. Kohn, Fleš, Hrvati židovske vjere, Matić pravoslavne vjere, i mnogi drugi izostavljeni, no jedno je sigurno, liječnici bez navedenih kvaliteta u tom dvorištu bijahu samo prolazni gosti.

ALEKSANDAR BLAŠKOVIĆ (1882-1953) rođen u kraljevskom gradu Varaždinu, po duši Zagrebčanin, u bolnici časnih sestara nije bio prolazan gost. Idealist i vjernik, humanist i liječnik, erudit i znanstvenik (7-9) razvijao je urologiju odmjerenim tempom sebi na čast a svom narodu na korist. Po naravi miran i stabilan, po nastupu odmjeren i odlučan, autoru ovih redaka kao i svima koji su imali sluha za mudrost u životu i radu podario je mnoge savjete. Nikada ne birajte starješinu koji želi biti iznad vas, takav neka bude samo sluga u vrtu vašeg znanja. Najbolji učitelj je onaj čiju prisutnost ne osjećate jer je to uvjet da ga nadmašite. Ako vam je Danteova La Divina Commedia u sjećanju onda je ovaj savjet i vaša svojina.

Kao đak Bečke medicinske škole koristio je konzervativnu a kao Wickerhauserov učenik kirušku terapiju urologenitalnih bolesti. Ne čudi stoga što je zapis o prvoj primjeni Wassermannove reakcije i salvarzana pri liječenju sifilisa u nas potekao iz pera upravo tog liječnika (10) kao i zapis o operativnoj terapiji hipofize. Činjenica da portret tog skromnog čovjeka resi Kliniku za urologiju i Kliniku za kožne i spolne bolesti bolnice sestara milosrdnica istovremeno posve je razumljiva, jer je odraz vremena i prilika u kojima je djelovao. Teže je razumljiva činjenica da je već 1935. god. na urologiji uvedena elektrokoagulacija izraslina u mokraćnom mjehuru i elektroresekcija prostate transuretralnim pristupom kao standardna metoda (11), puno prije mnogih danas vodećih kuća u Europi. Pojasniti tu činjenicu može samo razumjevanje časnih sestara za vizionarski duh Blaškovića kojemu je priskočio u pomoć i opet Petrov novčić sestara milosrdnica jer, podsjetimo se, instrumentarij za takav rad u ono vrijeme bijaše basnoslovno skup a država nije davala baš ništa. Da u to vrijeme nije učinjeno baš ništa drugo a učinjeno je još mnogo toga, i ovo bi bilo dovoljno za mjesto urologije u Panteonu hrvatske medicine.

Rad i samo rad bijaše stoga razlogom da se u tim prilikama, suprotno zahtjevu vremena pozove Blašković za honorarnog profesora na medicinski fakultet iako katedra za urologiju nije postojala.

Sve što je radio a drugi nisu znali, prenosio je ne samo na učenike nego i na ustanove (12). Učenici Kon, Šestić, Krivec, Barac i drugi ne bijahu gipsani odljev svog učitelja, što je dokaz o slobodi duha koja je carevala na Odjelu za urologiju. Znanje međutim bijaše samo jedan segment u općem radu. Drugi, jednako velik i vrijedan, bijaše humanost. Vjerovali ili ne u to vrijeme svi djelatnici bolnice bijahu liječeni na urologiji kao i u cijeloj bolnici bez ikakve naknade ili doprinosa. Svi tramvajci voze se besplatno u tramvaju a ulaze na prva vrata, govorila je Leonija, časna sestra štediša. Između kapitala i socijale kao ekonomske kategorije, časne sestre njegovale su kategoriju zvanu humanizam, na kojeg mi nismo svikli.

O medicinskoj sestri Florence Nightingale iz Krimskog rata, znamo sve ili gotovo sve, no ipak je manje poznato da je ta legendarna medicinska sestra bila učenica i časnih sestara Vinka Paulskog u Parizu (13). O Kleofi, Abudanciji i Leoniji medicinskim sestrama reda sv. Vinka Paulskog iz Zagreba, ne znamo ništa ili gotovo ništa jer njihova imena nisu zabilježena u spomenici o toj bolnici (14). Prva vezana uz Englesku i rat, druge vezane uz Hrvatsku i mir. Svjetonazor kojim su prožimale rad na urologiji bio je svojina bolnice bez koje se tada nije moglo niti smjelo. Čast i milosrđe. Mito kao doknada za rad tada nije bilo poznato. Milodar da, ali javan. Za uzvrat dobili ste na dar svetu sličicu, bili vjernik ili ne.

U vrijeme kada su Hrvati okupirali Hrvatsku, tj. u doba okupacije od 1941. do 1945. god za vrijeme NDH, urologija se svojim radom prilagođuje ratnom vremenu no zapisi o tom razdoblju su šturi (15, 16). Nakon što Sveučilište ukida Beogradski i obnavlja Hrvatski statut iz 1918. god. Blašković kao profesor a Šestić kao docent vode KATEDRU ZA UROLOGIJU na Medicinskom fakultetu ali domicil je i dalje Klinika u bolnici sestara milosrdnica. Razlog takvoj odluci je činjenica da u novootvorenoj bolnici na Rebru tada nije postojao samostalan Odjel za urologiju. Milosrđe i stručnost u radu sada još više no prije dolaze do izražaja jer pravu istinu o ratu znaju samo oni koji su ga osjetili na svojim leđima i u svojoj duši.

Kada je završio 2 svjetski rat svatko razuman je znao da u porušenoj zemlji ruže teško cvatu. Međutim na našim medicinskim prostorima ponovno je zapuhao jak istočni vjetar, iako naslov zemlje govori u prilog jugovine. Sveučilište ostaje Zagrebačko bez prefiksa Hrvatsko, stari statut iz 1929. god. biva vraćen, urologija ponovno postaje dio kirurgije, a katedra za urologiju biva ukinuta. Baš kao u vrijeme Pavlina, Cesarskim dekretom imovina časnih sestara biva rekviririrana a časne sestre deportirane. Izostao je samo Šenoa sa svojom fratarskom oporukom. Nastaju nova vremena za bolnicu u vinogradskoj cesti. Tada dolazi na vidjelo delekovidnost odluke Blaškovića da urologiju ne distancira iz bolnice sestara milosrdnica. Naime, usprkos dekretu da je urologija dio kirurgije u toj bolnici Urologija i dalje ostaje zaseban odjel. Časne sestre su doduše otišle ali njihov svjetonazor u toj bolnici ostaje i dalje.

U takvim prilikama kormilo upravljanja preuzima BARAC BOGOSLAV. Kada danas valoriziramo taj vremenski period upravo je neshvatljivo kako je Barcu uspjelo da kroz čitavo vrijeme svoje nominacije održi urologiju kao zaseban odjel a da kroz to vrijeme niti jedan od liječnika nije član komunističke partije. Tvrditi da je razina medicinske stručnosti u to vrijeme bila viša no drugdje u zemlji ne bi bilo u duhu časne Kleofe, Abudancije i Leonije. Zapisi medicinske dokumentacije međutim govore u prilog ove premise.

Tempora mutantur, ovaj puta na bolje. Urologija se odvaja od kirurgije a medicinski fakultet ponovo osniva katedru za urologiju. U rekviriranoj bolnici sestara milosrdnica vodstvo urologije preuzima unuk hrvatskog pisca RUGJER NOVAK. Dok je djed pisao perom, unuk, odvjetak senjskih uskoka, piše kirurškim nožem. Pisana medicinska riječ postaje dio svakodnevnog rada a nagli razvitak rekonstruktivne urokirurgije uz već udomaćenu endoskopsku terapiju, nametnula se medicinskom fakultetu u toj mjeri da u trenutku ispunjenja formalnih uvjeta (17) odjel biva promaknut u Kliniku za urologiju. Iz zapisa o tim događajima (18) uzdiže se još jedno ime: DUGAN ČEDOMIL. Orguljaš Zagrebačke prvostolne katedrale i profesor muzičke akademije u Zagrebu kao urolog koristi kontrapunkt za harmoniju među urolozima različitih svjetonazora. Leonija Abudancija i Kleofa mogu mirno snivati svoj vječni san. U njihovoj bolnici i dalje ostaje vrt u kojeg virkaju susjedi, sigurno ne bez razloga. Ako zaobiđemo neminovnosti koje nosi sa sobom levanat (istočni vjetar), i ovo razdoblje bit će upisano zlatnim slovima u povijest urologije u Hrvata.

Holografska slika oblika materije i događaja isključuje kronološki slijed upravo kako je tvrdio Adler. Slika svjetonazora medicinskih sestara Abudancije, Kleofe i Leonije koja simbolizira razvojni put urologije ne podliježe toj zakonitosti jer pripada sferi duhovnosti. Svjetonazor koji dadoše zajednički je nazivnik kroz sva opisana vremena i upravo on bijaše razlogom uspona urologije. Čelnici urologije su se mijenjali (19), svjetonazor u radu na sreću bolesnika ne.

Vrijeme današnje potvrđuje istinu da se planovi zemaljskih moćnika i Božji ne poklapaju baš uvijek. U ljudske nakane nije moguće uvijek prodrijeti pa je oprez dio mudrosti. Na svečanom skupu prilikom proglašenja novog imena bolnice u Vinogradskoj ulici poglavarica časnih sestara sv. Vinka Paulskog protivno očekivanju prisutnih održala je vrlo kratku besjedu. Mi smo ovdje bili, mi ovdje jesmo i mi ćemo ovdje biti, rekla je skromno poglavarica, misleći pritom na kategoriju duhovnosti. Što vrijedi za sestre milosrdnice vrijedi i za urologe bolnice koja nosi njihovo ime. Povjest potvrđuje da im je sudbina zajednička upravo kao i povijest Hrvata.

Ta istina neka bude memento pri donošenju odluke o budućnosti urologije u bolnici gdje joj se nalazi kolijevka. Hoće li vrt sestara milosrdnica biti obnovljen i njihov svjetonazor ponovno dobiti »pravo javnosti« nije pitanje novaca ali je pitanje rasadnika hrvatskih urologa. Nije i ne može nam biti svejedno tko će i kako će odgajati naše urologe koji će liječiti našu djecu.

Magistra vitae daje nam samo jedan odgovor. Pitanje je znademo li osluškivati povijest kako ne bismo bili osuđeni ponavljati pogreške iz prošlosti. Nadamo se da sestre Milosrdnice reda Vinka Paulskog neće napustiti svoj vrt, a da urolozi Kliničke bolnice sestara milosrdnica kao i njihov sadašnji čelnik prim. dr. I. Kraljić znaju istinu koja kaže da dok gori i jedna svijeća tmine nema.

Literatura

1. Krivec O. Iz povijesti urologije u Hrvatskoj. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Naklada ZLH Zagreb 1954; 276-280
2. Šarinić P. Štenger Ž. Je li Mašek-Blaškovićev Odjel bio III ili IV? Lij. Vjes. Zagreb 1975; 97: 715-717
3. Šarinić P. Pabirci iz naše urološke prošlosti. Lij. Vjes. Zagreb 1970; 92: 1435-1442

4. Šarinić P. Štangler Ž. Izmedu Haulikova hospitala i Mašekova III Odjela. Lij. Vjes. Zagreb 1975: 97: 533-535
5. Šarinić P. Prinosi za povijest hrvatske urologije. Acta Hist. med. stom. pharm. 1987; 1: 157-173
6. Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. JAZU 1969: 126-128
7. Krivec O. Prof. dr. Aleksandar Blašković 1882-1953. Lij. Vjes. Zagreb 1953; 75: 204-205
8. Blašković A. Prilog patogenezi bubrežnih kamenaca. Lij. Vjes., 1939; 4: 217-225
9. Blašković A. Etiologija i patogeneza bubrežnih kamenaca. Drugi Kongres jugoslavenskoga hirurškega društva v Ljubljani 1937.
10. Blašković A. Gutschy Lj. O serodijagnostičkoj reakciji na sifilis po Wassermannu i njenim modifikacijama. Lij. Vjes., 1909; 4: 93-106
11. Krivec O. Prof. dr. Aleksandar Blašković 1882-1953. Lij. Vjes. Zagreb 1953; 75: 205
12. Utvić V. Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1874. do 1947. Opća bolnica Osijek 1974: 269
13. Medicinska enciklopedija Tom VII. Jug. leksikografski zavod Zagreb 1958: 310-311
14. Klinička bolnica »Dr. Mladen Stojanović« Zagreb 1845-1985. Anali KB M Stojanović Zagreb 1985: 135-137
15. Spomenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu. JAZU 1969.
16. Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Stvarnost Zagreb, 1984.
17. Formalno pravni uvjet za osnivanje nove Klinike tražio je da na budućoj klinici rade najmanje dva habilitirana liječnika. Taj uvjet su ispunili Novak i Radoš.
18. Originalni zapisnik s osnivačke skupštine sekcije za urologiju nalazi se u biblioteci Radoš.
19. Čelnici urologije do 1994 godine: Prof. dr. Blašković Aleksandar, prim. dr. Barac Bogoslav, prim. dr. Oberiter Branko, prof. dr. sc. Novak Rugjer, prof. dr. sc. Radoš Nikola, prim. dr. sc. Kraljić Ivan.

Nikica Radoš,

Univ. Prof. Dr. Sc., Prim. Dr. med. Univ.,
spec. urolog i anasteziolog, Zagreb I. Kukuljevića 6

Davor Trnski,

Prim. Dr. Sc., Dr. med. Univ., spec. urolog, Klinika za urologiju
Kliničke bolnice »Sestre Milosrdnice« Zagreb Vinogradska 29

BLJESAK BOJE
POTICAJ ZA DUHOVNI UZLET

Zabilješke s predumišljajem
(ne)zainteresirana posjetitelja triju
prošlogodišnjih izložbi

Tijekom posljednjega tromjesečja 1994. godine, u tri različita izložbena prostora, ljubiteljima likovne umjetnosti predstavio se Josip Botteri – Dini (Zagreb, 1943.).

Prvo je samoborska galerija CANVAS koncem listopada (29. X. – 18. XI.) izložila tematski ciklus »Sakralni motivi«. Riječ je o 27 radova u tehnici akrilika na platnu, uglavnom srednjega formata, nastalih tijekom 1994. godine. Izuzetak su dva rada: jedan iz 1988. godine (»Split«, 30x35 cm), a drugi iz 1989. (»Hrvoje Vukčić Hrvatinić«, 38x46 cm).

Zatim je galerija Schira u Preradovićevoj upriličila predstavljanje Botterijeve grafičke mape »Per urbem et orbem« (11. XI. – 15. XII.), na kojoj su predstavljeni zvonici katedrala od Splita preko Venecije i Bonna do Pariza.

I napokon, držeći se kronološkoga reda, u okviru izložbe »Srednjovjekovni kostim na području stare hrvatske države« (Etnografski muzej, 12. XI. – 15. XII.), izloženo je i šest Botterijevih varijacija »na temu hrvatske ranoromaničke plastike, mediteranskih i dubrovačkih motiva«. Šest izloženih radova »pokriva« Botterijevo stvaralačko razdoblje od 1983. godine (»Osjećanje romanike«, 82x83 cm) do 1992. godine, kada je nastao neobičan svitak »Počast Dubrovniku« (59x1000 cm.!).

Botterijevo djelo izloženo je sudu publike i kritike evo već četvrt stoljeća: upravo toliko je prošlo od njegove prve samostalne izložbe u Splitu 1970. godine (Salon Matice hrvatske). Priređujući samostalne izložbe doslovce svake godine (iznimku čine 1981., 1982. i 1984.), Josip Botteri predstavio se publici diljem Hrvatske (Bol na otoku Braču, Dubrovnik, Dugi Rat, Kaštel Novi, Mali Lošinj, Pučišće, Samobor, Solin, Split, Starigrad, Supetar, Šibenik, Trogir, Varaždin, Zadar i Zagreb), a zavidan je broj njegovih samostalnih izložbi u Europi (Aosta, Bonn, Bratislava, Frankfurt, Göppingen, Maribor, Milano, Novo Mesto, Pariz i Wiesbaden) i u svijetu, dotično USA i Canada (Chicago, Los Angeles, S. J. Capistran i Toronto). Botteri sudjeluje i na više od stotinu skupnih izložbi, od Splita, preko Bola i Zagreba do Milana, Venecije, Pescare i Pariza.

Likovna kritika se ne može pohvaliti da je u dužnoj mjeri pratila i vrednovala Botterijevo djelo. Do 1990. godine to još možemo i razumjeti, ali kako shvatiti i objasniti da na tri spomenute izložbe kao potpisnika popratnoga teksta nalazimo samo Josipa Depola? Nipošto ne umanjujući značaj i vrijednost Depolove zauzetosti za Botterijevo djelo, ipak ostaje veliko pitanje: čime se to bave danas, *hic et nunc*, svi ti naši silni i slavni povjesničari umjetnosti i likovni kritičari? Koja nam to djela i projekte predlažu i vrednuju na izmaku stoljeća? Zar nam ne preostaje drugo doli se tješiti činjenicom da djela ostaju, a kritičari dolaze i – prolaze?

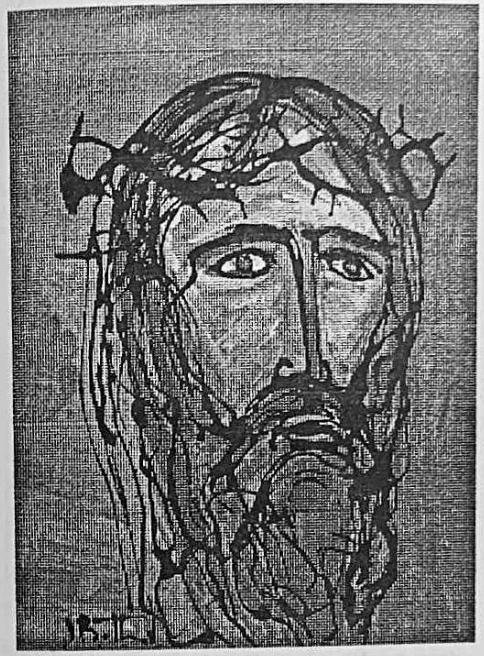

ECCE HOMO, akrilik/platno
46x35 cm, 1994.

Zato je utemeljenije i umjesnije zapodjenuti razgovor o modernoj duhovnosti, koja neusiljeno zrači iz Botterijeva opusa. Ta su djela sažetak i odraz duhovnih raspoloženja modernoga čovjeka, koji u strci borbe za goli život naprosto ne stigne satima klečati i meditirati, već se prepušta strelovitim zazivima, produbljujući intenzitet molitve. Na Botterijevim platnima ta je dimenzija duhovnosti iskazana onim vibrantnim nanošenjem crne boje, kojom autor ističe orise predmeta i likova. Dodamo li tome naglašenu nazočnost ljubičaste, plave i nerijetko crvene s nanošenjem žutom suočit ćemo se s Botterijevom autentičnošću mediteranskom paletom. Uračuna li se još i snaga i monumentalnost geste, lako će se raspoznati dimenzija Botterijeva djela koja ga nerazlučivo smješta na vertikalu kontinuiteta hrvatskoga slikarstva, čemu su otprije izdašno pridonijeli Celestin Medović, Emanuel Vidović i Ivo Dulčić.

Osim toga, u Botterijevu slučaju valja sasvim ozbiljno računati i s činjenicom *sraslosti* (prožetosti) riječi i djelâ. Vjernost sakralnim i povijesnim motivima nipošto nije pomodarstvo, sračunato na kratkoročan a obilat probitak. Treba imati na pameti da je Josip Botteri Dini oslikavao sakralne objekte i u vrijeme neposredno nakon drastičnoga gušenja hrvatskoga proljeća. Premda takoreći netom svršeni student ALU, k tome i otac dvoje nejake djece, Botteri odvažno prihvaća poziv uprave Dominikanskoga samostana u Bolu na otoku Braču te izrađuje oltarnu palu, što je nadomjestila Tintorettovu *Gospu s djetetom*, kojoj je pak prijetila opasnost od međunarodnih trgovaca ukradenim umjetninama. Na izričajnoj razini umjetnik se tada utječe tehnici koju likovni stručnjaci nazivaju *action painting*, čime je ostvario zavidno dojmljiv spoj tradicije i modernoga senzibiliteta, a ujedno je razriješio odnos apstraktnoga i figurativnoga. Botterijeva oltarna pala *Gospa od milosti* (1973.) osvaja toplinom palete i poziva na duhovni uzlet ustreptalim nanošenjem orisa likova.

U tišini višestoljetnih samostanskih zidina Botteri zdušno odrađuje narudžbe koje su istodobno značile i istinske stvaralačke poticaje. Tako da će crkve i samostani u Splitu, Zadru, Solinu, Sinju, Puli i Zagrebu, uz brojne domovinske i svjetske muzeje i galerije te privatne zbirke umjetnina, čuvati Botterijevo djelo od zaborava.

Tvrtko Klarić

PRAG NADE IVANA PAVLA II.

(Crossing the Threshold of Hope by His Holiness John Paul II, Jonathan Cape, London 1994., prevedeno s talijanskog izvornika)

Značajka koja u svezi s najnovijom knjigom Svetog Oca Pape Ivana Pavla II. »Prelazeći prag nade« (istodobno objavljene na talijanskom i engleskom jeziku) odmah pada u oči čitatelju jest savršen spoj i nedjeljivost objektivnoga i duboko osobnoga, onoga što Sveti Otac govori svojim autoritetom Petrova nasljednika i Pastira Katoličke Crkve te onoga što govori kao izvorni i duboko duhovni mislilac. Po tome je ova knjiga posve jedinstveno teološko djelo našega vremena – ujedno autoritativno pisan dokument (u kojemu je dragocjeni sažetak onoga u što vjeruje i za što se zalaže Katolička Crkva, najsvjetlija točka u našem mračnom i kaotičnu dobu), ali i fascinantni osobni *credo* čovjeka koji duboko promišlja i živi vjeru.

Još jedna zadivljujuća značajka je otvorenost i iskrenost knjige, pisane u obliku pitanja i odgovora, jer riječ je o planiranom, ali nažalost neostvarenom interviewu što ga je Papa trebao imati na televiziji. Premda je bio spriječen pojaviti se na televiziji, Sveti je Otac pismeno odgovorio na pitanja publicista Vittorija Messorija.

I Messorijeva pitanja i Papini odgovori u najvećoj su mjeri otvoreni i iskreni, a zadiru u samu bit vjere, dvojbi i traženja smisla suvremena čovjeka. Messori ne izbjegava »neugodna« pitanja, ako smatra da ih sebi danas postavljaju kršćani, čiji nastoji biti glasnogovornik, a Papa se, kao pravi Pastir ne samo vjernika, nego, možemo reći i suvremena čovjeka uopće, trudi odgovoriti sa svom uvjerljivošću, uvidom i žarom kako Petrova nasljednika, tako i mislioca i vjernika.

U 36 pitanja i odgovora knjiga, na neki način, predstavlja osobni katekizam Ivana Pavla II., a pokriva mnoštvo tema, od postojanja Boga i zagrobnog života, preko problema zla u svijetu i Papinih pogleda na druge vjere, do razmatranja o ljudskim pravima i o položaju žene danas.

Da bismo pokazali široku lepezu neobično zanimljivih tema, zbog kojih je knjiga nezaobilazno štivo i pratitelj ne samo svakog katolika, nego kršćanina uopće, pa i svakog misaona čovjeka, navest ćemo naslove poglavlja, od kojih svako sadrži po jedno pitanje i odgovor.

Papa: Sablazan i misterij; Molitva: Kako i zašto; Kako Papa moli; Postoji li doista Bog?; »Dokaz«: Vrijedi li još uvijek?; Ako Bog postoji, zašto se skriva?; Je li Isus Sin Božji?; Što je s »poviješću spasenja«?; Središnje mjesto spasenja; Zašto u svijetu ima tako mnogo zla?; Zašto Bog dozvoljava patnju?; Što znači »spasiti«?; Zašto ima tako mnogo vjera?; Buddha?; Muhamed?; Judaizam?; (Katolici kao, op. pisca) Manjina do godine 2000?; Što je »nova evangelizacija«?; Jesu li mladi doista nada?; Je li pad komunizma Božje djelo?; Ima li samo Rim (Rimska Crkva, op. pisca) pravo?; U potrazi za izgubljenim jedinstvom (kršćana, op. pisca); Zašto smo podijeljeni?; Crkva i Koncil; Dijalog spasenja; Kvalitativna obnova; Reakcija »svijeta« (na Papine riječi o kršćanskom moralu, op. pisca); Postoji li »vječni život«?; Kakva korist od vjere?; Ljudska prava; Obrana svakog života; Majka Božja; Žene; »Ne bojte se«!; Prelazeći prag nade.

Kroz cijelu se knjigu provlači temeljna Papina poruka – riječi što ih je uputio svim vjernicima na početku svog pontifikata, 22. listopada 1978. godine, riječi čije je duboko značenje i on sam tek postupno shvaćao: »Ne bojte se!« Te je riječi utjehe i ohrabrenja Krist više puta upućivao svojim učenicima, a Papa ih svima ponavlja: »Ne bojte se, jer postoji Spasitelj svih ljudi, Onaj koji u svojim rukama drži sudbinu ovoga prolazna svijeta, Onaj koji ima ključeve smrti i onkraja, Onaj koji je Alfa i Omega ljudske povijesti«.

Ovo jedinstveno djelo doista je knjiga nade, utjehe i uvida u bit vjere, u kojoj je jedini pravi smisao života, a autor, Sveti Otac Ivan Pavao II. najduhovniji je, najdosljedniji i najumniji »čelnik« cijelog današnjeg svijeta. K tome je, kao poglavar Katoličke Crkve, jedini koji u taj svijet kaosa može unijeti duhovni i moralni sklad. Zato se nadamo da će njegova knjiga ubrzo biti objavljena i u hrvatskom prijevodu, kako bismo i mi upoznali dubinu misli te neposrednost i žar vjere tog velikog prijatelja Hrvata.

Mladen Jurčić

OD POPISA DO POPISA...

STANKO ŽULJIĆ: HRVATSKA ISTRA
– Suvremene narodnosne prilike
(Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1994.)

Samo znanstvenik tj. »zanatnik« znade kako je teško prikupiti znanstveno relevantne činjenice, a napose kako ih je – nakon što su matematički valjano obrađene – teško interpretirati, tj. srediti i urediti u jednu smislenu strukturu koja može izdržati znanstvenu, a i svaku drugu kritiku.

Poglavito je to teško u društvenim znanostima, gdje je znanstvenik dio predmeta koji istražuje pa teško može održati »emocionalnu nezainteresiranost«. Odnosno, on, je u stalnoj kušnji da ideologijski skrbi o samome predmetu koji istražuje a na štetu objektivnosti znanja.

Ovo je dakako i »objektivan« prijepor u kritičkoj analizi rezultata popisa stanovništva 1991. god. u Hrvatskoj, a onda i u Hrvatskoj Istri (koja obuhvaća područje Istarske županije). Svjestan je toga i dr. S. Žuljić, znanstvenik zamjetna ugleda, kod nas a i šire, koji je »s mnogo truda i akribije« obradio narodnosnu strukturu Istarske županije i otklonio mnoge pomutnje i nejasnoće, dajući točan i povezan pregled relevantnih podataka.

Da bi utemeljeno objasnio »statistički« gubitak u narodnosnoj strukturi Hrvatske Istre, autor ponajprije propituje neka opća pitanja o statističkom utvrđivanju narodnosnog sastava stanovništva. Dakle, metodologiju dosadašnjih popisa koja je primjenjivana u hrvatskim zemljama u vrijeme Habsburške Monarhije, Kraljevine SHS, a kasnije Kraljevine Jugoslavije, i u obnovljenoj Jugoslaviji nakon drugog

svjetskog rata. Metodologiju, velim, koja je uvijek bila prilagođena politici i pripadnoj joj pragmi.

To je, pak, imalo dramatične posljedice na narodnosnu strukturu Hrvata općenito pa i na samu supstanciju hrvatskog naroda. Povijest je to »izbrisanog« i osporavanog identiteta, k tome nasilnog svrstavanja u dijelove »civiliziranijih« narodnosnih zajednica, a poglavito njegovih rubnih dijelova. Ono što se nije uspjelo ratom i kulturocidom pokušavalo se to mekim gasnućima a onda cijepljenjima na »bolni patrljak izbrisanog identiteta«.

Od popisa do popisa, drži autor, u bivšoj su se Jugoslaviji mijenjale mnoge pojedinosti o narodnosnoj struktuiranosti stanovništva. Tako je, primjerice, pri popisu 1981. god. »kulminiralo nastojanje da se potiskuje nacionalna a potiče »jugoslavenska« opredijeljenost stanovništva«. Takva se empirija nastavila i popisom iz 1991. Usto se »jugoslavenstvo«, kao tobožnji narodnosni entitet ojačalo »narodnosno neopredijeljenima koji iskazuju regionalnu pripadnost«. Ova se potonja pripadnost nastoji i teorijski utemeljiti na razini naše filozofijske i znanstvene zbilje. »Skriveni« se identitet (regionalni!) otkriva kao »jači« i neideologizirani (usp. MARULIĆ br. 1/1994. g.).

Po mojem sudu, regionalna je pripadnost samo posljedica koja se pokazuje, na pojavnoj razini, kao »statistički gubitak« narodnosne strukture. Uzroke valja tražiti u »metodologiji« koja je omogućila prijepornome političkome projektu da potiskuje hrvatski nacionalni identitet zaradi »istarske narodne individualnosti«. Jer kako objasniti činjenicu da je od 1971. g. udio hrvatskog stanovništva smanjen s 79,75 % na samo 54,61% 1991. g.?

Autor i na temelju postojećih rezultata nudi racionalan odgovor, držeći naime da ta građa »zaslužuje dodatnu obradu«, koja će ukazati na kritična mjesta spomenutog popisa 1991. g. Odnosno na nesklad između broja stanovnika narodnosno opredijeljenih Hrvata (54,61%) i broja stanovnika koji su hrvatski jezik iskazali kao materinski jezik (75,61%). A upravo bi materinski jezik uz vjeroispovijed, drži autor, trebao biti temeljnim pokazateljem narodnosne pripadnosti. Na taj bi način bio smanjen politički utjecaj na tu tako osjetljivu problematiku.

Premda je ova knjiga moćno sredstvo protiv kolektivne, hrvatske kupke žalostinke – nastale poradi dramatičnog »statističkog« narodnosnog gubitka u Istri – ona ne može biti estetsko sedlo koje će nas bezbrižno ponijeti u sretniju etno-kulturnu sutrašnjicu. Držim to, ne zbog brojeva i postotaka, već ponajprije zbog psiho-socijalnoga stresa koji je popis iz 1991. g. učinio u kolektivnoj memoriji hrvatskog narodnosnog bića. Činjenica da je osjećaj zajedništva, dakle etnicitet – koji se pojavljuje kao ispunjenje smisla i naše narodnosne zajednice – kod ne maloga broja stanovnika Istre zanijekan nadasve upozorava i traumatizira.

Dakle, ni zanijekani identitet nije poticaj za stvaranje – ni u »zavičaju duha« ni u domovini – objedinjenom nastojanju ljudi povezanih jezikom, kulturom, poviješću, te zajedničkom sudbinom. On je rasap zajednice i njen neplodni duhovni patrljak!

P. D. Grubić

KNJIGA USPOMENA SUBORCA I PRIJATELJA BANA JELAČIĆA

(Josip Neustädter, Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848. I. svezak (knjige 1-4), priredio dr. Igor Gostl, Školska knjiga, Zagreb 1994).

Uspomene iz pera baruna Josipa Neustädtera, austrijskoga podmaršala i hrvatskog generala, prijatelja i suborca bana Jelačića, bile su poznate i dostupne samo uskom krugu stručnjaka. Isto tako i dosadašnje francusko (1939, 1940, 1943), kao i hrvatsko (1942) izdanje pojedinih odabranih poglavlja iz opsežnog rukopisa Neustädterovih uspomena, koje su nakon autorove smrti dospjele u Nacionalnu i Sveučilišnu biblioteku u Zagrebu, predstavljaju danas već bibliofilske primjerke nepoznate široj javnosti.

Memoarska je građa čitaocu uvijek privlačna i zanimljiva, jer njezini autori nastoje prema vlastitu izboru iznijeti ono što je najvažnije u određenom povijesnom trenutku i o određenoj povijesnoj osobi. Prirodno je da takva djela moraju privući i pažnju povjesničara, jer mogu steći niz novih vrijednih podataka.

Josip barun Neustädter, dugogodišnji prijatelj i suborac hrvatskog bana Josipa Jelačića u mnogim ratnim pohodima, ostavio je iza sebe opsežno memoarsko djelo, naslovljeno »Ban Jelačić i događaji u Hrvatskoj od godine 1848«. Neustädterov rukopis izvorno napisan na francuskom jeziku, pripada po mišljenju znalaca, »samom vrhu hrvatske memoaristike« i ocijenjen je od stručnih krugova kao »najznamenitiji izvor hrvatske povijesti prošlog stoljeća o burnom i sudbonosnom razdoblju hrvatskog naroda«. Uspomene baruna Neustädtera nadaleko prelaze okvire monografije o hrvatskom banu Josipu Jelačiću, te predstavljaju opsežnu kroniku hrvatske povijesti od godine 1848. dalje, ali i sliku povijesnih zbivanja u tadašnjoj Habsburškoj Monarhiji, napose sudbonosnoj revoluciji 1848/49. godine u Mađarskoj, Češkoj i Italiji. Dragocjeno su svjedočanstvo o prošlim vremenima i događajima koje nam je ostavio njihov očevidac i sudionik.

Neustädter je rođen 1796. godine u Požunu (Bratislavi) u obitelji kraljevskog dvorskog savjetnika i francuske grofice d'Alincourt. U mladosti je pohađao i završio visoke vojne škole, a uspješnu vojničku karijeru okončao je visokim časničkim činom austrougarskog podmaršala. Josipa Jelačića upoznaje u Petrovaradinskoj pješadijskoj pukovniji. Godine 1848. Neustädter bezrezervno pristaje uz hrvatskog bana i svog najboljeg prijatelja i ratnog druga, sudjelujući s Jelačićem u uspješnim ratnim pohodima i slamanju mađarske pobune. Kao umirovljeni austrougarski časnik nastanjuje se u Zagrebu, gdje zasniva obitelj i provodi ostatak života, sve do smrti 1866. godine. Tu je počeo i pisati svoje uspomene. Rukopis memoara je nastao u vremenu od 1853. do 1865. godine, kada ih je autor dovršio, ispravio i prepisao uzornim krasopisom. Svoje memoare dopunio je i brojnom dokumentarnom građom. Neustädter je rukopis uspomena podijelio na dva sveska, odnosno 12 knjiga (poglavlja).

Privlačnost Neustädterovim uspomenama daje i dotjerani stil pisanja, koji osvježuje i slikovitije prikazuje poznate povijesne činjenice, produbljuje i obogaćuje spoznaje o minulim vremenima i događajima.

Neustädter u ocjenama pojedinaca i događaja ostavlja dojam neutralna promatrača. Iako njegov najbolji prijatelj,

suborac i idol, hrvatski ban Josip Jelačić nije objekt autorova slijepa obožavanja. Prema Jelačiću Neustädter se odnosi s mnogo topline, prijateljstva, poštovanja i odanosti, ali ga sve to ne sputava u iznošenju zanimljivih i lucidnih razmišljanja i zapažanja.

U poratnim vremenima, iz dobro znanih razloga, ime bana Jelačića malo je spominjano ili samo i isključivo u negativnom kontekstu. Vrijeme promjena otvorilo je mogućnost, štoviše, nametnulo je potrebu i obvezu objavljivanja i ovog djela. Napokon, jedno od najboljih djela hrvatske memoarske književnosti dostupno je i javnosti. Neustädterove uspomene, prvi put u cijelosti (prvi svezak) objavila je zagrebačka »Školska knjiga«. Pred čitateljima je kritičko izdanje prve četiri knjige (poglavlja), a u pripremi je objavljivanje nastavka i završetka (drugog sveska) Neustädterovih zapisa.

Na kritičkom izdanju Neustädterovih uspomena okupljen je i sudjelovao, uz priređivača dr. Igora Gostla koji je i najzaslužniji za ostvarenje toga zahtjevnog i hvalevrijednog znanstvenog i izdavačkog pothvata, kompetentan tim suradnika i znalaca. Prevoditeljski dio posla znalački su obavili Marija Semenov, Branko Polić i Branka Fabečić-Horvatić. Uvodne naputke i raspravu o Josipu Neustädteru i njegovu djelu napisao je priređivač dr. Igor Gostl, nakon čega slijedi osnovni tekst memoara. Autori pratećih bilježaka, zasebno vrijednih i informativnih, koje ili komentiraju važnija zbivanja ili priopćuju sažete životopise sudionika opisanih zbivanja, jesu Lovorka Čoralić, Damir Karbić, dr. Nikša Stančić i dr. Igor Gostl. Arhivska građa donesena je u obliku priloga u dodatku knjige. Zatim, poradi boljeg snalaženja i iskoristivosti teksta knjizi je pridodano kazalo imena (rad Andreje Gostl), dok je što vjernijem i slikovitijem predočavanju Neustädterovih uspomena pomogla uistinu bogata i vrijedna, hrvatskom čitateljstvu do sada uglavnom nepoznata i neobjavljivana ilustrativna građa u izboru i s komentarima priređivača. Stručni konzultanti na izdanju bili su dr. Stjepan Antoljak i dr. Nikša Stančić, a savjetnik za arhivsku građu dr. Josip Kolanović. Zasluge pripadaju i recenzentu dr. Trpimiru Macanu te Rudolfu Španjolu i Mariji Kušević na grafičkoj i likovnoj opremi knjige i naposljetku izdavaču, zagrebačkoj »Školskoj knjizi«. Valja se nadati što skorijem objavljivanju i drugog sveska Neustädterovih zapisa.

Vladimir Geiger

ČITALAČKO ZRNJE

(Josip Lučić i Stijepo Obad: Konavoska Prevlaka. Dubrovnik 1944, str. 226.)

Urednik ovog izdanja Matice hrvatske u Dubrovniku, Vlaho Benković, piše da su srpsko-crnogorski napadaj na Konavle 1991. i uporno srpsko-crnogorsko presezanje na Prevlaku i istočne Konavle dali povod da se rasvijetli povijest Prevlake, stoljetnoga »neraskidivog dijela teritorija hrvatskog naroda«, da se ponovo upozori na trajnu istočnjačku pogibao i da prinos »suvremenoj borbi hrvatskog naroda da očuva državni integritet Hrvatske«.

Pokojni Josip Lučić, Prevlaka u doba Dubrovačke Republike (23-73), težište je postavio na dubrovačko nastojanje da stekne Konavle, na kupnju njegova istočnoga dijela od vojvode Sandalja Hranića 1419. i zapadnoga od vojvode Radoslava Pavlovića 1426. te diobu zemlje među dubrovačku vlastelu, pučane i crkvu. On ističe da je diobom zemlje uspostavljena i granica na području Vitaljine, kraja kojemu pripada poluotok Prevlaka i Rt Oštra, te da se ta granica nije stoljećima mijenjala:

»Ostala je u cijelosti trajna granica Dubrovačke Republike, danas Republike Hrvatske«. Na kraju kaže da su zemljovlasnici u Konavlima i na Prevlaci uvijek bili dubrovački građani, a da Republika Hrvatska ima, kao baštinik Dubrovačke Republike, pravo i dužnost štititi taj kraj ne samo kao dio Konavala i Dubrovnika nego i kao svoj nacionalni teritorij.

Stijepo Obad, Prevlaka u novijoj povijesti Konavala (77-153), prati upravnu, sudsku i crkvenu pripadnost područja u XIX. i XX. st., ističe hrvatstvo Konavljana, slijedi porast vojnoga značenja Prevlake do naših dana te potanko prikazuje zemljovlasničko pitanje do nezakonite eksproprijacije 1958. u korist jugoslavenske vojske. On se nada da će se to pitanje riješiti pravedno u interesu hrvatske države i zakonitih vlasnika, a na kraju ističe pripadnost Prevlake – koja je pod privremenim nadzorom UNPROFOR-a – Konavlima, Dubrovniku i Republici Hrvatskoj.

Pisci su dodali malu zbirku dokumenata: blok o podijeli zemlje i granicama u XV. st. te blok o zemljovlasničkom pitanju u XX. st. Napisali su dobru i korisnu knjigu.

II.

(Ante Sekulić: Hrvatski bački mjestopis. Povijest hrvatskih imena mjesta u Bačko-bodroškoj županiji. Zagreb 1994.)

»Naši su dani – piše Sekulić – bogati promjenama i sadržajima, patnjama, pritiscima i nijekanjima, nad hrvatskim se žiteljstvom nadvila tamna sjena zatora, uništenja pa se nameće obveza sačuvati od zaborava sve što je zabilježeno, skupljeno o naseljima u kojima je naš svijet živio od davnine do danas«. U želji i nakani da zabilježi toponime, koji su relevantni za Hrvate, da se sačuva ne samo spomen na njih nego i uvjerenje da je »hrvatsko žiteljstvo na tom području doista na svome, vlastitom tlu«, Sekulić piše svoj cjeloviti prikaz, koji je prvi takav na hrvatskom jeziku (usp. njegovu knjigu *Bački Hrvati.* Zagreb 1991, 95-166).

Zabrinut sin svoga zavičaja, zaljubljen u njega, Sekulić tako istražuje, piše, upozorava. To ga je potaknulo da napiše svojevrstan leksikon pisaca: *Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju od početaka do kraja XVIII. stoljeća.* Zagreb 1993. U toj knjizi on piše o lingvističkoj i pravopisnoj praksi starijih pisaca, o M. Radniću, L. Bračuljeviću, S. Vilovu, I. E. Paviću, L. Čiliću, N. Kesiću, A. Patačiću, zatim o tamošnjim učilištima i filozofskoj baštini, o predpreporoditeljima A. A. Bariću, I. Ambrozoviću A. J. Knezoviću, G. Peštaliću, S. Grdeniću te prinosu G. Čevapovića povijesti i narodnom životu podunavskih Hrvata.

III.

Srećko M. Džaja: Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463-1804. Sarajevo 1992; autorizirani prijevod njemačkog izdanja 1984.)

Džaja kritizira preporodno »ponovno osvajanje cjelokupne povijesti« i uzimanje srednjega vijeka kao »orijen-

tacijske epohe« te kao kriterija »jezik i južnoslavenske srednjovjekovne etničke odnose«. On misli da se ima uzeti ono što je slijedilo pod tuđim gospodarima. Konstatira sukob nacionalnih ideologija i pripadnosti Bosne i neuspjeh protukoncepcije »jednog nacionalnog bosanstva«, koje »nije moglo prevladati bosanski konfesionalizam«. Kaže da Bosanci nisu uspjeli ostvariti političku i duhovnu kompaktnost proti vanjskim političkim silama. Više ili manje stalna izloženost Bosne tim silama uvjetovala je diskontinuitet između srednjovjekovne i osmanske Bosne, a osmansko je doba razorilo »podlogu za zajednički politički identitet bosanskog stanovništva«. Džaja piše da je »isticanje kako hrvatskoga tako i srpskoga karaktera srednjovjekovne Bosne kao i kontinuiteta između bosanskoga bogumilstva i islama historijski vrlo dvojbena, nesigurna stvar« te da težište valja prebaciti na osmansko razdoblje, kada je konfesija određivala identitet i kada su na tim razlikama izrasla tri naroda.

Ako i s pravom polemizira s muslimanskom rekonstrukcijom povijesti prema suvremenim nacionalnim i ideološkim potrebama, ako mu, kao i drugim objektivnim povjesničarima, nije teško slijediti pojavu, širenje i konsolidaciju pravoslavlja i srbizaciju pravoslavaca, Džaja ipak ostaje dužan nekolike odgovore. Jesu li doista njegovi katolički »starosjedilački Bošnjani« bili svi neidentificirani Slaveni? Jesu li to bili na cijelom bosanskom državnom području? Nije li vlast hrvatske države i poslije hrvatsko-ugarske države iole utjecala na demografske i narodnosne procese? Što je u tom pogledu s onim krajevima, koji su stoljećima bili hrvatski i koje su postepeno zaposjedali bosanski vladari? Koja je njihova konfesionalna, kulturna pa i narodnosna uloga? Jesu li svi argumenti dosadašnjih istraživača samo nacionalni ili nacionalistički? Kako se gotovo naglo pa i dosta rano mogao javiti hrvatski nacionalni osjećaj? Zar samo franjevačkom administracijom ili samo konfesionalnom pripadnošću? Zašto franjevci čuvaju tradiciju srednjovjekovne bosanske države? Zašto baš katolički Bošnjani postaju Hrvatima? Najposlije, zar je muslimanski narodnosni pa narodni razvitak baš tako jednolik i jednostavan? Do dana današnjega?

Džaja jest ograničio svoje istraživanje na osmansko razdoblje i to do početka XIX. st., ali vjerujem da danas i sâm može uvidjeti potrebu drukčijeg upotpunjivanja istraživanja.

IV.

(Mladen Klemenčić: Territorial Proposals for the Settlement of the War in Bosnia-Hercegovina. Durham 1994, str. 74, zemljovida 30.)

Nakon kraćega povijesnog pregleda, opisa granica i upravnih podjela te demografskog pregleda s osvrtom na tri narodnosne zajednice, njihov teritorijalni raspored i njihove poglede na integritet zemlje i političke ciljeve, pisac donosi pregled diobenih prijedloga od 1991. do 1994. Ti pokazuju stanovitost političkih interesa, unutarnju i vanjsku jalovost, što je, doduše, utemeljeno u povijesti i demografskim procesima. Iako se autor suzdržava opsežnijih komentara i određenijih kritika te nastoji što objektivnije predmet predočiti čitatelju engleskoga govornog područja, njegov tekst dovoljno jasno pokazuje nedjelotvornost međunarodnih čimbenika, taktiku i rezultate velikosrpske agresorske politike te neuspjeh hrvatskih i muslimanskih političara da ustraju u nužnom savezu, što je rezultiralo sukobom i negativnim posljedicama u inozemstvu. Ukratko, Klemenčić je napisao koristan pregled o razvoju prilika, njihovoj zamršenosti, protuslovnosti rješenja te glavnim interesima i potrebama zaraćenih strana.

V.

(Noel Malcolm: Bosnia. A Short History. London 1994, str. 340.)

Pisac je školovan povjesničar i danas komentator lista »Daily Telegraph«. Poznaje naše krajeve i služi se opsežnom literaturom. U svojoj povijesti Bosne on nastoji razumijeti prošlost i današnjicu, pa preporučujem čitatelju da i on razumije piščevo polazište. Polazište Britanca svakako nije isto kao polazište Hrvata, ali Malcolmova knjiga je ozbiljno, ako i jest osobno, pisana. Njegovu interpretaciju valja pročitati, iako zacijelo u svemu ne moramo prihvatiti njegove zaključke. Malcolm je jedan od onih pisaca koji zastupaju gledište da sve bosanske nevolje imaju svoje vanjske uzroke. Tako on razloge sadašnjem uništavanju Bosne vidi prvenstveno u strategiji srpskoga vodstva i zatim u kobnom nerazumijevanju i miješanju zapadnjačkih političara. Zapadu Malcolm prigovara što je promatrao samo simptome a ne i uzroke rata, koji su ukorijenjeni u Miloševićevu projektu, te nastoji upozoriti na povijesne zablude, koje su ne samo dominirale medijskom interpretacijom rata nego i utjecale na krive izjave i postupke političara.

VI.

Politički tromjesečnik Hrvatske republikanske zajednice, *Republika Hrvatska,* koji načelno zastupa Hrvatsku kao »saveznu državu s dvije autonomne jedinice: sadašnja Republika Hrvatska i sadašnja Republika Bosna i Hercegovina«, dosta prostora posvećuje bosanskom problemu. Kako ne kanim komentirati političke članke, tek bih upozorio čitatelja na polemički članak Zlatka Posavca, *Povijest manipulirana umjetnošću. Kako su stvarane predrasude o Bosni* (1994, br. 183-184, str. 67-114). Posavac misli da je »suvremena tragedija Hrvatske i Bosne dio brižljivo i dugo pripremanih predrasuda na visokoj razini – umjetnosti«, da bi se mnogim djelima producirala »negativna svijest spram islama i Bosne, pa onda piše o izložbama od one grupe »Medulić« do nedavne o Gunduliću, o Zajčevoj operi »Nikola Šubić Zrinjski«, filmu »Banović Strahinja«, proslavi obljetnice bitke kraj Siska 1993. te književnim djelima Ivana Gundulića, Matije Antuna Relkovića, Andrije Kačića Miošića, Ivana Mažuranića i Ive Andrića.

U tom duhu Posavac je u br. 186 počeo objavljivati članak *Književnost s predumišljajem. Političke implikacije kod književnika Ivana Aralice s obzirom na probleme Bosne, islama i hrvatske dijaspore.*

VII.

(Pavo Živković: Povijest Bosne i Hercegovine do konca XVIII. stoljeća i povijest Hrvata Bosanske Posavine do početka XX. stoljeća. Mostar 1994.)

Pisac daje svoju knjigu »na uporabu budućim intelektualcima i prosvjetite-

ljima neka bude pouka kako ne valja raditi prije svega a onda osvještenje kako bi bilo poželjno odgajati buduće naraštaje«.

VIII.

(Jill A. Irvine: The Croat Question. Partisan Politics in the Formation of the Yugoslav Socialist State. Boulder-San Francisco-Oxford 1993, str. 318.)

Na temelju arhivske građe KPH i ZAVNOH te literature do 1990. autorica se bavi partizanskom politikom u formiranju jugoslavenske komunističke države. Njezina je knjiga utoliko zanimljiva, što joj je težište u hrvatskom pitanju, glavnom političkom problemu i kraljevske i komunističke Jugoslavije, koje nijedna od njih nije uspjela riješiti. Dakako, ovom se knjigom ne iscrpljuje predmet. On ostaje otvorenim za obuhvatnije i slojevitije istraživanje, razlikovanije razlaganje i temeljitiju ocjenu.

IX.

(Ivan Damiš: Ulomci za povijest Katoličke crkve u Hrvata. Zagreb 1995, str. 525.)

Ovo izdanje Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima pretežitim svojim dijelom jest bibliografsko. Damiš je marljivo prikupio povijesnu bibliografiju Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda (do 1994), bibliografiju franjevaca te provincije (1900-1945), zatim sastavio popis disertacija iz crkvene povijesti i sa srodnih područja, koje su obranjene na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu (1928-1993), prilog bibliografiji o jozefinizmu i Crkvi u Hrvata, bibliografiju zbornika »Vrela i prinosi« (1932-1941), bibliografiju o sakralnim spomenicima, bibliografiju o kardinalu A. Stepincu te bibliografiju povjesničara Josipa Buturca. Knjiga sadržava također Damiševe radove o povjesničarima Josipu Bedekoviću, Kaji Agjiću i Euzebiju Fermendžinu, a i o Buturcu s njegovim autobiografskim zapiscima te Bonaventuri Ćuku s njegovom »Pjesmom mojem grobu«, također autobiografskoga značaja.

Ne treba napose isticati korist ovakvih biografija, a uvijek je poželjeti temeljitu i cjelovitu nacionalnu bibliografiju.

T. M.

HRVATSKI BAČKI MJESTOPISI

Knjigom *Hrvatski bački mjestopisi – Povijest hrvatskih imena mjesta u bačko-bodroškoj županiji* (Školska knjiga, Zagreb 1994., 174 str.) dr. *Ante Sekulić* je temeljito produbio i bitno proširio svoje znanstveno ispitivanje povijesti bačko-podunavskih Hrvata i njihove nemile sudbine. Poslije *Napomene izdavača* slijede: I. *Pristupne misli,* II. *Kratice* (1. Arhivska (ljetopisna) građa, 2. Knjige, rasprave, 3. Glasila (časopisi, tjednici), 4. Zemljovidi), III. *Bačka* (zemljopisni smještaj Bačke). Zatim dolazi glavni dio knjige: *Oblasno ustrojstvo bačke županije, Hrvatska imena mjesta* (abecednim slijedom), *Obiteljska imena / prezimena načinjena prema toponimima u južnoj Ugarskoj do 1918.* (Literatura), *Pregled brojidbenih podataka o hrvatskom*

žiteljstvu u naseljima bačko-bodroške županije do 1918., Završne misli, Vrela i literatura. Na kraju su: *Sažeci, Kazalo osobnih imena, Kazalo zemljopisnih imena.*

O bačkim Hrvatima »koji već stoljećima žive na ravnicama između Dunava i Tise napisane su knjige, rasprave, mnoga gospodarska i društvena izvješća, veliki broj članaka o njima... No koliko je poznato, o njihovim negdašnjim i današnjim naseljima nema na hrvatskom jeziku cjelovitog prikaza«. Ova njegova knjiga, kaže Ante Sekulić, »nije, neće i ne može biti naknada propusta u prošlosti nego pomoć znanstvenicima, povjesničarima i zemljopiscima, u neodgodivu poslu koji nameće suvremenost, svagdašnjica. Naši su dani bogati promjenama i sadržajima, patnjama, pritiscima i nijekanjima, nad hrvatskim se žiteljstvom nadvila tamna sjena zatora, uništenja pa se nameće obveza sačuvati od zaborava sve što je zabilježeno, skupljeno u naseljima u kojima je naš svijet živio od davnine do danas«.

Negdašnja bačko-bodroška županija bila je cjelovito područje na kojemu su živjeli bački Hrvati i gdje su smještena njihova naselja. Bačka obuhvaća plodno međuriječje između Dunava i Tise. U nekim su bačkim naseljima nekada Hrvati bili jedini stanovnici, »a zatim su postupno gubili svoju narodnu 'čistoću'; naselje je dobilo nove žitelje, dok je nekoć većinsko stanovništvo gubilo svoju brojidbenu, a često i gospodarsku premoć. Bivalo je tako u prošlosti, ali događa se to i danas«.

Bačka je ravničarsko područje u jugoistočnom dijelu današnje Mađarske te u sjevernom dijelu današnje Vojvodine, u međuriječju je između Dunava i Tise, bez izrazite granice prema sjeveru. Hrvati (Sekulić veli: Slaveni) naseljavaju Bačku od VI. stoljeća. »Mađari (ugarska plemena) su ondje od X. stoljeća, a ostali su stigli kasnije: Srbi krajem XVII. stoljeća, Nijemci i Česi, Slovaci i Rusini tijekom XVIII. stoljeća. Hrvatsko žiteljstvo (starije, autohtono i doseljenici u XVII. stoljeću) bavilo se poljodjelstvom, po vjeri je katoličko, govor mu je hrvatski (štokavsko-ikavski). »Bačka je zemljopisno nekada bila podijeljena na tri županije: bačku županiju sa sjedištem u Baču, sjeverno od nje je bila bodroška županija sve do Male Kumanije, a sjeveroistočno čongradska županija kojoj je poslije sjedište bilo u Segedinu. Godine 1802. združene su bačka i bodroška županija u jednu županiju (bačko-bodroška) sa sjedištem u Somboru. Dio Bačke koji je nakon god. 1918. pripao Kraljevini SHS, uključen je od god. 1929. u Dunavsku banovinu (Novi Sad), a god. 1945. Bačka je ušla u sklop Vojvodine. »Demografski sastav Bačke grubo se i znatno izmijenio nakon 1945. progonom Nijemaca i brojnim naseljavanjima Srba i Crnogoraca«.

Povijest bačke županije veoma je duga i vezana je za dva prastara grada: *Bač i Bodrog.* Bačka je dobila ime prema županijskom Baču, »unatoč činjenici što je Bodrog, davno naselje na rubovima današnjega Sombora, postao središte dviju udruženih (ujedinjenih) županija«. Stanovništvo na području bačke županije »madžarski, pa i drugi pisci nazivaju Slavenima (stavio sam pri prvom spomenu navodnike). No primljeno kršćanstvo, crkveno ustrojstvo i druge pojedinosti dopuštaju niz razmišljanja i dopuna takvoj općoj imenici, posebice u svezi s novim etnogenetskim istraživanjima o Hrvatima«. Sekulić se drži »mišljenja i uvjerenja da među autohtonim panonskim slavenskim žiteljima nikako ne treba tražiti srpske pravoslavce«. Glede *Bunjevaca* i *Šokaca* »ne osporava se pripadnost 'šokačke'

zajednice matičnome hrvatskom narodu... u znanosti nije prihvaćeno tumačenje da su *catholici Valachi alis Bunievczi* isto što 'katolički Srbi inače Bunjevci'«.

U povijesti podunavskih Hrvata, »koje pisci često nazivaju bunjevačko-šokačkim Hrvatima ili bačkim Hrvatima«, tri su grada veoma važna: *Baja, Sombor* i *Subotica.* »Ti su gradovi bili i ostali svojevrsna središta gospodarskoga i društvenoga života, a hrvatsko je žiteljstvo u njima sve donedavno činilo većinu, u njima je trgovalo, otvaralo svoje ustanove i upravljalo. Subotica je bila najveće naselje, grad koji su s ponosom bački Hrvati isticali kao svoju metropolu; Sombor je bio županijsko oblasno sjedište, a Baja je bila 'glavno i najprometnije trgovačko mjesto u Bačkoj' (Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini,* Zagreb 1930., 116.)«. Od bačkih mjesta treba spomenuti Filipovo, koje je doživjelo potresnu tragediju god. 1944. i 1945. »Većinu žitelja ubili su partizani na ravnicama između Filipova i Odžaka. Zatim su nastanjeni novi žitelji koji su promijenili ime naselja u Bački Gračac«.

U *Završnim mislima* Ante Sekulić kaže: »Među naseljima tijekom povijesti najvažniji su bili naši gradovi: Bač, Baja, Sombor i Subotica... smještaj već spomenutih bačkih gradova bio je vrlo pogodan, pa su se druga manja naselja nanizala poput grozda oko jačih središta, prema njima su usmjeravala svoje putove, proizvode i društveni život... Subotica je najveći grad u kojemu žive bunjevački Hrvati (ali ne i najstariji), Sombor je bio županijsko oblasno sjedište, a trgovačko središte i luka na Dunavu je Baja. No Baču pripada prvenstvo u povijesnom značenju i opstojnosti. Pripomenuti treba također da su u spomenutim gradovima bila jaka, ugledna visoka učilišta. »U podunavskim naseljima bile su veoma rano uređene župe. U nekima su stolovali uglednici (nadbiskup u Baču, opati i prepoziti u Monoštoru i Sonti). »Sve su župe vodili franjevci Bosne Srebrne koji su bili ne samo dušobrižnici nego i predvoditelji hrvatskoga puka u seobama i u potrazi za novim zavičajem. U svim crkvama spomenutih bačkih naselja bio je hrvatski jezik jedini u uporabi (osim latinskog obrednog)«.

Ante Sekulić je izvrstni poznavatelj prošlosti prostora »koji su naseljavali i još danas naseljavaju bački Hrvati«, što dokazuje i ova njegova knjiga *Hrvatski bački mjestopisi.* Ovom je knjigom on dokazao »da su na području Bačke nekada Hrvati živjeli kao većinsko stanovništvo koje je tijekom povijesti zbog raznoraznih razloga sustavno potiskivano, što je s vremenom uvelike smanjivalo njihov broj na tom području. Antihrvatska politika u današnjoj Bačkoj kulminira u razdobljima od 1918. do 1941. i od 1945. do danas«. Tekst knjige »uvjerljivo dokazuje i činjenično potvrđuje povijesnu istinu da je velik broj naselja današnje Bačke, koja su nastala u srednjem i novom vijeku bio naseljen Hrvatima«.

Ponovimo na kraju riječi izdavača knjige: »Način na koji je knjiga napisana može biti metodološki uzorak budućim istraživačima hrvatske povijesti, kojim će sustavno i neodgodivo razložiti golem i mukotrpan posao u interesu povijesti hrvatskog naroda... Nadamo se da će sadržaj te knjige poslužiti i međunarodnoj javnosti da shvate opravdane zahtjeve Hrvata koji danas žive u Vojvodini, a kojima današnja Srbija negira njihovu autohtonost na tom prostoru, prijeteći im podpunom likvidacijom... ovu smo knjigu tiskali kao dug svim Hrvatima koji su od 1918. do danas

uspjeli očuvati svoju hrvatsku svijest, svoj jezik i svoju rimokatoličku vjeru na prostoru što upravo od tog vremena četnici i pravoslavlje silom želi prisvojiti«. Ove su riječi ujedno i najveća pohvala piscu knjige dr. Anti Sekuliću, koju je on i zaslužio.

Tomislav Heres

JOSIP BERKA: POD ZVJEZDARNICOM NA ŠALATI

Knjigu Josipa Berke *Pod zvjezdarnicom na Šalati* (Zagreb 1994., izdavač prof. Josip Berka, 159 str.), posvećenu »Dječačkom sjemeništu i mojim bivšim đacima«, pročitah ne bez uzbuđenja i ponešto sjete. Jer i ja sam jedan od bivših đaka prof. Josipa Berke – bijaše mi profesor latinskoga jezika. Rado i sa zahvalnošću se sjećam Dječačkoga sjemeništa na Šalati, gdje sam polazio prvih pet razreda gimnazije, unatoč tomu što sam iz njega zbog mladenačkih nepodobština i neopravdana prkosa dva puta istjerivan. U šestom razredu napustih ga sam i nastavih školovanje na Prvoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu.

Josip Berka poznati je pjesnik i prozni pisac kršćanskoga nadahnuća. Rođen je 11. ožujka 1906. u Slavonskom Brodu, gdje je završio srednju školu. Nakon završene studije službovao je kao profesor hrvatskoga, latinskoga i ruskoga jezika u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu (s pravom javnosti). Dogodilo se da je diplomirao na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu baš »u isto vrijeme kad se na Šalati svršavala gradnja Dječačkoga sjemeništa i Nadbiskupske klasične gimnazije«. Za nastavnika je u Nadbiskupsku klasičnu gimnaziju primljen koncem kolovoza 1930. a iz nje je otišao u mirovinu koncem kolovoza 1971., proboravio je dakle u njoj punih četrdeset godina.

S Đurom Arhanićem, svojim profesorskim kolegom na istoj gimnaziji, prof. Berka je uredio spomen spis *Iz povijesti hrvatskog školstva i prosvjete* što ga je izdalo Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora u Zagrebu. Bio je suradnik Čitanke za više razrede srednjih škola *Plodovi srca i uma* Mate Ujevića, također profesora u Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji. Sam je pak uz školsku nastavu priredio priručnik »Iz teorije književnosti« i »Pismeni sastavi«.

Knjiga *Pod zvjezdarnicom na Šalati* obrađuje prošlost Nadbiskupske klasične gimnazije u Zagrebu i njezina djelovanja. Napisana je na temelju pismohranske građe i zapisa prof. Berke za njegova službovanja na gimnaziji. Glavni dio knjige posvećen je četrdesetgodišnjem razdoblju djelovanja gimnazije i rada prof. Berke kao njezina profesora. U uvodnom dijelu izneseni su događaji koji se odnose na gradnju Dječačkoga sjemeništa i gimnazije, a u završnom dijelu i neki događaji iza prestanka službe prof. Berke te njegova daljnja povezanost sa sjemeništnim zavodom.

Kamen-temeljac zgradâ Dječačkoga sjemeništa i Nadbiskupske klasične gimnazije postavljen je i blagoslovljen 25. lipnja 1927. Sjemenište i gimnazija izgrađeni su »za izobrazbu i odgoj sjemenišnih pitomaca Zagrebačke nadbiskupije i Đakovačke biskupije«. U povelji, koja je ugrađena u kamen-temeljac, pisalo je da je »potreba vjerskog i ćudorednog napretka hrvatskog naroda... ubrzala... gradnju sjemeništa s velikom gimnazijom...« i da to sjemenište »treba da humanistički izobražava i moralno odgaja narodni podmladak od Gospodina pozvan da živi i djeluje u

duhovnom zvanju. Bogu na slavu i hrvatskom narodu na korist!« Kada su god. 1948. jugokomunističke vlasti ukinule gimnaziji pravo javnosti, na istom je mjestu otvorena »Interdijecezanska vjerska srednja škola u Zagrebu« bez prava javnosti. Toj su školi god. 1952. oduzeti niži gimnazijski razredi i promijenjen joj je naziv u »srednja vjerska škola za obrazovanje svećenika«. Nakon ponovne uspostave nezavisne hrvatske države gimnaziji je vraćeno njezino prijašnje ime i pravo javnosti.

U drugi dio knjige, koji je nazvao »Plodovi rada«, prof. Berka je uvrstio napisane radove učenika kojima je tijekom svoje službe predavao hrvatski i latinski jezik. Prvi rad u »Izboru iz učeničkih pismenih radova« napisanih hrvatskim jezikom je sastavak *Naša crkva* trećoškolca Mije Škvorca, koji je kasnije ušao u isusovački red i postao pomoćni biskup zagrebački.

Od Škvorca je uvrštena i lijepa pjesma *Ave Maria!*, koju je on napisao kao četvrtoškolac. Pisce ostalih radova na hrvatskom jeziku samo nabrajam: Stjepan Povoljnjak, Dragomir Markulin, Zvonimir Ivanec, Jurica Gluščić, Josip Strmečki, Stanko Posarić, Josip Pinturić, Josip Rastija, Mirko Matulić, Alojzije Švaljek, Franjo Šutalo, Ivan Bogdan, Franjo Pšeničnjak, Ivan Kršul, Andrija Šaleković, Đuro Kokša, Petar Šunjić, Drago Bacinger, Mijo Bergovec, Josip Mrzeljak. Svi uvršteni radovi na hrvatskom jeziku bili su objavljeni u razrednom časopisu »Listići«, koji je uređivao prof. Berka.

Kao što je »pridobio učenike za to da osim obligatnih zadaća pišu na (hrvatskom) jeziku i slobodne sastavke na temelju svojega promatranja i doživljavanja prirode, ljudi i događaja«, tako ih je prof. Berka pridobio i da pokušaju pisati slične sastavke i na latinskom jeziku. Plodove toga rada objavio je u dvije zbirke latinskih sastavaka: jedna je zbirka izišla godine 1933. pod naslovom »Quartanorum sextanorumque opuscula Latina« (u njoj su objavljivali ovi đaci: D. Markulin, M. Zagorelec, S. Povoljnjak, M. Škvorc, J. Pinturić, J. Rastija, M. Matulić, J. Gluščić, J. Strmečki, S. Kavran, R. Turek, J. Peroš, K. Stubičan, J. Kuštreba, M. Hrg), druga godine 1940. pod naslovom »Flores juventutis« (u njoj su objavljivali ovi đaci: V. Fijan, I. Brcković, M. Crnković, M. Marčinko, I. Bišćan, M. Vugrinčić, M. Tunuković).

Godine 1945. nestali su rukopisi svih mojih neobjavljenih pjesama. Netragom je izčeznula velika knjižnica probranih knjiga tiskanih od 1941. do 1945., koju sam skupio uz velika odricanja. Samo se nekim čudom sačuvao jedan primjerak spomenute zbirke latinskih sastavaka »Flores juventutis« (Quartanorum opuscula Latina – Zagrabiae MNMXL). U njoj je i moj kratki sastavak *Luscinia* (prof. Berka ga je uvrstio i u svoju knjigu), koji počinje riječima: »Cum domi essem, quotidie prima luce in silvam ibam, ut lusciniam cantantem audirem«. Tako je u knjigu prof. Berke uvršten jedan od prvih mojih sastavaka.

Knjiga *Pod zvjezdarnicom na Šalati* dokazuje da je prof. Josip Berka i u poodmaklim godinama (osamdeset i osam mu je godina) još uvijek neumoran i životvoran. Zahvaljujući mu se što je tu knjigu napisao, završujem ovaj prikaz početnim stihovima svoje pjesme *Sretan imendan*, koju mu ispjevah 19. ožujka 1941.:

Već mnogo godina mi, s vama smo
sproveli skupa,
učeći radosno mrtvi latinski jezik.
Ne nije, što rekoh! Ne nije taj jezik mrtav,
suh,

iz vaših usta, kad izlazi nalik je
na romaon bistrog potoka i šum dalekih
rijeka.

Mato Marčinko

IZNIMNO ISKRENA I DOJMLJIVA KNJIGA

(Nevenka Peračković, Nemoj me čekati, Slavonska naklada »Privlačica«, Vinkovci, 1994.)

Nevenka Peračković zasigurno je jedna od onih pjesnikinja koje bolje pišu nego što to sama pa i drugi mogu zamijetiti. U svojoj prvoj zbirci pjesama *»Nemoj me čekati«* iznjedrila je zavidnu poetsku pismenost i, sve indiferentnijoj pjesničkoj publici, ponudila pravi mali festival zrele i hrabre poezije. Već u uvodnim pjesmama *(Pismo vojniku* i *Vojnikovo pismo)* uspjela je postići visok jezični standard, nevjerojatnu snagu projekcije u svijet i psihu onoga drugoga, muškoga i tako nas zaintrigirati da nastavimo krčiti put kroz metaforski gustiš njezina stihovlja. Zgusnut, tvrd, opor, nepotkupljiv, zreo, snažan, hrabar, rekli bismo nimalo ženski – sve su to karakteristike Peračkovićkina stila, koji se proteže kroz sve cikluse, izuzev posljednjeg. Knjiga je podijeljena na četiri ciklusa, četiri godišnja doba u pjesnikinjinoj duši – *»Samo da se vratiš«*, u kojemu tema rata ekvilibrira na oštrici srca-noža, vješto i očajnički ispisana sudbina svih muškaraca koji ginu zbog muških stvari. Ostaje pomalo zagonetkom što tu uopće radi jedna žena. Odgovor bi mogao glasiti: kad se već taj jezivi, grozomorni svijet muškog, te muške fantazije ne mogu objasniti »perom muške ruke«, red je da se toga prihvati njegova suprotnost, njegov razlog za pjesmu – yin.

Ciklus *»Ponoć u kninskoj tvrđavi«* nastavak je prethodnog ciklusa u kojemu pjesnikinja svoj pjev nastoji prizemljiti, oživjeti ga eidetskim slikama strave, čežnje, iščekivanja, nemira... Možda najslabije mjesto u knjizi pripada ciklusu *»Iza zida«*, gdje autorica u nešto manje napetom i slikovitom stilu pripovijeda o »bjelosvjetskoj« zbilji. Neke teme treba jednostavno ostaviti nekim drugim ljudima, upućenijima i iskusnijima kada je riječ o postmodernizmu. No zato knjiga završava nježnim lirskim pismom-pjevom, ciklusom *»Svetog Franje golubovi«*. Ovako uokvirena knjiga pobuđuje dostojnu pažnju i nudi se na ponovna čitanja. Pjesme *U crnoj noći, Ljetni dan, Proljetna noć, Snježno jutro* mala su remek djela lirskog pisma, kojega je sve teže naći i razaznati čak i kod »smutljivih ženskih duša«.

Nevenka Peračković ima razloga za slavlje uoči Božića kao i sa svakim danom koji se rađa, a znano je da ne donosi ništa dobroga. Njezina vjera u čistoću srca, poeziju kao okrutnu istinu, a ne samozavaravanje i oholost doveli su je u stanje u kojemu je mogla napisati ovakvu dojmljivu i iskrenu knjigu. Za pjesnike obično vele da im je najbolje poželjeti što više nesreće kako bi bili »svoji na svome«. Još jedna od fatalnih zabluda! Svi ljudi nose u sebi cjelokupan teret božanskog i demonskog istodobno. lako su im životi i odnosi spram života poprilično različiti, zajednička im je podsvijest, za koju, doduše, mare tek rijetki. Pjesnici su među prvima. I Nevenka Peračković među njima.

Milan Mačešić

ZAPISI O UHIĆENJU I TAMNOVANJU

Fra Julijan Ramljak: »Nečastiva urota«, Franjevački novicijat Visovac, Biblioteka: Gospin perivoj 2, Visovac, 1994.

O. fra Julijan Ramljak rođen je u Siveriću, u Južnoj Hrvatskoj, 5. studenoga 1918. Franjevačku gimnaziju završio je u Sinju, a teologiju u Makarskoj. Za svećenika je zaređen 15. kolovoza 1943. Pastoralnu službu vršio je u Dubravicama, Rupama, na Roskom slapu za hrvatske vojnike, Gradacu, Kljacima, Čvrljevu i Zlopolju. Uhićen je u Gracu 19. listopada 1947. Od 1947. do 1962. proveo je u KPD Stara Gradiška. Nakon izlaska iz zatvora bio je župnik u Studencima do 1976, a potom u Stankovcima do 1991. Nakon toga postaje župski vikar u Promini, te se poslije kratkog vremena pred četnicima zajedno s narodom povlači iz Promine u Zagoru. Od ljeta 1994. živi na Visovcu.

Fra Julijanova knjiga »Nečastiva urota« je zapravo skup zapisa o njegovu uhićenju i tamnovanju, u kojima on, kako sam kaže, iznosi neka tegobna iskustva iz svog života od Mlade mise do konca »popravka« u Staroj Gradiški. To je značajan dokument čitljiva narativna oblika s oblicima romana iz totalitarističkog vremena, kad je za istinu valjalo podnositi i najteže žrtve.

Bilješke za ovu knjigu su nastale odmah nakon fra Julijanova izlaska iz zatvora, te ih je on u tajnosti čuvao, a potom umnožio u nekoliko primjeraka, kako se ništa od toga ne bi izgubilo. Fra Julijanovo iskustvo je samo jedno u nizu, kako svećenika tako i ostalih domoljuba koji su bili proglašavani »narodnim neprijateljima« i bili tretirani izdajicama države.

Na stotinjak stranica fra Julijan opisuje mučne događaje iz vremena u kojem istina i pravda nisu značile mnogo. Sve je unaprijed bilo odlučeno, a scenarij nije bilo teško pretvoriti u dramu. To dovoljno ilustrira dio teksta u kojem fra Julijan piše o svom uhićenju: »Kad smo ušli u kuću, pružajući mi ruke rekoše: »Došli smo vas posjetiti i ujedno uhapsiti: »U redu', odgovorio sam s osmjehom. Jedan od njih, neki Frano, primjeti: 'Pa vi se ne plašite?' Odgovorih mu: 'A zašto bih se uznemiravao? Ta mi svećenici svjesni smo da ste kivni na nas i da ćete nas progoniti i hapsiti; razumijem ovo što se događa jer znam da vam je cilj sve svećenike, pastire hrvatskog naroda, baciti u vaše komunističke zatvore i zatrti. Ali znajte da je Kristov svećenik za Krista i Crkvu i za svoj hrvatski narod spreman na sve pa, ako ustreba, i na samu smrt«.

U knjizi se dalje nižu nečovječne scene od kojih je najupečatljivija ona kad je fra Julijan, da bi zlotvori došli do »istine«, morao stajati u stavu mirno 123 sata. Valjalo je priznati ono što nije učinjeno, ono što nije rečeno i to sve »u ime naroda«, kojeg su pljačkali i uništavali u ime »savršenog« političkog sustava i svojih ideala.

Prvi put je fra Julijan u Drnišu 1947. nevino osuđen na 8 godina zatvora s prisilnim radom i na gubitak političkih i pojedinih građanskih prava u trajanju 5 godina. Narod koji je bio u sudnici javno je prosvjedovao videći nepravdu nevino osuđenoga. Drugi put osuđen je također nevino u Šibeniku 17. srpnja 1948. na 18 godina zatvora s prisilnim radom i pet godina gubitka svih građanskih prava. U tu kaznu uračunala se prva kazna od 8 godina zatvora. Također se u tu kaznu uračunao izdržani istražni zatvor i već izdržana kazna po prvoj presudi od 19. listopada 1947.

Slijedio je dugi niz teških godina robije u neljudskim uvjetima. To je trajalo sve do travnja 1962., kad je fra Julijan po Zakonu o amnestiji otpušten iz zatvora. Nakon zatvora fra Julijan je nastavio pastoralnu djelatnost u svojoj Provinciji, gdje se istakao kao pučki misionar, voditelj duhovnih vježbi. Posebnu pozornost u pastoralnom radu posvećivao je radu s djecom, mladima i brizi za svećenička zvanja, a također i aktivnosti oko obnove i gradnje crkvenih objekata.

Ova je knjiga još jedan doprinos osvjetljenju istine o poslijeratnoj tragediji pojedinca i cijelog hrvatskog naroda koji se neustrašivo borio za ideale istine i pravde. Fra Julijan, kako je rekao dr. fra Šime Samac, urednik knjige, u uvodnoj riječi, Franjinom ljubavlju ljubi svoju Crkvu, a matoševski svoju Croatiu. »Njegovo je geslo – kaže dr. Samac: Istina se mora znati, a tragedije se ne smiju ponavljati«.

Adolf Polegubić

PJESNIČKI TAJNOPIS

(Zdenko Radanac: USTA MORA, Bjelovar 1994.)

Započnimo razmatranje o poeziji *Zdenka Radanca,* Bjelovarčanina, opaskom rumunjskog filozofa *Emila Ciorana:* »Svaki pojedinac ima moć da uzdigne život svog bližnjega«. U tom, melioorističkom i idealističkom kontekstu, smješta se i Radančevo pjesmopjevanje, budući da su mu poetske tvorevine mahom *izvješća iz unutrašnje pokrajine,* namjenjena znancima, prijateljima, životnim suputnicima i supatnicima. Takva, intimistička i na stanovit način »staromodna« poezija, uvijek traži odjek, odaziv, čitalačko povjerenje, da bi uopće mogla živjeti.

Radanac je samozatajan, nenametljiv: odlučio se za govor »ispod glasa«, za sjenu i zavjetrinu, daleko od mjesta gdje se projektiraju književničke karijere i gdje se bistre poetološke i estetičke zavrzlame. Za pisanje će mu dostajati i već ucrtani poetski krug, pak će predmet njegova »bavljenja« biti ljubav, tjeskoba, melankolija, strava opstanka, misterij ženstva, usamljenost i slična »opća mjesta«, o kojima je, začudo, uvijek u stanju izreći po kakvu jezgrovitu metaforu ili izvući meditativno-filozofski izvod, temeljen na osobnom iskustvu.

U formalno-tehničkom smislu, Radanac također ne koketira s pretjeranim (nasilnim) modernizmom. Umije organizirati pjesmu po klasičnoj versifikacijskoj shemi, s pravilnim rimama, a također brižljivo čuva ritam i onda, kad se služi slobodnim stihom i »labavijom«, razgovornom formom. Prisjećamo se, dakle, *T. S. Eliota* po kome je poezija »ritmička kreacija ljepote«. Kroz Radančevu poeziju teku mnoge struje, križaju se silnice i utjecaji, no stalno će se uznastojati na osobnom tonu i pečatu. Pažljiv će čitatelj naći dodire sa slikarstvom, glazbom, mitologijom i religijom, i dakako, dobrom, probranom lektirom, u rasponu od romantičara do nadrealista.

Ako je dopušteno poslužiti se metaforom, recimo da potencijalno svi imamo na izboru iste riječi, pripadajuće hrvatskom jeziku, a svaka je od njih (slobodno parafraziram Bachelarda) pupoljak koji obećava grančicu i cvijet. Pjesma je, po analogiji, ikebana: sve ovisi o odabiru, smislu za detalj i eventualnom učinku iznenađenja, koji is-

kusan majstor umije postići. Radančeve će »ikebane« naći mnoge čitatelje, koji u svojoj dobrodušnosti još vide poetske svjetove kao utočišta stvaratelja, a odnos pjesnika i čitatelja shvaćaju kao »bratstvo po himerama«.

Naposljetku, vratimo se prvotnom polazištu: naslovu. On kazuje da Radanac nije plošna i pravocrtna stvaralačka ličnost, već netko tko itekako razumije pjesnički tajnopis, zasnovan na simbolima i alegorijama, koji katapultiraju značenja u višu, metafizičku ravan. Zbirka je naslovljena USTA MORA, pa raščlanjujemo obje riječi, oba simbola. Usta su (sjetimo se egipatskog piktograma!) simbol govora, njegov instrument. Kroz njih prolazi glas-riječ, nastojeći da izrekne pravorijek o božanskoj nazočnosti u svakom djeliću zbiljnog svijeta. More je, s druge strane, pratvar, tvorački element, demijurško počelo. Po tome, čovjek (ljudska egzistencija) jest kapljica, što teži numinoznom beskraju u kome će se ujediniti s istolikim mnoštvom. U spoju *usta mora,* odnos je reverzibilan: čovjek zbori o beskraju, a beskraj se obraća čovjeku, zboreći njemu, o njemu, kroz njega.

Radančev prvijenac vrijedna je i višeslojna pjesnička knjiga, poradi čega je pozdravljamo kao dobrodošao pjesnički i umjetnički događaji na gornjohrvatskom prostoru.

Božica Jelušić

»UNATOČ SVEMU«

(Knjiga pjesama Miljenka Stojića, Tomislavgrad 1994.)

Miljenko Stojić rođen je 1. lipnja 1960. godine u Dragićini, čitlučka općina. Pučku školu pohađa u Čerinu, Franjevačku klasičnu gimnaziju u Visokom, bogoslovlje u Zagrebu, Sarajevu i Jeruzalemu, a svećenikom postaje u Mostaru 1987. Na Papinskom sveučilištu *Antonianumu* postiže licencijat iz teologije (specijalnost kršćanska i franjevačka duhovnost).

Već kao četrnaestogodišnjak javlja se pjesmama u katoličkim glasilima »Malom koncilu«, »Novom cvijetu«, »Našim ognjištima«, »Dlanu«, »Kršnom zavičaju« i »Maruliću«. Dakle, Stojić nije nepoznat određenom sloju čitatelja.

Kad se očekivalo Stojićevo objavljivanje prve zbirke pjesama, u dvadesetoj godini svog života doživljava stvaralačku krizu i spaljuje svoje pjesničke radove. Nakon desetak godina šutnje Stojić objavljuje svoju prvu zbirku pjesama *»Unatoč svemu«* – upravo unatoč svemu. To su uglavnom neobjavljivane pjesme, koje pisac na početku zbirke u posveti svojim roditeljima naziva premišljanjima.

Pisac je pjesme svrstao u pet ciklusa po naslovima:

Koraci blagi, koraci teški; Glasi prijateljstva; Bolni treni; Miris sadašnjosti; Spoznavanje mudrosti.

Ove pjesme za otvorena srca kadre su mudrošću prosvijetliti, osjećajima oplemeniti i rodoljubljem pobuditi. Na dobrom su tragu Šopa, Maka, Bubala i Kordića. Usmjerenost ove lirike znakovito je likovno izrazila na omotu zbirke Milena Tomas u liku dvaju čempresa usmjerenim nebesima.

Pjesme su pisane u slobodnom stihu, ali to ne znači da nemaju svoga ritma.

U svim ciklusima primijenjena je odgovarajuća interpunkcija, osim u ciklusu *Miris sadašnjosti.* Možda i to ima neku simboliku za doba razbijenih svih normi i obzira.

Ova poezija, kao i svaka druga, ima svoj smisao, parafrazirajući pjesnika, ako joj otvorimo srce i um i parafrazirajući Stojića, ako imamo želju da se sa samim sobom susretnemo.

Stojić je ovom zbirkom učinio dobar korak na putu hrvatskom Helikonu, samo neka ne sustane na tom putu, neka kroči dalje!

Jerko Ivanković

»UČINIO SAM ŠTO SAM MOGAO...«

(Fra Jozo Mihaljević, Livanjska književna čitanka, izd. Matica hrvatska, Ogranak u Livnu, Livno 1994.)

Grad koji ima jedanaest stoljeća staru i sadržajnu povijest, mora imati i svoju književnu prošlost. Treba je samo iščupati iz zaborava, upoznati se s njom i ponovno je proučiti. I onu nepisanu – usmenu i onu pisanu – autorsku! Ona će nam najbolje pomoći (navodi Mirko Vidović) da odgonetnemo tajne mentaliteta, vjere i uvjerenja hrvatskog i bosanskog čovjeka, koji je, baš ovim pismenima častio svoje djedove, bane, župane i velmože: nada sve poštivao svoje stare, iznad svega volio svoju djecu. (Mirko Vidović)

Sastasmo se stoga večeras, poštovani prijatelji, da izrazimo dobrodošlicu jednoj takvoj knjizi, neobičnoj i posebnoj »LIVANJSKOJ KNJIŽEVNOJ ČITANCI« i odamo priznanje njezinom priređivaču fra Jozi Mihaljeviću, svećeniku, pjesniku i promicatelju livanjske kulturne baštine.

Naziv knjige »LIVANJSKA KNJIŽEVNA ČITANKA« uporabljen je kao oznaka za ograničeno područje Livna i njegove šire okolice. Što je, zapravo, ČITANKA? Što ona sadrži? Kako je shvatiti...? Čitajući je, nametala su se pitanja sama od sebe. Odgovor pronađoh u izreci: »Ne čitajte da biste protivurječili, niti primili za gotovo ono što piše, već da biste mjerili i rasuđivali o onome što ste pročitali. I shvatili sponu između tebe, prošlosti i mene, sadašnjosti. Tijesnu sponu koju iskovaše pjesnici!«

Zavičajnost je plodno tlo na kojem se književnost najlakše može razviti samostalno, oslonjena jedino na neposredno čitalačko iskustvo onih koji književna djela vole i razumiju. A za razumijevanje bliže ili dalje prošlosti potrebno je samo uživiti se u posebne okolnosti njihova nastanka i u shvaćanje života i svijeta njihova vremena.

Pisci i djela njihova izravno govore o onome što je prisutno u nama i oko nas. Ona se lako i neposredno prihvaćaju kao izraz naših težnji, sukoba i zanimanja, naših tekućih nadanja i strahovanja.

Znati o svojoj prošlosti znači znati o onome što nam je u baštini osobno najbliže i izravno najpoznatije. Književna baština pripada i »našem vremenu«. To drugo vrijeme razumjet ćemo lakše od ovoga u kojemu živimo i koje je, stoga, doista naše vlastito, ono jedino što ga možemo osobno iskusiti.

Kronološki poredana književna djela livanjskog podneblja opisuju, tumače i objašnjavaju našu povijest koja se uvijek iznova piše, jer se naša slika prošlosti neprestano mijenja u skladu s našim sadašnjim shvaćanjima. U prošlosti se pronalaze i neka uporišta razumijevanju suvremenosti. Zavičajna književnost omogućava nam povezivanje sa zajedništvom na relaciji »prošlost-sadašnjost«. Istovrsni su, dakle, odnosi između »staroga« i »novoga«. Njihova suprotnost nikako ne isključuje njihovo uzajamno prožimanje.

Obratimo li pozornost na »ČITANKU«, prije svega, na smisao nekih djela, na način pisanja i na teme koje obrađuju, ustvrdit ćemo njihovu »pripadnost« i našem vremenu. Neka književna djela pripadaju našem vremenu zbog tema o kojima govore. Kao predmet zanimanja, teme se nisu mogle pojaviti u prošlosti, jer se živjelo drugačije nego danas, jer danas govore o načinu koji ranije nije bio poznat kao mogući način književnog izražavanja. Suvremena tematika i suvremeni način izražavanja u svezi su sa suvremenom stvarnošću. Elemente sadašnjosti nalazimo u prošlosti. Odnos između »novoga« i »staroga« strogo se odvaja od odnosa između »dobroga« i »lošega«. Tek razumijevanje cjeline odnosa između tradicije i suvremenosti pomaže nam da sadašnjost točnije odredimo u okvirima koji se zbog prirode književnosti ne mogu ni prostorno ni vremenski točno zacrtati.

Zamisao fra Joze Mihaljevića da priredi i tiska u »LIVANJSKOJ KNJIŽEVNOJ ČITANCI« sve dostupne materijale iz književnosti i o književnosti livanjskog kulturnog kruga, dobila je razlog za njezino opravdanje. Povijesna je sudbina hrvatskog naroda dio povijesti Europe i usko je povezana sa svim njezinim zbivanjima, razmjenama i suradnjama od kulturno-ekonomskih do političkih i vojnih. Dakle, od lokalno-nacionalne preko hrvatske i bosansko-hercegovačke do europske, kulturna baština Livna dio je opće svjetske tradicije.

Svoju »ČITANKU« fra Jozo Mihaljević sastavio je da našoj mladeži pruži jedno drugačije Livno, da upozna Livnjake u povijesnom, kulturnom i književnom trenutku u kojemu nas ne može nitko iščupati iz uljudbenog europskog procesa. Baština će nas podsjetiti da ne zaboravimo kulturno tkivo svoga kraja, mada ono neće umanjiti našu književnu suvremenost.

Kompozicija »ČITANKE« je jednostavna. Uvjetno rečeno, sastoji se iz dva dijela. Prvi dio počinje usmenom predajom, tj. narodnom književnošću, uz popratnu riječ o narodnoj književnosti. Zatim se navode primjeri iz narodnih pripovijedaka, junačkih i lirskih narodnih pjesama. Završavaju narodne umotvorine gangom i bećarcem.

Drugi dio počinje piscima i njihovim djelima. O svakome piscu napisan je tekst o životu i radu s bibliografskim podacima. Ukupno je uključeno u »ČITANKU« trinaest pisaca. Počinje autorski tekst s Glamočakom fra Pavlom Posilovićem s kraja 16. stoljeća i do sredine 17. stoljeća. On piše pobožne, moralno-poučne knjige bosančicom i latinicom. Iza njega je Jovan Sundečić koji živi i djeluje tridesetih i do kraja 19. stoljeća. Sveslavenski je orijentiran. Piše osobne impresije s povijesnom pozadinom, o diplomatskim previranjima na hrvatskoj, crnogorskoj i srpskoj sceni. Slijede dalje kronološkim redom: fra Alfonzo Bralić, Mirko Jurkić, fra Bonifac Vidović, fra Eugen Matić (Narcis Jenko), Štefa Jurkić, Voislav Mioč-Venny, fra Miroljub Pervan, trojica Džaja s Kupreške visoravni – fra Miroslav, fra Željko i Mato. Panoramski prikaz završava s fra Mladenom Brčićem i njegovim književnim razmatranjima o Silviju Strahimiru Kranjčeviću i Narcisu Jenku. Dakle, ovaj povijesni pregled književnika livanjskog kraja obuhvaća kulturološka zbivanja i rezultate duhovne i književne misli od prvih usmenih početaka do četrdesetih ili pedesetih godina našeg stoljeća.

Ovakvu vrstu knjige treba shvatiti više kao informaciju o predstavljenom opusu, nego kao priručnu stručnu antologiju. Izbor pisaca i djela poslužit će, prije svega, za otvaranje novih pogleda i jačanje zanimanja za livanjsku kulturnu prošlost kod brojne manje upućene publike. Knjiga je i sastavljena da bi na njih upućivala i uvijek ponovno na njih podsjećala. Budućem povjesničaru i proučavatelju naše književnosti »ČITANKA« može poslužiti kao predtekst za razmišljanje i uz to kao građa za kritičku nadgradnju.

Na kraju, u svezi sa svim, predajem »ČITANKU« čitatelju da njezinim duhovnim štivom popuni prazninu u poznavanju lokalne i nacionalne književne baštine. Njezin priređivač, fra Jozo Mihaljević, pred ovim i budućim naraštajima ima pravo reći: »Učinio sam što sam mogao...«.

Branka Barać

ZA UPOZNAVANJE I ZBLIŽAVANJE

(Almanach, Österreichisch-kroatische Gesellschaft, Verein Salzburg, Jahrgang 1993. i 1994.)

Austrijsko-hrvatsko društvo, osnovano 24. kolovoza 1991. u Salzburgu, počelo je 1993. i nastavilo 1994. izdavati Almanah sa željom za bolje razumijevanje povijesne i kulturne povezanosti austrijskoga i hrvatskoga naroda. U Almanahu nalaze se – i dalje će se nalaziti različita područja i tematski krugovi iz različitih povijesnih razdoblja, a sve sa željom za produbljivanje dobrosusjedskih odnosa obaju naroda. Po dosad objavljenim godišnjacima može se zaključiti da je namjera uredništva uspjela, a zacijelo će ubuduće donijeti još više ploda.

Almanah za 1993. na 84 stranice donosi šest priloga petorice autora, iz Hrvatske i Austrije. Okupio je značajna imena: dr. Franjo Zenko i dr Josip Luetić iz Hrvatske, te mg. phil. Elias Brica, dr. Lujo Tončević-Sorinj i Egon Sauer-Nordenfeld iz Salzburga. U njihovim se prilozima govori o filozofiji absolutnoga dinamizma u filozofskom radu Ruđe Boškovića, zatim o svjetskoj pomorskoj djelatnosti srednjovjekovne Dubrovačke Republike, o Svetom Blažu kao zastavi Dubrovačke Republike. Prof. mr. Brica u Almanahu za 1993. počinje, a u broju za 1994. opširno nastavlja o etničkom podrijetlu stanovnika Bosne i Hercegovine. E. Sauer-Nordendorf piše u prvo navedenom Almanahu o austro-ugarskoj vojsci u Hrvatskoj 1914. – s obiljem karata i slika, a u Almanahu za 1994. također obilato ilustrirano govori u Cesarsko-kraljevskoj Vojnoj granici.

U Almanahu za 1994. dipl. ing. Rudolf Hautner piše o Okupciji Bosne i Hercegovine 1878. kao priključku Europi, potvrđujući to posebno graditeljskim pothvatima, melioracijama, unapređivanjem poljoprivrede i šumarstva, izgradnjom vodovoda i sličnim.

Prilog bivšeg glavnog tajnika Vijeća Europe, dr. Tončić-Sorinja »Bosanska država« neobično je dojmljiv, zahvaljujući i dvjema zemljopisnim kartama, sa zaključkom da »u ožujku 1994. osnovana hrvatsko-muslimanska federacija Bosne i Hercegovine otvara novo poglavlje puno nade u dramatičnoj povijesti te zemlje«.

Neosporno s punim je smislom u posljednjem Almanahu pretisnuta i ponešto skraćena verzija članaka »Sprache als Ideologie« iz časopisa »Die Slawischen Sprachen« i »Marulićeve« povremene suradnice prof. dr. Elisabeth von Erdmann-Pandžić.

Drugi je Almanah već dosta opsežniji od prvoga (170 stranica), izdaju se na papiru za umjetnički tisak u veoma finom, premda ne i luksuznom obliku, obiluju likovnim prilozima, a naišli su na izvrstan prijem u istaknutih ličnosti kao i stručnjaka različita formiranja, pa i u mnogih dobronamjernih ljudi što nisu nezainteresirani za zbivanja na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Širenju istine svaki je napor dobrodošao. Ova dva broja Almanaha su u tom smislu veoma uspješan napor. Poželimo im da tako i nastave, ali i da nađu dovoljno odjeka! U svojoj i našoj domovini, ali i šire, mnogo šire...

Ivo Slaviček

ZRIN

(Časopis za povijesna, kulturna i gospodarska pitanja hrvatskog Pounja)

Časopis redovno informira svoju vjernu čitalačku publiku koja se od početka domovinskog rata nalazi uglavnom u progonstvu. I stoga je taj časopis svima njima dobrodošao. Časopis je tehnički veoma ukusno opremljen, što potvrđuje i njegova naslovna (uvijek ista, po starom Zrinu dobro prepoznatljiva) stranica. U tekućoj 1994. g. pojavili su se sedmi, osmi i deveti broj, a za očekivati je i deseti.

Posebno je zanimljivo što redakcija »Zrina« ustupa stranice časopisa ravnopravno svim suradnicima diljem Hrvatske Banovine, i to po unaprijed dogovorenom i utvrđenom redosljedu. Ove je godine tako bila predstavljena u sedmom broju Sunja, u osmom broju Petrinja, u upravo izašlom devetom broju Hrv. Kostajnica, a u desetom, s najbrojnijim prilozima bit će zastupljen Sisak.

Prelistavam osmi i deveti broj ZRINA. Koncepcija je lista utvrđena. Na samom početku RIJEČ UREDNIKA, u kojoj se daju glavne informacije o sadržaju broja. Slijede: PORUKE I POUKE IZ POVIJESTI BANSKE ZEMLJE – BANOVINE. U osmom broju, posvećenom Petrinji, naći ćemo članak Ivice Golca o PETRINJI – GRADU NA BRANIKU HRVATSKE.

U devetom broju, posvećenom Kostajnici, istaknuto je mjesto zauzeo članak mr. sc. Ante Milinovića: »Zlatni vitez Pavao Ritter u Pounju 1699-1701«; tekst mr. Nenada Lipovca posvećen gradu Zrinu i »Hrvatsko Pounje – predziđe kršćanstva u srednjem vijeku...« Krešimira Bulića i Ante Milinovića.

U rubrici UGLEDNICI S UNE, u osmom broju, predstavljen je perom Stjepana Krpana Gabrijel Kolinović Šenkvički (1698 – 1770), a u devetom IVO KOZARČANIN (1911 – 1941).

Slijede rubrike: S bojišta; Svjedočanstva i sjećanja; Život i stradanja u progonstvu; Povratak; O onima koji nam pomažu i Pisali ste nam.

U osmom broju, posvećenom Petrinji, vrijedi istaći slijedeće naslove: Predstavljamo općinu i grad Petrinju; Politički život i njegova obnova; Petrinja – grad učitelja od 1862. g; Crteži, planovi i topografske karte Petrinje – analiza i valorizacija; Petrinja, Petrinjci i njihove sudbine od rujna 1991.; Stradali sakralni objekti u župama Petrinja i Hrastovica 1991/92. g.

U rujanskom broju, posvećenom hrvatskom gradu na Uni, nalazimo pregršt tema vezanih uz Pounje i tragediju staroga Zrina 1943. g.

Urednik u uvodnoj riječi piše: »Ustupili smo prostor preživjelim Zrinjankama da iznesu svoja sjećanja i svjedoče o četničkom zločinu: etničkom čišćenju u samom središtu Hrvatske. Isto tako, učesnici tragičnog zbivanja u Pounju, odnosno u Kostajnici 1991., riječju i slikom svjedoče o trogodišnjici te tragedije«.

Uključujući se u obilježavanje devet stoljeća postojanja Nadbiskupije zagrebačke, ZRIN objavljuje i tekst o katoličkim župama u porječju rijeka Vrbasa, Bosne, Une i Sane prije nego su ta područja naselili žitelji grčkoistočnog i islamskog bogoslužja.

U oba broja, kao i u prethodnima, bogato su zastupljeni i literarni prilozi, koji na svoj način govore o prošlosti ovog, po mnogo čemu bogatog i zanimljivog, kraja, koji njegovu sumornu sadašnjost ublažavaju svijetlim tonovima vjere u slobodu i nadom u povratak na zelene obale Kupe i Une.

Izdavač časopisa ZRIN je Društvo prijatelja Zrin u Zagrebu, časopis izlazi tromjesečno s ograncima u Australiji (Sydney) i Kanadi (Toronto).

Marija Horžinek

IZMEĐU DRAVSKIH SPRUDOVA I ZAGREBAČKOG ASFALTA

(Ivan Horvat Hlebinski)

Nadarenost Podravaca ne očituje se samo u naivnom slikarstvu nego i u drugim granama umjetnosti pa danomice saznajemo za nova imena podravskih glumaca, glazbenika i pisaca. U knjizi »Suvremeno kajkavsko pjesništvo« (nakl. KAJ, Zagreb, 1976.) upoznali smo pjesme Ivana Horvata Hlebinskog, Josipa Ozimca i Frana Koncelaka, a u nedavno objavljenom djelu »Skriveno u riječima koprivničkih pisaca (nakl. DR. FELETAR, Koprivnica, 1994.) Božica Loborec osvijetlila je likove i radove pisaca koji uz ostalo njeguju ljepotu kajkavske riječi. Konkretno i slikovito prikazala je B. Loborec Koprivnički književni krug, u kojem su Drago Bosnar, Vjekoslav Prvčić, Pajo Kanižaj, Milan Krmpotić, Ivan Horvat Hlebinski, Marijan Horvat, Dragutin Feletar, Mladen Levak, Milena Severović, Fran Koncelak, Maca Jambrešić i Vladimir Kuzel. Neki su već ušli u antologije kajkavskog pjesništva, a među njima treba istaknuti *Ivana Horvata Hlebinskog*, o kojem se danas već može govoriti kao o zrelom piscu, koji će ostaviti trag u hrvatskoj književnosti.

Ivan Horvat Hlebinski rođen je 1932. u Hlebinama, srednju školu završio je u Koprivnici, a u Zagrebu Filozofski fakultet: hrvatski jezik i književnost i engleski jezik. Od 1955. radi kao prosvjetni radnik te uz hrvatski i engleski predaje i njemački jezik i glazbeni odgoj, a vodi tamburaške i pjevačke zborove. U stručnom tisku javlja se od 1955. g. člancima iz kulture, odgoja i obrazovanja, a književnim radom počeo se baviti već u gimnaziji. Smisao za pisanje naslijedio je od majke Marije, koja je pisala novele, o kojima se pohvalno izrazila u osobnom pismu Marija Jurić-Zagorka.

Prvu pjesmu (»Ljetni san«) objavio je Ivan Horvat 1959. u Glasu Podravine, i to na štokavskom narječju. Kajkavsku poeziju i prozu tiska u časopisu »KAJ« od 1968. godine i redovito se javlja u tome glasilu, ali objavljuje svoje radove i u drugim časopisima. Pretežito piše jezikom svoga zavičaja, hlebinskim kajkavskim idiomom, vrlo bliskom govoru Galovićeva kraja. Pjesme i crtice za djecu objavljuje u dječjim listovima

»Modra lasta«, »Smib«, »Radost« i dr., a sudjeluje i na kajkavskim festivalima. U tijeku 35 godina književnog rada izvodile su se njegove pjesme i pripovijetke u radijskim emisijama, a uglazbljeno mu je više od 50 pjesama. Preveo je na kajkavsko narječje Brešanovu dramu: »Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja« pod naslovom: »Prectava Hamleta u selu Dolnji Kališ«.

Za pjesme i pripovijetke primio je 15 različitih nagrada.

Kritičari Horvatovih pjesama (Skok, Slaviček, Pavleš, Peterlin i Loborec) ističu njegovu *emocionalnost, misaonost, ritmičnost i jednostavnost.* Naglašavaju njegovu *ljubav prema rodnoj Podravini, malom čovjeku* »težaku« i *majstorstvo u gradnji stiha i njegovanju riječi.*

U zbirci pjesama »Razlejane vode« (nakl. »KAJ« 1970.), oslikanoj crtežima Ivana Generalića, pjesnik Horvat progovorio je o svom selu, čežnji za zemljom i prijateljima, pa se tuga i nostalgija provlače i »razlevaju« kao voda njegove nizinske rijeke, Drave, koja teče široko, umiruje i odlazi bez povratka. Bez povratka otišli su i dragi ljudi njegova djetinjstva i mladosti. Pjesma »Zovo me«, a i mnoge druge protkane su tihom boli za njima koji počivaju na groblju: »na Kozarnicaj počivajo Nacina, Rokina, Štefina, Ivina... Jeden po jeden mirno so zaspali, z ove vulic zanavek nestali...« *Motiv smrti, nestanka i nepravde* povlači se u nizu pjesama kao i *ljubav prema majci,* kojoj je posvetio pjesmu »Plave sončenice«: »Vu naši bokčiji i kmici / jognjov si pono v meni vuž gala. / Nigdar ti zabil to ne bom. / Tvoje velike sozne joči / kaj dve plave sončenice) vidim navek pred sebom/«.

Razapet između sela i grada Horvat se priklanja selu, što se osjeća u zbirci »Na mrtvi straži« (nakl. »KAJ« 1976.). Iako svjestan da je seljački život mukotrpan, jer teška podravska zemlja traži težaka, slugu, koji ustaje s prvim pijevcima i liježe u smiraj dana, ipak Horvat »zavidi« seljaku, uspoređujući svoj rastrgani gradski život s neuništivom snagom i mirnoćom poslenika: »I tak pramaletje sako / na vozu gnoja vidim Jožo./. Raven je kak sveča, / vesel je i nasmejan, / a moje se grbe pleča, / i pilule žofke gočem, / mamuren sem i pospan/. Ja znam, Jože, da ti rad / v avutu se vozil,/ plačo primal. / Al ti ne znaš, Jože, / da ja bi rejši na gnoju se / pelal, / žmefke tvoje posle v znoju delal/. (Iz pjesme »Ti ne znaš, Jože«).

Ali Ivan Horvat ima i vedrih pjesama »Kajkavske žalce« koji prodiru u srž i *bodu svojim žalcem,* »bockaju« negativne društvene pojave, ljudske mane ili neku aktualnost. Ti kratki aforizmi, rijetki u našoj književnosti, pogotovo kajkavskoj, osim kod Paje Kanižaja, pravi su mali biseri, zaokružene cjeline i rado čitani zbog aktualnosti i ugođaja kao primjerice »Naš Demosten«: »Tak je ftečno pripovedal / ludem tem / kaj je želno slušatelstvo / vlovil drem./ ili »Vreme se menja«: Negda se je čovek klanjal / teletu od zlata./. Denes pak se klanja saki / komačecu lungenbrata./

»Velika kaštiga« / kazna, napast/: »Nofci samo lude kvare. / To vele i knige stare/. Selaka je Bog opčuval / od takve kaštige/. Čim peneze skupi malko, /porezi ga reše brige«/.

U danima krvavo stečene slobode Hrvatske *pjeva Horvat žrtvama u Borovu Selu,* pjeva im na štokavskom narječju, jer oni su pali za sve nas i kao što je nekad pleo stihove *svojim Nacinam i Štefinam,* u ratu i borbi za Hrvatsku s tugom zove u pjesmi: »Mili Dečki Stare Kroacije«: / Ivane i Zorane, / Stipane i Mladene / Marinko i Zdenko, / ...oprostite što vijenac bola i žalosti / ispleh u prvom svibnju mlade slobode / od rumenih želja vaše mladosti/.

Ne zamjerite, dječaci mili hrvatske nacije,
što ću danas u ove žalosne rime
uplesti i vaše zajedničko ime:
Neumrli Dečki Stare Kroacije«,
završava Horvat u matoševskom, domoljubnom stilu.

I u najnovijim pjesmama Horvat se *ponovno vraća svojoj Podravini* i raspjevano, ljubavnički željno želi »zatancati« s njom svoj zadnji ples: / Jene noči/, kak najlepša senja / kak najdraksa tenja, /kak vetrek pramaletni / dok lefko diha, /došla bo k meni, / na vankuš stiha, /Podravina moja, / nasmejana kaj mladenka srečna / s črešnjinem cvetom prekrita, / vu zvezdanom prahu vmita. /... A Podravina moja i ja / zatancali si bomo ftečno / zanjega nerazdvojnoga plesa. / I vu te mah / postal bom zemla – /vekvečni plodni / podravski prah. (1992.).

Stanka Pavuna

KNJIŽEVNE VEČERI HKD-a SV. JERONIMA (SV. ĆIRILA I METODA) U VELJAČI

9. II. 1995. – prof. Ljubica Štefan: Europa i »Velika Srbija«

16. II. 1995. – mr. Nikola Bićanić: Senjske žrtve

23. II. 1995. – dr. Marko Babić: Aktualni portret Bosanske Posavine

»Glas Koncila« od 1. I. 1995. donosi članak o predavanju prof. *Radovana Grgeca* (22. XII. 1994) o povijesnoj ulozi HKD-a i o priopćenju prof. *Luke Perinića.*

* * *

Stalni recenzent Radio-Vatikana *Boris Rotar* govorio je o Maruliću 6/94. (20. XII. 1994). U emisiji je iznio i kritičke primjedbe u vezi s nekim prilozima. (Inače su njegove recenzije o drugim izdanjima i izdavačima uglavnom izrazito pohvalno intonirane).

* * *

Ivan Pavao II. proglašen je prema anketi tjednika »Time« čovjekom godine.

* * *

»Glas Istre« od 22. XII. 1994. donosi prikaz *Tanje Štambuk* o božićnom broju »Marulića«.

* * *

30. XI. 1994. umro je u Zagrebu suradnik »Marulića« i jedan od najuglednijih predratnih suradnika HKD sv. Jeronima, *Pere Dulčić.*

* * *

27. XII. 1994. umro je u Zagrebu hrvatski književnik i suradnik »Marulića«, *Zvonimir Kulundžić.*

* * *

»Vjesnik« od 29. XII. 1994. donosi prikaz jeronimske antologije »Mladi Hrvat« *Blanke Pašagić* iz pera *Marijana Vogrinca.*

* * *

U »Matici«, br. 11/12-94, *Franjo Dujmović* objavljuje svoju korespondenciju s *Lukom Fertilijom,* u kojoj se posebno spominje *Danijel Uvanović,* urednik »Hrvatske straže«, i njegova supruga Zlata.

* * *

Od 8. do 10. prosinca 1994. održan je u Anconi, u organizaciji instituta *»Jacques Maritain«,* skup s temom »Talijanska demokracija između liberalizma i solidarnosti«.

* * *

»Etudes«, br. 11/94, donosi prikaz nove knjige *Jeana Guittona* »Lumen de lumine« iz pera *Claude-Henryja du Borda.* U istom broju *Michèle Levaux* piše o knjizi *Yanna Quefféleca* »Disparue dans la nuit«. (Nestala u noći).

* * *

21. XII. 1994. predstavljena je zbirka pjesama *Stanislave Adamić* i *Tadimira Božinovića* »Zlojutro, ne oskvrni molitvu!« u likovnoj opremi *Ivana Lackovića Croate.* Knjigu su predstavili *Ivan Bošković* i *Drago Šimundža* u Pinakoteci Gospe od Zdravlja u Splitu.

* * *

Nedavno je izašla iz tiska knjiga *Miroslava Palamete* »O pjesništvu *Nikole Šopa«.* O njezinu predstavljanju u Neumu piše »Vjesnik« od 29. XII. U broju od 30. XII. prikazan je novi broj »Mirotvornog izazova« što ga izdaje HKD sv. Ćirila i Metoda (Društvo sv. Jeronima).

* * *

Glas Koncila od 8. I. 1995. donosi u »Osvrtima« dopis *Luke Perinića* u kojemu on dopunjuje kroniku vlč. *Lukinovića* u vezi s izdavačkom djelatnošću HKD-a nakon rata. U istom broju nalazi se i dopuna spomenute kronike sa strane *Stanislava Vitkovića.*

* * *

3. I. 1995. održan je na Mirogoju sprovod pok. *Zvonimira Kulundžića.* U ime HKD-a od pokojnika se oprostio *Tvrtko Klarić.*

* * *

U Vjesniku od *5. I. 1995. B. Džebić* piše o *Maruliću 6/94.*

* * *

Nagrada »Biškup dr. *Štefan Làszló«* za kršćanski stav dodijeljena je *Johannesu Gönneru* za knjigu »Die Stunde der Wahrheit« (Čas istine), dok su priznanja dodijeljena *Bernhardu Erleru, Kristini Pospišl* i *Niki Mitroviću* za njegovo djelo »Razvitak couleurstudentstva u Gradišću«.

* * *

Slavko Bančić piše u »Školskim novinama« od 29. XI. 1994. o nedavno preminulom suradniku »Marulića« i »Danice«, prof. *Jakovu Ivaštinoviću.*

* * *

OR od 26. XI. 1994. donosi članak *Pompea Giannantonija* »Il romanzo satirico di Tolstoj« (*Tolstojev* satirički roman).

* * *

Prema istoimenoj drami *Georgesa Bernanosa* u Francuskoj je snimljena videokaseta filma »Razgovori karmelićanki«, u kojemu glavne uloge imaju *Pierre Brasseur, Alida Valli* i *Madeleine Renaud.*

* * *

»La Vie« od 3. XI. 1994. donosi razgovor s p. *Josephom Réfouléom* u povodu izlaska iz tiska kontroverzne knjige *Jacquesa Duquesnea* »Isus«.

* * *

Luigi M. Personé objavljuje u OR od 28-29. XI. 1994. uspomene na razgovore s *Guidom Chigijem Saracinijem* o usporedbi *Leopardija* s *Chopinom.*

* * *

OR od 30. XI. 1994. donosi članak *Itala Alghiera Chiusana* u povodu izlaska iz tiska cjelokupnog pjesničkog opusa *Johanna Wolfganga Goethea* pod naslovom »Quei versi selvatici di un autore olimpico«.

* * *

Ivo Balentović piše u »Vjesniku« od 8. XII. 1994. »in memoriam« nedavno preminulom suradniku »Marulića« *Jakovu Ivaštinoviću* u članku pod naslovom »Nesentimentalni odraz života«.

* * *

Die Furche od 8. XII. 1994. objavljuje pismo dr. *Aloisa Mocka,* koji u njemu brani Papin i Ratzingerov stav prema pričesti rastavljenih i ponovno vjenčanih katolika.

* * *

U OR od 2. XII. 1994. *Giuseppe Cristaldi* piše o uvodu u misao *Henrija Bergsona* u članku pod naslovom »Il carattere bipolare dell' opera di Bergson« (Bipolarni značaj Bergsonova djela).

* * *

U članku »La foi en Dieu« (Vjera u Boga) u »Etudes«, br. 11/94, *Antoine Fournel* se zalaže za razboriti i kršćanski pristup vjeri u Boga između racionalizma i fideizma u duhu evanđeoskog siromaštva.

* * *

U mostarskom »Hrvatskom listu« od 7. XII. 1994. *Boris Ćavar* piše o zbirci pjesama *Ive Čuvalo* »Rasanjene ptice« (HKD 1994.).

* * *

16. XII. 1994. Radio-Pazin emitirao je razgovor s ravnateljem HKD-a i gl. urednikom »Marulića«, *Radovanom Grgecom,* gđe *Smiljane Bertoše.*

* * *

»Libération« od 16. XII. 1994. donosi razgovor *F. Miterranda* i *J. Guittona.*

* * *

16. XII. 1994. poginuo je u prometnoj nesreći u Floridi dugogodišnji suradnik »Marulića« i ugledni katolički laik prof. *Krsto Spalatin.*

* * *

U četvrtak 24. studenoga 1994. govorio je franjevac dr. *Ivan Damiš,* u okviru književnih večeri HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), o knjigama koje su nakon rata objavljene o nadbiskupu Stepincu. U uvodnoj riječi ravnatelj HKD-a prof. *Radovan Grgec* istaknuo je da je A. Stepinac jedna od najsvjetlijih ličnosti suvremene hrvatske povijesti i znak našeg jedinstva, pa o njemu valja pisati i govoriti po mogućnosti faktografski točno i historiografski dokumentirano upravo sada kada je u tijeku proces za njegovu beatifikaciju. Ukazao je na neke faktografske netočnosti u knjigama vjerskog tiska i najavio da će HKD uskoro izdati knjigu *Johna Pintara* »Četiri godine u Titovu paklu« u kojoj se govori i o Stepinčevu lepoglavskom zatočeništvu. I dr. *Damiš* govorio je o netočnostima i krivim navodima, osvrnuvši se naročito kritički na knjige o Stepincu objavljene u jugokomunističkom tisku. U zanimljivoj diskusiji na te se netočnosti i pogreške dokumentirano osvrnuo dr. *Lav Znidarčić.* Svakako bi u novim knjigama o Stepincu i u eventualnim novim izdanjima trebalo ispravke tih pogrešaka uzeti u obzir.

* * *

U Rimu je 14. XI. 1994. održana akademija u čast *Marka Marulića,* pisca europskog značenja i kršćanskog laika. Tom prigodom rektoru Gregoriane o. *Pittauu* predana su na dar Marulićeva djela. O tom izvješćuje OR od 14-15. XI. 1994.

* * *

U OR od 16. XI. 1994. piše *Claudio Toscani* o pronađenom i nedavno izdanom romanu *Alberta Camusa* »Prvi čovjek«.

* * *

»Die Furche« od 17. XI. 1994. donosi članak *Wolfganga Krausa* o promjenama interesa i ukusa čitateljstva našeg vremena prema djelima *Hermanna Hessea, Manèsa Sperbera, Ericha Fromma, Gabriela Marcela, Teilharda de Chardina, Karla Jaspersa* itd.

* * *

Društvo vojvođanskih i podunavskih Hrvata priredilo je u povodu 50. obljetnice književnog rada i 75. obljetnice života predstavljanje zbirke pjesama *Jakova Kopilovića* »Moja Dužijanca« (17. XI. 1994.).

* * *

Prigodom 80. obljetnice života *Rajmunda Kuparea* predstavljeno je njegovo djelo na tribini DHK i na tribini u dominikanskom samostanu u Zagrebu.

* * *

21. XI. 1994. umrla je u Zagrebu prof. *Ana Tusun,* suradnica »Marulića«, supruga Dinka Tusuna, člana HKD-a, i sestra R. Grgeca.

* * *

U Vjesniku od 23. XI. 1994. piše o »Svetoj Ceciliji«, br. 3/94, *Marijan Vogrinec.*

* * *

U časopisu »La Vie« od 10. XI. 1994. piše *Claire Moreau-Shirbon* o operi *Francisa Poulenca* »Razgovori karmelićanki« prema djelu *Georgesa Bernanosa.* U istom broju časopisa objavljen je razgovor *Pascala Paillardeta* s *Rogerom Bichelbergerom,* koji iznosi svoje shvaćanje romana u skladu s mišljenjem *Françoisa Mauriaca* da on nije »katolički romanopisac« nego samo katolik koji piše romane i *Juliena Greena* da je roman poput života napravljen i od grijeha kao što je stol izrađen od drva, dok *Georges Gracques* kaže: »Umjetnost je rana koja postaje svjetlo«.

* * *

»Školske novine« od 22. XI. 1994. donose članak *Nedjeljka Kujundžića* o tribini HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), na kojoj je prof. dr. *Ivan Biondić* govorio o zaslugama kardinala *Jurja Haulika,* osnivača HKD-a, za vjerski, privredni i kulturni život u Hrvatskoj, nakon čega je predloženo da se u spomen na tog velikana u Hrvatskoj otvori Katolički pedagoški fakultet »Juraj Haulik«.

* * *

Zagrebački »Komunalni vjesnik« od 18. XI. 1994. objavljuje sažetak predavanja *Radovana Grgeca* u »Vijencu« prigodom proslave 900. obljetnice grada Zagreba i Zagrebačke (nad) biskupije.

* * *

DDB je izdao knjigu *Roya Gutmana* »Bosnie-témoin du génocide« (Bosna-svjedok genocida), koja je prevedena i objavljena već u mnogim zemljama.

* * *

»Esprit«, br. 10/94, donosi članak *Pierrea Hassnera* o potrebi ukidanja embarga u Bosni. Isti broj revije donosi i članak *Jean-Josepha Gouxa* »Eclipse de l'art?« (Nestanak umjetnosti).

* * *

»Die Furche« od 24. XI. 1994. donosi pregled raznih vjeroispovijesti (i bezvjeraca) u Europi. Bez vjeroispovijesti procentualno najviše ih ima u *Letoniji*, a zatim u *Češkoj, Norveškoj* i *Nizozemskoj*.

* * *

U »Glasu Koncila« od 4. XII. 1994. *Franka Brückler* piše o jeronimskoj književnoj večeri od 24. XI. pod naslovom »O *Stepincu* nikad dosta«.

* * *

U časopisu »Republika« 9-10/94. *Aleksandar Flaker* u eseju »Hrvatska zaraćena književnost (1989.-1993.)« donosi iscrpni pregled hrvatske književnosti neposredno prije rata i u ratnim godinama. Samo u jednoj rečenici spominje časopis »Marulić«, ali bez navođenja suradnika, a ne spominje ni jednu knjigu što ju je, u tim teškim godinama, objavilo naše Društvo (uz Maticu hrvatsku naša najstarija kulturna institucija), premda među tim knjigama ima i romana, a *Flaker* se, u dijelu eseja »O romanu«, posebno osvrće na tu književnu vrstu. Za neku buduću prosudbu, ili bibliografiju, evo kronološkim redom nekoliko knjiga što ih je naše Društvo objavilo u tim, za Hrvatsku, tako teškim godinama: *Petar Grgec:* Sveta Hrvatska (reprint) (1989.), *Rajmund Kupareo:* Čežnja za zavičajem (pripovijetke) (1989), *Enver Čolaković:* Izabrane pjesme (1990), *Enver Čolaković:* Mali svijet (roman) (1991), *Stjepan Džalto:* Pod Jurcanovim orahom (1990), *Stjepan Sulimanac:* Naše pravice (1991), *Trpimir Macan:* Susreti s hrvatskom Kliom (1991), *Blago Vrankić:* Pasvice (1991), *Radovan Grgec:* Odsjevi kršćanske kulture (1992), *Mato Marčinko:* Drvo života i drvo smrti (1992), *Mladen Jurčić:* Smisao modrine (roman) (1992.) itd.

* * *

Gotovo cijelu prvu stranicu posvetile su mjesečne novine »Vila Velebita« petstotoj obljetnici Senjskog misala i glagoljici, što je proslavljena u Senju 7. kolovoza. Autor teksta je »Marulićev« suradnik dr. *Darko Žubrinić*. U vrhu lista glagoljicom je ispisano ime lista Like i Velebitskog primorja »Vila Velebita«, dodana je pjesma M. A. *Kuhačevića* »Pohvala glagoljaša« i sve ukrašeno inicijalnim glagoljskim slovom V u vinjeti koju je izradila slikarica *Vjera Reiser*.

* * *

27. XII. 1995. umro je u 81. godini života član HKD-a i i profesor na Bogosloviji u Makarskoj, o. *Franjo Carev*, OFM, kojemu je naše Društvo objavilo prijevod knjige Otta Goldmanna »Ima li Biblija pravo?« (HKD 1971).

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (98) . . . 1
Komemoracija prof. Jakova Ivaštinovića . . . 6
Povijesna uloga HKD-a . . . 7
***Malkica Dugeč:** Svetome Ocu Ivanu Pavlu Drugome . . . 9
***Barbara Tanodi-Kukolja:** Zahvalnica Sv. Ocu Ivanu Pavlu II . . . 9
***Šime Dunatov:** Ivane Pavle II . . . 10
***Ivan Berislavić:** Zagrebački hipodrom 11. 9. 1994. . . . 11
***Rajko Glibo:** Zastoji na postajama . . . 12
Vlatko Vukelić: »Hrvatski križ« za Svetog Oca . . . 12
***Stjepan Lice:** Raspelo . . . 14
***Iva Čuvalo:** Ledeni pijetao . . . 18
Mladen Jurčić: Snaga pokreta . . . 19
***Mladen Jurčić:** Jesenja pjesma; Sumrak poezije . . . 23
***Mladen Jurčić:** Vrt . . . 24
***Malkica Dugeč:** Za rubom svijesti . . . 24
Albino Luciani (Papa Ivan Pavao I.): Katekizam — izravno djelovanje milosti . . . 25
***Janja Mikulić:** U meni, Sve mi izmiče . . . 28
***Anđelko Vrsaljko:** Otrgnuti; Ne idi ponad zvijezda . . . 29
Tomo Vereš: Politička misao Tome Akvinskoga u Hrvatskoj . . . 30
***P. D. Grubić:** Istost u meni; Časna plovidba . . . 36
***Stanislava Adamić:** Svejedno pjesma; Nisam pesimist . . . 37
***Stanislava Adamić:** Ponovljen stih; Trenutak samoće . . . 38
Jozo Braenović: Jedan blagoslov dr. Alojzija Stepinca, nadbiskupa zagrebačkog . . . 39
***Mario Kinel:** Hrvatski jezik . . . 42
***Anđelko Vrsaljko:** Uspravna i u smrti . . . 42
Trpimir Macan: »Spremnost« 1944. — II . . . 43
***Ivana Radić:** Ogrnuti šutnjom; Tuga i smijeh; Kada . . . 48
Ivan Damiš: Nadbiskup kardinal dr. Alojzije Stepinac u zagrebačkom dnevniku »Vjesnik« u vremenskom razdoblju 1947.-1960. . . . 49
Stjepan Babić: Na Božjim putovima . . . 59
***Božo Kukolja:** Početak i kraj snatrenja . . . 62
Mato Marčinko: Bila jednom jedna crkva . . . 63
***Mato Marčinko:** Na grobu Antuna Gustava Matoša . . . 71
***Enver Mehmedagić:** Loši i dobri muslimani . . . 72
***Ivan Svetić:** Ovo trošno jedro . . . 72
***Miroslav Majnarić:** Leda . . . 73
***Ljiljana Vasilj:** Anđeo nad Vukovarom; Bez naslova . . . 75
Lazar Ivan Krmpotić: Dr. Josip Andrić i njegove veze sa Slovacima . . . 76
***MilanRadić:** Večernji monolog . . . 83
***Božo Kukolja:** Kruženje oko sebe . . . 83
***Miroslav Majnarić:** Trostih . . . 84
***Mladen Vuković:** H(rv)aiku . . . 84
***Enver Mehmedagić:** Na završnom putu . . . 84
Julije Derossi: Pop Šime Starčević i »Zora dalmatinska« . . . 85
***Ivica Molnar Soljanac:** Hrvatska molitva . . . 90
Juraj Lončarević: Našem jubilarcu Jakovu Kopiloviću . . . 91
***Drago Maršić:** Haiku priča . . . 95
Edith Branka Budin: Metropolitana . . . 96
***Nevenka Peračković:** U nedodirljivosti bjeline . . . 99
***Vladimir Markulin Grgić:** Nebo, sunce, oblaci i ja . . . 99

*Ante Starčević: Smokvica 100
Juraj Peršić: Zbjeg 101
Vladimir Geiger: Hrvatsko numizmatičko društvo 113
Rozario Šutrin: Hrvoje Morović (1914-1982) 118
*Mario Kinel: Naša Hrvatska 120
Tatjana Kren: Astronomijsko određenje Mažuranićeva epa — II 121
*Diana Dobran: Sudbina 132
Rajko Glibo: Putovanje na Megido 133
*Anđelo Begonja: Akvarel; Moj čaća 136
Neka novija izdanja HKD sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda) 137
Nove publikacije 138

Mišljenja i reagiranja

Stjepan Hrastovec: Nije li to »netragom nestali« hrvatski književnik Josip Draženović? . 139
Marijan Krmpotić: Još o jezičnom priručniku HRT 140
Marko Kovačević: Jezični imperijalizam ili civilizacijski dar 143
Nikica Radoš, Davor Trnski: Obljetnica hrvatskih urologa 147

Mozaik

Tvrtko Klarić: Bljesak boje – poticaj za duhovni uzlet 152

Knjige

Mladen Jurčić: Prag nade Ivana Pavla II 154
P. D. Grubić: Od popisa do popisa 155
Vladimir Geiger: Knjiga uspomena suborca i prijatelja bana Jelačića 157
T. M.: Čitalačko zrnje 158
Tomislav Heres: Hrvatski bački mjestopisi 162
Mato Marčinko: Josip Berka: Pod zvjezdarnicom na Šalati 165
Milan Maćešić: Iznimno iskrena i dojmljiva knjiga 167
Adolf Polegubić: Zapisi o uhićenju i tamnovanju 168
Božica Jelušić: Pjesnički tajnopis 169
Jerko Ivanković: »Unatoč svemu« 170
Branka Barać: »Učinio sam što sam mogao...« 171
Ivo Slaviček: Za upoznavanje i zbližavanje 173
Marija Horžinek: Zrin 174
Stanka Pavuna: Između dravskih sprudova i zagrebačkog asfalta 175

Vijesti

Iz domovine i svijeta 178

MARULIĆ – hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (sv. Ćirila i Metoda), Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredničkiodbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec.

ISSN 0350–4220